

Crna Gora
Ministarstvo poljoprivrede,
šumarstva i vodoprivrede

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

jun 2023. godine

Sadržaj

1. UVOD.....	10
1.1 Svrha	10
1.2 Pravni okvir	11
1.3 Institucionalni okvir	11
1.4 Strateški okvir.....	11
2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA	14
2.1 Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora	14
2.1.1 Makroekonomski okvir	14
2.1.2 Pozicija poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji	15
2.2 RURALNA PODRUČJA	19
2.2.1 Definicija ruralnih područja	19
2.2.2 Ruralna ekonomija i kvalitet života.....	20
2.2.3 Populacija u ruralnim područjima i demografski trendovi	21
2.2.4 Ruralna infrastruktura	21
2.2.5 Turizam u ruralnim područjima	24
2.2.6 Lokalne razvojne strategije	25
2.3 STRUKTURA I TRENDOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	25
2.3.1 Geografske karakteristike i klima	25
2.3.2 Poljoprivredno zemljište	26
2.3.3 Poljoprivredna gazdinstva	27
2.3.4 Važni sektori poljoprivredne proizvodnje	33
2.4 PRERADA	63
2.4.1 Prerada voća i povrća	63
2.4.2 Proizvodnja maslinovog ulja	64
2.4.3 Proizvodnja vina.....	65
2.4.4 Prerada mesa	68
2.4.5 Prerada mlijeka	70
2.4.6 Šeme kvaliteta	74
2.5 RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA	76
2.5.1 Zemljište	76
2.5.2 Biodiverzitet.....	77
2.5.3 Zaštita ekosistema, vrsta i gena.....	78
2.5.4 Obnovljivi izvori energije	81
2.5.5 Voda.....	83
2.5.6 Klimatske promjene i kvalitet vazduha.....	85
2.5.7 Šume	90
2.5.8 Prioriteti za naredni period.....	93
2.6 HARMONIZACIJA POLJOPRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA SA PRAVNOM TEKOVINOM EU	94
2.6.1 Pristupni pregovori	94
2.6.2 Ključne institucije.....	98
2.7 BUDŽETSKA PODRŠKA POLJOPRIVREDI	104
2.7.1 Pregled strukture budžetske podrške u poljoprivredi i ruralnom razvoju	104
2.7.2 Direktna plaćanja	106
2.7.3 Mjere tržišne podrške.....	110
2.7.4 Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja	112
2.7.5 EU, Svjetska banka i pomoć Ujedinjenih nacija	120
2.8 SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA	123
2.8.1 Rezime SWOT analize	123

2.8.2	Identifikacija potreba.....	125
3.	STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI SA PRATEĆIM POKAZATELJIMA USPJEHA	131
3.1	STRATEŠKI CILJEVI I POTREBE.....	131
3.2	STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI I INDIKATORI.....	131
	Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane	134
	Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i omogućiti održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima	142
	Strateški cilj 4: Razviti mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine	144
	Strateški cilj 5: Upravljanje politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno	145
4.	AKCIONI PLAN.....	151
5.	BUDŽETSKA PODRŠKA.....	167
6.	OPIS AKTIVNOSTI NADLEŽNIH ORGANA I TIJELA ZA PRAĆENJE SPROVOĐENJA STRATEGIJE.....	174
7.	JAVNO INFORMISANJE O CILJEVIMA I OČEKIVANIM REZULTATIMA STRATEGIJE.....	176
8.	ANEKSI.....	177
8.1	Aneks 1: SWOT – Opšta statistika	177
8.1.1	Prilog 1, Tabela 1: Pregled uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda po grupama 2008–2020	177
8.1.2	Prilog 2: Prinosi poljoprivredne proizvodnje u EU i zemljama regiona.....	180
8.1.3	Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB).....	186
8.1.4	Upotreba NPK	187
8.1.5	Procjena potrošnje sredstava za zaštitu bilja kg/ha – u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015–2019) (FAOSTAT)	188
8.2	Aneks 2: Specifične SWOT analize.....	189
8.2.1	SWOT Dobro upravljanje prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena	189
8.2.2	SWOT Proizvodnja hrane	191
8.2.3	SWOT Saradnja	196
8.2.4	SWOT Ruralna područja.....	197
8.2.5	SWOT Upotreba znanja u poljoprivredi	199
8.2.6	SWOT Upravljanje poljoprivrednim politikama	200
8.2.7	SWOT Sektorska, MLIJEKO.....	201
8.2.8	SWOT Sektorska, MESO	202
8.2.9	SWOT Sektorska, VOĆE I POVRĆE	203
8.2.10	SWOT Sektorska, VINOGRADARSTVO I VINARSTVO	204
8.2.11	SWOT Sektorska, MASLINARSTVO	205
8.2.12	SWOT Sektorska, DIVERZIFIKACIJA	206
8.2.13	SWOT Šumarstvo	206
8.2.14	SWOT Biodiverzitet.....	207
8.2.15	SWOT Upravljanje zemljištem	208
8.2.16	SWOT Ruralna ekonomija i kvalitet života u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h))	209
8.2.17	SWOT LEADER pristup i druga udruženja	209
8.3	Aneks 3: Pasoši indikatora	211
8.4	Aneks 4: Spisak NVO u poljoprivredi	218
8.5	Aneks 5: Razvijenost jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016–2018.....	219
8.6	Aneks 6: Struktura BDP Crne Gore u 2014, 2019. i 2020. godini.....	220
8.7	Aneks 7: Snabdijevanje i samodovoljnost prehrambenim proizvodima	222
8.8	Aneks 8: AKIS – akcioni plan.....	224

SKRAĆENICE

AA	Revizorsko tijelo
AEC-Organic	Program agroekoloških klimatskih mjera i podrške organskoj proizvodnji
AFSVP	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
AKIS	Sistemi znanja i inovacija u poljoprivredi (engl. <i>Agriculture Knowledge and Innovation Systems</i>)
ANC	Područja sa prirodnim ograničenjima
ATCG	Akreditaciono tijelo Crne Gore
ATS	Sertifikat o akreditaciji
AWU	Godišnje radne jedinice
BDP	Bruto domaći proizvodi
BDV	Bruto dodata vrijednost
CEFTA	Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
CG	Crna Gora
CLLD	Razvoj koji vodi lokalna zajednica (LEADER engl. <i>Common local lead development</i>)
CMO	Zajednička organizacija tržišta (<i>Common market organization</i>)
CRPS	Centralni registar privrednih subjekata
CWRS	Kontrola pomoću daljinske detekcije (engl. <i>Control With Remote Sensing</i>)
DOO	Društvo sa ograničenom odgovornošću
DEM	Digitalni elevacioni model
EC	Evropska komisija
EIA	Procjena uticaja na životnu sredinu
EIP	Evropsko partnerstvo za inovacije
EMERALD	Ekološka mreža
EU	Evropska unija
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu
FADN	Sistem računovodstvenih podataka u poljoprivredi
FSS	Istraživanje strukture gazdinstva
GAEC	Dobri poljoprivredni i ekološki uslovi
GAP	Kodeks dobre poljoprivredne prakse
GEF	Globalni fond za životnu sredinu
GHG	Gasovi sa efektom staklene bašte
GJR	Godišnja jedinica rada (AWU – <i>Annual work unit</i>)
GMO	Genetski modificovani organizam
GSAA	Geo prostorni zahtjev za direktna plaćanja (engl. <i>Geo spatia aid application</i>)
Ha	Hektar
HDI	Indeks ljudskog razvoja
HI	Hektolitar
IA	IPARD agencija
IAKS	Integrisani administrativni i kontrolni sistem (eng. <i>IACS – Integrated administrative and Control System</i>)
IBRD	Međunarodna banka za obnovu i razvoj
IDF	Fond za razvoj investicija
IFAD	Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede
ZHSM	Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore

IPA	Instrumenti za pretpristupnu pomoć
IPA MC	Odbor za praćenje IPA-e
IPARD	Instrument za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj
IPCC	Međuvladin panel o klimatskim promjenama
ISP	Indikativni strateški dokument
KPP	Korišćeno poljoprivredno zemljište (eng. <i>UAA</i>)
LAG	Lokalna akciona grupa
LAU	Lokalna administrativna jedinica
LEADER	Francuski akronim od <i>Liaison Entre Actions de Development de l'Economie Rural</i> , što znači – Veze između ruralne ekonomije i razvojnih akcija
LEE	Lista prihvatljivih troškova
LU	Uslovna grla (eng. <i>Livestock units</i>)
MA	Upravljačko tijelo
MC	Komitet za monitoring
MIDAS	Crnogorski institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede
mil.	Milion
AMIS	Informacioni sistem za prikupljanje cijena poljoprivrednih proizvoda
MONSTAT	Uprava za statistiku Crne Gore
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MRRCG	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore
NAO	Nacionalni službenik za odobravanje
NDC	Nacionalno utvrđeni doprinosi smanjenju stakleničkih gasova (engl. <i>Nationally Determined Contributions</i>)
NF	Nacionalni fond
NIPAC	Nacionalni IPA koordinator
NIS-a	Nacionalni inventar šuma
NMS	Nacionalni minimalni standardi
NR 3 2018	Nacionalni izvještaj o emisijama gasova staklene bašte, broj 3, godine 2018 (engl. <i>National GHG Emissions Inventory Report</i>)
NRDS	Nacionalna strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja
NRL	Nacionalna referentna fitosanitarna laboratorija
NSOR	Nacionalna strategija održivog razvoja
NUTS	Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statistiku
NVO	Nevladine organizacije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OS	Operativna struktura
PRAG	Praktični vodič za ugovorne procedure za spoljne akcije EU
RBD	Područja sliva rijeke
RCTP	Projekat „Razvoj klastera i transformacije ruralnih područja“
RD	Ruralni razvoj
RED	Direkcija za nekretnine
RPG	Registar poljoprivrednih gazdinstava
SA	Sektorski sporazum
SIZEP	Sistem za identifikaciju zemljišnih parcela (engl. <i>LPIS – Land parcel identification system</i>)

SMR	Propisani zahtjevi upravljanja (engl. <i>Statutory management requirements</i>)
SMTK	Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija proizvoda
SO	Standardni autput (engl. <i>Standard Economic Output</i>)
SPG	Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava
SRR	Strategija regionalnog razvoja
SWOT	Analiza snaga, slabosti, mogućnosti, prijetnji
TA	Tehnička pomoć
TAIEX	Instrument tehničke pomoći i razmjene informacija
TF	Garantni fond
UAA	Korišćeno poljoprivredno zemljište (engl. <i>Utilised agricultural area</i>)
UBHVFP	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
UG	Uslovna grla
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNFCCC	Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama
VR	Vinogradarski registar
WB	Svjetska banka
WFD	Okvirna direktiva o vodama
ZGO	Zaštićena geografska oznaka
ZOP	Zaštićena oznaka porijekla
ZPP	Zajednička poljoprivredna politika

Lista tabela, slika i grafikona

<i>Tabela 1: Strateški okvir Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja do 2028. godine</i>	12
<i>Tabela 2: Makroekonomski indikatori</i>	15
<i>Tabela 3: Makroekonomski indikatori</i>	16
<i>Tabela 4: Izvoz i uvoz Crne Gore</i>	17
<i>Tabela 5: Glavni izvozni proizvodi 2015–2020</i>	19
<i>Tabela 6: Prikaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji</i>	19
<i>Tabela 7: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003–2020</i>	21
<i>Tabela 8: Neto migracije po regionima, 2011–2020</i>	21
<i>Tabela 9: Stanovništvo prema starosnoj strukturi</i>	21
<i>Tabela 10: Vrste puteva u Crnoj Gori</i>	22
<i>Tabela 11: Upravljanje kanalizacijom u Crnoj Gori</i>	23
<i>Tabela 12: Dostupnost</i>	23
<i>Tabela 13: Korišćenje interneta</i>	23
<i>Tabela 14: Udio noćenja na različitim turističkim područjima</i>	24
<i>Tabela 15: Poljoprivredno zemljište prema kategorijama korišćenja</i>	26
<i>Tabela 16: Poljoprivredna gazdinstva i obradive površine</i>	27
<i>Tabela 17: Poljoprivredna gazdinstva po veličini korišćene površine</i>	28
<i>Tabela 18: Navodnjavanje</i>	30
<i>Tabela 19: Struktura stočnog fonda po gazdinstvima</i>	30
<i>Tabela 20: Radna snaga po starosnim kategorijama i godišnjim jedinicama rada (GJR)</i>	31
<i>Tabela 21: Struktura i količina mehanizacije i opreme koja je prijavljena u RPG</i>	32
<i>Tabela 22: Pregled podržane mehanizacije 2011–2020</i>	32
<i>Tabela 23: Objekti – podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava i odobreni objekti UBHVFP</i>	33
<i>Tabela 24: Proizvodnja i prinos glavnih ratarskih kultura</i>	34
<i>Tabela 25: Uvoz žitarica i mlinskih proizvoda (000 EUR)</i>	34
<i>Tabela 26: Samodovoljnost nekih ratarskih kultura</i>	35
<i>Tabela 27: Prinosi glavnih povrtarskih kultura</i>	36
<i>Tabela 28: Struktura i prinosi povrća na oranicama i u baštama u 2020 (p).</i>	37
<i>Tabela 29: Proizvodnja voća 2014–2020. godine</i>	38
<i>Tabela 30: Udio intenzivnih i ekstenzivnih zasada – površine 2014. i 2020</i>	39
<i>Tabela 31: Prinosi na plantažama</i>	39
<i>Tabela 32: Proizvodnja maslina</i>	40
<i>Tabela 33: Povećanje zasada 2014–2020</i>	40
<i>Tabela 34: Kretanje broja stabala maslina u Crnoj Gori sa projekcijom do 2030. godine</i>	41
<i>Tabela 35: Vinogradarske površine i proizvodnja grožđa</i>	42
<i>Tabela 36: Prinos vinskog grožđa u EU i zemljama regiona (t/ha)</i>	44
<i>Tabela 37: Udio pojedinih vrsta stoke i živine u ukupnom broju uslovnih grla i opterećenje polj. površina stokom</i>	46
<i>Tabela 38: Struktura poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju goveda</i>	46
<i>Tabela 39: Brojno stanje goveda po kategorijama na poljoprivrednim gazdinstvima</i>	48
<i>Tabela 40: Prodaja i klanje goveda 2014–2020</i>	50
<i>Tabela 41: Proizvodnja kravljeg mlijeka 2014–2020</i>	50
<i>Tabela 42: Rezultati kontrole mliječnosti krava po područjima u kontrolisanoj populaciji</i>	51
<i>Tabela 43: Ukupan broj i prosjek ovaca na poljoprivrednim gazdinstvima</i>	52

<i>Tabela 44: Struktura proizvodnje u ovčarstvu</i>	53
<i>Tabela 45: Mliječnost autohtonih vrsta ovaca u Crnoj Gori</i>	54
<i>Tabela 46: Ukupan broj i prosjek koza na poljoprivrednim gazdinstvima</i>	54
<i>Tabela 47: Struktura mliječnih grla u kozarstvu</i>	54
<i>Tabela 48: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u svinjarstvu</i>	56
<i>Tabela 49: Struktura broja svinja za proizvodnju mesa 2014–2020</i>	57
<i>Tabela 50: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u živinarstvu</i>	58
<i>Tabela 51: Struktura proizvodnje u živinarstvu 2014–2020</i>	58
<i>Tabela 52: Proizvodnja meda 2014–2020</i>	59
<i>Tabela 53: Površina sertifikovanih organskih usjeva, uključujući i površine u toku konverzije (ha) i broj registrovanih proizvođača</i>	59
<i>Tabela 54: Sertifikovana organska stoka, živina i pčele</i>	61
<i>Tabela 55: Uvoz prerađenog voća i povrća</i>	63
<i>Tabela 56: Spisak registrovanih uljara sa osnovnim podacima</i>	65
<i>Tabela 57: Uvoz i izvoz vina</i>	66
<i>Tabela 58: Registrovani objekti po sektorima i status odobrenja EU</i>	68
<i>Tabela 59: Uvoz/izvoz mesa</i>	69
<i>Tabela 60: Kapaciteti prerade mlijeka u Crnoj Gori</i>	70
<i>Tabela 61: Kapacitet registrovanih objekata po opštinama</i>	71
<i>Tabela 62: Trendovi uvoza i izvoza mlijeka i mliječnih proizvoda 2014–2020</i>	73
<i>Tabela 63: Veličina zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou</i>	78
<i>Tabela 64: Potrošnja mineralnih đubriva 2014–2017</i>	88
<i>Tabela 65: Potrošnja pesticida</i>	89
<i>Tabela 66: Vlasnička struktura šuma</i>	91
<i>Tabela 67: Planirane aktivnosti usvajanja novih regulativa EU</i>	97
<i>Tabela 68: Organizacione jedinice MPŠV uključene u Poglavlje 11 pristupnih pregovora sa EU</i>	98
<i>Tabela 69: Aktivnosti savjetodavnih službi u 2020</i>	100
<i>Tabela 70: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014–2020 (Agrobudžet Crne Gore)</i>	104
<i>Tabela 71: Direktna plaćanja (000 EUR) 2017–2020</i>	106
<i>Tabela 72: Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji</i>	107
<i>Tabela 73: Proizvodno vezana plaćanja</i>	108
<i>Tabela 74: Upravljanje rizikom</i>	110
<i>Tabela 75: Sektorska podrška 2014–2020</i>	111
<i>Tabela 76: Alokacija za ruralni razvoj po osovinama (EUR)</i>	112
<i>Tabela 77: Budžet za mjere Ose 1 2017–2020 (000 EUR)</i>	112
<i>Tabela 78: IPARD like I projekat</i>	113
<i>Tabela 79: IPARD like II projekat</i>	114
<i>Tabela 80: Implementacija IPARD II</i>	114
<i>Tabela 81: Ukupan broj primljenih i odobrenih aplikacija kroz MIDAS grant projekat</i>	115
<i>Tabela 82: Ukupan broj finansiranih projekata, po različitim pozivima i izvorima finansiranja kroz MIDAS grant projekat</i>	115
<i>Tabela 83: Male investicije 2017–2020</i>	116
<i>Tabela 84: Podrška za saradnju</i>	117
<i>Tabela 85: Nacionalne mjere koje nijesu u skladu sa ZPP</i>	117
<i>Tabela 86: Mjere za održivo upravljanje prirodnim resursima</i>	118

<i>Tabela 87: Sumirana SWOT analiza</i>	123
<i>Tabela 88: Rizici i akcije ublažavanja</i>	125
<i>Tabela 89: Strateški ciljevi, operativni ciljevi i potrebe</i>	132
<i>Tabela 90: Hijerarhija ciljeva i mapiranje indikatora metodologije u indikatore ZPP</i>	133
<i>Slika 1: Reljef Crne Gore</i>	25
<i>Slika 2: Vinogradski regioni</i>	44
<i>Slika 3: Broj gazdinstava koja drže stoku i ukupan broj goveda po opštinama</i>	47
<i>Slika 4: Broj gazdinstava koja uzgajaju ovce, po opštinama, i ukupan broj ovaca, po opštinama</i>	52
<i>Slika 5: Broj gazdinstava koja uzgajaju koze po opštini i ukupan broj koza po opštini</i>	55
<i>Slika 6: Broj gazdinstava koja drže svinje, po opštinama, i ukupan broj svinja, po opštinama</i>	56
<i>Slika 7: Raspored registrovanih proizvođača vina po opštinama u 2020</i>	66
<i>Slika 8: Procesi erozije u Crnoj Gori</i>	76
<i>Slika 9: Procjena potrošnje PO2 SZB po vrstama (t) i PO2 potrošnja SZB po t/ha po procjeni za potrebe</i>	90
<i>Izveštaja o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora, 2021</i>	
<i>Slika 10: Distribucija zaliha drvne mase i raspodjela vlasništva</i>	91
<i>Grafikon 1: Udio poljoprivrednih gazdinstava po veličini korišćenog poljoprivrednog zemljišta</i>	29
<i>Grafikon 2: Struktura i broj gazdinstava koja drže stoku i broj goveda po veličini stada, 2020. g.</i>	47
<i>Grafikon 3: Učešće pojedinih kategorija u ukupnom broju goveda u Crnoj Gori, 2011–2020</i>	48
<i>Grafikon 4: Mliječnost po rasama 2016–2020</i>	51
<i>Grafikon 5: Proizvodnja mesa živine i broj živine i jaja u Crnoj Gori</i>	58
<i>Grafikon 6: Udio vrijednosti i količine izvezenog vina u ukupnom izvozu poljoprivredno-prehrambenih</i>	67
<i>proizvoda (EUR) 2015–2019 (Monstat)</i>	
<i>Grafikon 7: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vrstama proizvodnje u odnosu na ukupan broj</i>	91
<i>preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja</i>	
<i>Grafikon 8: Alokacija za poljoprivredu 2014–2020</i>	105
<i>Grafikon 9: Udjeli izvora finansiranja sa iznosima</i>	106

1. UVOD

1.1 Svrha

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja predstavlja¹ razvojnu strategiju Crne Gore kojom se utvrđuju pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja za upravljanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena, uz očuvanje životne sredine, unapređivanje životnog standarda ruralnog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti, te jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

Pristup na kojem počiva izrada ove Strategije predstavlja kontinuitet strategija iz prošlih programskih perioda (2006–2013. i 2014–2020), koje su pratile potrebe crnogorske poljoprivrede, te dovele do stabilnosti sektora, što se pokazalo i prilikom značajnog pada BDP-a u drugim sektorima za vrijeme COVID-19 krize, i rezultiralo je visokim stepenom usklađenosti veoma složenih zakonskih i institucionalnih zahtjeva sa pravnom tekovinom EU. Strategija dopunjuje i nadograđuje ciljeve prethodnih strategija i strategija predviđenih u EU ZPP 2022–2027, te adresira prilike koje do sada nijesu ostvarene. Strategija postavlja okvir koji će omogućiti Crnoj Gori da izvrši posredovanje između scenarija politike i intervencija kroz godišnji agrobudžet tokom pristupnih pregovora i rezultiraće potpuno usklađenim strateškim planom ZPP. Strateški okvir takođe omogućava Crnoj Gori da sprovodi politiku razvoja poljoprivrede i ruralnih područja i ekološku politiku sa mjerljivim i uporedivim indikatorima. Direktan uticaj na sektor poljoprivrede imaju i zakonska rješenja definisana Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata, Zakonom o zaštiti prirode, Zakonom o nacionalnim parkovima, Zakonom o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu i Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu, kojima se ostvaruje stepen potrebne koherentnosti.

Crna Gora je postavila okvir za programiranje u skladu sa EU i implementaciju agrarne politike na osnovu strategije 2006–2013, u periodu 2014–2020. postigla značajan napredak u harmonizaciji pravne usklađenosti i jačanja institucija u skladu sa pravnom tekovinom EU i ojačala svijest o vrijednosti, kvalitetu i bezbjednosti hrane proizvedene na gazdinstvu, počevši sa implementacijom IPARD programa, putem akreditovane operative strukture IPARD-a koja sprovodi i direktna plaćanja slična plaćanjima ZPP-a i uspostavljenim *Cross Compliance* uslovima, uz uspostavljen sistem kompatibilan sa IACS sistemom. Ovo sve otvara mogućnosti da Strategija bude usklađena sa zahtjevima nove ZPP, kao i da pripremi metodološku pozadinu za proces harmonizacije u vremenu 2022–2025. i dalje sprovođenje u periodu 2025–2028.

Ova strategija donosi viziju i plan za sprovođenje strateške transformacije poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori do 2028. godine, što će se osigurati realizovanjem različitog niza aktivnosti i mjera finansiranih iz nacionalnog i EU budžeta, te iz drugih vidova pomoći, kao što su pomoć od Svjetske banke i UN-a. Ova strategija je ključan dokument za buduću izradu svih strateških dokumenata, a u njenoj izradi su korišćene sektorske analize koje su korišćene i kod izrade usvojenog IPARD III

¹ Po Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju

programa. Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, ili u zavisnosti od dinamike pregovora pristupanju EU. Zbog nesprovođenja popisa 2021. godine, mnogi važni statistički podaci odnose se na 2011. godinu ili na aproksimaciju Monstat-a ili su izvor nadležni organi uprave.

Svi izrazi koji imaju rodno značenje navedeni u muškom rodu, istovremeno se odnose i na ženski rod.

1.2 Pravni okvir

Pravni okvir Strategije određuje Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju², a metodološki Uredba o načinu i postupku izrade³, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, uvažavajući smjernice iz Metodologije razvoja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata⁴. Metodologija uređuje izradu svih strateških dokumenata u Crnoj Gori, a jasno definiše zakonodavni i institucionalni okvir sistema strateškog planiranja u Crnoj Gori, principe na kojima počivaju strateška dokumenta, korake u procesu izrade i sadržaj strateških dokumenata.

1.3 Institucionalni okvir

U postojećem institucionalnom sistemu vodeću ulogu u kreiranju i sprovođenju razvojnih politika poljoprivrede i ruralnog razvoja ima Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), u okviru kojeg značajnu ulogu ima IPARD operativna struktura, koju čine Direktor za ruralni razvoj, kao upravljačko tijelo, i Direktor za plaćanja, odnosno buduća Agencija za plaćanja, kao implementaciono tijelo. Važnu ulogu imaju i drugi povezani organi državne uprave kao što je Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove čije nadležnosti su direktno povezane sa politikom poljoprivrede i ruralnog razvoja.

1.4 Strateški okvir

Sistem strateškog planiranja u Crnoj Gori obuhvata strateška dokumenta kojima se utvrđuju ključni pravci djelovanja javne politike na nacionalnom nivou, definišu prioritete i razvojna politika države, te preuzimaju međunarodne obaveze Crne Gore koje proističu iz članstva u UN, STO i drugim međunarodnim organizacijama, kao i proces pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, koji u značajnoj mjeri određuje strateško planiranje politika. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je, kao sektorski dokument, povezana sa ostalim ključnim strateškim dokumentima i ostalim sektorskim dokumentima.

² Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službeni list CG“, broj 56/2009 i izmjene i dopune 18/2011 – drugi zakon, 40/2011 – drugi zakon, 34/2014, 1/2015, 30/2017 i 51/2017 – drugi zakon i 59/202) u članu 4 propisuje odredbu o izradi Strategije proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja, kojom se utvrđuju dugoročni pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja.

³ Zakon o državnoj upravi („Službeni list RCG“, br. 38/03 i „Službeni list CG“, br. 22/08, 42/11, 54/16 i 13/18), Uredba Službeni list Crne Gore, broj 54/2018

⁴ Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata: <https://javnepolitike.me/wp-content/uploads/2020/11/Metodologija-razvijanja-politika-draft3-preview-22SEP20.pdf>

Tabela 1: Strateški okvir Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja do 2028. godine

EU Zeleni dogovor	Obaveze iz procesa pristupanja CG EU (poglavlje 11)	Nacionalna strategija biodiverziteta CG 2016–2020
Višegodišnji finansijski okvir EU 2021–2027	Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine	Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine
EU strategija „Od njive do trpeze“	Program pristupanja Crne Gore EU (PPCG) 2020–2023	Strategija razvoja zvanične statistike 2019–2023
EU strategija biodiverziteta za 2030. god.	Predlog programa ekonomskih reformi za Crnu Goru 2021–2024	Strategija za smanjenje rizika od katastrofa 2018–2023
EU Zajednička poljoprivredna politika 2022–2027	Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period 2020–2023	
Strateški okvir EU	Obaveze CG u procesu pristupanja CG EU i Strateški okvir Crne Gore	Strateški okvir Crne Gore
STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028. GODINE		
Sektorske strategije	Tematske strategije/programi	Druga relevantna dokumenta
Industrijska politika Crne Gore 2019–2023	Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022–2025	Plan ulaganja u Evropski zeleni plan 2021–2030
Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023 Nacionalna šumarska strategija	Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa Akcionim planom do 2021. godine	Izveštaj EK o napretku Crne Gore, 2020
Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030. godine		GHG emisije NR2018
Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore 2015–2020		Evropska komisija (2020), Vodič za implementaciju Zelenog plana za Zapadni Balkan
Strategija pametne specijalizacije 2019–2024		
Strategija razvoja saobraćaja 2019–2035		
Strategija Crne Gore za transpoziciju i implementaciju Pravne tekovine evropske unije za Poglavlje 12 - Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika sa opštim akcionim planom i posebnim akcionim Planom za suzbijanje i iskorjenjivanje klasične kuge svinja		

Usklađenost sa vertikalnim strategijama: Najznačajnija strategija koja utiče na Strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je Strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. U Deklaraciji o ekološkoj državi Crnoj Gori, koju je Skupština Crne Gore donijela 20. septembra 1991. godine, navodi

se da se „svjesni duga prema prirodi, izvoru našeg zdravlja i inspiraciji naše slobode i kulture, posvećujemo njenoj zaštiti, u ime sopstvenog opstanka i budućnosti potomstva“. Prateći ove obaveze, od 1992. godine Ustav Crne Gore sadrži odredbu o Crnoj Gori kao ekološkoj državi⁵. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine podrazumijeva da se „društveno-ekonomski razvoj Crne Gore temelji na skladnom odnosu čovjeka i prirode, i efikasnom upravljanju ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima zemlje. Crna Gora ostvaruje kontinuiran, inkluzivan, regionalno ravnomjerno raspoređen i održiv ekonomski razvoj, uz rast zaposlenosti i obezbjeđenje dostojanstvenog rada za sve“. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine (NSOR) predstavlja dugoročnu strategiju razvoja Crne Gore, koja definiše pravce održivog upravljanja četiri grupe nacionalnih resursa: ljudskih, društvenih, prirodnih i ekonomskih, kao prioriteta ukupnog razvoja crnogorskog društva. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja inkorporira te pravce kroz intervencije i kriterijume za određivanje prioriteta intervencija, koji su po svojoj prirodi fokusirani na očuvanje prirodnih i ljudskih resursa u ruralnim područjima. Snažna podrška je data unapređenju svih elemenata koji doprinose boljem kvalitetu života kroz uspostavljanje ruralne infrastrukture i podršku aktivnostima od društvenog i opšteg značaja za zajednicu.

Usklađenost sa međunarodnim obavezama: Strategija integriše obaveze Evropskog zelenog dogovora, Strategije „Od njive do trpeze“, Nacionalne strategije biodiverziteta sa Akcionim planom do 2020⁶. godine i Pariskog sporazuma NDC putem strateškog cilja: B – Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i postići ciljeve Zelenog dogovora, zajedno sa njegovim operativnim ciljevima. Obaveze iz usklađivanja sa okvirom EU uključene su u strateški cilj: E – Efikasno i transparentno upravljanje poljoprivrednom politikom i politikom ruralnog razvoja sa operativnim ciljevima koji pokrivaju zakonodavnu, implementacionu komponentu, te komponentu praćenja. Strateški ciljevi i aktivnosti su usklađeni sa akcionim planom za pristupanje EU (2022–2023), čijoj realizaciji će doprinijeti i realizacija EU IPA podrške u narednom periodu.

Međusobna usklađenost sektorskih strategija: Strategija za analizu koristi sve relevantne strategije i oslanja se na njih u sektorima analize. Strateški ciljevi i operativni ciljevi su usaglašeni sa ciljevima ZPP, a implementacija će biti određena u okviru specifičnih programa – Agrobudžet, IPARD program i kasnije Strateški plan ZPP. Svi programi se odnose na zakonodavne osnove i strategije u fazi izrade i implementacije.

Strategija pametne specijalizacije (S3) 2019–2024. predstavlja strateški okvir za razvoj i implementaciju inovacija, te stvara preduslove za snažniju povezanost nauke i privrede. Donošenjem Strategije pametne specijalizacije 2019–2024. Crna Gora je uskladila svoj strateški okvir za istraživanja i inovacije sa EU strateškim okvirom i prva je zemlja van EU koja je usvojila Strategiju pametne specijalizacije (S3) – iz juna 2019. godine. Glavni cilj S3 je modernizacija i povećanje konkurentnosti crnogorske ekonomije kroz koncentraciju raspoloživih istraživačkih, prirodnih i ekonomskih resursa na ograničen broj prioriternih oblasti. Identifikovani prioritetni sektori su: održiva poljoprivreda i lanac

⁵ Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030

⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2015). *Nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016-2020. godina*, Podgorica

vrijednosti hrane, energija i održiva životna sredina, održivi i zdravstveni turizam, kao vertikalni prioriteti; i informaciono-komunikacione tehnologije (ICT), kao horizontalni prioritet. Crna Gora je prepoznata po poljoprivredi koja je zasnovana na znanju i inovacijama, koja se razvija na principima održivosti, čuva tradiciju i vrijednosti sela, upotpunjuje ljepotu crnogorskog pejzaža i čini osnovu za lanac vrijednosti hrane, koji potrošaču nudi široku paletu autentičnih proizvoda. Sektorski ciljevi u okviru oblasti „Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane“ jesu: jačanje lanca vrijednosti organske proizvodnje i razvoj novih poljoprivrednih proizvoda (proizvoda sa oznakom porijekla).

Na izradi predmetne strategije radili su članovi radne grupe obrazovane od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, uz pomoć i podršku angažovanog eksperta. Radnu grupu činili su predstavnici relevantnih institucija, naučne zajednice i nevladinog sektora. Žene i muškarci su podjednako učestvovali u izradi ovog strateškog dokumenta. Izvršena je stručna korektura i lektorisanje dokumenta.

2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA

2.1 Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora

2.1.1 Makroekonomski okvir

Nakon oporavka 2010. godine, u periodu od 2011. do 2019. godine crnogorska privreda je ostvarila realni rast BDP-a od 2,9% na godišnjem nivou, sa 3,23 milijarde eura u 2011. na 4,85 milijarde eura u 2019. godini. Epidemija COVID-19 u Crnoj Gori je u 2020. godini imala snažan negativan uticaj na ekonomiju zemlje. Prema podacima MONSTAT-a, crnogorska privreda je tokom 2020. godine zabilježila negativnu stopu realnog rasta BDV-a od 15,3%. U 2021. godini privreda je zabilježila djelimični oporavak i rast od 13%⁷.

Industrijska proizvodnja je u 2020. godini, prema podacima MONSTAT-a, zabilježila pad od 0,9%, što je rezultat pada proizvodnje u sektoru snabdijevanja energijom (-3,8%), koji u ukupnoj industriji učestvuje sa preko 55%. Pad je zabilježen i u sektoru prerađivačke industrije (-0,5%), premda su pojedini njeni segmenti ostvarili rast (proizvodnja gume i plastike, duvana i osnovnih farmaceutskih proizvoda), a rast je zabilježen i u sektoru vađenja ruda i kamena (7,2%)⁸.

U sektoru turizma došlo je do značajnog pada dolazaka i noćenja domaćih i stranih turista. Crnu Goru je u 2020. godini, prema podacima MONSTAT-a, posjetilo 444.065 turista, što je za 83,2% manje u odnosu na prethodnu godinu. Već u 2021. godini je, prema preliminarnom obavještenju MONSTAT-a, ostvareno 1.670.879 dolazaka⁹.

⁷ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=19&pageid=19>

⁸ Centralna banka Crne Gore, Godišnji makroekonomski izvještaj, 2020, str. 10 (https://www.cbcbg.me/slike_i_fajlovi/fajlovi/fajlovi/publikacije/godisnji_makro_izvjestaj/godisnji_makroekonomski_izvjestaj_2020.pdf)

⁹ Obavještenje 19/2022 MONSTAT (22. 2. 2022)

Prosječan godišnji broj zaposlenih 2010–2020. kretao se oko 174.000. U 2020. godini je iznosio 176.700, a bio je za 13,2% niži u odnosu na prethodnu godinu. Svi sektori zabilježili su pad broja zaposlenih u 2020. godini, pri čemu je najveći pad zabilježen u sektorima: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-37,8%), usluge smještaja i ishrane (-27,4%), poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (-22,3%), građevinarstvo (-20,7%), prerađivačka industrija (-13,5%), trgovina na veliko i trgovina na malo, popravka motornih vozila i motocikala (-12,3%). Najmanji pad zabilježen je u sektoru snabdijevanja energijom (-4,1%)¹⁰.

Kumulativni realni rast BDP-a je 9%, kao i 2010. godine. Istovremeno, kriza nije uticala na poljoprivredu, u kojoj je bilježen realan rast BDV 1,14% (Tabela 2: Makroekonomski indikatori). Visoki inflatorni pritisci koji proističu iz rata u Ukrajini i globalne energetske krize biće posebno primjetni 2022. godine i odraziće se na ukupnu ekonomiju. Godišnja stopa inflacije je u julu 2022. dostigla rekordnih 14,9%, što je najviši nivo od 2008. godine, a cijene hrane su značajno porasle, što dodatno naglašava značaj domaće poljoprivrede i potrebu za povećanjem samodovoljnosti.

Tabela 2: Makroekonomski indikatori

Makroekonomski indikatori	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BDP u realnim cijenama (mil. EUR)	3.125	3.226	3.138	3.249	3.307	3.420	3.520	3.686	3.874	4.031	3.414	3.859
Realan rast BDP-a (%)	2,7	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,4	2,9	4,7	5,1	4,1	-15,3	13,0
BDP po stanovniku (EUR)	5.045	5.203	5.057	5.231	5.319	5.496	5.657	5.923	6.225	6.481	5.495	8.002
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – stopa rasta (%)	-1,40	11,05	1,39	-2,26	1,84	2,05	3,90	-3,11	3,31	-2,18	1,14	0,99
Industrijska proizvodnja – stopa rasta (%)	4,17	-0,21	-8,08	8,71	-0,03	2,07	8,36	8,44	15,88	4,25	-10,70	4,90
Prerađivačka industrija – stopa rasta (%)	-5,89	10,74	-12,88	6,52	-2,05	5,96	-4,11	9,52	9,00	-0,98	-8,41	9,1
Inflacija, metoda potrošačke cijene (%)	0,7	2,8	5,1	0,3	0,3%	-0,3%	1,4%	0,6%	2,2%	1,8%	0,7%	2,4%
Dolasci turista (000)	1.263	1.373,5	1.435	1.492	1.517	1.713	1.814	2.000	2.205	2.645	444	1.671
Broj zaposlenih (000)	161,7	163	166,5	171,4	173,5	175,6	177,9	182,7	190,1	203,5	176,7	212,6
Stopa nezaposlenosti (%)	19,7	19,7	19,7	19,5	18	17,6	17,7	16,1	15,2	15,1	17,9	17,1
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.158	1.383	1.389	1.390	1.388	1.539	1.600	1.739	1.999	2.163	1.080	1.979
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.961	2.100	2.166	2.066	2.074	2.214	2.488	2.762	3.112	3.208	2.539	2.903
Saldo izvoza i uvoza roba i usluga (000. EUR)	-803	-717	-777	-675	-686	-674	-888	-1023	-1113	-1045	-1459	-924
Direktne strane investicije – neto (mil. EUR)	552,0	389,1	461,1	323,9	353,9	619,3	371,6	474,3	322,5	305,1	467,5	580,9
Stopa siromaštva (%)	6,6	9,3	11,3	n/a	n/a	n/a	15,6	15,3	14,7	14,7	-	20

Izvor: Monstat, MMF, CBCG

2.1.2 Pozicija poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji

Sa svojih 6,5%¹¹ učešća u BDP-u u 2021. godini, poljoprivreda je značajna za Crnu Goru: skoro sto hiljada ljudi¹² je uključeno u poljoprivredne aktivnosti, kao vlasnici gazdinstava, ili ugovoreni i plaćeni

¹⁰ Centralna banka Crne Gore, Godišnji makroekonomski izvještaj, 2020

¹¹ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=19&pageid=19>

¹² Monstat 2016, Anketa strukture gazdinstava

radnici (oko 13.600)¹³ ili neplaćeni članovi porodice. Poljoprivreda je važan izvor prihoda, posebno za stanovništvo sjevernog regiona zemlje, čije su mogućnosti ograničene kada je u pitanju generisanje alternativnih prihoda. Kada je riječ o ekonomskom učinku poljoprivrede, upitna je relevantnost statističkih podataka: nema dostupnih podataka o ekonomskim računima u poljoprivredi, najnovije informacije o radnoj snazi ne uključuju radnu snagu u godišnjim jedinicama rada (GRJ), anketa o strukturi gazdinstava od 2016. godine pokazuje da je ukupni iznos GRJ 46.000, što znači oko 0,45 GRJ po gazdinstvu. Drugi problem je što se većina poljoprivrednih proizvoda prodaje na gazdinstvu ili koristi za sopstvenu potrošnju. Što se tiče zaposlenih, potrebe za radnom snagom u većini crnogorskih gazdinstava podmiruju članovi porodičnih gazdinstava, koji nijesu plaćeni za svoj rad. Plaćena radna snaga se prvenstveno zapošljava na većim gazdinstvima u vlasništvu komercijalnih preduzeća. Tokom turističke sezone potražnja za hranom je veoma visoka. Pad obima turizma u 2020. godini doveo je do poremećaja na tržištu poljoprivrednih proizvoda, što je uticalo na smanjenje aktivnosti u sektoru poljoprivrede i dovelo do smanjenja broja radno angažovanih lica u 2020. godini¹⁴. Bruto dodata vrijednost u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u 2014. godini iznosila je 268,9 miliona eura, a u 2020. godini 282,3 miliona eura. Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom BDP-u u 2020. godini povećano je u odnosu na prethodnu godinu sa 6,4% na 7,6% prvenstveno zbog pada proizvodnje u ostalim sektorima. U periodu od 2014. do 2019. godine zabilježen je kumulativni rast BDP-a od 22%, a zbog pandemije je pao na 3% u 2020. Kumulativno, rast BDV u poljoprivredi od 2014. do 2019. godine iznosio je 3,8%, u 2020. je porastao na 5%, sa prosječnom godišnjom promjenom procijenjenom na 1%, što pokazuje otpornost i održivost sektora i ukazuje na uspjeh poljoprivredne politike u prošlosti. Struktura crnogorskog BDP-a za 2014, 2019. i 2020. godinu sa indeksima rasta BDV u odnosu na 2014. godinu prikazana je u Aneksu 7.

Bruto dodata vrijednost prerađivačke industrije u **prosječnim cijenama**, koja obuhvata sve prerađivačke sektore, uključujući i prehrambenu industriju, iznosila je 143,2 miliona eura ili 4,3% ukupnog BDP-a u 2014. godini, dok je u 2020. godini iznosila 157,5 miliona eura, odnosno 4,6% BDP-a. Učešće prehrambene industrije, proizvodnje pića i prerade duvana u proizvodnom sektoru iznosi više od 37%, što predstavlja 1,7% BDP-a. U tabeli 3 prikazana je struktura crnogorskog BDP-a za 2014, 2019, 2020. i 2021. godinu (Aneks 7).

Tabela 3: Makroekonomski indikatori

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u prosječnim cijenama u hiljadama eura	268.900	274.422	285.119	276.239	285.380	279.156	282.331	280.976
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP-u (%)	8.1	8.1	7.5	6.9	6.7	6.4	7.6	6.5
Broj radno angažovanih u poljoprivredi	14.500	14.500	16.600	17.100	18.100	17.200	14.100	13.600
Udio u ukupnom zaposlenju	8,4	8,3	9,3	9,4	9,5	8,5	8,0	6,4
Izvoz poljoprivrednih proizvoda (000 EUR)*	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	47.716	57.621
Udio u ukupnom izvozu (%)	28	17	16	13	12	12	13	13
Uvoz poljoprivrednih proizvoda (000 EUR) *	469.062	453.629	473.312	510.213	523.065	558.043	455.146	568.282
Udio u ukupnom uvozu (%)	26	25	23	22	20	21	22	23

Izvor: MONSTAT i CBCG, spoljna trgovina poljoprivrednim proizvodima

¹³ Monstat 2022, Anketa zaposlenja u poljoprivredi

¹⁴ Po anketi radne snage Monstat 2022

Kada je u pitanju spoljnotrgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda, u periodu od 2014. do 2020. godine ona ostaje stabilna. U 2014. godini ukupna razmjena poljoprivrednih proizvoda iznosila je 560,7 mil. EUR, najveća razmjena je zabilježena u 2019. godini, 607.630 mil. EUR, dok je u 2020. godini iznosila 516 mil. EUR (15% pad zbog COVID pandemije). U periodu od 2014. do 2020. trgovinski deficit se značajno pogoršao, što ukazuje na pad konkurentnosti privrede. Pokrivenost uvoza izvozom u prethodnom periodu iznosila je oko 20%, a od 2020. godine 10,5%.

Vrijednost uvezenih poljoprivrednih proizvoda u 2014. godini iznosila je 469,1 mil. EUR, sa učešćem u ukupnom uvozu od 26%, dok je vrijednost izvoza iznosila 91,6 mil. EUR i u ukupnom izvozu učestvovala sa 28%. U 2015. godini izvoz je smanjen na 53,6 mil. EUR, prvenstveno zbog zabrane izvoza poljoprivrednih proizvoda, najviše mesa (pad za 82%) i vina u Rusku Federaciju. Taj pad se bilježi i dalje, pa je vrijednost izvoza u 2020. godini iznosila 48,9 mil. EUR, odnosno prosječno 49,5 mil. EUR u periodu 2015–2020. Vrijednost uvoza poljoprivrednih proizvoda u 2020. godini iznosila je 467 miliona eura ili 22% ukupnog uvoza. Smanjenje uvoza za samo 0,5% u odnosu na 2014. godinu još jedan je pokazatelj blagih promjena u strukturi i obimu poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori. Međutim, činjenica da se izvozni učinak sektora ne može oporaviti od gubitka pojedinih tržišta ukazuje na potrebu pronalaska alternativnih tržišta i fokusiranje na tzv. nevidljivi izvoz kroz turizam.

Tabela 4: Izvoz i uvoz Crne Gore

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Izvoz i uvoz Crne Gore – po metodologiji IMF (Centralna banka Crne Gore¹⁵)								
Izvoz roba (mil. EUR)	357.496	325.286	345.331	376.592	436.060	465.486	408.591	525.751
Prihodi – usluge	1.030.642	1.213.924	1.254.581	1.362.066	1.563.258	1.697.822	679.138	1.596.678
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.388.138	1.539.210	1.599.912	1.738.658	1.999.318	2.163.308	1.087.729	2.122.429
Uvoz roba	1.733.900	1.788.803	2.002.603	2.236.188	2.485.232	2.530.595	2.049.434	2.440.920
Rashodi – usluge	340.297	424.768	485.520	525.710	626.675	677.602	502.595	640.879
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	2.074.197	2.213.571	2.488.123	2.761.898	3.111.907	3.208.197	2.552.029	3.081.799
Saldo izvoza i uvoza roba i usluga (mil. EUR)	-686.059	-674.361	-888.211	-1.023.240	-1.112.589	-1.044.889	-1.464.300	-959.370
Pokrivenost uvoza izvozom	66,9%	69,5%	64,3%	63,0%	64,2%	67,4%	42,5%	79,2%
Izvoz i uvoz Crne Gore – po SMTK (MONSTAT)								
Izvoz roba SMTK	333.166	317.172	325.846	371.463	400.107	415.484	366.128	437.045
Izvoz polj. proizvoda SMTK*	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	47.716	57.621
Postotak udjela poljoprivrednih proizvoda u izvozu	28	17	16	13	12	12	13	13
Uvoz roba SMTK*	1.784.214	1.841.524	2.061.688	2.303.503	2.553.580	2.600.771	2.105.170	2.505.115
Uvoz polj. proizvoda SMTK	469.062	453.629	473.312	510.213	523.065	558.043	467.248	568.281

¹⁵ Godišnji izvještaj CBCG, 2021

Postotak udjela poljoprivrednih proizvoda u uvozu	26	25	23	22	20	21	22	23
Saldo izvoza i uvoza polj. proizvoda	-377.377	-400.004	-422.301	-462.420	-476.568	-508.457	-418.329	510.660
Pokrivenost uvoza izvozom	19,5%	11,8%	10,8%	9,4%	8,9%	8,9%	10,5%	10,1%
Spoljnotrgovinska razmjena polj. proizvoda	560.747	507.254	524.324	558.005	569.562	607.630	516.167	625.902

*Bez glava CT 29, 33, 35, 38, 41, 51, 52, 53

Izvor: MONSTAT, 2014–2021

Već godinama su glavni partneri, kako u uvozu tako i u izvozu, zemlje CEFTA-e i EU, koje u ukupnoj razmjeni poljoprivrednih proizvoda učestvuju sa nešto više od 90%. Pojedinačno gledano, najznačajniji partner u uvozu i u izvozu jeste Srbija. Ako posmatramo detaljnu strukturu uvoza u kontekstu mogućnosti zamjene uvozne robe lokalno proizvedenom hranom, može se zaključiti da ima dosta prostora za unapređenje u poljoprivredi i prehrambenim proizvodima, imajući u vidu posebno visoku sezonsku tražnju za lokalno proizvedenom hranom i raspoloživost sredstava za ulaganja u proizvodne i prerađivačke kapacitete:

- Uvoz svježeg mesa pokriva 15% ukupnog uvoza hrane, od čega svinjsko meso predstavlja 63% (44 miliona eura), živine 18,6% (13,1 milion eura) i goveđe meso 15,5% (10,87 miliona eura), koje se takođe izvozi (11,1 miliona eura),
- Žitarice, mlinski proizvodi i proizvodi na bazi žitarica pokrivaju ukupno 14,2% ukupnog uvoza hrane (66,5 miliona eura), od čega 88% uvoza žitarica (Glava CT 10) čine pšenica i kukuruz (7,1 miliona eura), a 88% uvoza mlinskih proizvoda (Glava CT 11) čine pšenično brašno i prekrupa, krupica i pelet (16,7 miliona eura),
- Voće i povrće i proizvodi voća i povrća pokrivaju 13,3% ukupnog uvoza hrane (62 miliona eura), od povrća (G7) najznačajniji su paradajz – 21,3%, krompir – 14,8% i luk – 10,6% (9 miliona eura), od voća (G8) svježi ili sušeni agrumi – 26,5%, svježe jabuke, kruške i dunje – 15,5% i svježe kajsije, trešnje, breskve (uključujući nektarine), šljive – 7,1%, (10,5 miliona eura). Vrijednost uvezenog prerađenog povrća i voća (Glava CT 20) iznosila je 15 miliona eura u 2020. godini,
- Mlijeko i mliječni proizvodi pokrivaju 5,3% (24,7 miliona eura), a sir 2,7% (12,4 miliona eura) ukupnog uvoza hrane.

Kod izvoza, vino je i dalje jedan od glavnih izvoznih proizvoda. U ukupnom izvozu poljoprivrednih proizvoda u periodu 2015–2020, vino je prosječno učestvovalo sa 27,5%, odnosno prosječno godišnje 13,7 mil. EUR. U 2020. godini se bilježi pad izvoza na 10,9 mil. EUR, što je uzrokovano ograničenjima transporta zbog COVID krize, dok je proizvodnja ostala stabilna. Zbog toga su stvorene velike količine uskladištenog tržišnog viška. Već 2021. godine izvoz je porastao na 12,2 miliona eura.

Sektor vina je prepoznat kao veoma važan sektor za Crnu Goru. Pored vina, mesni proizvodi su posljednjih godina jedan od glavnih izvoznih proizvoda. Izvoz svježeg mesa, smrznutog ili rashlađenog mesa, te mesnih prerađevina u periodu od 2015. do 2020. prosječno je iznosio 13 mil. EUR (25%), a u

2020. godini 15,9 mil. EUR (32%). Izvoz mesnih proizvoda bilježi značajan rast u periodu od 2015. do 2020. od čak 112%. Aneks 1 pruža detaljan pregled uvoza i izvoza po grupama proizvoda.

Tabela 5: Glavni izvozni proizvodi 2015–2020

000 EUR		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Prosjek 2015-2020	Prosječni udio 2015- 2020	Udio u 2020
TBr 2204	Vino	15.480	14.805	13.863	13.235	13.631	10.928	12.218	13.657,12	27,55%	22,34%
GI 02	Meso, svježe, rashlađeno ili smrznuto	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785	12.457	8.391,18	16,93%	20,00%
TBr 1601- 1603	Prerađevine od mesa	2.864	2.668	3.187	3.437	4.605	6.089	5.603	3.808,22	7,68%	12,45%
GI 24	Duvan i proizvodi od duvana	5.585	2.192	822	1.877	3.769	3.953	7.701	3.033,00	6,12%	8,08%
GI 08	Voće	3.223	2.473	2.762	3.940	3.856	3.664	6.178	3.319,61	6,70%	7,49%
GI 07	Povrće	3.602	4.633	2.513	4.870	2.693	3.620	2.939	3.655,07	7,37%	7,40%
TBr 2203	Pivo	4.403	4.070	4.378	4.415	3.648	3.185	3.492	4.016,72	8,10%	6,51%
GI 18	Kakao i proizvodi od kakaoa	3.077	1.256	1.737	1.889	1.797	2.045	2.269	1.966,79	3,97%	4,18%
GI 23	Otpaci i ostaci preh. industrije; pripremljena hrana za životinje	196	275	370	490	1.760	1.415	884	750,92	1,51%	2,89%
Godišnji izvoz		53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	48.919	57.621	49.571,92	100%	100%

Izvor: MONSTAT

2.2 RURALNA PODRUČJA

2.2.1 Definicija ruralnih područja

Za planiranje razvojnih prioriteta i sprovođenje i praćenje politike regionalnog razvoja, nekoliko geografski povezanih jedinica lokalne samouprave čine regione u Crnoj Gori. U zemlji postoje tri regiona: Primorski region, Središnji region i Sjeverni region. Primorski region čine opštine: Bar, Budva,

Herceg Novi, Kotor, Tivat i Ulcinj. Središnji region čine: glavni grad Podgorica, prijestonica Cetinje i opštine Danilovgrad, Tuzi, Nikšić i nova Opština Zeta (formirana u 2022). Sjeverni region čine opštine: Andrijevica, Berane, Petnjica, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Plav, Gusinje, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak.

Tabela 6: Prikaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji

Region	Broj stanovnika	Urbano stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Središnji	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Sjeverni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
Ukupno	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Izvor: MONSTAT – Popis 2011

Analiza tri regiona Crne Gore (sjeverni, središnji i primorski), prema metodologiji OECD-a, pokazuje da Sjeverni region, koji obuhvata 14 opština, pripada pretežno ruralnim područjima (59,7% stanovništva živi u ruralnim područjima), dok primorski (41,7%) i središnji (20,4%) spadaju u srednje razvijena područja.

Prema ovoj metodologiji, opštine u Crnoj Gori razvrstavaju se na sljedeći način:

- Pretežno ruralne opštine: Kolašin, Mojkovac, Tuzi, Žabljak, Šavnik, Plužine, Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Plav, Petnjica, Gusinje, Rožaje, Danilovgrad, Bar;
- Srednje ruralne opštine: Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Zeta, Kotor, Tivat, Ulcinj, Herceg Novi i Budva. Cetinje, Podgorica i Budva na samoj su granici između srednje ruralnih i urbanih opština.

Međutim, uzimajući u obzir da bi se po OECD metodologiji cjelokupna teritorija Crne Gore mogla smatrati ruralnom, a postoje izražene nejednakosti među teritorijalnim jedinicama na lokalnom nivou (opštinama), za ocjenu ruralnosti i za potrebe sprovođenja IPARD programa predložena je drugačija metodologija. Prema ovoj metodologiji, urbanim područjem smatraju se opštine u čijim urbanim centrima, odnosno naseljima koja su Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore definisana kao urbana i koja administrativno pripadaju urbanim centrima, živi više od 10.000 stanovnika. Opštine koje prema Popisu stanovništva iz 2011. godine imaju manje od 10.000 stanovnika na cijeloj teritoriji, smatraju se ruralnim područjima. U skladu sa ovim pristupom, a prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, u Crnoj Gori se potpuno ruralnim područjima smatraju područja sljedećih opština: Andrijevica, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak i Danilovgrad, uz dvije nove opštine – Gusinje i Petnjica. Teritorije preostalih 12 opština čine: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Podgorica (Zeta), Nikšić, Bar, Ulcinj, Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi i Cetinje i dijele se na urbane i ruralne. Urbane predstavljaju naseljena mjesta sa više od 10.000 stanovnika, dok se ostatak opštine smatra ruralnim.

2.2.2 Ruralna ekonomija i kvalitet života

U Crnoj Gori postaje očigledno da prisutne i izražene regionalne nejednakosti u pogledu ukupnog ekonomskog razvoja predstavljaju problem. U cilju praćenja i ocjene ravnomjernog regionalnog razvoja Crne Gore, izrađen je indeks razvijenosti. Indeks razvijenosti predstavlja prosjek pokazatelja ekonomske razvijenosti, strukturnih promjena i demografskog stanja na nivou jedne opštine. Izračunava se svake treće godine, shodno važećem Zakonu o regionalnom razvoju, a na osnovu sljedećih pokazatelja:

- 1) stope nezaposlenosti,
- 2) dohotka po glavi stanovnika,
- 3) stope rasta stanovništva jedinice lokalne samouprave i
- 4) stope obrazovanja stanovništva jedinice lokalne samouprave.

Važeća Lista stepena razvijenosti lokalnih samouprava ažurirana je krajem 2020. godine i nalazi se u Aneksu 6. Indeks razvoja opštine treba uzeti u obzir prilikom kreiranja pravila bodovanja za odabir projekata koji će biti podržani intervencijama u poljoprivredi i ruralnom razvoju.

2.2.3 Populacija u ruralnim područjima i demografski trendovi

Posljednji popis stanovništva u Crnoj Gori obavljen je 2011. godine i prema njemu u zemlji živi 620.029 stanovnika, a prema procjeni Zavoda za statistiku Crne Gore, 2020. godine u Crnoj Gori je živjelo 621.306 stanovnika. Gustina naseljenosti je u prosjeku 44,76 stanovnika po km², što Crnu Goru čini jednom od najrjeđe naseljenih zemalja u Evropi (osim nordijskih zemalja). Glavni grad je Podgorica, sa 190.488 stanovnika, dok prijestonica Cetinje ima 15.046 stanovnika.

Tabela 7: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003–2020

Region	Populacija, Popis 2003		Populacija, Popis 2011		Populacija, 2020, aproksimacija sredinom godine	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Primorski	145.847	23,52	148.683	23,98	155.050	24,96
Središnji	279.419	45,06	293.509	47,34	304.946	49,08
Sjeverni	194.879	31,42	177.837	28,68	161.310	25,96
Ukupno	620.145	100,00	620.029	100	621.306	100

Izvor: MONSTAT, Popis 2003, Popis 2011. i 2020, aproksimacija sredinom godine

Migracije: Prema podacima iz posljednje tri decenije, prikazanim u tabeli 8, očigledan je trend masovne migracije iz sjevernog dijela Crne Gore ka središnjem i primorskom. Nakon vrhunca u 2011. godini, čini se da se migracija iz Sjevernog regiona usporila narednih godina.

Tabela 8: Neto migracije po regionima, 2011–2020

Godina	Sjeverni	Središnji	Primorski
	Neto migracije		
2011	-1.407	768	639
2015	-1.189	671	518
2020	-907	541	366

Izvor: Monstat

Starosna struktura: Crna Gora spada u kategoriju zemalja sa veoma starim stanovništvom i u posljednjih pedesetak godina prirodni priraštaj stanovništva opao je za 60%.

Tabela 9: Stanovništvo prema starosnoj strukturi

Godina	Grupe po godinama		
	0–14	15–64	65 i iznad
2003	20,7%	67,2%	12,1%
2011	19,0%	68,0%	13,0%
2020	17,9%	66,3%	15,8%

Izvor: Monstat

Polna struktura: U pogledu polne strukture u Crnoj Gori, razlika je u korist žena (50,6%), ali se ta razlika smanjuje od popisa do popisa.

2.2.4 Ruralna infrastruktura

Ruralno područje, koje pokriva veći dio teritorija Crne Gore, karakteriše zaostajanje u ekonomskom razvoju i nerazvijena prateća infrastruktura, uključujući dostupnost usluga i osiguranje životnih i radnih uslova, što je dovelo do depopulacije ruralnih područja i nedostatka interesovanja od strane mladih porodica za život i rad u ruralnim područjima. U Crnoj Gori postoje mnoga ruralna područja sa slabo razvijenom saobraćajnom, društvenom i ekonomskom infrastrukturom. Na primjer, udaljenost do trgovina mješovitom robom i osnovnih škola u prosjeku je 3-4 km, a do srednjih škola i banaka 10

km. Udaljenost do autobusnog stajališta je 2,5 km, a do pošte u prosjeku oko 7,5 km. Prema statističkim podacima za 2020. godinu, 1.315 km ili 13,5% ukupne putne mreže u Crnoj Gori spada u kategoriju zemljanih i nekategorisanih puteva. Osim toga, vodovodna mreža i napajanje električnom energijom u mnogim selima su u lošem stanju, te ne postoji razvijena telekomunikaciona mreža, sa mogućnošću korišćenja interneta. Kao posljedica, može se očekivati dalje ekonomsko propadanje i depopulacija udaljenih ruralnih područja, gdje ta područja i nacionalne politike ne pružaju povoljne uslove za život i ekonomski ambijent.

Uticaj infrastrukture na kvalitet života vrlo je značajna i kritična komponenta ruralnog razvoja. S obzirom na geografske karakteristike područja, velika je neujednačenost u opremljenosti osnovnom komunalnom infrastrukturu na različitim područjima, naročito između urbanih i ruralnih, što doprinosi sve većim migracijama mladih ljudi iz sjevernog u središnji i primorski region. Podsticanje razvoja i unapređenje osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj ravnomjernog ekonomskog rasta u ruralnom području i poboljšanje socio-ekonomskih uslova života ruralnog stanovništva u Crnoj Gori, kako bi se spriječila depopulacija sela i paralelno iskoristili prirodni potencijali za proizvodnju hrane.

Putevi: Globalni konkurentski izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma iz 2019, po kvalitetu putne infrastrukture rangirao je Crnu Goru na 129. od 141 mjesta. Iako su posljednjih godina primjetna značajna ulaganja u putnu infrastrukturu, uglavnom se radi o važnim državnim pravcima i budućim evropskim koridorima, dok je stanje putne mreže u ruralnim područjima i dalje nezadovoljavajuće.

Tabela 10: Vrste puteva u Crnoj Gori

Vrsta	Km	Udio
Moderni putevi (asfalt)	6.527	67,1%
Makadamski put	1.885	19,4%
Zemljani i nekategorisani putevi	1.315	13,5%
Putevi, ukupno	9.727	100,0%

Izvor: Monstat 2020

Nedovoljno razvijena putna mreža u Crnoj Gori posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje sa neposrednim okruženjem. Naime, nepovoljna topografija i geološka struktura terena, planinski prevoji sa otežanim prelazima, vrlo izražena sezonska cikličnost u korišćenju putne infrastrukture, ograničenost budžetskih sredstava, usložnjavaju izgradnju i održavanje saobraćajne infrastrukture. Konkurentnost poljoprivrede i šumarstva u Crnoj Gori ugrožava nedovoljan pristup javnosti parcelama poljoprivrednog i šumskog zemljišta, te se zbog toga neophodna ulaganja u ruralna područja moraju odnositi i na izgradnju i rekonstrukciju lokalnih puteva, nekategorisanih lokalnih puteva koji vode do udaljenih naselja i katuna (zajednička pašnjačka naselja).

Usluge vodosnabdijevanja i upravljanja otpadnim vodama u Crnoj Gori pružaju javna preduzeća za vodosnabdijevanje i odvod, koja u pojedinim opštinama (Andrijevića, Žabljak, Mojkovac, Plav, Plužine i Šavnik) obavljaju i druge komunalne djelatnosti. Ovaj sektor, kao i sektor ukupnih komunalnih djelatnosti, karakterišu brojni problemi koji su posljedica opšte ekonomske situacije, kao što su nedostatak sredstava za održavanje i investicije. Rezultat su gubici vode (MONSTAT navodi da je u

2020. godini 74 mil. m³ od 121 mil. m³ izgubljeno (61%), a samo 46,7 mil. m³ distribuirano), što za posljedicu ima poskupljenje, a to utiče na uslove života stanovništva.

Sistemi vodosnabdijevanja su dobro rasprostranjeni u Crnoj Gori, ali postoje još uvijek udaljena mjesta gdje voda nije dostupna (78% domaćinstava je trebalo da bude priključeno na javni vodovod već 2011. godine – MONSTAT). Kako bi se smanjili gubici vode, vodovode je potrebno održavati i modernizovati.

Kanalizacioni sistemi u Crnoj Gori nijesu dovoljno razvijeni, posebno ako se ima u vidu da je posjećuje veliki broj turista: ukupna dužina postojeće kanalizacione mreže (magistralne kanalizacione cijevi i sabirna mreža) iznosi oko 915 km, sa ukupnom pokrivenošću od 47% stanovništva i 58,4% u urbanim područjima (2017). Najmanja pokrivenost zabilježena je u Sjevernom regionu (36,8%).

Tabela 11: Upravljanje kanalizacijom u Crnoj Gori

Region	Procijenjena populacija 2017	Procijenjena urbana populacija (2017)	Populacija pokrivena uslugama kanalizacije	Udio pokrića – ukupno	Udio pokrića urbane zone
Sjeverni	167.918	100.593	61.759	36,8%	61,4%
Središnji	301.559	264.577	151.362	50,2%	57,2%
Primorski	152.896	135.178	79.308	51,9%	58,7%
Total	622.373	500.347	292.429	47,0%	58,4%

Izvor: Plan upravljanja kanalizacijama 2020–2035¹⁶

Što se tiče **infrastrukture interneta** (MONSTAT 2020), najmanja pokrivenost (69,5%) je u sjevernom regionu, najveća u južnom (88%), dok je u primorskom regionu 80,3%. Postoji velika razlika između pokrivenosti u urbanim (84,9%) i ruralnim (70,9%) područjima. Oko 18,2% stanovništva nikada nije koristilo internet, 59,1% stanovništva nikada nije kupovalo robu putem interneta, dok 94,5% stanovništva koristi internet komunikaciju, a 86,8% učestvuje na društvenim mrežama.

Potrebno je povećati pokrivenost internetom u ruralnim područjima kako bi se ruralnom stanovništvu omogućio jednak pristup javnim uslugama podržanim digitalizacijom, te otvorile mogućnosti za razvoj koncepta pametnih sela i korišćenje alata digitalizacije u aktivnostima saradnje na daljinu.

Tabela 12: Dostupnost

Dostupnost infrastrukture	%
Vrste veze	
Fiksne širokopojasne internet veze	80,2%
Mobilne širokopojasne internet veze	58,1%
Uskopojasne veze	6,7%
Korišćenje interneta u domaćinstvima po regionima	

Tabela 13: Korišćenje interneta

Korišćenje interneta	%
Usluge	
Pozivi preko interneta/video-pozivi	94,5%
Učešće na društvenim mrežama	86,8%
Čitanje onlajn novosti/časopisa	78,4%
Slanje/primanje mejlova	67,9%

¹⁶ <https://www.gov.me/dokumenta/0e52a4d6-e200-4e20-b721-01bec2a7eb10>

Sjeverni	69,5%
Središnji	80,3%
Južni	88,5%
Korišćenje interneta po područjima	
Područja koja nijesu urbana	70,9%
Urbana	84,9%

Nikad nije kupilo robu preko interneta	59,1%
Nikad nije koristilo internet	18,6%
Korišćenje interneta po domaćinstvima prema prihodu	%
Prihod > 600 EUR	98,0%
Prihod 300–600 EUR	88,2%
Prihod < 300 EUR	46,2%

Izvor: MONSTAT: Istraživanje o upotrebi ICT u 2020

2.2.5 Turizam u ruralnim područjima

S obzirom na prirodne potencijale Crne Gore za dalji razvoj turizma, bogatu kulturno-istorijsku baštinu, kao i multiplikativni učinak turizma na gotovo sve privredne grane, sektor turizma je jedan od prioriteta razvoja ukupne ekonomije. Tome u prilog govori i podatak da su procijenjeni prihodi od turizma u 2019. godini iznosili 1,140 milijardi EUR, što je za 9,7 posto više nego u 2018. godini. Zbog posljedica pandemije COVID-19, u 2020. je zabilježen značajan pad (prema podacima Monstata, u Crnoj Gori je u 2020. godini zbog COVID krize boravilo 444.065 turista u svim vrstama smještaja, odnosno 83,21% manje nego u 2019. godini, a ostvarili su 2.587.255 noćenja ili 82,10% manje u odnosu na 2019. godinu). Međutim, već u 2021. godini, prema preliminarnim podacima Monstata, zabilježeno je 1.670.879 dolazaka.

U strukturi noćenja po vrstama turističkih mjesta najviše noćenja ostvareno je u primorskim mjestima (90,4%), glavnom gradu (3,2%) i planinskim mjestima (3,15%).

Tabela 14: Udio noćenja na različitim turističkim područjima

Vrsta turističkih mjesta	Destinacije	Noćenja (u 000)	Udio u ukupnom broju (in %)	Indeks 20/19 (%)
Primorska mjesta*	Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor i Herceg Novi	2.339.477	90,38	17,05 (-82,95%)
Planinska mjesta**	Žabljak, Kolašin, Plav, Plužine, Rožaje i Andrijevica	81.709	3,15	32,13 (-67,87%)
Ostala turistička mjesta***	Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Nikšić, Šavnik, Pljevlja i Cetinje	57.609	2,22	37,22 (-62,78%)
Glavni grad	Podgorica	82.701	3,19	26,62 (-72,38%)
Druga mjesta****	Danilovgrad, Tuzi, Petnjica, Gusinje	26.759	1,03	124,64 (+124,64)
UKUPNO		2.587.255	100,0	17,89 (-82,11)

Izvor: MONSTAT, 2020

Aktivnosti van gazdinstva u ruralnom turizmu zasnivaju se na interakciji sa poljoprivrednom proizvodnjom, lokalnim tradicijama i običajima, tradicionalnom gastronomijom i turističkim uslugama, jednostavno rečeno – na korišćenju već postojećih resursa. Rezultati istraživanja sprovedenih tokom implementacije Master plana razvoja turizma do 2020. godine pokazali su da je turistička ponuda u središnjem regionu i planinama još uvijek nedovoljna. Hoteli, uz nekoliko izuzetaka, osim osnovne prehrane i smještaja, ne pružaju druge usluge. Međutim, potencijal za razvoj turizma i povezane infrastrukture na sjeveru Crne Gore još uvijek nije iskorišćen. Razvoj ruralnog

turizma zasniva se na načelima održivog razvoja, kroz revitalizaciju postojećih, tradicionalnih objekata ili baštine, čime se dobija nova namjena – turistička. Stoga je ruralni turizam, naročito seoski, bitan dio ukupnog održivog razvoja.

2.2.6 Lokalne razvojne strategije

Regionalni razvoj Crne Gore planiran je Strategijom regionalnog razvoja (SRR) i Strateškim planovima razvoja jedinica lokalne samouprave/opština. Strategijom regionalnog razvoja utvrđuju se ciljevi, prioriteti, mjere, aktivnosti i politike regionalnog razvoja, umanjeње regionalne nejednakosti i povećanje stepena kompetencija jedinica lokalne samouprave i regiona. U Crnoj Gori trenutno ne postoji LAG partnerstvo, ali postoji niz inicijativa na kojima se radi još od 2019. godine. U skladu sa SRR, lokalne razvojne strategije će u narednom periodu biti pripremljene od strane priznatih LAG-ova kao razvojni dokumenti „nižeg nivoa“. S obzirom na specifičnosti Crne Gore u vezi sa brojem stanovnika po pojedinim opštinama, trebalo bi usvojiti pravila EU koja definišu LAG. EK je pozitivno odgovorila na zahtjev Crne Gore, te su se stekli uslovi za početak formiranja partnerstava i pune implementacije LEADER pristupa kroz IPARD III (tj. populacija svakog LAG područja u Crnoj Gori mora biti veća od 3.000 stanovnika – derogaciju od pravila 10.000 stanovnika odobrila je EK). U cilju jačanja kapaciteta do početka pune implementacije LEADER mjere, predlaže se finansiranje projekta sličnog LEADER-u iz sredstava nacionalnog poljoprivrednog budžeta, gdje bi se razvijao najmanje jedan LAG sa pripremljenom i usvojenom strategijom lokalnog razvoja.

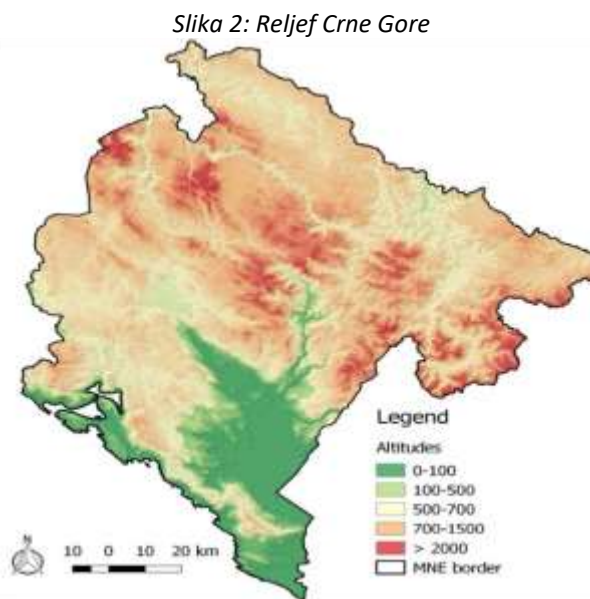
2.3 STRUKTURA I TRENDovi POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

2.3.1 Geografske karakteristike i klima

Crna Gora je uglavnom planinska zemlja, sa veoma malim nizijskim područjima duž obale, slivom Skadarskog jezera, nekim većim riječnim dolinama (Lim, Tara, Ibar, Čehotina) i kraškim poljima. Od ukupne površine Crne Gore, samo oko 5% ima nagib do 5°, što znači da je zemlja izuzetno brdsko-planinska, ispresijecana rijekama, kroz čije se doline smjenjuju kanjoni.

Od mora do unutrašnjosti Crne Gore ravnice se pojavljuju samo u primorskim oblastima (12.000 ha) i basenu Skadarskog jezera (42.000 ha). Smatraju se ravnicama u pravom smislu te riječi. U njihovom okruženju, na obroncima, na terasama su segmentirane površine, bez značajnog kontinuiteta, zavisno od geološke građe, vrste stijena i težine oblika reljefa i nagiba.

Terasasto zemljište u ovom dijelu Crne Gore veoma je važno za poljoprivredu, jer se nalazi i do 500

Izvor: Studija područja sa prirodnim ograničenjem u poljoprivredi – Finalni izvještaj, MIDAS

metara nadmorske visine, ali je i dalje pod uticajem mediteranske klime, koja omogućava gajenje agruma, ranog i zimskog povrća, ukrasnog bilja i cvijeća.

U Crnoj Gori dominira teren nagiba iznad 10° (65%), što je limitirajući faktor za bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom, dok nagib 5–10° čini 28%. Samo na teritoriji koja ima nagib manji od 5° moguće je intenzivno koristiti zemljište u poljoprivredi, bez značajnih posljedica erozionih procesa, dok se na dijelu većih padina nalaze livade i pašnjaci koji se ekstenzivno koriste.

2.3.2 Poljoprivredno zemljište

Podaci o poljoprivrednom zemljištu u Crnoj Gori nijesu u potpunosti jedinstveni. Podaci MONSTAT-a (2016) pokazuju da površina zemljišta raspoloživog za poljoprivredu iznosi 334.000 ha, dok je početnim nivoom digitalizacije korišćenja zemljišta SIZEP (2017) procijenjeno da je raspoloživo 418.800 ha. Treba uzeti u obzir da se početni nivo SIZEP-a bazira na starom orto-foto snimku (2017), a nije sprovedena validacija kvaliteta SIZEP-a. Približna površina neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta je, dakle, oko 160.000 ha, koje bi potencijalno moglo biti dostupno za proizvodnju hrane.

Korišćena poljoprivredna površina u 2020. godini iznosi 257.900 hektara (prema Monstatu, 2020), što je 18% ukupne površine Crne Gore. Od toga je 243.000 ha (94,3%) livada i pašnjaka, a obradivo zemljište korišćeno u biljnoj proizvodnji čini oko 14.000 ha (oranice 9.000 ha, trajni zasadi 5.400 ha).

Tabela 15: Poljoprivredno zemljište prema kategorijama korišćenja

Kategorija	2014* (ha)	2016(p)** (ha)	2020(p)* (ha)	2021(p)* (ha)	Indeks* 2020/2014	Povećanje* 2020/2014 (ha)	Udio u ukupno kor. polj. zemljištu* %
Raspoloživo zemljište	309.241****	334.049**	418,845***	-			
a) okućnice i/ili bašte	1.832	1.992	2.039	2.016	111	206	0,79%
b) oranice	6.898	7.104	7.055	6.884	102	157	2,75%
c) voćnjaci i maslinjaci	2.256	2.551	2.595	2.635	115	338	1,01%
d) vinogradi	2.703	2.860	2.888	2.835	107	185	1,12%
e) rasadnici	47	75	69	71	145	21	0,03%
Ukupno biljna proizvodnja	13.738	14.513	14.645	14.441	107	908	5,68%
Višegodišnje livade i pašnjaci	216.583	241.333	243.304	241.124	112	26.721	94,32%
Ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište	230.321	255.846	257.950	255.564	112	27.629	100,00%

Izvori: Godišnjak – MONSTAT 2014, ** SPG 2016, MONSTAT 2017, * 2021, *** SIZEP, decembar 2021, osnovni sloj 2017, **** MONSTAT, Popis 2010

* Napomena: Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

U periodu 2014–2020. Crna Gora bilježi povećanje ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta za 27.600 hektara (12%). Najveće povećanje bilježi se kod livada i pašnjaka (26.700 hektara – 12%);

površine za biljnu proizvodnju povećane su za 2.100 hektara (7%). Povećanje obradivih poljoprivrednih površina rezultat je dodjele podrške, kako kroz direktna plaćanja tako i iz IPARD programa namijenjenih podizanju novih višegodišnjih zasada. Godine 2021. oranice su prvi put uključene u LPIS (SIZEP), pa je na kraju te godine ukupno 16.491 parcela i 4.309 gazdinstava ukupne površine 9.612,2 ha kvalifikovano za podršku. Ovo odgovara 62,2% ukupne obradive površine za biljnu proizvodnju. U Planu prostornog razvoja Crne Gore (2007–2020) navedeno je da raspoloživo poljoprivredno zemljište čini 514.501 ha, što je 114.000 ha više nego što je zabilježeno tokom početnog uspostavljanja LPIS-a (SIZEP), a to ukazuje na promjenu metodologije, ali i prenamjenu ili napuštanje poljoprivrednog zemljišta. Informacije pokazuju da je potrebno pristupiti detaljnijoj analizi stanja u upravljanju poljoprivrednim zemljištem, te pristupiti rješavanju problema njegove prenamjene, kako bi se postiglo koordiniranije prostorno planiranje i sprovođenje poljoprivredne politike.

2.3.3 Poljoprivredna gazdinstva

Prema podacima MONSTAT-a (2016), u Crnoj Gori ima 43.791 poljoprivrednih gazdinstava, od kojih je, prema Registru poljoprivrednih gazdinstava (RPG), krajem 2021. godine bilo registrovano 15.509, a u aprilu naredne godine 16.139. Juna 2023. godine u RPG zabilježeno je 19.622 gazdinstava, od kojih su 2.974 nosioci žene, što predstavlja 15,15% gazdinstava.¹⁷

Prosječna površina zemljišta po gazdinstvu koje dobija podršku iznosila je 2,1 ha. Prema važećim propisima, poljoprivredna gazdinstva koja ne koriste podrške, kao i ona koja za iste ne podnose zahtjeve prema mjerama IPARD programa, nijesu dužna prijaviti se u registar poljoprivrednih gazdinstava. Trenutno registrovane površine u SIZEP sistemu predstavljaju oko 3% ukupno korišćenih poljoprivrednih površina (KPP). Poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori nijesu specijalizovana. Oko 80% svih farmi su mješovite farme, a samo 8,0% od ukupnog broja farmi su tzv. specijalizovane farme za uzgoj svinja i živine¹⁸. Samo 2,9% su nerazvrstana gazdinstva (npr. porodična gazdinstva na okućnicama).

Tabela 16: Poljoprivredna gazdinstva i obradive površine

	Popis 2010 (A)			SPG 2016(p) (B)		
	Ha	Gazdinstva	ha/ gazdinstvo	ha	Gazdinstva	ha/ gazdinstvo
Ukupno raspoloživo zemljište	309.241	48.870	6,3	334.049	43.791	7,6
Ukupno poljoprivredno korišćeno zemljište	221.298	48.277	4,6	255.846	43.409	5,9
Korišćene okućnice i/ili bašte	2.413	37.010	0,07	1.922	40.006	0,05
Korišćene oranice	4.048	10.170	0,4	7.104	11.191	0,6
Vinogradi	2.536	2.001	1,3	2.860	2.061	1,4
Voćnjaci	1.529	5.328	0,3	2.551	8.900	0,3
Rasadnici	32	128	0,3	75	49	1,5
Višegodišnje livade i pašnjaci	210.182	43.142	4,9	241.333	36.363	6,6

¹⁷ Prema podacima Registra poljoprivrednih gazdinstava MPŠV, 2023

¹⁸ Prema Popisu poljoprivrede 2010

Izvor: MONSTAT, Istraživanje o strukturi poljoprivrednih gazdinstava u 2016. godini

2.3.3.1 Korišćeno poljoprivredno zemljište

Poljoprivredno gazdinstvo u prosjeku posjeduje 5,8 ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta u 2016. godini. U 2010. godini taj prosjek iznosio je 4,5 ha. Ako se to uporedi sa prosječnim veličinama zemljišta koje koriste poljoprivredna gazdinstva upisana u registre zemalja EU (Hrvatska 12 ha, Slovenija 7 ha, EU27 – 15 ha), zaključuje se da su crnogorska gazdinstva mala. Ipak, poređenje je teško napraviti iz razloga što trajne livade i pašnjaci nijesu uključeni u programe podrške. Visoka usitnjenost poljoprivrednog zemljišta dodatno negativno utiče na učinak proizvodnje.

Kada se posmatra struktura poljoprivrednog zemljišta korišćenog po gazdinstvima (okućnice, oranice, voćnjaci, vinogradi, rasadnici, te livade i pašnjaci), može se vidjeti da u 2016. nije bilo značajnijih promjena u odnosu na 2010. Udio livada i pašnjaka u ukupnom poljoprivrednom zemljištu u 2016. iznosio je 94,3% (gdje je bilježeno povećanje prosječne površine po gazdinstvu – uglavnom vezano za gazdinstva koja se bave stočarstvom), dok ostale kategorije korišćenog poljoprivrednog zemljišta iznose 5,7% i bilježe blago povećanje.

Tabela 17: Poljoprivredna gazdinstva po veličini korišćene površine

Zemljište (ha)	Broj poljoprivrednih gazdinstava					
	2010		2016		Promjena 2010–2016*	
	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Promjena udjela (%)
Bez zemljišta	593	1,2%	311	0,7%	-282	-41,5%
<0,10	2.515	5,1%	1.560	3,6%	-955	-30,8%
0,10<0,50	15.418	31,5%	10.590	24,2%	-4.828	-23,3%
0,50<1,00	8.467	17,3%	5.815	13,3%	-2.652	-23,4%
1,00<2,00	8.867	18,1%	7.363	16,8%	-1.504	-7,3%
2,00<3,00	4.081	8,4%	3.895	8,9%	-186	6,5%
3,00<4,00	2.258	4,6%	2.511	5,7%	253	24,1%
4,00<5,00	1.288	2,6%	1.600	3,7%	312	38,6%
5,00<6,00	1.057	2,2%	1.462	3,3%	405	54,4%
6,00<8,00	1.067	2,2%	2.164	4,9%	1.097	126,3%
8,00<10,00	588	1,2%	1.082	2,5%	494	105,4%
10,00<15,00	815	1,7%	1.584	3,6%	769	116,9%
15,00<20,00	342	0,7%	1.042	2,4%	700	240,0%
20,00<30,00	329	0,7%	1.029	2,3%	700	249,0%
30,00<50,00	313	0,6%	900	2,1%	587	220,9%
50,00<100,00	441	0,9%	587	1,3%	146	48,5%
>=100,00	431	0,9%	296	0,7%	-135	-23,4%
Ukupno	48.870		43.791		-5.079	-

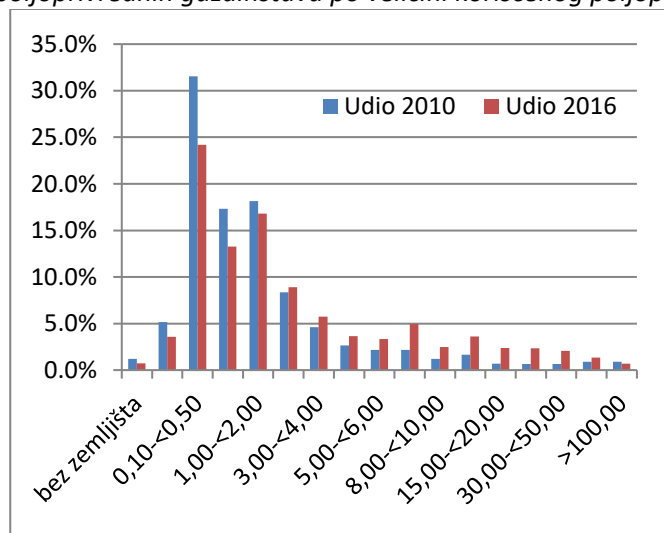
*Udio i promjena 2010–2016 (promjena udjela) nije preračun MONSTAT-a

Izvor: MONSTAT – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

Prema preliminarnim podacima Istraživanja o strukturi poljoprivrednih gazdinstava, od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava, najviše ih je u rasponu od 0,1 do 0,5 ha, što se ne može smatrati područjem gdje je proizvodnja namijenjena tržištu, već se proizvodi uglavnom za sopstvene potrebe, a samo dio je za prodaju. U istraživanju o strukturi poljoprivrednih gazdinstava iz 2016. godine, bilježe se značajna povećanja korišćenih poljoprivrednih površina pod oranicama, vinogradima, voćnjacima i livadama i pašnjacima u odnosu na iste površine iz 2010. godine.

Kako bi se održala proizvodnja hrane, ali i dala mogućnost postojećim poljoprivrednim gazdinstvima da rastu, potrebno je registrovati što više resursa za proizvodnju hrane i upravljati tim resursima kroz poljoprivrednu politiku. To bi doprinijelo povećanju prihoda za proizvođače i širem korišćenju nacionalnih resursa za proizvodnju hrane, kojima se upravlja po standardima EU. U tom kontekstu, postoji mogućnost uključivanja dodatnih gazdinstava u sistem spuštanjem ograničenja za registraciju na gazdinstva sa manje od 1 ha zemlje.

Grafikon 1: Udio poljoprivrednih gazdinstava po veličini korišćenog poljoprivrednog zemljišta

Izvor: MONSTAT – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

2.3.3.2 Navodnjavanje

Samo 14.441 (5,7%) hektara poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori koristi se za biljnu proizvodnju (voće, povrće i vinogradi). Trenutno, ukupna površina koja se navodnjava iznosi 2.466 ha (16% površina za biljnu proizvodnju) i većinom se odnosi na vinograde, voće i povrće, koji se nalaze u okolini Podgorice, uglavnom na području Ćemovskog polja. Ostala područja uključuju dolinu Zetsko-bjelopavličke ravnice i Nikšićko polje (oko Nikšića i Danilovgrada). Imajući u vidu ograničenu površinu zemljišta za biljnu proizvodnju i količinu vode na raspolaganju za navodnjavanje, javlja se potreba za povećanjem upotrebe vode za navodnjavanje, pri čemu treba osigurati održivo upravljanje istom.

Tabela 18: Navodnjavanje

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Iskorištene količine vode (000 m ³):	6.978	6.564	6.965	6.815	6.821	7.353	8.171
Podzemne vode	6.932	6.532	6.933	6.758	6.750	7.344	8.163
Površinske vode	46	32	32	57	71	9	8
Potrošene količine vode (000 m ³)	6.633	6.239	6.240	6.615	6.620	7.352	8.171
Ukupna navodnjavana površina (ha)	2.350	2.345	2.346	2.361	2.364	2.447	2.466
Površinsko navodnjavanje	5	5	5	9	11	9	9
Navodnjavanje vještačkom kišom	509	505	505	513	517	484	483
Navodnjavanje sistemom kap po kap	1.835	1.835	1.836	1.839	1.836	1.954	1.974
Oranice i bašte	30	26	26	28	30	91	98
Voćnjaci	98	98	98	92	90	113	113
Vinogradi	2.222	2.222	2.222	2.241	2.244	2.243	2.243
Crpni agregat	41	41	41	44	47	50	49
Cjevovodi (km)	194	193	205	219	244	245	214
Glavni	65	70	72	68	75	74	55
Razvodni	129	123	133	151	169	171	150

Izvor: Statistički godišnjak, 2022

2.3.3.3 Struktura stočnog fonda

Od ukupno 43.791 poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori, 31.260 (71,4%) drži stoku i/ili živinu. Broj gazdinstava koja su držala stoku u 2016. smanjen je za 4,3% u odnosu na broj gazdinstava koja su držala stoku u 2010. godini.

Tabela 19: Struktura stočnog fonda po gazdinstvima

Vrsta	2010 (A) Gazdinstava			SPG 2016(p) (B) Gazdinstava			Indeks* povećanja broja grla 2010–2016	Indeks* povećanja prosječnog broja grla po gazdinstvu, 2010–2016
	Grla(A)	Gazdinstva	Prosje(E)	Grla(B)	Gazdinstva	Prosje(D)	B/A	D/E
Goveda	80.209	24.624	3,3	89.269	21.939	4,1	111,3	124,9
Mliječna grla u govedarstvu	51.145		2,1	59.583		2,7	116,5	130,8
Ovce	229.037	6.088	37,6	191.992	5.514	34,8	83,8	92,6
Mliječna grla u ovčarstvu	131.739		21,6	95.243		17,3	72,3	79,8
Koze	35.756	3.583	10,0	31.458	3.365	9,3	88,0	93,7
Mliječna grla u kozarstvu	21.606		6,0	21.429		6,4	99,2	105,6
Svinje	47.673	13.469	3,5	55.841	13.607	4,1	117,1	115,9
Suprasne krmače	1.646		0,1	1.966		0,1	119,4	118,2
Živina	620.802	16.313	38,1	835.705	17.067	49,0	134,6	128,7
Konji, magarci	4.397	3.122	1,4	3.947	2.775	1,4	89,8	101,0

*Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Izvor: Popis poljoprivrede 2010, SPG – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

2.3.3.4 Radna snaga

Prema podacima MONSTAT-a (Anketa o radnoj snazi za 2020. godinu), ukupan broj radno sposobnog stanovništva u Crnoj Gori iznosi 267.200. Od tog broja 219.400 lica bilo je zaposleno, dok je 47.800 bilo nezaposleno. Najviši procenat nezaposlenosti je u starosnoj grupi od 15 do 24 godine (36%). Prema podacima Istraživanja strukture poljoprivrednih gazdinstava iz 2016. godine, na 43.291 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava nalazi se 99.236 lica povezanih sa poljoprivrednim aktivnostima. Ukupno gledano, članovi porodičnih gazdinstava (nosilac i članovi gazdinstava) u prosjeku ostvare 0,47 godišnjih jedinica rada (GJR) na poljoprivrednom gazdinstvu.

Tabela 20: Radna snaga po starosnim kategorijama i godišnjim jedinicama rada (GJR)

Kategorija	Radna snaga na poljoprivrednim gazdinstvima prema starosnim grupama				GJR	
	Poljoprivredni popis 2010. godine	%	SPG 2016	%	Broj	%
Do 24 godine	6.717	6,8	7.381	7,43	2.304,9	5,0
Od 24. do 34. godine	11.340	11,5	10.562	10,64	4.838,6	10,4
Od 35. do 44. godine	15.675	15,9	14.816	14,93	7.606,8	16,4
Od 45. do 54. godine	21.562	21,9	20.689	20,84	10.447,9	22,5
Od 55. do 64. godine	19.849	20,2	22.495	22,66	10.001,6	21,5
65 godina i više	23.198	23,6	23.293	23,47	11.273,3	24,3
Crna Gora, ukupno	98.341	100	99.236	100	46.473,0	100

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010 i SPG – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava, 2016

Struktura ukupnog broja radno angažovanih lica na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima prema obrazovanju je sljedeća:

- Bez obrazovanja 3,89%,
- Nezavršeno osnovno obrazovanje 5,81%,
- Osnovno obrazovanje 27,93%,
- Srednje obrazovanje bilo kojeg profila 53,26%,
- Više i visoko obrazovanje 9,09%.

Trenutno nije uspostavljen stručni obrazovni program za poljoprivrednike, a obuke u okviru sprovođenja mjera poljoprivredne politike nijesu obavezne.

Zbog velikog fizičkog opterećenja, primarna poljoprivredna proizvodnja je dominantno muški posao. U primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji uloga žene se ogleda u određenim fazama proizvodnje na gazdinstvu, te značajnu ulogu ima kod obrade i prerade proizvoda na gazdinstvu i diverzifikacionim aktivnostima kao što je ruralni turizam, zanatstvo, domaća radinost i sl. Muškarci su u visokom procentu nosioci gazdinstava kod svih registara poljoprivredne proizvodnje. Podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava ukazuju na tendenciju porasata broja žena nosioca poljoprivrednih gazdinstava, što se može smatrati i rezultatom sprovođenja politike dodatnog finasiranja nacionalnih i IPARD programa i projekata u kojima su nosioci žene. Kako bi se osnažila uloga žene, a kako je identifikovano da postoji mali broj preduzetnica i vlasnica malih i srednjih preduzeća u poljoprivredi, prepoznata je mogućnost pružanja dodatnog procenta podrške investicijama na gazdinstvima na

kojima su nosioci žene, te osiguravanja posebne linije podrške za pokretanje ženskog preduzetništva. S toga je podsticanje preduzetništva kod specifičnih ciljnih grupa – mladih ljudi, žena i dr., definisano strateškim dokumentom kroz poseban operativni cilj.

Registar osiguranika poljoprivrednika bilježi 1.797 aktivnih, od čega 435 žena, odnosno 24,2%.¹⁹

2.3.3.5 Objekti i mehanizacija za poljoprivrednu proizvodnju

Prema podacima iz Statističkog godišnjaka za 2020. godinu, poljoprivredna preduzeća i kooperative raspolažu relativno zadovoljavajućom količinom poljoprivredne mehanizacije i opreme. Međutim, statistikom nije obuhvaćeno godište proizvodnje neke mehanizacije, već je, prema podacima iz RPG, 76% od ukupne mehanizacije i opreme proizvedeno prije 2010. godine. U 2021. godini registrovano je 13.500 poljoprivrednih gazdinstava, sa ukupno 4.187 dvoosovinskih traktora (0,3 traktor/gazdinstvo) na dan registracije.

Tabela 21: Struktura i količina mehanizacije i opreme koja je prijavljena u RPG

Dvoosovinska mehanizacija	Broj	Sitna mehanizacija	Broj
Dvoosovinski traktori do 40 kw	4.187	Jednoosovinski traktori	3.745
Dvoosovinski traktori od 41 kw do 60 kw	515	Oprema za preradu mlijeka	173
Dvoosovinski traktori od 61 kw do 80 kw	83	Mašine za sjetvu i sadnju	313
Dvoosovinski traktori od 81 kw do 100 kw	14	Muljača za grožđe	226
Dvoosovinski traktori više od 101 kw	6	Oprema za mužu	2824
Kamioni	509	Oprema za navodnjavanje	361
Kombajni	66	Ostala oprema (plugovi, drljače, sušare)	5.688

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava 2022

Od 2011. poljoprivrednicima je na raspolaganju intenzivna podrška za ulaganje u mehanizaciju kroz MIDAS projekat, Agrobudžet i IPARD II. Analiza evidencija o podržanoj mehanizaciji od 2011. do 2020. pokazuje da je mehanizacija već djelimično modernizovana.

Tabela 22: Pregled podržane mehanizacije 2011–2020

Tip	Broj	Tip	Broj
32 Traktori i druga vozila		3.3.3 Mašine i oprema za žetvu usjeva Kosilice, grablje, berači, kombajni	
Traktori – 2 osovine	432	Kultivator prikačen i samohodan	825
Traktori – 1 osovina	420	Prikačen traktor (bez balirke za sijeno i mašina za žetvu stočne hrane)	1276
Kombajni	5	Balirke za sijeno	109
Prikolice – traktorske prikolice	203	Mašine za žetvu stočne hrane	15
Prikolice – kultivator	141	3.3.2 Mašine i oprema za održavanje usjeva Rasipači stajnjaka, rasipači đubriva, prskalice	
3.3.1 Mašine i oprema za pripremu zemljišta i sadnju (raonici, freze, drljače, tanjirače, sijačice)		250	

¹⁹ Registar osiguranika poljoprivrednika MPŠV, 2023

Priključci za traktore	1.054		
Priključci za kultivatore	416		

Izvor: MIDAS, MPŠV

Ipak, stvarni nivo mehanizacije je teško utvrditi, jer se informacije o subvencionisanoj mehanizaciji iz različitih izvora (MIDAS, IPARD i MPŠV) ne ažuriraju i ne prikupljaju u Registru poljoprivrednih gazdinstava. Takođe, poljoprivrednici ne prijavljuju promjene u vezi sa mašinama za unošenje u Registar poljoprivrednih gazdinstava.

Podaci o poljoprivrednim objektima trenutno su dostupni na nivou registrovanih objekata za proizvodnju hrane u Upravi za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, te u Registru poljoprivrednih gazdinstava kako su upisani prilikom prve registracije. Ove baze podataka se ne ažuriraju i promjene se ne prijavljuju od strane poljoprivrednika.

Tabela 23: Objekti – podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava i odobreni objekti UBHVFP

Objekti po vrsti namjene RPG	
Vrsta	Broj
Objekt za držanje poljop. mašina, opreme i repro-materijala	3.143
Objekt za držanje stoke	14.585
Objekt za preradu poljop. proizvoda	1146
Objekt za uzgoj pečurki	22
Skladište za poljop. proizvode	3.183
Staklenik ili platenik	957
Vinski podrum	199
Ostalo	3.077
Ukupno	26.312

Izvor: RPG (Registar poljoprivrednih gazdinstava), 5. 2022. god.

2.3.4 Važni sektori poljoprivredne proizvodnje

2.3.4.1 Biljna proizvodnja

Biljnu proizvodnju karakteriše veliki broj malih gazdinstava koja uzgajaju različite usjeve. Prema zvaničnoj statistici, površine pod biljnom proizvodnjom u 2014. godini zauzimale su 13.738 ha, a u 2020. godini 14.645 ha (porasle su za 6,6%). Površina po gazdinstvu takođe je porasla u svim segmentima. Sektor primarne biljne proizvodnje karakterišu određene zajedničke slabosti: usitnjenost proizvodnje, slaba vertikalna integracija, mali i promjenljivi obim proizvodnje, nizak tehnološki nivo, neujednačen odnos kvaliteta i cijene, visoka proizvodna cijena po jedinici i nedostatak kapaciteta za skladištenje.

S druge strane, povoljni prirodni uslovi omogućavaju gajenje agruma i kontinentalnog voća, kao i gotovo svih vrsta povrća.

Ratarstvo

U 2020. godini u Crnoj Gori je evidentirano 7.055 ha obradivog zemljišta, što odgovara 48% površine koja se koristi za biljnu proizvodnju i 2,7% ukupne površine koja se koristi za poljoprivredu. Dominantne ratarske kulture u Crnoj Gori su: kukuruz, pšenica, ječam, lucerka i djetelina, koji uz raž i ovas zauzimaju oko 39% obradivih površina. Uprkos velikom uvozu žitarica, obrađene površine su manje-više nepromijenjene, te pokazuju povećanje od samo 2% od 2014. do 2020. U isto vrijeme smanjene su površine pod ratarskim usjevima, naročito pod kukuruzom (40%), dok su blago porasle površine pod krompirom.

Proizvodnja glavnih ratarskih usjeva prikazana je u tabeli 24.

Tabela 24: Proizvodnja i prinos glavnih ratarskih kultura

Proizvodnja glavnih ratarskih kultura (t)											Prinos	EU27**
Usjev	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	2021 (p)	Prosje* 14–20	Indeks	t/ha	
Djetelina	2.465	2.200	2.488	2.393	2.507	2.539	2.671	2.574	2.466	108	6,6	
Lucerka	2.719	2.209	2.191	2.263	2.343	2.437	2.667	2.642	2.404	98	6,5	16,75*
Kukuruz u zrnu	3.305	2.700	2.650	2.708	2.743	2.773	2.547	2.631	2.775	77	4,37	7,49
Pšenica	2.159	2.111	2.354	2.463	2.467	2.147	2.239	2.055	2.277	104	3,02	5,37*
Ječam	1.147	952	1.068	1.073	1.082	983	934	872	1.034	81	2,7	4,52*
Ovas	476	556	557	551	563	605	599	597	558	126	2,63	2,97
Raž	527	339	391	421	445	402	364	318	413	69	2,36	3,79
Ukupno	12.798	11.065	11.699	11.871	12.150	11.885	12.022	11.689			4,04	

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014–2020. godine, * Hrvatska ** EU27 prosjek 2014–2020

Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Podaci prikazani u gornjoj tabeli pokazuju da se prosječni prinosi lucerke, pšenice i ječma značajno razlikuju od prosječnih prinosa u EU i zemljama u okruženju. Uzroci su, uglavnom, nedostatak podrške savjetodavne službe i korišćenja kvalitetnog sjemena, agrotehničkih mjera, te suzbijanja korova i štetnih organizama bilja, kao i uzgoj onih sorti koje su dale dobre rezultate prilikom ispitivanja sorti i dobra iskustva u uzgoju. Postoji potreba za praćenjem uspješnosti (putem FADN-a) i za uključenošću savjetodavnih službi naučnih i istraživačkih institucija u smislu pružanja savjeta i obuke poljoprivrednicima.

Uvoz: Žitarice i mlinski proizvodi čine oko 14% ukupnog uvoza hrane u 2020. godini. Veliki dio uvoza žitarica (pšenica i kukuruz čine 88% uvoza žitarica ili oko sedam miliona eura godišnje) i proizvoda mlinske industrije (88% su pšenično brašno i prekrupa od žitarica, ili oko 15 miliona eura) može se direktno zamijeniti lokalnom proizvodnjom, uzimajući u obzir da postoji dosta neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta i mogućnost efikasnijeg korišćenja livada.

Tabela 25: Uvoz žitarica i mlinskih proizvoda (000 EUR)

000 EUR	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2020 %
CN 10: Žitarice								
1001 : pšenica	7.227	4.619	2.709	2.918	1.941	2.265	2.136	25,14%
1005 : kukuruz	32	3.348	3.837	4.589	4.829	4.926	5.368	54,69%
1002-1004 ječam, ovas, raž	2.850	320	366	462	401	481	554	5,34%

1006 : pirinač	1.051	1.200	1.069	1.192	1.466	1.270	1.434	14,10%
Ostalo	56	52	70	87	69	65	84	0,73%
Ukupno žitarice	11.216	9.540	8.053	9.248	8.704	9.007	9.576	100%
CN 11: Proizvodi mlinske industrije								
1101: pšenično brašno:	12.181	10.488	12.431	12.969	16.241	14.779	16.796	78,81%
1103: žitarice za prekrupu, brašno i pelete	1.487	1.415	1.674	1.817	1.886	1.936	2.382	10,32%
Ostalo (1102-1109)	2.611	2.380	2.290	2.492	2.358	2.037	1.878	10,86%
Ukupno proizvodi mlinske industrije	16.279	14.283	16.395	17.278	20.485	18.752	21.056	100%
Ukupno	27.495	23.823	24.448	26.526	29.189	27.759	30.632	

Izvor: Monstat (2015–2020)

Samodovoljnost: Pšenica i proizvodi od pšenice igraju važnu ulogu u prehrambenoj sigurnosti stanovništva Crne Gore. Nacionalna potrošnja pšenice i pšeničnih proizvoda u hrani iznosi 74.601 tona (120 kg po osobi godišnje)²⁰, dok je proizvodnja svega 2.400 tona. Tabela u nastavku prikazuje indikativnu strukturu nacionalne ponude i potrošnje.

Nedostatak u **samodovoljnosti pšenice i proizvoda od pšenice u Crnoj Gori iznosi oko 77.000 tona**, što odgovara 15-16.000 ha zemljišta zasijanog pšenicom sa proizvodnim prinosima od 5 t/ha. Izazov u narednom periodu biće mobilizacija resursa za proizvodnju pšenice, kao i pokretanje naučnih, savjetodavnih i industrijskih aktera u obezbjeđivanju tehničkih smjernica i konsolidaciji žetvene logistike, opreme i kanala distribucije.

Ostale uvezene žitarice koriste se uglavnom u neprehrambene svrhe. Što se tiče pšenice, postoji mogućnost da Crna Gora uvoz zamijeni domaćom proizvodnjom. Tabela u nastavku prikazuje površine koje treba zasijati da bi se pokrile potrebe za uvozom.

Tabela 26: Samodovoljnost nekih ratarskih kultura

	Kukuruz	Ječam	Zob
Proizvodnja (t)*	2.773	983	605
Upotreba u ishrani (t)**	2.881	24,8	62,1
Hrana za životinje, druge upotrebe i gubici (t)**	30.787,6	2.381,2	921,9
Samodovoljnost (snabdijevanje) – kalkulacija	8,20%	40,90%	61,50%
Potrebe (t)	30.896	1.423	379
Trenutni prinos (t/ha)*	4,5	2,7	2,7
Ekvivalent površine (ha) po trenutnom prinosu – kalkulacija	6.866	527	140
Ciljni prinos (t/ha) (okvir Hrvatska, Srbija)	7	4	3
Ekvivalent površine (ha) za ciljni prinos**	4.414	356	126

Izvor: *Monstat, godišnjak 2019(p); **FAOSTAT – calculated, Supply Utilization Accounts

Livade i pašnjaci

U 2020. godini livade su zajedno sa travno-djetelinskim smjesama obuhvatale površinu od 73.390,6 ha, što je za 18,6% više u odnosu na 2014 (61.860 ha). Prirodne livade čine najveći dio ove površine i

²⁰ FAO, FAOSTAT Bilansi hrane <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS>

ostvaruju relativno niske prinose (3,1 t sijena/ha; u Sloveniji 5,5t/ha), uglavnom zbog nedovoljnog sprovođenja agrotehničkih mjera. Prirodne livade i pašnjaci, sa najvećim potencijalom za proizvodnju krmnog bilja, sve više su izložene procesima degradacije, koji se ogledaju u nepovoljnim promjenama botaničkog sastava, povećanom učešću bezvrijednih i štetnih biljnih vrsta itd. U periodu 2023–2028. izazov će biti uključivanje livada u sistem upravljanja poljoprivrednom politikom, korišćenje istih u skladu sa standardima EU i motivisanje poljoprivrednika da uđu u šeme sa višim standardima (od propisanih dobrim poljoprivrednim praksama i zakonskim zahtjevima za upravljanje) i koriste zemljište, gdje je to moguće, za proizvodnju hrane.

Povrće

U 2020. godini proizvodnja povrća u Crnoj Gori zasnivala se na oko 3,7 hiljada hektara, što je 28% od ukupno korišćenih površina²¹. Obradene površine za povrće pokazuju prosječan godišnji rast od 2,8% od 2014. godine, a prosječna ukupna proizvodnja povrća za posljednjih deset godina iznosi 72.000 tona, sa prosječnom godišnjom stopom rasta od 4%. U kategoriji povrća, proizvodnja krompira porasla je za 16% tokom 2014–2020, dok su se površine pod lubenicama smanjile za 65%. Polovina proizvedenih količina je krompir, čija je proizvodnja koncentrisana u sjevernom regionu. Prema podacima sektorske analize urađene 2021. godine za potrebe IPARD III programa, u strukturi proizvodnje dominira nekvarljivo povrće, sa učešćem od 67% (najviše krompir – 46,6% i kupus – 15%), dok među lako kvarljivim povrćem dominira lubenica (18,6%). Regionalna raspodjela lako kvarljivog povrća odražava dominaciju središnjeg regiona i značajnog dijela primorskog regiona, dok u trajnom povrću središnji i sjeverni region imaju približno podjednake udjele. Nedostatak adekvatnih skladišnih kapaciteta u povrtarskom sektoru jedan je od glavnih problema u povrtarskoj proizvodnji, što se ogleda u stepenu samodovoljnosti pojedinih povrtarskih kultura, ali i u prihodima poljoprivrednika. Proizvodnja glavnih povrtarskih kultura prikazana je u sljedećoj tabeli.

Tabela 27: Prinosi glavnih povrtarskih kultura

Povrće	Proizvodnja (t)									
	2014	2015	2016(p)	2017(p)	2018(p)	2019(p)	2020(p)	2021(p)	% 2014*	% 2020*
Krompir	31.097	35.445	39.504	36.631	34.888	35.462	39.302	36.701	44.9%	46.6%
Lubenica	15.260	20.194	17.413	17.538	18.107	17.406	15.870	17.348	22.0%	18.8%
Kupus	10.442	10.623	12.258	12.440	12.509	11.381	12.738	12.613	15.1%	15.1%
Paprika	4.043	4.500	5.644	5.479	5.546	5.180	5.411	5.296	5.8%	5.4%
Paradajz	3.533	3.936	4.464	4.768	4.866	4.444	4.568	4.613	5.1%	5.4%
Crni luk	2.151	2.342	2.473	2.668	2.740	2.532	2.611	2.648	3.1%	3.1%
Krastavac	1.512	1.822	1.963	1.895	1.973	1.964	2.185	2.234	2.2%	2.6%
Dinja	1.280	1.369	1.745	1.725	1.817	1.861	1.708	1.897	1.8%	2.0%
Ukupno	69.319	80.230	85.463	83.143	82.445	80.231	84.394	83.349		

Izvor: MONSTAT godišnjaci, 2014–2020, * Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Glavna karakteristika strukture proizvodnje povrća u Crnoj Gori jeste veliko učešće baštenske proizvodnje (ukupno 25% površine i 22,7% proizvodnje u 2020. godini), odnosno velika usitnjenost posjeda. Sa druge strane, postoji određen broj proizvođača specijalizovanih za pojedine povrtarske kulture (paradajz, lubenice, paprike) koje su konkurentne. Takođe, uzgajaju se i određene vrste povrća sa nižim prinosima nego kod konkurencije iz uvoza (krompir, luk). Specijalizovani proizvođači ulažu u

²¹ Sektorska analiza Voće i povrće, 2021.

mehanizaciju i opremu, na taj način smanjujući troškove i zavisnost od dostupnosti kvalitetne radne snage, a unapređujući tehnologiju proizvodnje takođe intenziviraju proizvodnju i povećavaju kvalitet proizvoda.

Tabela 28: Struktura i prinosi povrća na oranicama i u baštama u 2020 (p).

Povrće	Površina i proizvodnja – oranice			Površina i proizvodnja – ukupno (oranice i bašte)			Udio bašti*	
	(ha)	(t)	(t/ha)	(ha)	(t)	(t/ha)	(ha)	(t)
Kupus	276,8	9.457,0	34,2	378,4	12.738,3	33,7	26,8%	25,8%
Paradajz	75,1	2.823,0	37,6	139,7	4.568,0	32,7	46,2%	38,2%
Paprika	126,0	3.437,4	27,3	224,0	5.411,4	24,2	43,8%	36,5%
Luk	52,5	1.018,2	19,4	133,3	2.611,4	19,6	60,6%	61,0%
Krastavac	40,8	1.545,7	37,9	66,7	2.185,3	32,8	38,8%	29,3%
Lubenica	404,0	15.810,4	39,1	406,4	15.870,1	39,1	0,6%	0,4%
Dinja	67,1	1.628,4	24,3	69,3	1.707,8	24,6	3,2%	4,6%
Krompir	1.707,5	29.460,5	17,3	2.254,3	39.301,9	17,4	24,3%	25,0%
Ukupno	2.749,8	65.180,6		3.672,1	84.394,2		25,1%	22,77

Izvor: MONSTAT godišnjak 2021, *Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Zemljište za uzgoj povrća je ograničeno, a vlasnici zemljišta nijesu za ulazak u procese zemljišnih operacija (npr. komasacije), dok proizvođači na okućnicama uglavnom proizvode za sopstvenu potrošnju ili direktno prodaju povrće. Izazov za budućnost predstavlja uvećanje produktivnosti zemljišta i količine povrća dostupnog na tržištu.

Uvoz: U Crnoj Gori uvoz povrća čini oko 4% ukupnog uvoza hrane (u 2020. godini – 19 miliona eura), s tim što je uvoz u ljetnjim mjesecima u vezi sa snabdijevanjem turista hranom. To se ne odnosi na uvoz paradajza i luka, koji takođe pokrivaju potrebe lokalnog stanovništva.

Pred Crnom Gorom su u narednom periodu izazovi da uvozne poljoprivredne proizvode zamijeni onima koji se mogu proizvesti lokalno do nivoa samodovoljnosti, a dalje do nivoa potreba prerađivačke industrije.

Samodovoljnost: Ne postoje pouzdani zvanični podaci o snabdijevanju i potrošnji hrane i samodovoljnosti povrća. Prema podacima FAOSTAT-a, indicija je da je samodovoljnost pojedinog povrća u Crnoj Gori prilično visoka (krompir 107%, kupus 97%, paprika 67%). Izuzetak su paradajz (35% samodovoljnost, potreba za uvozom 8.000 tona) i luk (56% samodovoljnost, uz potrebu uvoza od 2.000 tona godišnje), gdje postoji izazov u povećanju prinosa i podsticanju malih proizvođača da uđu na tržište.

Izazovi za naredni period:

- podizanje intenziteta i efikasnosti proizvodnje povrća (korišćenje plastenika i staklenika, ulaganje u sisteme za navodnjavanje, korišćenje znanja i inovacija),
- mijenjanje tržišnog pristupa: povećanjem plasmana visokokvalitetnog i lokalno proizvedenog povrća tokom turističke sezone po višim cijenama, i uvozom nakon sezone po povoljnijim cijenama za snabdijevanje prehrambenih potreba preko zime (Sektorska analiza 2021),

- podizanje nivoa samodovoljnosti povrćem koje se može uzgajati u Crnoj Gori, a uvozi se,
- podrška mogućnosti pristupanja malih proizvođača tržištu i mogućnosti njihovog rasta, takođe uz korišćenje alternativnih i inovativnih pristupa za plasiranje hrane na tržište,
- dalje jačanje kratkih lanaca snabdijevanja,
- pronalaženje ravnoteže između tržišnih standarda hrane i cijene, sa fokusom na smanjenje gubitka hrane,
- jačanje lanca snabdijevanja u sektoru povrća kako bi se obezbijedilo jačanje domaće proizvodnje i smanjio uvoz sirovina za potrebe prerađivačke industrije.

Voćarstvo

Voćnjaci u 2020. godini zauzimaju površinu od 2.595 ha, što je za 15% više u odnosu na 2014. godinu i čini oko 1% u strukturi korišćenog zemljišta i 17,7% zemljišta za biljnu proizvodnju. Najveći porast površina bilježe zasadi jabuke (150 ha), kruške (81 ha) i šljive (94 ha). Prema podacima (preliminarni podaci MONSTAT-a, godišnjak 2021), najveći udio ima proizvodnja šljive (43,7% u 2020. godini), koja je zabilježila rast od 95% u periodu 2014–2020, i jabuka (28,5% u 2020. godini), uz povećanje proizvodnje od 50% u periodu od 2014. do 2020. Citrusi su najzastupljenije voće južnog regiona. U strukturi najveće učešće uzima mandarina (12%), koja se u značajnoj mjeri uzgaja plantažno i svoje mjesto nalazi na inostranom tržištu. U sjevernom regionu, jabuka i šljiva su dominantne voćne vrste i uglavnom se koriste za proizvodnju rakije, dok se manji dio prerađuje u džemove i slatko, suši ili konzumira u svježem stanju.

Osim jabuke, šljive, breskve, maline, jagode i agruma, ostale voćne vrste se uglavnom ekstenzivno gaje bez primjene agrotehničkih mjera (okopavanje, đubrenje, rezidba, zaštita od štetnih organizama i mraza, navodnjavanje i dr).

Tabela 29: Proizvodnja voća 2014–2020. godine

Proizvodnja (t)									Udio*		Indeks*
Voće	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	2021 (p)	2014	2020	14-20
Šljive	5.743,2	7.035,1	13.127,6	9.888,1	11.835,8	9.636,7	11.260,3	11.823,3	32,1%	43,7%	196
Jabuke	4.900,0	10.614,8	7.968,1	5.371,8	7.583,4	6.344,1	7.340,6	7.767,5	27,4%	28,5%	150
Mandarine	4.181,0	3.040,2	4.485,0	2.753,8	3.645,4	3.376,4	3.142,4	2.252,2	23,4%	12,2%	75
Kruške	914,8	2.648,9	2.612,7	2.063,1	2.298,0	1.892,6	2.207,9	1.280,9	5,1%	8,6%	241
Breskve	1.356,4	1.585,0	884,6	1.279,7	1.291,6	1.036,3	1.254,2	3.016,5	7,6%	4,9%	92
Masline	796,2	554,1	766,5	758,6	521,3	574,1	550,2	694,8	4,5%	2,1%	69
Ukupno	17.891,6	25.478,1	29.844,5	22.115,1	27.175,5	22.860,2	25.755,6	26.835,2			

* Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2018. i 2021. godine

Velike oscilacije u ukupnoj proizvodnji su, prije svega, posljedica velikih godišnjih varijacija prinosa usljed tzv. alternativnih prinosa u ekstenzivnim zasadima, jer se ne primjenjuju adekvatne pomotehnike i agrotehnike. Kao što se vidi iz tabele u nastavku, samo proizvodnja breskve i mandarine na nivou zemlje ima karakteristike intenzivne proizvodnje, jer je većina proizvodnje plantažna, dok se šljive i jabuke gaje veoma ekstenzivno, često u zasadima sa drugim voćem.

Sve vrste osim ekstenzivnog gajenja zahtijevaju intenzivan rad na formiranju i održavanju uzgojnog oblika tokom životnog vijeka biljke, a intenzitet rada u voćnjaku zavisi od tržišta za koje je namijenjen. Udio plantažnog tipa gajenja je povećan za 7% u periodu 2014–2020. Najveći rast bilježe zasadi jabuke – 77 ha i šljive – 72 ha, a najveći pad zabilježen je u zasadima mandarina (17% – 20 ha).

Tabela 30: Udio intenzivnih i ekstenzivnih zasada – površine 2014. i 2020

Površine (ha)	2014		2020		%plantaže*		Razlika* 2014– 2020
	Plantaže	Ekstenzivno*	Plantaže	Ekstenzivno*	2014	2020	
Šljive	204	942	293	947	18%	24%	6%
Jabuke	132	231	217	297	36%	42%	6%
Kruške	34	139	45	208	20%	18%	-2%
Mandarine	139	75	169	37	65%	82%	17%
Breskve	95	8	92	5	92%	95%	3%
Masline	83	175	152	134	32%	53%	21%
Ukupno	686	1570	967	1628	30%	37%	7%

Izvor: MONSTAT, Godišnjak 2018. i 2021.; * Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Statistički podaci o prinosima odnose se samo na proizvodnju u zasadima (za šljivu 7,5% proizvodnje, za jabuke 19%, za kruške 16%), što je trenutno najbolja aproksimacija nivoa produktivnosti voćnjaka koji se može uporediti sa prinosima voćnjaka u EU. Ipak, prinosi su mnogo manji od onih u EU. U Crnoj Gori su jedino mandarine i breskve konkurentne prosjeku EU, dok su prinosi plantažnog tipa proizvodnje ostalih voćnih vrsta znatno niži.

Tabela 31: Prinosi na plantažama

Prinos (t/ha) – Plantaža										EU 27
Voće	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Prosjek 15-20	Prosjek ²²
Šljive	9,7	5,5	6,8	3,8	4,9	2,6	2,9	4,1	5,2	9,7
Jabuke	20,1	20,2	10,8	6,4	7,9	6,9	6,5	7,0	11,3	23,7
Mandarine	23,1	18	22,4	14,8	18,7	16,8	16	15,9	18,5	19,62
Kruške	5,3	10,4	9,9	8,9	8,9	7,4	7,9	7,7	8,4	21,2
Breskve	13,5	16,1	10,4	20,3	20,2	14,2	12,9	13,0	15,4	17,5
Masline	3,1	2,7	3,5	2,9	2	2,2	1,9	2,6	2,6	2,53

*Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Izvor: Statistički godišnjak Monstata 2014–2021, Eurostat

Glavni problem u voćarstvu je, pored malih parcela, veliki udio ekstenzivnih voćnjaka sa promjenljivim prinosima, što je posljedica i neadekvatnih pomotehničkih i agrotehničkih mjera. Drugi problem je nedostatak organizovanog otkupa i adekvatnih logističkih i skladišnih objekata za kvarljivo voće.

Uvoz voća pokriva 5,9% (27,7 miliona eura) ukupnog uvoza hrane u 2020. godini. Uvoz jabuke čini 15,5% (vrijednost od 6,4 miliona eura), a uvoz koštunjavog voća 7,1% (2,4 miliona eura) ukupnog uvoza voća.

²² Eurostat

Samodovoljnost: Kao što je slučaj i kod povrća, ni kod voćarstva ne postoje pouzdani zvanični podaci o snabdijevanju voćem i potrošnji voća u ishrani, a to je problem koji treba prioritetno adresirati u narednom periodu kako bi se definisale adekvatne mjere za smanjenje uvoza. Kao i kod ostalih biljnih proizvoda, postoji velika mogućnost da se uvoz zamijeni lokalnom proizvodnjom, uključujući one proizvode koji su inputi za prerađivačku industriju.

Maslinarstvo

Maslina je najstarija suptropska kultura na Crnogorskom primorju, sa tradicijom dugom više od 2000 godina. Većina maslinjaka su stari zasadi (oko 70%, prosječna starost 200-300 godina), koji se nalaze na teško pristupačnim terenima, a posljednjih godina uspostavljena je i manje zastupljena plantažna proizvodnja (151,5 ha, MONSTAT, 2021). Broj stabala maslina u Crnoj Gori je 489.520 i u posljednjih deset godina stabilno raste (između ostalog, zahvaljujući sprovođenju agrobudžetskih mjera za podizanje novih i rekonstrukciju i revitalizaciju postojećih zasada) – vidjeti tabelu 33. Najzastupljenije su domaće sorte žutica (65%), crnica, sitnica, lumbardeška i drobnica. Posljednjih godina primjetan je trend sadnje introdukovanih sorti kao što su *Picholina*, *Arbekuina*, *Leccino*, *Coratina*.

U Crnoj Gori maslinarstvo zauzima značajno mjesto, ne toliko po ukupnoj vrijednosti proizvodnje u odnosu na druge grane poljoprivrede koliko po svojoj specifičnosti i značaju tradicije. Na primorju Crne Gore maslinarstvo preovlađuje kao privredna grana (oko 500.000 stabala maslina zasađeno je na oko 3400 ha ukupne površine, prosječne starosti preko 200 godina, od čega su oko 15% novije plantaže), većina pod ekstenzivnim zasadima, obično na manje pristupačnim terenima, i na usitnjenim parcelama (prosječna veličina zasada je 0,3 ha) (Izvor: Sektorska analiza 2021, Maslinarstvo).

Tabela 32: Proizvodnja maslina

Proizvodnja (t)									Udio*		Indeks*
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2014	2020	14-20
Maslinae	796,2	554,1	766,5	758,6	521,3	574,1	550,2	694,8	4,5%	2,1%	69

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2018. i 2022. godine. Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

U nastavku, u tabeli 32, prikazano je kretanje povećanja zasada.

Tabela 33: Povećanje zasada 2014–2020

Godina	Plantažna sadnja			Proizvodnja u ekstenzivnim zasadima	Ukupna proizvodnja	Udio plantaža
	Plantaža (ha)	Proizvodnja maslina (t)	Prinos (t/ha)	(t)	(t)	%
2014	82,8	253,8	3,1	542,4	796,2	31,9%
2015	88,9	244,3	2,7	309,8	554,1	44,1%
2016	117,5	412,0	3,5	354,5	766,5	53,8%
2017	141,7	417,1	2,9	341,5	758,6	55,0%
2018	142,1	279,1	2,0	242,2	521,3	53,5%

2019	142,9	307,5	2,2	266,6	574,1	53,6%
2020	151,5	294,9	1,9	255,3	550,2	53,6%
Prosjeak	123,9	315,5	2,6	330,33	645,86	49,36%
Prosjeak EU			2,53			

Izvor: Statistički godišnjak 2014–2021

Statistički podaci o prinosima odnose se samo na proizvodnju na plantažama, koja čini oko 53,3% proizvodnje u 2020. godini. Procijenjena ukupna količina proizvedenog ploda masline u 2020. godini je 550,2 tona, od čega je plantažni prinos 294,9 tone po hektaru (MONSTAT 2021). Procjenjuje se da je od ukupnog broja zapuštenih i zaraslih maslinjaka, oko dvije trećine stabala donekle revitalizovano (procjena učesnika u procesu). Prosječan prinos je veoma skroman i kreće se između 2 i 3 t/ha, što odražava, između ostalog, veliku starost autohtonih maslinjaka sa jedne strane i nepotpuni prinos novih zasada (Izvor: Sektorska analiza 2021).

U posljednje vrijeme došlo je do povećanja novih zasada u svim područjima primorja – u Ulcinju, Baru, Budvi, Tivtu, Kotoru i Herceg Novom, te Podgorici i Danilovgradu: povećanje sa 88,9 ha u 2014. na 151 ha autohtonih zasada u 2020. godini (MONSTAT 2021), dok se procjenjuje da trenutno ima preko 200 ha zasađenih zasada, pri čemu je u planu podizanje više od 50 ha novih zasada u naredne tri godine (procjena učesnika u procesu)²³.

U sortimentu i dalje dominiraju autohtone sorte izraženog alternativnog prinosa (preko 65% sortimenta čini lokalna sorta žutica, koja sa ostalim lokalnim sortama: crnica 18%, sitnica 6%, lumbardeška 6%, šarulja 3%, ostale sorte 2% (zinzulača, fran, drobnica, gloginja, lumbardina, dužica i barkinja), čini preko 90% sortimenta), a zbog starosne i konfiguracione strukture zasada (uglavnom viševjekovni, ekstenzivni, terasasti zasadi) i još uvijek nepotpunih prinosa novih zasada, ukupna količina proizvedenog maslinovog ulja kreće se između 250 i 400 tona.

Nastavlja se trend sadnje novih maslinjaka u unutrašnjosti, u regionu oko Podgorice i Danilovgrada, gdje ima ukupno više od 40 ha zasada, sa potencijalom za dalji rast.

Tabela 34: Kretanje broja stabala maslina u Crnoj Gori sa projekcijom do 2030. godine

1911	1965	1979	1995	2012 ²⁴	2020 ²⁵	2030 ²⁶
620.122	530.000	450.000	412.264	490.000	550.000	625.000

Izvor: Sektorska analiza, maslinarstvo 2021

Vinogradarstvo

Prema Statističkom godišnjaku, 2014. godine je vinovom lozom bilo zasađeno 2.742 ha, a u 2020. su te površine povećane na 2.945 ha, što je povećanje od 7,4% (tabela 34). U ukupnoj proizvodnji

²³ Sektorska analiza maslinarstvo, 2021

²⁴ Procjena sektorske studije za maslinarstvo 2014 godine.

²⁵ Procjena sektorske studije 2020. godine, prema raspoloživim podacima i informacijama od učesnika.

²⁶ Linearna ekstrapolacija srednjeg godišnjeg rasta zasada, uz pretpostavku da se dodaje između 5.000 i 10.000 sadnica godišnje.

dominira proizvodnja vinskih sorti, uglavnom crnih vina od sorti vranac i kratošija, a od bijelih vina zastupljenije su sorte krstač i šardone. U poređenju sa popisom iz 2010. godine, jasan je trend povećanja površina zasađenih (introduciranim) stranim sortama vinove loze, kao što su kaberne sovinjon i merlo za crna vina, te šardone za bijela vina. Ako se uporede sa površinama vinograda vodećih svjetskih vinskih zemalja, površine pod vinogradima u Crnoj Gori nijesu velike. Međutim, u odnosu na površine drugih poljoprivrednih kultura ili površine pod vinogradima nekih zemalja u okruženju, Crna Gora ima značajne vinograde, ako se ima u vidu ukupna površina zemlje i potrebe stanovništva i turista. Prema podacima MONSTAT-a, ukupna površina pod vinogradima, uključujući savremene plantažne vinograde, ali i vinograde na okućnicama, u 2020. godini je iznosila 2.945 ha. Tokom petogodišnjeg perioda (2014–2020) površine pod plantažnim zasadima vinograda povećane su za 234 ha, odnosno 9%, sa 2.598 ha na 2.832 ha (tabela 34).

Tabela 35: Vinogradarske površine i proizvodnja grožđa

Grožđe	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Razlika*	Indeks*
rodna površina, ha (plantaža)	2.598,3	2.634,1	2.783,2	2.804,2	2.790,2	2.825,4	2.831,9	234	109
proizvodnja, t	17.128,7	23.085,6	28.925,4	22.201,9	24.440,6	20.864,0	21.268,7	4140	124
broj čokota produktivne starosti	9.726.73 2	9.820.80 0	10.552.9 05	10.634.0 11	10.629.8 73	10.614.6 20	10.884.7 96	1.158.06 4	112
prinos t po ha – plantaže	6,6	8,8	10,4	7,9	8,8	7,4	7,5	Prosjek.	8,2
prinos kg po lozi	1,8	2,4	2,7	2,1	2,3	2,0	2,0	Prosjek.	2,2
okućnice (ha)	144,1	144,1	116,4	116,3	116,6	111,5	113,8	-30	79
ostala proizvodnja (t)	1.744,8	1,741,0	1.227,6	1,279,8	1.329,6	1.001,0	1.442,4	-302	83
ukupna površina (ha)	2.742,4	2.778,2	2,899,6	2,920,5	2.906,8	2,936,9	2.945,7	203	107
ukupna proizvodnja (t)	18,873,5	24.826,6	30.153,0	23.481,7	25.770,2	21.865,0	22.711,1	3838	120
prinos t/ha – ukupno	6,9	8,9	10,4	8,0	8,9	7,4	7,7	Prosjek.	8,3

Izvor: Statistički godišnjaci 2018, 2021, MONSTAT *Indeksi su kalkulacija MPŠV na osnovu podataka MONSTAT-a

Plantažni uzgoj: Od ukupne površine pod vinogradima, najveći udio zauzimaju savremeni plantažni vinogradi namijenjeni komercijalnoj proizvodnji grožđa i vina. Prema podacima MONSTAT-a, u 2020. godini zasađene površine plantaža iznosile su 2.831,9 ha (96,1% ukupnih površina), a površine pod vinogradima na okućnicama 113,8 ha (3,9%). Za razvoj vinogradarstva i vinarstva u Crnoj Gori vinogradi na okućnicama nijesu toliko važni kao plantažni vinogradi, ali mogu ostvariti dodatnu zaradu dopunjavanjem ponude lokalnog seoskog turizma ponudom lokalno proizvedenog vina. Posmatrajući posebno vinograde plantažnog tipa i vinograde na okućnicama, razvoj vinogradarstva u Crnoj Gori različito teče u posljednjih pet godina. Površine plantažnih vinograda su se blago povećale, dok su se površine okućnica blago smanjile.

Površine pod vinovom lozom 2014–2020. kretale su se od 2.598,3 ha u 2014. do spomenutih 2.831,9 ha u 2020, dok su se površine pod vinovom lozom na okućnicama smanjile sa 144,1 ha u 2014. na 113,8 ha u 2020. godini. Plantažni vinogradi su poželjni i pokazatelj da vinogradari postupno prelaze iz amaterskog vinogradarstva u komercijalnu proizvodnju grožđa i vina. No, može se pretpostaviti da se radi o dva odvojena procesa, u smislu da plantažne vinograde podižu vinarije sa velikim proizvodnim kapacitetima i da mali proizvođači grožđa napuštaju vinograde. Takva situacija odgovara trendu iseljavanja iz sela u urbana područja, što je nepovoljno ne samo sa ekonomskog stajališta već i sa stajališta gubitka biodiverziteta vinove loze, kao i zbog povećane erozije zemljišta u područjima sa izraženim nagibom terena. Količina proizvedenog grožđa zavisi od primijenjenih agrotehničkih i ampelotehničkih mjera, ali prije svega od meteoroloških uslova u pojedinim godinama proizvodnje. Uticaj spoljašnje sredine posebno je izražen u vinogradima bez sistema navodnjavanja, pa povremena sušna razdoblja mogu biti jedan od problema proizvodnje vina u Crnoj Gori, posebno na položajima sa lakim i propusnim zemljištima. Iako je najveći proizvođač grožđa i vina „13. jul – Plantaže“ iz Podgorice instalirao sisteme za navodnjavanje na cijeloj površini, postoje značajne razlike u količini proizvedenog grožđa godišnje zbog lokalnih meteoroloških uslova.

Proizvodnja grožđa: Prema podacima MONSTAT-a, ukupna proizvodnja grožđa u proteklom periodu (2014–2020), zavisno od meteoroloških uslova u svakoj proizvodnoj godini, iznosila je 18.873,5 t u 2014. godini i 30.153 t u 2016. godini. U 2020. godini ukupna proizvodnja vinskog grožđa iznosila je 22.711 t, oko 15,2% manje nego u 2018. i 13,3% manje od petogodišnjeg prosjeka 2015–2019 (25.219,3 t). Prosječan ukupan prinos grožđa na plantažama po hektaru u Crnoj Gori u periodu 2014–2020. iznosio je 8,2 t/ha. Ovaj umjereno nizak prinos omogućuje proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina u povoljnim ekološkim uslovima. Prosječan ukupni prinos u 2020. godini je 7,5 t/ha, što je ispod prosjeka. No, to smanjenje prinosa ne treba posmatrati kao negativnu posljedicu, već kao priliku za proizvodnju kvalitetnih vina, posebno vina geografskog porijekla, s obzirom na to da manji prinosi rezultiraju boljim kvalitetom grožđa i vina. Kao što je već rečeno, prinos grožđa zavisi od meteoroloških uslova u pojedinoj proizvodnoj godini. Uopšteno, prinosi grožđa su veći na okućnicama (u prosjeku 10,80 t/ha za period 2015–2019), što je i logično budući da je zastupljen velik dio stonih sorti, ali i mali vinogradi.

Prosječan prinos grožđa po čokotu vinove loze: Ograničavanje prinosa grožđa po lozi je, pored pravilnog izbora sorte grožđa, jedan od osnovnih uslova za proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina. Prema podacima MONSTAT-a, u periodu 2014–2020. prosječan prinos grožđa po čokotu u zasadima iznosio je 2,3 kg, što je pozitivno sa aspekta obezbjeđenja adekvatnog kvaliteta grožđa. Prosječan prinos grožđa u 2020. godini iznosio je 2 kg po čokotu, što je predstavljalo pad prinosa u odnosu na prosječan prinos za period 2014–2020. Prosječan prinos grožđa 2014–2020. je 7,76, u Hrvatskoj 5, Sloveniji 6,61, Italiji 10,7 t/h.

Tabela 36: Prinos vinskog grožđa u EU i zemljama regiona (t/ha)

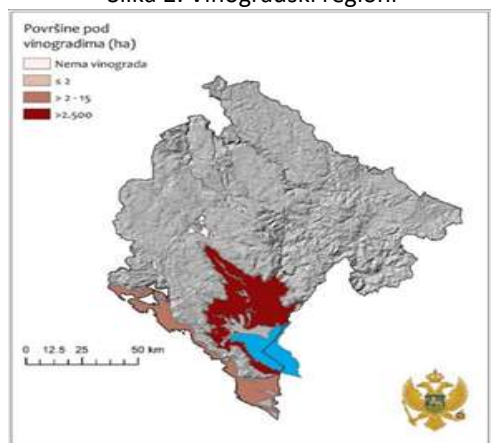
Grožđe za vina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija – 27				7,00	8,52			7,76
Grčka	9,08	9,09	9,22	7,87	7,55	6,86	6,75	8,19
Španija	6,42	5,97	6,33	5,55	7,22	5,90	7,14	6,54
Hrvatska				5,33	7,13	5,43	5,71	5,90
Italija	9,30	10,92	11,58	9,93	11,90	10,60	10,96	10,71
Holandija		9,87	10,00	10,00	10,00	10,00	10,00	9,98
Portugalija	4,55	5,18	4,40	4,94	4,43	4,88	4,82	4,72
Slovenija	5,88	7,49	5,99	5,65	8,12	6,75	6,79	6,61
Crna Gora	7,0	9,2	10,5	8,2	9,1	7,6	7,9	8,5
Albanija	21,12				10,85	11,00	11,34	13,58
Srbija	6,45	8,42	7,24	7,21	7,40	7,98	8,11	7,76

Izvor: Eurostat 2021

Vinogradarski regioni

U Crnoj Gori geografske oblasti za proizvodnju grožđa i vina podijeljene su na tri regiona:

Slika 2: Vinogradski regioni

Izvor: Sektorska analiza 2021

1. Vinogradarski region Crnogorski basen Skadarskog jezera, u okviru kojeg se nalazi sedam subregiona: Kuči, Crmnica, Rijeka, Podgorica, Piperi, Katuni i Bjelopavlići;
 2. Vinogradarski region Crnogorsko primorje, u okviru kojeg postoje četiri subregiona: Boka kotorska, Budva–Bar, Ulcinj i Jadransko zaleđe;
 3. Vinogradarski region Nudo.
- Vinogradarski region Crnogorski sjever je potencijalno vinogradarsko područje, u okviru kojeg postoje četiri subregiona: Dragaljsko polje, subregion Nikšić, Šćepan Polje i subregion Bijelo Polje.

Crna Gora je uskladila svoje propise (osim novih propisa iz 2019) u pogledu politike kvaliteta, odnosno oznaka geografskog porijekla sa sistemom PDO/PGI u EU. U Crnoj Gori trenutno postoji sedam zaštićenih oznaka porijekla, i to: „Crmnica“, „Podgorički subregion“, „Ulcinjski subregion“, „Boka Kotorska“, „Nudo“, „Katunska nahija“ i „Bjelopavlići“, kao i dvije oznake geografskog porijekla za vino, a posebno: „Crnogorski Basen Skadarskog jezera“ i „Crnogorsko Primorje“.

Ako pogledamo raspored ukupne površine vinograda, odnosno vinogradarskih parcela po vinogradarskim subregionima, uočavamo da se čak 96,33% njihove površine nalazi u Podgoričkom subregionu (2.497,80 ha). Na drugom mjestu, ali sa znatno manjim učešćem površina, nalazi se katunski subregion, u kome se prostire 22,31 ha, što predstavlja 0,87% ukupne površine vinograda i vinogradarskih parcela. U subregionu Rijeka trenutno ima 21,37 ha vinograda (vinogradarskih parcela), što predstavlja 0,82%, a značajne površine su i u bjelopavlićkom (18,11 ha, 0,70%) i

crmničkom subregionu (17,33 ha), što predstavlja 0,67% ukupne površine vinogradarskih parcela (registrovanih u VR), dok su površine u ostalim subregionima daleko manje i ne prelaze pet hektara po subregiji.

Glavni problemi koji onemogućuju podizanje vinograda u uslovima slabije ekonomske moći proizvođača grožđa i vina jesu visoki troškovi ulaganja za podizanje vinograda i njihovo održavanje. Osim toga, širenje vinograda onemogućava zakup ili kupovinu većih parcela za izgradnju većih vinogradarskih kompleksa u vinorodnim područjima.

S obzirom na to da je novom rejonizacijom vinogradarskih geografskih proizvodnih područja u 2017. godini proširen prostor na kojem je moguće uspješno uzgajati vinovu lozu i proizvoditi visokokvalitetno grožđe i vino, postoje uslovi za intenzivnije podizanje vinograda, posebno na područjima gdje se ne mogu gajiti ostale poljoprivredne kulture. Nedostatak teške mehanizacije za pripremu zemljišta, odnosno kopanje, podrivanje i duboko oranje, a u nekim slučajevima i nemogućnost njihove upotrebe zbog prirode terena, usporava značajno širenje vinograda. U cilju prilagođavanja strukture vinograda potrebama proizvodnje vina i boljeg korišćenja potencijala zemljišta (kamene podzide na strmim terenima), kao i smanjenja negativnog uticaja klimatskih promjena na kvalitet grožđa, odnosno vina (negativno dejstvo ekstremno visokih temperatura na aromatični kompleks vina), postoji potreba za konverzijom sorti, rekonstrukcijom i preseljenjem vinograda.

2.3.4.2 Stočarska proizvodnja

Prema Istraživanju o strukturi poljoprivrednih gazdinstava (2016), od ukupno 43.791 poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori, 31.260 (71,4%) bavi se uzgojem stoke i/ili živine. Broj stočnih farmi u 2010. godini smanjen je za 4,3% do 2016, dok je povećan broj goveda, svinja i živine, a smanjen broj ovaca i koza po farmi. Prevladava uzgoj preživara (goveda, ovaca i koza), dok je manje razvijen uzgoj svinja i živine. Kada je riječ o govedarstvu, dominiraju rase pogodne za proizvodnju mlijeka i mesa, sa tendencijom povećanja udjela mliječnih rasa. Posljednjih godina došlo je do pozitivnih pomaka u smislu povećanja broja grla na poljoprivrednim gazdinstvima.

Stočarstvo omogućava Crnoj Gori korišćenje manje produktivnih površina (pašnjaka i livada), koje dominiraju u strukturi ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Uporedimo li ukupnu površinu pašnjaka i livada sa ukupnim brojem goveda i ovaca/koza, dobijamo vrijednost od samo 0,23 goveda/ha i 0,46 ovaca/koza po hektaru. Kada bi sve vrste preživara bile izražene zbirno u uslovnim grlima (jedno uslovno grlo – UG – jednako je jednom odraslom govečetu ili 10 ovaca ili 10 koza), što uključuje i konje, podaci bi pokazali manje od 0,53 UG/ha (prema istraživanju 2016) i 0,44 UG/ha u 2020. godini (prema Statističkom godišnjaku 2021), što je nisko opterećenje površina (prosjeak u EU je 0,8 UG/ha).

Tabela 37: Udio pojedinih vrsta stoke i živine u ukupnom broju uslovnih grla i opterećenje polj. površina stokom

Stoka	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Udio 2020
Goveda	79.887	79.091	77.023	74.813	72.715	70.610	67.614	61.778	63,6%
Konji	3.976	3.941	3.158	3.257	3.204	3.206	3.111	2.894	2,9%
Ovce i koze	23.740	22.431	22.345	21.604	21.606	21.088	20.440	19.495	19,2%
Svinje	5.811	6.275	14.244	5.936	5.863	6.034	6.650	6.269	6,3%
Živina	8.339	8.487	11.700	11.036	9.329	8.902	8.423	8.355	7,9%
Ukupno UG	121.753	120.225	128.469	116.646	112.717	109.841	106.239	98.791	100%
Višegodišnje livade i pašnjaci	216.583	217.633	241.333	241.724	242.113	242.718	243.304	241.124	
UG / ha	0,56	0,55	0,53	0,48	0,47	0,45	0,44	0,41	

Izvor: MPŠV

Prema udjelu poljoprivrednih površina koje su opterećene u odnosu na vrstu stoke, goveda čine 63% UG u 2020. godini, ovce i koze 19,2%, živina 7,9% i svinje 6,3%.

Govedarstvo

Govedarstvo je najznačajniji dio stočarske proizvodnje, jer se od 43.791 gazdinstva, njime bavi 21.939 (oko 50%), sa oko 89.269 grla (prema istraživanju iz 2016. godine). Prisutan je blagi pad broja gazdinstava koje se bave govedarstvom. S druge strane, prisutan je trend povećanja broja grla goveda po gazdinstvu (4,1 grla), što je za 25% više u odnosu na popis iz 2010. godine.

Tabela 38: Struktura poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju goveda

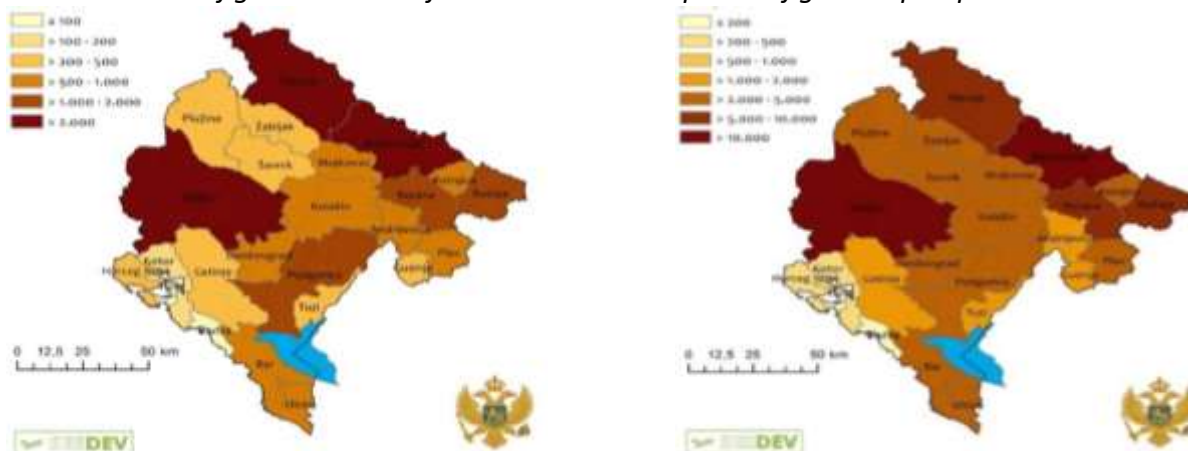
	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstava	prosjeak (E)	grla (B)	Gazdinstava	prosjeak(D)		
Goveda	80.209	24.624	3,3	89.269	21.939	4,1	111,3	124,9
Krave muzare	51.145		2,1	59.583		2,7	116,5	130,8

Izvor: Popis 2010, Istraživanje strukture porodičnih gazdinstava 2016, MONSTAT

Iako nema novih zvaničnih podataka o ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori, sa sigurnošću se može reći da je govedarstvo najznačajniji sektor poljoprivredne proizvodnje. Obezbeđuje mlijeko, meso i sirovine za dalju preradu. Najveći broj poljoprivrednika je uključen u ovu proizvodnju (prema MONSTAT-u, to je tačno 50% svih gazdinstava), najveći dio budžeta namijenjen je za podršku investicijama u stočarstvu i najveći broj grantova kroz MIDAS i IPARD za unapređenje stočarske proizvodnje. Zbog toga je ono od velikog značaja za ruralni razvoj, posebno u sredinama gdje je ova proizvodnja među rijetkima koje se mogu obavljati (Izvor: Sektorska analiza 2021).

Struktura stočnog fonda po područjima i gazdinstvima: Prema veterinarskom registru obilježenih životinja iz 2020. godine, najveći broj gazdinstava koja drže goveda je u Bijelom Polju (3.524) i u Nikšiću (3.201), gdje je najveći broj životinja (14.320 i 13.889). Prosječan broj goveda po opštini je 3.559, dok je prosječna veličina gazdinstva 3,9 grla. Najveći broj grla je u opštinama Plužine i Rožaje, preko šest grla, a najmanji u Kotoru i Herceg Novom.

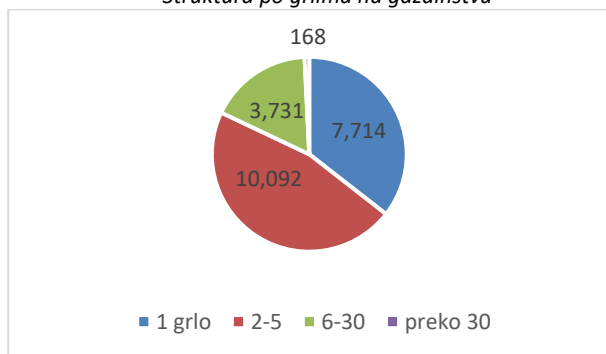
Slika 3: Broj gazdinstava koja drže stoku i ukupan broj goveda po opštinama

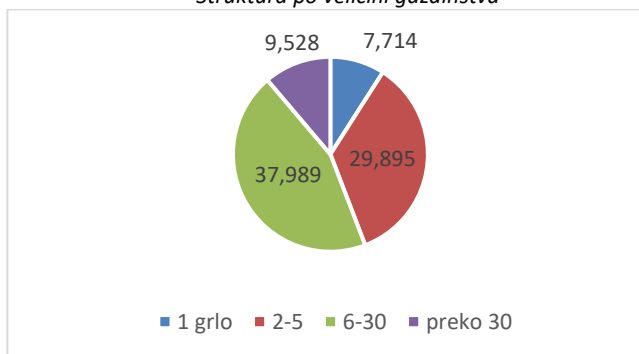
Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Grafikon 2: Struktura i broj gazdinstava koja drže stoku i broj goveda po veličini stada, 2020. g.

Struktura po grlima na gazdinstvu

Struktura po veličini gazdinstva

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Prema istom registru, 168 gazdinstava u Crnoj Gori ima više od 30 goveda, što je minimalan broj grla potreban za prijavu u sektoru stočarstva u mjeri 1 IPARD programa. Uz to, 3.731 gazdinstvo ima od šest do 30 grla (prosječno nešto više od 10 grla). Najveći broj gazdinstava (10.092) ima od dva do pet grla, što se može smatrati prilikom za rast.

Struktura po kategorijama stoke ukupno: Prema podacima MONSTAT-a, ukupan broj goveda u 2019. godini bio je 81.432 grla. Prema podacima Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, u 2019. godini ukupan broj goveda registrovanih u elektronskoj bazi podataka u Crnoj Gori iznosio je 85.426 grla (po Sektorskoj analizi razlika je zbog neblagovremene registracije u registar obilježenih životinja). Od ukupnog broja goveda, oko 70% su krave. Primjetno je da u Crnoj Gori ima dosta starijih krava, sa preko pet laktacija. Generalno, životinje starije od dvije godine dominiraju u ukupnom broju i čine preko 75% ukupnog broja goveda. Krave se prvenstveno drže za proizvodnju

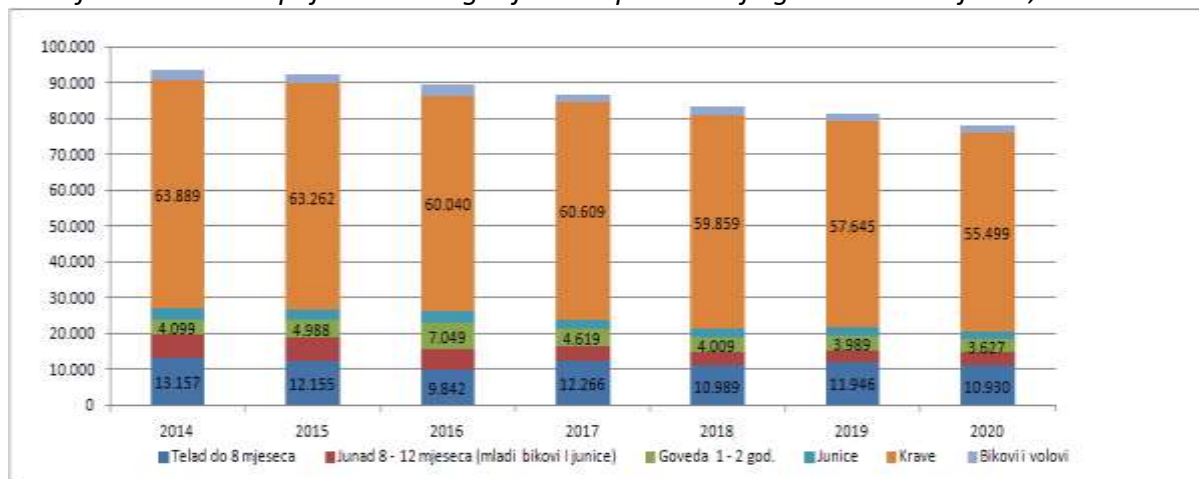
mlijeka i teladi. Proizvodnja mesa prati trendove u broju grla, ali ne u potpunosti, i u velikoj mjeri zavisi od odluke kada će se izvršiti remont stada i zamijeniti muzne krave, kao i od uvoza žive stoke za klanje.

Tabela 39: Brojno stanje goveda po kategorijama na poljoprivrednim gazdinstvima

Kategorija	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks* 2020/2014	Prosje* 2014- 2020	2020 / Prosje*
Goveda do 1 godine										
Telad do 8 mjeseci	13.157	12.155	9.842	12.266	10.989	11.946	10.930	83	11.612	94,1
Goveda 8–12 mjeseci (mladi bikovi i junice)	6.492	6.744	5.861	4.240	3.816	3.329	3.705	57	4.884	75,9
Goveda 1–2 godine	4.099	4.988	7.049	4.619	4.009	3.989	3.627	88	4.626	78,4
Goveda preko 2 godine										
Junice	3.215	2.631	3.550	2.730	2.316	2.302	2.029	63	2.682	75,7
Krave	63.889	63.262	60.040	60.609	59.859	57.645	55.499	87	60.115	92,3
Bikovi i volovi	2.697	2.673	2.927	2.184	2.275	2.221	2.099	78	2.439	86,0
Ukupno	93.550	92.452	89.269	86.649	83.264	81.432	77.889	83	86.358	90,2

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a 2018–2021; *MPŠV

Grafikon 3: Učešće pojedinih kategorija u ukupnom broju goveda u Crnoj Gori, 2011–2020

Izvor: MONSTAT (godišnjak 2021); MPŠV

Ukupan broj goveda u padu je od 2015. godine (u periodu 2014–2020. smanjen je za 9,8%). Glavni razlog za to je napuštanje proizvodnje od strane malih proizvođača. Razloge njihovog napuštanja treba tražiti u činjenici da su to uglavnom staračka domaćinstva, čija su djeca ili napustila gazdinstvo ili su bila manje zainteresovana za uzgoj jednog ili dva grla goveda. Štaviše, poljoprivredna politika je insistirala na profesionalizaciji i isključila takva gazdinstva iz sistema podsticaja. Na kraju, tako mala proizvodnja je neisplativa i teško je pronaći ekonomski interes, osim sigurnosti hrane i ostvarivanja dodatnog prihoda.

Ovaj trend profesionalizacije najbolje se može vidjeti i dokazati poređenjem podataka popisa poljoprivrede iz 2010. i SPG-a iz 2016, koji pokazuju 22% manje farmi sa jednim ili dvoje goveda, stagnaciju broja farmi sa tri do devet goveda, rast broja farmi sa 10 i više goveda, dok se broj farmi sa

20–29 goveda udvostružio. Pretpostavka je da će nova statistička praćenja nastaviti potvrđivati ovu fluktuaciju i u potpunosti objašnjavati smanjenje ukupnog broja goveda.

Takođe, podaci dobijeni od savjetodavne službe u oblasti stočarstva (koja prati gazdinstva već dvadeset godina, u 2020. čak 2.090 njih, sa 12.928 grla), dolazi do sličnih podataka o ubrzanju procesa profesionalizacije i povećanja veličine prosječnog gazdinstva. Tako se od 2001. godine broj gazdinstava koja drže preko 15 goveda povećao za sedam puta. Od 2013. prosječna veličina farme porasla je sa 4,9 na 6,2 grla (Izvor: Sektorska analiza 2021).

Proizvodnja goveđeg mesa u posljednjih deset godina, prema podacima MONSTAT-a, kretala se od 3.100 do 6.000 tona zabilježenih u 2020. godini (prosječno 4.800 tona). Nakon pada u 2017. godini, održava se na oko 3.800 tona. Većina životinja se zakolje u klanici, više od 15.000 u 2018. godini. Ipak, klanje na gazdinstvu još uvijek je prisutno i značajno, procjenjuje se na oko 45% od ukupno zaklanih grla. Važno je napomenuti da su upitni podaci MONSTAT-a o broju klanja, kao i FAO podaci o proizvodnji mesa.

Velike površine pod pašnjacima i livadama, te male površine obradivih površina za proizvodnju stočne hrane za stajski uzgoj, omogućavaju ekstenzivan pašni tov na sjeveru, koji doprinosi kvalitetu mesa. U središnjem regionu postoji intenzivna i poluintenzivna proizvodnja mlijeka i isporuka mljekarama, što zahtijeva logističku podršku, skladišne kapacitete i opremu za upravljanje kvalitetom.

Kvalitet proizvedenog mesa zavisi prvenstveno od ishrane i načina uzgoja, starosti zaklane životinje i rase goveda. Značajna količina mesa (u periodu 2015–2019. u prosjeku 15–23% od ukupnog broja zaklanih životinja u klanicama) potiče od krava koje su imale više laktacija, što smanjuje kvalitet mesa. Jedna od specifičnosti proizvodnje goveđeg mesa u Crnoj Gori jeste značajno klanje teladi. Tako je u prosjeku u periodu od 2015. do 2019. godine udio zaklane teladi iznosio 41–46% od ukupnog broja životinja zaklanih u klanicama.

Rasna struktura: Malo je proizvođača koji se bave tovom, uzgojem specijalizovanih rasa junadi. Zbog toga je rasna struktura loša, a prevladavaju melezi, uglavnom za proizvodnju mlijeka. U kontrolisanoj populaciji to iznosi 29%, a u ukupnoj populaciji taj udio je značajno veći. Od čistih rasa preovladavaju mliječne, prvenstveno holštajn frizijska, sa 26% u kontrolisanoj populaciji. Smeđa švajcarska i simentalaska, kao dvonamjenske rase, dobro su prilagođene uslovima uzgoja u Crnoj Gori i široko su rasprostranjene.

Udio smeđe švajcarke, koja je više pašnjačka rasa, i bila je omiljena rasa malih proizvođača u ekstenzivnim sistemima uzgoja, mijenjao se sa promjenom strukture gazdinstava prema profesionalizaciji – smanjivao se u korist simentalca. Udio simentalke rase dosegao je četvrtinu (podatak iz kontrolisane populacije) i još uvijek raste, jer se proizvođači sve više odlučuju za ovu rasu zbog dobrog prirasta i kvalitetne teladi, pogodne za tov. Tako je od svih novonabavljenih junica u 2020. godini, oko 95% bilo simentalke rase (Sektorska analiza, 2021).

Tabela 40: Prodaja i klanje goveda 2014–2020

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks* 2020/2014	Prosjeak* 2014-2020	2020 / Prosjeak *
Prodaja (broj)	38.820	35.409	31.807	31.588	33.187	33.458	33.548	86	33.974	98,7
Klanje u klanicama (broj)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020			
Telad	10.926	10.378	8.205	11.814	13.842	13.311	10.871	99	11.335	95,9
Junad	8.119	8.331	7.401	9.180	11.865	12.421	11.727	144	9.863	118,9
Ostatak	4.481	3.829	4.556	5.700	4.669	5.436	8.162	182	5.262	155,1
Ukupno	23.526	22.537	20.162	26.693	30.376	31.168	30.780	131	26.463	116,3
Prosječna neto težina (kg)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	100	2.017	100,1
Ukupno	167,0	180,9	190,0	183,3	168,6	174,7	195,4	117	180	108,6
Telad	85,0	89,2	81,3	79,9	81,1	82,1	83,2	98	83	100,1
Junad	240,0	265,0	273,3	266,5	239,3	240,7	250,8	105	254	98,9
Ostatak	232,0	253,6	260,7	263,4	248,6	251,7	265,0	114	254	104,5
Meso dobijeno od zaklane stoke u klanicama (t)	3.916,86	41.04,47	3.877,51	4.891,79	5.122,59	5.450,81	6.008,53	153	4.768	126,0
Telad	928,71	925,72	667,07	943,94	1.122,59	1.092,83	904,47	97	941	96,1
Junad	1.948,56	2.207,72	2.022,69	2.446,47	2.839,29	2.989,73	2.941,13	151	2.485	118,4
Ostatak	1.039,59	971,03	1.187,75	1.501,38	1.160,71	1.368,24	2.162,93	208	1.342	161,2

Izvor: Statistički godišnjaci 2014–2021 MONSTAT; *MPŠV

Rasna struktura (Sektorska analiza, 2021) prilagođena je proizvodnji mlijeka, a ne mesa. Čak i u slučaju najviše rasprostranjene rase – simentalke, proizvođači se često odlučuju za držanje radi proizvodnje mlijeka. Ipak, posljednjih godina dolazi do uvođenja novih rasa, ali nedovoljno intenzivno. Tržišno usmjerena proizvodnja goveđeg mesa u Crnoj Gori isplativa je i ima daljnji potencijal rasta. Glavni pokretači rasta su povećanje potražnje za prerađenim proizvodima, kako u turizmu tako i u lokalnoj potražnji. Najveći dio tržišne proizvodnje odvija se na sjeveru Crne Gore, zbog boljih zemljišnih uslova, blizine Srbije, BiH, odakle se uvozi deficitarna stočna hrana, manje mogućnosti zapošljavanja u drugim industrijama, te postojanja prerađivačke industrije, koja ne samo da otkupljuje najveće količine uzgojene stoke nego ima i vlastitu proizvodnju. Ostaje izazov uspostaviti i održavati sistem registracije koji bi pomogao poboljšanju rasnog sastava i proširivanju specijalizovanog tova sa poznatim rasama visoke vrijednosti. Takođe bi se osigurao i dodatni prihod od prodaje čistokrvnog genetskog materijala. **Proizvodnja mlijeka je dominantna djelatnost i glavni proizvod stočarske proizvodnje**, što je tipično za crnogorsku poljoprivredu. Već nekoliko godina proizvodnja mlijeka je relativno stabilna, sa relativno malim varijacijama i fluktuacijama u količini i vrsti. Dominantan je udio kravljeg mlijeka, sa oko 93%, zatim ovčjeg mlijeka, sa udjelom od 4 do 5%, te kozjeg mlijeka, čija proizvodnja predstavlja nešto više od 2% ukupnog bilansa svježeg mlijeka.

Tabela 41: Proizvodnja kravljeg mlijeka 2014–2020

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Index 2020/2014	2021	Index 2021/2014
Količina (000 l)	178.121	170.701	168.037	169.351	168.233	165.750	165.576	93	169.396	97,7
L / krave	2.805	2.710	2.803	2.784	2.792	2.880	3.035	108	2.830	107,2
Krava	63.889	63.262	60.040	60.609	59.859	57.645	55.499	87	60.115	92,3

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjaci 2014–2021

Prinos mlijeka: Tokom protekle decenije prinos mlijeka po kravi stalno se poboljšavao (Sektorska analiza, 2021). Prema podacima Službe za selekciju stoke, prosječna mliječnost po kravi u kontrolisanoj populaciji u 2020. godini iznosi 5.989 litara, dok je procjena prosječne proizvodnje mlijeka za ukupnu populaciju u 2020. godini 3.035 litara po kravi, što ukazuje na kontinuirani napredak, iako su vrijednosti i dalje ispod prosjeka proizvodnje u regionu (Hrvatska 4620 litara, Slovenija 6200 litara) i EU 27 (7509 litara). Važno je istaknuti da se mliječnost jako razlikuje po regionima. Najveća produktivnost u proizvodnji mlijeka zabilježena je u nikšićkom regionu, gdje je proizvodnja po grlu na nivou 6.981 kg, zatim u Podgorici i Danilovgradu, 6886 kg, dok su ostali centri znatno ispod prosjeka. Razlozi tome mogu se pronaći u većoj zastupljenosti holštajn frizijske i simentalske rase, kao i u opredjeljenju za intenzivniju ishranu kako bi se povećala količina mlijeka koja se isporučuje prerađivačkim pogonima u neposrednoj blizini.

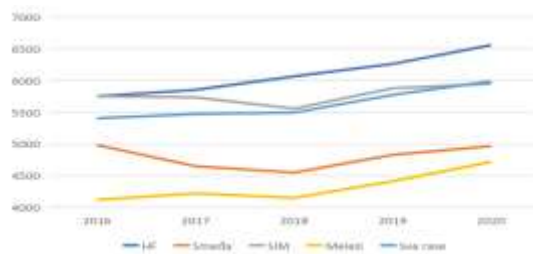
Relativno skromni ukupni rezultati u proizvodnji nastali su zbog lošeg rasnog sastava, tehnologije proizvodnje i uslova držanja. Kako bi se ovi problemi prevazišli, u budućnosti će modeli podrške biti usmjereni na rješavanje ovih problema.

Tabela 42: Rezultati kontrole mliječnosti krava po područjima u kontrolisanoj populaciji

Teritorija	Br. lakat.	ML, kg	Mliječna mast		Bjelančevina		M + P, Kg
			%	Kg	%	kg	
Bar	142	4.842	3,65	177	3,17	154	331
Podgorica	198	6.886	3,7	255	3,16	218	473
Nikšić	261	6.981	3,87	270	3,24	226	496
Berane	103	4.718	3,58	169	3,4	160	329
Bijelo Polje	147	5.016	3,59	180	3,19	160	340
Prosjek	851	5.989	3,73	223	3,22	193	416

Izvor: MPŠV

Grafikon 4: Mliječnost po rasama 2016–2020

Izazovi: Širenje i profesionalizacija proizvodnje, specijalizacija za tovne rase, poboljšanje kvaliteta svježeg i prerađenog mesa, rast industrijske prerade i potražnja za tradicionalnom preradom izazovi su u sektoru koji će, uz odgovarajuća ulaganja i podršku, dovesti do zadovoljavajućeg rezultata. U sektoru mlijeka, izazovi su povećanje i stabilizacija prinosa mlijeka, povećanje udjela mlijeka koje se kontroliše po pitanju kvaliteta i sigurnosti zdravlja i unapređenje kapaciteta prikupljanja i otkupa mlijeka. Za postizanje ovih ciljeva važno je uključiti nauku u edukaciju proizvođača i dalje modernizovati poljoprivrednu proizvodnju, uz poštovanje dobre poljoprivredne prakse, posebno u pogledu dobrobiti životinja.

Ovčarstvo

Proizvodnja ovčijeg mesa zasniva se na poluekstenzivnom i ekstenzivnom sistemu uzgoja, koji se odvija uglavnom u višim predjelima Crne Gore. Uzgajaju se rase koje se drže zbog mlijeka, mesa i vune: 85% vrijednosti proizvodnje je za meso, 15% za mlijeko, a vuna nema ekonomski značaj. Mlijeko se, po pravilu, dodaje kravljem mlijeku u slučajevima kada proizvođač vrši preradu na vlastitom gazdinstvu. Nije prisutan uzgoj specijalizovanih rasa tipičnih za proizvodnju mlijeka, pa je otkup

mlijeka loše organizovan. Ovčarstvo se prvenstveno odvija na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Prema podacima SPG-a iz 2016, uzgojem ovaca bavilo se 5.514 gazdinstava, što je značajno smanjenje u odnosu na 2010. godinu, kada je izvršen popis poljoprivrede, na kojem je identifikovano 6.088 gazdinstava koja su se bavila uzgojem ovaca. Smanjenje se bilježi u svim kategorijama gazdinstava, osim kod onih sa više od 500 ovaca po gazdinstvu. Najmanji je pad zabilježen kod gazdinstava koja drže od jednog do devet grla. Razlog tome treba tražiti u intenzitetu rada i dostupnosti radne snage. Primjetno je da se i nekada veća gazdinstva sada prilagođavaju ovakvom načinu držanja ovaca. Pretpostavka je da se trend smanjenja nastavlja i dalje i da je broj gazdinstava koja uzgajaju ovce danas još manji. Od ukupnog broja gazdinstava, njih 1.569 prima premije po grlu, za ukupno 117.233 grla, a broj im je u porastu (npr. u 2016. godini premiju je primalo 967 gazdinstava za 96.808 grla), kako zbog promjene uslova za podrške tako i zbog povećanja prosječne veličine gazdinstva.

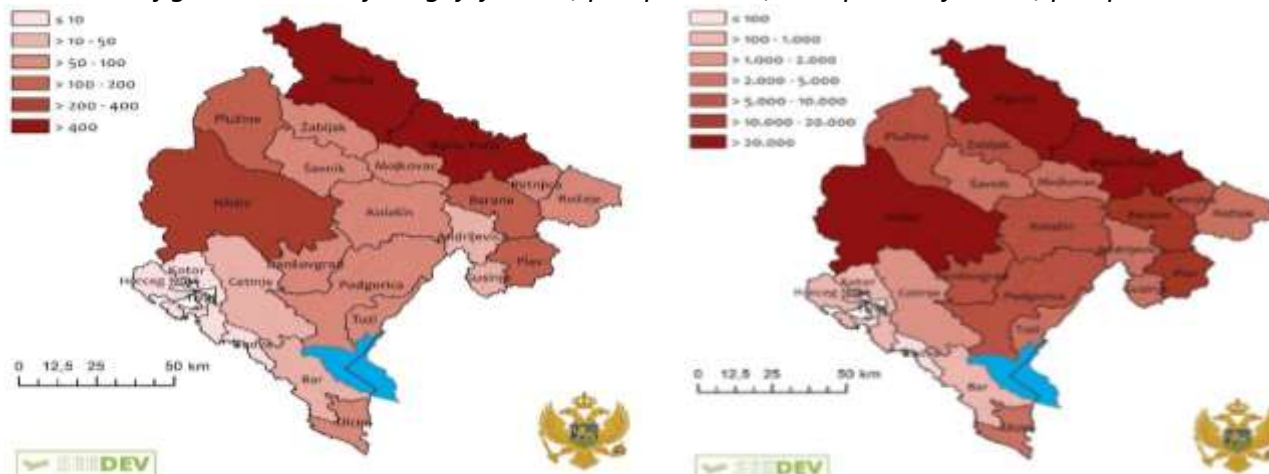
Tabela 43: Ukupan broj i prosjek ovaca na poljoprivrednim gazdinstvima

Vrste	2010 (A) gazdinstva, prosjek			SPG 2016 (B) gazdinstva, prosjek			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	gazdinstva	prosjeak (E)	grla (B)	gazdinstva	prosjeak (D)		
Ovce	229.037	6.088	37,6	191.992	5.514	34,8	83,8	92,6
Muzna grla	131.739		21,6	95.243		17,3	72,3	79,8

Izvor: Popis MONSTAT-a 2010, SPG 2016

U Crnoj Gori je, prema podacima MONSTAT-a, u 2020. godini bilo 176.580 ovaca, od kojih je više od 75% za priplod i mužu (145.595). MONSTAT bilježi blagi pad broja životinja (6,8%) u periodu 2014–2020. Prema Registru identifikovanih životinja, najviše ovaca drži se u opštini Nikšić – 28.561. Ipak, više nego duplo gazdinstava koja uzgajaju ovce ima u Pljevljima – 467, i u Bijelom Polju – 423. Nikšić i Andrijevica imaju prosječno stado veće od 100 grla, dok je prosjek za Crnu Goru 72 grla. Najmanje gazdinstava koja uzgajaju ovce ima na primorju, od čega je izuzetak opština Ulcinj, gdje 89 gazdinstava uzgaja 4.787 grla. Podaci se odnose na ukupan broj grla svih kategorija ovaca.

Slika 4: Broj gazdinstava koja uzgajaju ovce, po opštinama, i ukupan broj ovaca, po opštinama

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Tabela 44: Struktura proizvodnje u ovčarstvu

Ovce	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 2014- 2020	Prosjek	2020/ prosjek
Stanje (broj)										%
Ovce ukupno	204.403	194.636	191.992	189.008	187.021	182.127	176.580	86	189.395	93,2
Jagnjad	27.025	28.518	29.087	23.566	25.105	23.228	23.440	87	25.710	91,2
Ovce za priplod i mužu	165.351	155.543	151.697	157.284	153.426	150.955	145.595	88	154.264	94,4
Ovnovi i jalove ovce	12.028	10.575	11.208	8.158	8.490	7.944	7.545	63	9.421	80,1
Klanje										
Ovce ukupno (broj)	39.622	37.463	31.550	38.058	46.405	50.887	39.892	101	40.554	98,4
Jagnjad (broj)	39.516	37.452	30.592	37.283	45.253	49.164	38.886	98	39.735	97,9
Ovce i ovnovi (broj)	106	11	958	775	1.152	1.723	1.006	949	819	122,9
Prosječna neto težina (kg/grlo)	21,0	23,0	23,2	21,0	20,0	21,4	21,2			
Ovce i ovnovi (kg/glava)	27,0	23,5	15,1	18,2	20,4	23,4	25,4			
Meso* (zaklana stoka u klanicama)										
Jagnjad (t)	830	861	710	783	905	1.052	824	99	852	96,7
Ovce i ovnovi (t)	3	0,3	14	14	24	40	26	893	17	147,7
Ovce ukupno (t)	833	862	724	797	929	1.092	850	102	870	97,7
Mlijeko										
Ovčije mlijeko (000 l)	9.074	8.284	8.223	8.253	9.284	8.579	10.052	111	8.821	114,0
l / ovca	73	82	86	84	94	90	110	151	88	124,4
Vuna										
Vuna (t)	238	331	276	252	204	191	189	79	240	78,7
Vuna po ovci	2	2	1,9	2	1,8	1,7	1,8	120	2	98,2

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a, 2014–2021; *MPŠV

Proizvodnja mesa

Prema podacima MONSTAT-a, prosječna količina mesa u odobrenim klanicama u periodu 2014–2020. iznosila je 852 tone (u 2020 – 824 tone). Sektorska analiza 2021. pokazuje da je klanje van klanica još uvijek rašireno, te da se proizvodnja i trgovina odvija direktnom prodajom. Crna Gora raspolaže kapacitetima odobrenih klanica sposobnih za klanje i preradu svih količina proizvedenih i uvezenih životinja u Crnoj Gori. Trenutno je odobreno 56 objekata za manipulaciju ovčijim mesom, od čega sedam isključivo za klanje, još tri imaju i rasijecanje, dodatne dvije imaju i prepakivanje, 30 objekata je odobreno za preradu, od kojih dva imaju isključivo preradu ovčijeg mesa. Ukupno devet objekata je registrovano za sve procese manipulacije, od klanja do prerade (Sektorska analiza, meso, 2021).

Proizvodnja ovčijeg mlijeka čini 4-5% ukupne proizvodnje mlijeka. Držanje specijalizovanih, tipičnih rasa za proizvodnju mlijeka nije zastupljeno. Praksa muže je u opadanju, pa je otkup mlijeka slabo organizovan i proizvodnja je prilagođena planinskim klimatskim uslovima, kao na sjeveru Crne Gore. Razlog tome je veliki intenzitet rada, manji prinos i nedostatak radne snage. Ovce se izdižu na ispašu od kasnog proljeća do jeseni. Ova praksa je najviše zastupljena u sjevernom dijelu Crne Gore, dok centralni i južni region zbog ograničenih pašnjačkih površina dio grla predaje stočarima koji izdižu na neke od crnogorskih katuna. Procijenjena prosječna mliječnost je oko 90 litara (Sektorska analiza, 2021), mliječnost ovaca (prema Monstatu, 2021) porasla je za 51% u periodu 2014–2020. godine (sa

73 na 110 l po grlu), dok je u istom periodu prosječna mliječnost iznosila 88 litara. U nastavku je dat prikaz mliječnosti autohtonih vrsta ovaca u Crnoj Gori.

Tabela 45: Mliječnost autohtonih vrsta ovaca u Crnoj Gori

Rasa	Laktacija (prosjeak)	Prinos mlijeka (kg)	Dadis	Broj Muških	Broj ženskih	Ugroženost Dadis
Žetska žuja	214	75	Autohtone	6	180	U opasnosti / kritično održava
Pivska pramenka	211	106	Autohtone	120	3800	Rizično / ranjivo
Sora	220	105	Autohtone	20	1050	Rizično / ugroženo
Ljaba			Autohtone	15	350	Rizično / ugroženo
Bardoka	240	109	Lokalno prilagođeno	25	3200	Rizično / ranjivo
Sjenička	200	100	Lokalno prilagođeno	1550	9000	Nije u opasnosti

Izvor: Biotehnički fakultet UCG

Kozarstvo

Uzgoj koza za proizvodnju mesa u Crnoj Gori je dopunska djelatnost. Prema podacima MONSTAT-a, ukupan broj koza u periodu od 2014. do 2020. godine varira od 32.997 do 27.832. Većina se uzgaja u porodičnim gazdinstvima, ali posljednjih godina postoje preduzeća koja se bave uzgojem koza. Prema Registru obilježenih životinja, u 2020. bilo je 23.331 koza na 375 gazdinstava. Gotovo podjednak broj životinja nalazi se u stadima od 30 do 100 i onim preko 100 grla.

Tabela 46: Ukupan broj i prosjek koza na poljoprivrednim gazdinstvima

Vrste	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks	Indeks
	grla (A)	Gazdinstva	prosjeak	grla (B)	Gazdinstva	prosjeak	B / A	D / E
Koze	35.756	3583	10,0	31.458	3365	9,3	88,0	93,7
Mliječna grla	21.606		6,0	21.429		6,4	99,2	105,6

Izvor: Popis 2010, SPG 2016, MONSTAT

Tabela 47: Struktura mliječnih grla u kozarstvu

Koze za proizvodnju mlijeka	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks	Prosjeak	2020 / prosjeak
Broj										
Jarad do 1 godine	4.650	4.454	5.920	5.644	5.307	5.531	5.025	108	5.219	96,3
Koze starije od 1 godine	28.347	25.224	25.538	21.388	23.733	23.223	22.798	80	24.322	93,7
Ukupno koza	32.997	29.678	31.458	29.595	29.040	28.754	27.823	84	29.906	93,0
Proizvodnja mlijeka										
mlijeko (000 l)	9.074	8.284	8.223	8.253	9.284	8.579	10.052	111	8.821	114,0

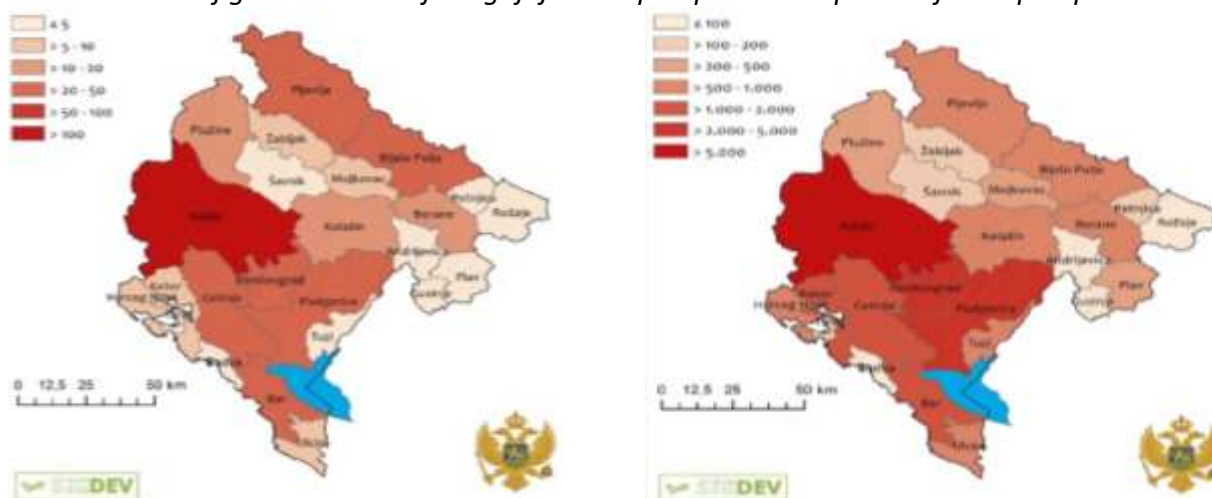
Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a, 2014–2021

Ova proizvodnja je pretežno skoncentrisana i važna u kraškim područjima, kao i na primorju i njegovom zaleđu. Najviše koza je u području Nikšića i Cetinja. Ova tradicionalna ekstenzivna i poluekstenzivna proizvodnja u područjima gdje prirodni uslovi ne dozvoljavaju uzgoj drugih vrsta

preživara (goveda ili ovaca), sve češće biva zamijenjena modernim mliječnim farmama, gdje je osnovni pokretač rasta proizvodnja kvalitetnih sireva namijenjena turističkoj i domaćoj ponudi.

Tržišna potražnja za kozjim proizvodima, koji se mogu smatrati lokalnim specijalitetima, u porastu je. Ova proizvodnja ima potencijal. Kao komplementarna proizvodnja može se javiti i prodaja jarećeg mesa, gdje također postoji potencijal, ukoliko se kvalitetno targetira kupac, ustali kvalitet i ponuda.

Slika 5: Broj gazdinstava koja uzgajaju koze po opštini i ukupan broj koza po opštini

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, Sektorska analiza, 2021

U 2019. godini 642 grla je bilo u vlasništvu pravnih lica. Tokom 2020. godine 266 gazdinstava koristilo je premiju za uzgoj koza, pri čemu su premije primljene za ukupno 17.382 grla. Uslov za dobijanje premije je da korisnik ima minimalno 20 koza.

Ako uporedimo to sa prethodnim godinama (na primjer 2019. godinom, kada su premiju dobila 392 gazdinstva i 19.826 grla, uz uslov da je minimalna veličina stada za dobijanje premije bila 10 grla), vidimo da proizvodnja stagnira, ali da dolazi do konstantnog ukрупnjavanja. Rasni sastav je zasnovan na domaćoj rasi – balkanskoj kozi, ali se već dug period u proizvodnju uvode alpska i ponekad sanska koza. Veliki je broj meleza, nastalih ukrštanjem ovih rasa.

Dugoročno, važno je insistirati na povećanju ulaganja u nova visokoproduktivna stada, objekte i druga neophodna ulaganja. Takođe je neophodno promovisati kvalitet stavljanjem akcenta na uvođenje novih rasa, vještačko osjemenjivanje i proizvodnju meleza. Važno je i podržati preradu i povezivanje sa turizmom kao komplementarnom aktivnošću.

Svinjarstvo

Svinjarstvo predstavlja granu stočarstva koja još nije dovoljno razvijena u Crnoj Gori. U poređenju sa uzgojem preživara, koji se uglavnom ostvaruje korišćenjem raspoloživih resursa prirodnih livada i

pašnjaka, uzgoj svinja ima manji značaj, što je uglavnom zbog niske proizvodnje koncentrovanih hraniva u Crnoj Gori.

Tabela 48: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u svinjarstvu

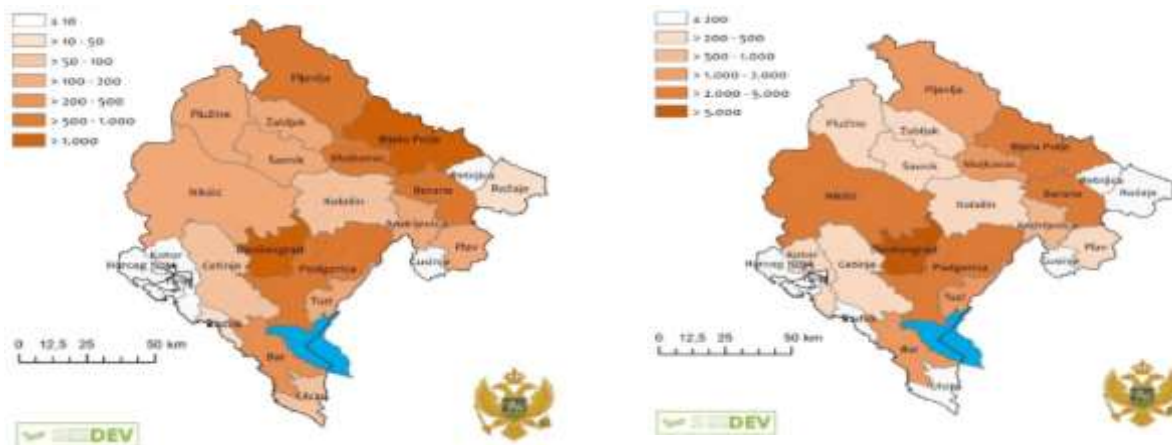
Vrste	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstva	prosjeak	grla (B)	Gazdinstva	prosjeak		
Svinje	47.673	13.469	3.5	55.841	13.607	4.1	117.1	115.9
Suprasne nazimice i krmače	1.646		0.1	1.966		0.1	119.4	118.2

Izvor: Popis 2010, SPG 2016, MONSTAT

Popisom iz 2010. godine utvrđeno je 13.469 gazdinstava koja uzgajaju svinje, a šest godina kasnije broj se popeo na 13.607. Tokom SPG 2016. takođe je procijenjeno da se povećava broj svinja i krmača. Ovi podaci dobijeni su sa terena, a pokazuju da raste broj krmača i proizvodnja odojčadi, ali ne raste broj uzgajivača. U nedostatku statističkih podataka teško je procijeniti broj poljoprivrednih gazdinstava uključenih u proizvodnju u 2020. godini. Ipak, pretpostavka je da je broj malih proizvođača koji uzgajaju svinje za vlastite potrebe u opadanju. Prema Registru obilježenih životinja, najveći broj uzgajivača svinja je u Bijelom Polju, njih 1.452, koji u prosjeku drže 3,1 grlo, što je ispod crnogorskog prosjeka od 4,7 grla. Najveći broj svinja je u Danilovgradu, sa prosjekom iznad osam grla. Prema istom registru, samo 19 uzgajivača ima više od 100 grla, ali drže skoro četvrtinu svih svinja u Crnoj Gori. Tačno 90% gazdinstava drži do pet svinja, koje očigledno nijesu za komercijalnu upotrebu, već za sopstvenu potrošnju.

Proizvodnja svinja je mala i jako varira. Radi se o približno 23.000 do 25.000 grla, od čega su više od polovine prasad, oko 12% su krmače (nešto više od 2.000 krmača) i nerastovi, a ostalo su grla u tovu. Podrška za proizvodnju je uvedena 2019. godine, i to za gazdinstva sa više od 10 grla za nazimice i krmače. U 2020. godini su bila samo 74 korisnika ove mjere, sa ukupno 1.707 grla.

Slika 6: Broj gazdinstava koja drže svinje, po opštinama, i ukupan broj svinja, po opštinama

Izvor: UBHVFP, Sektorska analiza, 2021

Treba napomenuti da se ovom proizvodnjom bave i gazdinstva sa manje od deset grla, što je bio uslov za dobijanje podrške. Za razliku od ostalih podsektora, posebno govedarstva i ovčarstva, uzgoj i tov u svinjarstvu predstavlja veoma intenzivan sistem proizvodnje, koji se, između ostalog, zasniva na: savremenim tehničko-tehnološkim rješenjima, držanju visokoproduktivnih rasa i hibrida svinja, objektima koji zadovoljavaju stroge tehnološke standarde, odgoju u objektima zatvorenog tipa, objektima sa savremenom opremom za hranjenje i napajanje, ishrani kompletnim smješama, održavanju propisanih zoohigijenskih uslova, rigoroznom pridržavanju mjera biosigurnosti, prevencije i kontrole bolesti, kao i dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije. Zbog toga je proizvodnja svinja koncentrisana u malom broju zemalja i konkurentna na gazdinstvima koja imaju dovoljan obim. Crna Gora nema uslove za značajniju proizvodnju svinjskog mesa, ali proizvodnja postoji kroz više vrsta gazdinstava, proizvodnih i poslovnih modela.

Tabela 49: Struktura broja svinja za proizvodnju mesa 2014–2020

Svinjsko meso	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks* 2014– 2020	Prosjek* 2014–2020	2020 /Prosjek*
Broj										%
Ukupno svinje	22.053	24.951	55.841	25.043	23.651	23.089	25.806	117	28.633	90
do 19 kg	4.869	6.276	11.356	7.480	5.892	4.747	6.423	132	6.720	96
20–49 kg	5.675	6.303	5.068	5.470	5.323	4.583	4.846	85	5.324	91
50–79 kg	1.240	1.256	1.924	1.066	1.086	1.106	1.408	114	1.298	108
80–109 kg	1.381	1.099	9.841	2.268	2.217	2.214	1.711	124	2.962	58
> 110 kg	5.647	7.195	23.877	6.226	7.033	8.192	7.596	135	9.395	81
Krmače	2.993	2.699	3.448	2.450	2.013	2.155	3.617	121	2.768	131
Nerast za priplod	248	123	327	83	87	92	205	83	166	123
Klanje (broj)										
Ukupno svinja	43.690	27.612	25.806	30.388	28.336	28.229	30.095	69	30.594	119
Prosječna težina (kg)										
Svinje	40	44	22	25	23	24	40	100	31	141
Prasad (do 25 kg)	16	19	19	17	17	17	15	96	17	90
Proizvodnja mesa (t)*										
Ukupno svinja	2.793	3.308	3.157	3.832	3.376	3.599	4.002	143	3.438	109

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a, 2014–2021; *MPŠV

Glavni potencijal rasta ovog sektora treba tražiti u stvaranju dodatne vrijednosti i označavanju domaćih proizvoda. Cilj povećanja proizvodnje bitno je vezan za povećanje efikasnosti proizvodnje, poboljšanje usaglašenosti sa standardima dobrobiti životinja i bezbjednosti hrane i uvećanje vrijednosti proizvoda preradom i proizvodnjom tradicionalnih proizvoda.

Živinarstvo

Od 2016. godine raste proizvodnja mesa živine i jaja, podstaknuta prvenstveno povećanjem potražnje za svježim mesom živine – za konzumaciju u svježem stanju, ali i za preradu. Broj jedinki živine u ovom periodu varirao je od 666.000 do 788.000, pri čemu osnovu od oko 75% čine koke nosilje, dok brojleri čine oko 20% (Sektorska analiza, 2021). Prema istraživanju MONSTAT-a (2016), 17.067 poljoprivrednih gazdinstava bavi se živinarstvom. Iako postoji velika potreba za mesom živine, proizvodnja je u

drastičnom padu, pa se potrebe za tim mesom podmiruju uvozom. Kretanje broja jedinki živine prikazano je u sljedećoj tabeli.

Tabela 50: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u živinarstvu

Živina	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	gazdinstva	prosjeak (e)	grla (b)	gazdinstva	prosjeak (D)		
	620.802	16.313	38.1	835.705	17.067	49.0		

Izvor: MONSTAT

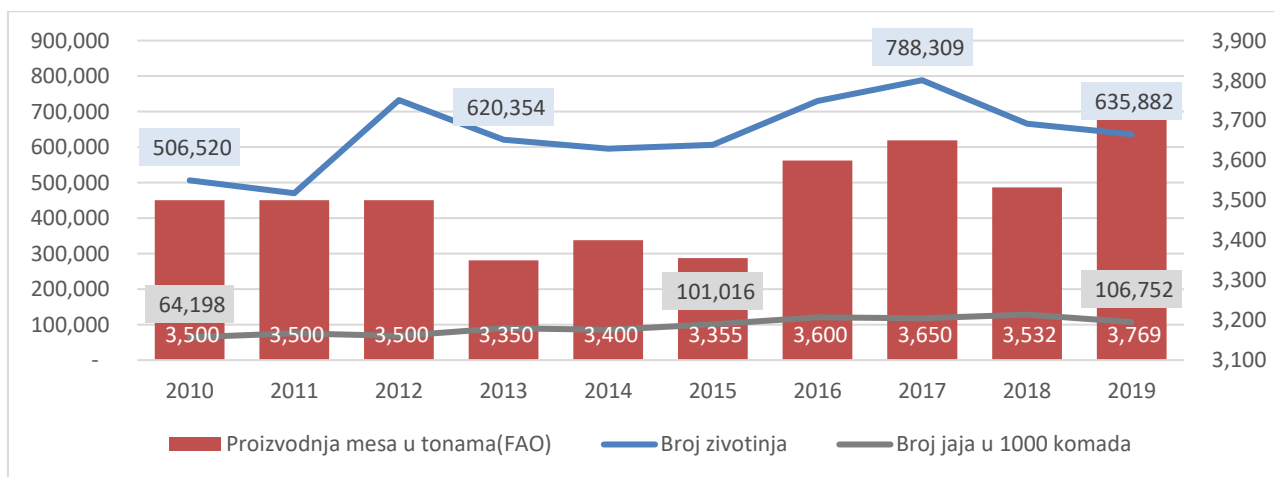
Crna Gora više mesa živine uvozi nego što proizvodi. To je sektor u kojem je potrošnja sve veća i u kojem Crna Gora ima priliku da poveća proizvodnju visokokvalitetnog mesa živine i time smanji svoju zavisnost od uvoza. Proizvođači živine u Crnoj Gori suočavaju se sa nizom poteškoća u poređenju sa proizvođačima u regiji, kao što su niska proizvodnja, nizak nivo proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta, ograničen pristup inputima, nedostatak kvalitetnih krmnih smjesa i visoke cijene, nedostatak odgovarajućih kapaciteta za skladištenje đubriva, zahtjevni standardi za osiguranje dobrobiti životinja, slaba podrška agrobudžeta.

Tabela 51: Struktura proizvodnje u živinarstvu 2014–2020

Živina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 2014– 2020	Prosjeak	2020 /pros jek
Proizvodnja mesa (t) – FAO	3.400	3.355	3.600	3.650	3.532	3.769	3.566	105	3.553	100
Živina	595.675	606.225	835.705	788.309	666.339	635.882	601.628	101	675.680	89
Jaja (000)	85.525	101.016	120.195	118.214	128.142	106.752	113.504	133	110.478	103
Jaja po kokoški	183	206	182	187	225	197	211	115	199	106

Izvor: Sektorska analiza, 2021

Grafikon 5: Proizvodnja mesa živine i broj živine i jaja u Crnoj Gori

Izvor: MONSTAT, FAO

Uvoz i samodovoljnost: U Crnoj Gori uvoz žive živine čini 0,2% ukupnog uvoza živih životinja (1,1 milion eura). Proizvodnja živinskog mesa iznosi oko 4.000 tona i pokriva 40% potrošnje godišnje. Za Crnu Goru je izazov da podrži povećanje proizvodnje živinskog mesa. Proizvodnja jaja u Crnoj Gori je 113 miliona, što predstavlja 70% samodovoljnosti.

Pčelarstvo

Ukupan broj pčelara upisanih u Registar pčelara UBHVFP u Crnoj Gori je 1.580, sa brojem košnica 70.956 (Monstat, 2021). Prema podacima MONSTAT-a, proizvodnja meda u 2020. godini iznosila je 335 t, prosječno od 2014. do 2020. godine 494 t. Iako je saradnja pčelara, Saveza pčelarskih organizacija i MPŠV rezultirala uspješnim programima (primjeri su podrška mladim pčelarima, brendiranje crnogorskog meda proizvedenog u Kući meda, te značajna ulaganja u sektor), analizom sektora prepoznaje se potreba za daljim ulaganjima u košnice i pčelinja društva, pčelarske objekte, edukaciju pčelara, unapređenje kvaliteta i pakiranja, označavanja, te prodaje meda i ostalih pčelinjih proizvoda.

Tabela 52: Proizvodnja meda 2014–2020

Pčelarstvo	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 2014–2020	Prosjek	2020 /prosjek
Košnice	43.210	48.007	67.703	65.000	67.908	68.608	70.022	162	61.494	114
Med (t)	325	489	627	390	688	604	335	103	494	68
Kg po košnici	7,5	10,2	9,3	6,0	10,1	8,8	4,8	64	8	59

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a, 2014–2020

2.3.4.3 Organska proizvodnja

Organska poljoprivreda kao sistem održive proizvodnje predstavlja jedan od prioriteta razvoja crnogorske poljoprivrede. U posljednjih desetak godina interesovanje za organskom proizvodnjom konstantno raste, kako sa aspekta ukupnih površina tako i sa aspekta broja organskih proizvođača. U periodu 2016–2021. godine, korišćena poljoprivredna površina bez okućnica povećana je za 27%, a broj registrovanih organskih proizvođača za 59%.

Tabela 53: Površina sertifikovanih organskih usjeva, uključujući i površine u toku konverzije (ha) i broj registrovanih proizvođača

Pokazatelj	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Indeks 2016– 2021
Broj registrovanih proizvođača	280	308	328	393	423	446	159
Korišćena poljoprivredna površina bez okućnica	3470	2718	4455	4751	4823	4404	127
Livade i pašnjaci	2798	1992	3696	3925	3952	3564	127
Obradivo zemljište	263	300	302	319	307	298	113
Višegodišnji zasadi	408	426	456	508	564	542	133
Udio organske proizvodnje u ukupno korišćenom poljoprivrednom zemljištu (%)	1,2	1,1	1,7	1,8	1,9	1,7	142

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, <https://monstat.org/cg/> i MPŠV, 2021

Prema podacima sertifikacionog tijela „Monteorganica“ d. o. o. iz 2021. godine (Izveštaj o radu sertifikacionog tijela „Monteorganica“ d. o. o. za 2021. godinu), u strukturi organske proizvodnje dominiraju livade i pašnjaci, sa 3564 ha, koje se uglavnom koriste za kosidbu i ispašu stoke. Nakon njih slijede višegodišnji zasadi (542 ha) i njivske kulture (298 ha) (tab. 52). Najveće učešće u površinama pod višegodišnjim zasadima u 2021. godini imaju mješoviti zasadi voća – 386,8 ha, od čega 218,94 ha u organskom statusu i 167,8 u prelaznom periodu. Najviše gajena voćna vrsta je šljiva, sa 86,34 ha (63,46 ha u organskom statusu i 22,88 ha u prelaznom periodu), a zatim slijede jabuka – 27,53 ha (20,68 ha i 6,85 ha), aronija – 19,28 ha (12,69 ha i 6,59 ha) i orah – 18,72 ha (11,68 ha, odnosno 7,04 ha). Od ratarskih kultura najviše se gaje ječam – 35,45 ha (29,24 ha u organskom statusu i 6,21 ha u prelaznom periodu) i heljda – 29,25 ha (23,27 ha, odnosno 5,98 ha). Posljednjih godina primjetna je tendencija rasta površina pod žitima. Organska proizvodnja žita u Crnoj Gori dominantno je zasnovana na genetičkim resursima. Travno-djetelinske smješe, sa površinom od 156,1 ha (147,94 ha u organskom statusu, odnosno 8,07 ha u prelaznom periodu) i lucerka – 23,85 ha (22,85 ha, odnosno 1 ha) najzastupljenije su krmne kulture na oranicama. Proizvodnja povrća po principima organske proizvodnje zastupljena je sa svega 3,81 ha, što čini 0,44 % ukupnih obradivih površina. Na nešto većim površinama gaje se samo krompir, pasulj, tikvica i bijeli luk. Iako Crna Gora ima veoma povoljne uslove za sakupljanje i gajenje velikog broja ljekovitih biljnih vrsta, tržište ljekobilja je nerazvijeno, znatno nerazvijenije od tržišta u neposrednom okruženju. Na međunarodnom tržištu Crna Gora se pojavljuje kao izvoznik uglavnom neprerađenog biljnog materijala. Prema podacima za 2021. godinu, samoniklo ljekovito bilje i šumski plodovi sakupljaju se na površini od 139.832,5 ha (Monteorganica, 2021).

Ukupna obradiva površina u procesu sertifikacije u 2021. godini iznosila je 840 ha. Od toga je u statusu organske proizvodnje bilo 596 ha (71%), a u prelaznom periodu 244 ha (29%).

Iako površine pod organskom poljoprivredom iz godine u godinu lagano rastu, njihov udio u ukupno korišćenom poljoprivrednom zemljištu još uvijek je veoma nizak (1,7% u 2021) i značajno zaostaje za EU prosjekom (9,6%, <https://ec.europa.eu/eurostat/>).

Iz podataka o sertifikovanoj organskoj stoci i živini (tab. 53) vidi se da je organska stočarska proizvodnja u Crnoj Gori nerazvijena. U periodu 2016–2021. godine indeks rasta zabilježen je kod broja goveda i košnica pčela, dok se u ostalim kategorijama bilježi konstantan pad. U istom periodu u potpunosti je prestalo gajenje koza po principima organske proizvodnje. Pad organske proizvodnje u stočarstvu, registrovan u 2020. godini, posljedica je mjera protiv širenja virusa COVID-19 (ograničenje kretanja i manjak radne snage).

Organska proizvodnja u akvakulturi u Crnoj Gori nije zastupljena, iako za to postoje veoma povoljni prirodni uslovi. Ako se analizira način uzgoja školjki, dostignuti standardi uzgoja i njihovog stavljanja na tržište, onda se može zaključiti da upravo školjke imaju taj potencijal da budu prvi organski sertifikovani proizvod akvakulture u Crnoj Gori.

Tabela 54: Sertifikovana organska stoka, živina i pčele

Pokazatelj	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Indeks 2016– 2021
Goveda (broj grla)	200	398	420	578	393	445	223
Ovce (broj grla)	1643	1426	1545	1787	1369	987	0,60
Koze (broj grla)	300	256	5	-	-	-	-
Koke nosilje (broj kljunova)		390	170	160	300	200	0,51
Pčele (košnice)	1851	2375	2788	1964	3381	4862	263

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, <https://monstat.org/cg/> i MPŠV, 2021

Broj organskih proizvođača koji se bave preradom organskih proizvoda u biljnoj i stočarskoj proizvodnji u 2021. godinu iznosio je 25. Glavni proizvodi prerade u biljnoj proizvodnji jesu brašno (obična pšenica, spelta, ječam, ovas, heljda i raž) i voćni sokovi (jabuka, kruška, aronija i dr.), dok su sir, skorup i meso najčešći proizvodi animalnog porijekla. Prerada organskih proizvoda odvija se u skladu sa važećom zakonskom regulativom i dobrom proizvođačkom praksom. Uspostavljanje dokumentovanih sistema identifikacije nešto je čemu u narednom periodu treba posvetiti veću pažnju.

Pošto je tražnja za organskim prehrambenim proizvodima u stalnom porastu, neophodno je raditi na uspostavljanju što raznovrsnijeg zdravstveno bezbjednog sertifikovanog asortimana organskih proizvoda. Da bi prerada u organskoj proizvodnji sačuvala integritet, odnosno organski status namirnica koje koristi kao sirovinu, u budućem periodu posebnu pažnju treba usmjeriti na izgradnju kapaciteta za adekvatno skladištenje organskih proizvoda.

Registar subjekata u organskoj proizvodnji vodi Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, kao nadležni organ državne uprave za kreiranje i sprovođenje politike u oblasti organske proizvodnje. U 2021. godini broj registrovanih proizvođača iznosio je 446 i u poređenju sa 2016. godinom bio je veći za 59%. Organska proizvodnja prisutna je u svakoj od 23 crnogorske opštine, ali najviše organskih proizvođača registrovano je u sjevernom dijelu Crne Gore (Bijelo Polje, Berane, Pljevlja, Andrijevica i Plužine). Od ukupnog broja, 92,76% registrovanih proizvođača nalazi se u sjevernom, a preostalih 7,24% u centralnom i južnom dijelu Crne Gore.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je administrativni izvor podataka u oblasti organske proizvodnje. Podaci u vezi sa organskom proizvodnjom na godišnjem nivou dostavljaju se Upravi za statistiku (Monstat). Uprava za statistiku ove podatke dalje prosljeđuje Eurostatu, na validaciju i objavljivanje.

Organska proizvodnja u Crnoj Gori je uređena Zakonom o organskoj proizvodnji („Službeni list CG“, br. 56/2013), donesenim na osnovu Regulative Savjeta Evrope (EZ) br. 834/2007 i Regulative Komisije (EZ) br. 889/2008. Ovim zakonom uređuje se proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama i pravilima organske proizvodnje, označavanje, kontrola i sertifikacija u organskoj proizvodnji, prerada, obilježavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju. Na bazi ovog zakona doneseni su sljedeći podzakonski akti, koji detaljnije uređuju ciljeve i načela organske proizvodnje:

- Pravilnik o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku proizvodnju („Službeni list CG”, broj 56/13);
- Pravilnik o bližem sadržaju, načinu upisa i vođenja Registra subjekata u organskoj proizvodnji („Službeni list CG”, br. 26/2015);
- Pravilnik o načinu i metodologiji vršenja stručne kontrole u organskoj proizvodnji („Službeni list CG”, br. 78/2015);
- Pravilnik o sadržaju i veličini znaka organske proizvodnje („Službeni list CG”, br. 60/2016);
- Pravilnik o bližim uslovima i pravilima za preradu, pakovanje, prevoz i skladištenje organskih proizvoda („Službeni list CG”, br. 83/2016); i
- Pravilnik o bližim pravilima i uslovima organske proizvodnje za životinje akvakulture i morske alge („Službeni list CG”, br. 84/2017).

Prema Zakonu o organskoj proizvodnji, utvrđivanje usaglašenosti sa zahtjevima za uspostavljanje organske proizvodnje, kontrola sprovođenja metoda organske proizvodnje i izdavanje sertifikata za proizvode dobijene metodama organske proizvodnje vrši pravno lice – kontrolno tijelo ovlašćeno od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Za vršenje kontrole i sertifikacije u organskoj poljoprivredi prema zahtjevima standarda MEST EN ISO/IEC 17065 trenutno je u Crnoj Gori akreditovano samo jedno sertifikaciono tijelo – „Monteorganica” d. o. o., koje ovu djelatnost obavlja na osnovu ovlašćenja od strane Ministarstva poljoprivrede.

Podrška organskim proizvođačima obezbjeđuje se putem nacionalnih (agrobudžet) i EU sredstava (IPARD program). U okviru agrobudžeta za 2021. godinu podrška sektoru organske proizvodnje odvijala se kroz dvije mjere:

- Podrška organskoj proizvodnji i
- Podrška plasmanu organskih proizvoda.

Podrška u biljnoj proizvodnji realizuje se u vidu direktnih plaćanja po hektaru, a u stočarskoj po uslovnom grlu stoke, po broju kljunova živine i broju košnica. Sa akreditacijom Mjere 4 IPARD III programa, ove aktivnost će se finansirati iz sredstava EU.

U skladu sa nacionalnim pravnim okvirom, Crna Gora, kao kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, u 2023. i 2024. godini planira usklađivanje svog nacionalnog zakonodavstva sa relevantnim pravnim tekovinama EU. Prioritetni zadatak u ovom periodu predstavlja donošenje novog zakona o organskoj proizvodnji, kao i podzakonskih akata, radi kontinuiranog postizanja usaglašenosti sa propisima EU (Regulativa (EU) 2018/848). Sastavni dio ovog zakona biće i sve odredbe iz EU Regulative 625/2017 koje se odnose na organsku proizvodnju, a tiču se službenih kontrola.

Na osnovu navedenih podataka vidi se da je organska proizvodnja u Crnoj Gori još uvijek prilično nerazvijena. Po svom karakteru ona je prilično ekstenzivna i bazirana na proizvodnji malih količina, prije svega za lokalno tržište. Uz visoke cijene inputa i tradicionalnu tehnologiju, organska proizvodnja u Crnoj Gori je, generalno uzevši, nekonkurentna, kako na domaćem tako i na inostranom tržištu. Najznačajniji problemi u ovoj grani biljne proizvodnje jesu neuređenost i niska plodnost zemljišta, neadekvatna osnovna obrada i predstjetvena priprema zemljišta, nedovoljno korišćenje sertifikovanog

sjemenskog materijala, neadekvatna zaštita od štetnih organizama bilja, sve izraženiji pritisak klimatskih promjena, neorganizovan plasman proizvoda, kao i nedostatak finansijskih sredstava za tehnološko opremanje i širenje proizvodnje. Pored toga, loša infrastruktura, naročito u ruralnom području, nedostatak kvalitetnih formi udruživanja i nedovoljan nivo stručnih znanja prepoznati su takođe kao značajne slabosti sektora.

Evropska komisija je 2021. godine usvojila Akcioni plan razvoja organske proizvodnje, sa ciljem da se do 2030. godine dostigne udio od 25% obradivih površina. Ovim planom predviđen je i porast udjela organskog ribarstva. Globalni rast potrošnje organskih proizvoda treba da bude ključni faktor u ohrabriranju proizvođača da iz konvencionalnog pređu na organski sistem proizvodnje. Različitim mjerama podrške proizvodnji i potrošnji organskih proizvoda obezbijediće se rast organske proizvodnje, a time i veće učešće u ukupnim poljoprivrednim površinama. Da bi to bilo izvodljivo, pored postojećih mjera, u narednom periodu veću pažnju treba posvetiti i promovisanju organskih poljoprivrednih proizvoda, što znači da treba intenzivnije raditi na kreiranju brendova i promociji organskih proizvoda kako bi se povećalo njihovo prisustvo i prepoznatljivost na tržištu. Sve skupa to bi vodilo daljem povećanju broja organskih proizvođača i površina pod organskom proizvodnjom. Povećanje obima organske proizvodnje u Crnoj Gori na nivo od 25% obradivih površina do 2030. godine veoma je ambiciozan cilj, pa stoga treba uložiti maksimalne napore kako bi se omogućilo njegovo dostizanje. Zbog toga u narednom periodu treba više raditi na podsticanju proizvodnje i potrošnje organskih proizvoda, većoj informisanosti i povećanju povjerenja potrošača, te promociji organske hrane.

2.4 PRERADA

2.4.1 Prerada voća i povrća

U Centralnom registru odobrenih objekata, koji vodi Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP), upisano je 65 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom voća i sedam poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom povrća (proizvodnja malih količina primarnih proizvoda neživotinjskog porijekla proizvedenih na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu). Pored prerade na gazdinstvu, u Crnoj Gori postoji 28 industrijskih objekata koji prerađuju voće i povrće ili su registrovani za ovu djelatnost. Neki od njih su specijalizovani za određene visokovrijedne proizvode, poput pirea od paradajza, preradu smokava, hladno cijedenih voćnih sokova itd. (Sektorska analiza voća i povrća, 2021).

Tabela 55: Uvoz prerađenog voća i povrća

H 20: Prerađeno voće i povrće	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	Indeks 2014- 20	Prosjek	2020 /Prosjek
Uvoz	15.235	16.174	16.789	18.145	19.120	20.506	15.078	134	27.827	99,8

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a 2018, 2021

Učešće uvoza prerađenog voća i povrća u ukupnom uvozu hrane u 2020. godini iznosilo je 3,2% (15 miliona eura). Glavni uvozni proizvodi bili su konzervirano voće i povrće (60%, 8,6 miliona eura), sokovi (13,9%, 2,1 milion eura), marmelade od voća i povrća i njima slični proizvodi (9,1%, 1,4 miliona eura), paradajz (6,8%, 1 mil EUR). Izazov je da se u narednom periodu udio uvoza prerađevina zamijeni prerađenim proizvodima crnogorskog porijekla.

Razlozi za neiskorišćeni potencijal u proizvodnji voća i povrća su i nedostatak skladišnih kapaciteta, lokalnih prerađivačkih kapaciteta i sigurnost prodaje. S obzirom na to da postoje sredstva dostupna iz IPARD-a, to je prilika da se promovišu lokalni kratki lanci snabdijevanja (već su uspostavljeni klasteri sa ugovornim aranžmanima) kao načina za ukрупnjavanje količine poljoprivrednih proizvoda i povećanje njihove raspoloživost na tržištu, lokalno pa i šire.

Izazovi i prioriteti u Crnoj Gori u preradi voća i povrća su:

- Podrška svim ulaganjima u preradu, bez obzira na obim, oblik i način, koja bi doprinijela smanjenju gubitka hrane preradom neprodatog svježeg voća i povrća,
- Promocija bliske saradnje proizvođača voća i povrća kako bi se obezbijedio stabilan obim ulaznih sirovina za prerađivačku industriju, podigao nivo prepoznatljivosti crnogorskog voća i povrća, a u isto vrijeme zamijenio udio uvoza prerađenih proizvoda sa onima crnogorskog porijekla,
- Jačanje nivoa saradnje, da bi se obezbijedilo grupisanje prerađivačkih kapaciteta, ulaganje u njihovu modernizaciju i usklađenost sa zahtjevima za bezbjednost hrane,
- Razviti sektorske operativne programe za voće i povrće koji bi podržali dalje planiranje proizvodnje hrane, razvoj i promociju šema kvaliteta, integrisane i organske proizvodnje, razvoj prepoznatljivih brendova i marketinških kanala, te koji bi bili u mogućnosti da obrazovnim institucijama obezbijede dovoljne količine hrane kroz tzv „Školske šeme“.

2.4.2 Proizvodnja maslinovog ulja

Trenutno u Crnoj Gori ima osam registrovanih gran kapaciteta 250–500 kg/h. Plodovi masline većinom se prerađuju u ulje (90%). Potrošnja maslinovog ulja u Crnoj Gori relativno je niska i iznosi 0,5 litara po glavi stanovnika godišnje. U odnosu na prethodni strateški period, ukupni kapacitet prerade zadovoljavajućeg standarda povećan je za moderan pogon kapaciteta 450 kg maslina/h, dok je značajan udio postojećih prerađivačkih kapaciteta zastario i više ne ispunjava minimalne uslove moderne prerade maslinovog ulja prihvatljive za proizvodnju kvalitetnih ulja (Sektorska analiza, 2021).

Činjenica je da su postignuti značajni pozitivni koraci u razvoju crnogorskog maslinarskog sektora od 2014. godine, duž čitavog proizvodnog lanca. U primarnoj proizvodnji to se ogleda u sadnji novih maslinjaka, revitalizaciji postojećih, pogotovo zapuštenih maslinjaka, te daljem proširenju uzgoja maslina u središnjoj Crnoj Gori. Povećana proizvodnja ekstradjevičanskog maslinovog ulja (povećanje sa 11% na cca 35% ekstradjevičanskog maslinovog ulja u ukupnoj proizvodnji) odražava značajna ulaganja u savremenu agrotehniku i upravljanje berbom, kao i adekvatniji kapacitet prerade i skladištenja ulja, te kontinuiranu edukaciju svih učesnika u proizvodnom lancu.

Maslinari u Crnoj Gori su uglavnom okupljeni u osam udruženja (skoro 4.000 članova). Njihove brojne aktivnosti usmjerene su na: edukaciju i informisanje poljoprivrednika o savremenoj primarnoj proizvodnji, preradi i skladištenju, na senzornu analizu, etiketiranje i druge aspekte prodaje/promovisanja maslinovog ulja, vezu sa MPŠV i drugim relevantnim institucijama, saradnju sa savjetodavnom službom u programima suzbijanja štetnih organizama bilja, učešće u raznim razvojnim projektima i programima itd.

Većina maslinjaka u Crnoj Gori pruža izvrsne mogućnosti za sinergiju sa turizmom; uključivanje u različite modele diverzifikacije proizvodnje maslinovog ulja, kombinovanje poljoprivrede sa razvojem turizma, pružanje ugostiteljskih usluga, uključujući degustacije maslinovog ulja, obilaske maslinjaka, gastronomske manifestacije, izradu suvenira i sl.

Tabela 56: Spisak registrovanih uljara sa osnovnim podacima

Br.	Naziv	Opština	Mjesto	Broj maslina	Kapaciteti mlinova
1	Brača Kolari, DOO	Ulcinj	Ulcinjско polje	250	90 m ² , kameni mlin
2	Kompanija MDS DOO	Bar	Podgrad bb	417	320 m ² , 250 kg/h
3	KATANA IMPEKS & CO	Ulcinj	Nova Mahala bb	800	170 m ² , 700 kg/h
4	MORIC DOO	Herceg Novi	Luštica	900	91 m ² , 250 kg/h
5	Ponte uljara ASA GROUP	Ulcinj	Pištolj	310	178 m ² , 400 kg/h
6	Uljara Martinović	Bar	Stari Bar	40	157 m ² , 400 kg/h
7	Barska uljara	Bar	Stari Bar	2300	400 m ² , 750 kg/h
8	Kolari DOO	Ulcinj	Kodre bb	120	120 m ² , 500 kg/h

Izvor: MPŠV

Značajan udio starijih prerađivačkih postrojenja, po sektorskoj analizi maslinarstva 2021, ne zadovoljava savremene kriterijume za proizvodnju maslinovog ulja, te im je potrebna modernizacija, ako žele opstati na tržištu²⁷. Imajući u vidu porast ukupnog broja novih zasada, u kombinaciji sa kontinuiranom revitalizacijom starih maslinjaka, važno je da prerađivački kapacitet prati i očekivani porast ukupne količine maslina za preradu i potrebu da se osigura da prerađivački kapacitet bude dovoljno kvalitetan, kako bi se mogla osigurati maksimalna proizvodnja ekstraprojekta maslinovog ulja (uslovljeno kvalitetom roda i ostalim relevantnim elementima proizvodnog lanca).

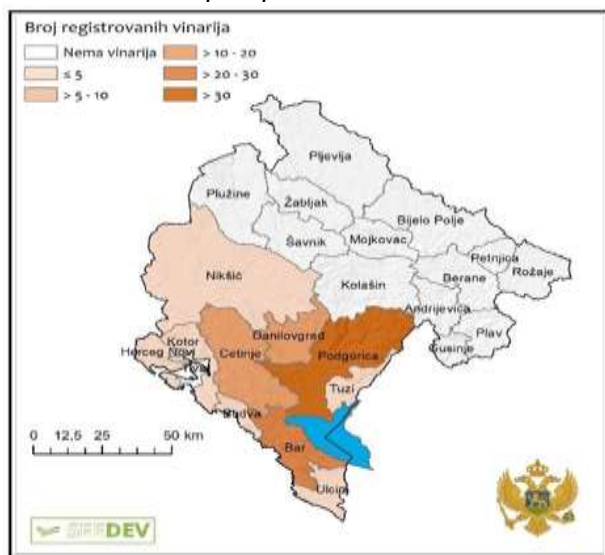
2.4.3 Proizvodnja vina

Prema podacima iz Vinarskog registra (VR) (od 14. januara 2021), može se uočiti da se od 88 registrovanih proizvođača vina (u 2014. ih je bilo 44), ukupno 31 vinarija nalazi na teritorije opštine Podgorica. Na drugom mjestu je opština Bar sa 22 registrovane vinarije, dok su opštine Danilovgrad i Cetinje jedine opštine sa deset i više registrovanih vinarija (Slika 7). Podaci VR pokazuju da je proizvodnja vina (uključujući aromatizovane proizvode od vina) u 2020. godini iznosila 97.705 hl, oko 4% manje nego u 2019. godini (101.433 hl). Ova proizvodnja je za 0,63% veća od prosječne proizvodnje

²⁷ Često se ovdje ne radi samo o potrebi modernizacije opreme, već je problem i u funkcionalnosti i opremanju samog objekta/prostora predviđenog za preradu, koji je često improviziran ili jednostavno ne zadovoljava savremene legalne i funkcionalne zahtjeve.

vina u posljednjih pet godina (2016–2020), koja je iznosila 97.091 hl. U posljednjih pet godina najveća proizvodnja vina ostvarena je u 2018. godini (109.866 hl), a najmanja u 2016. godini sa 77.217 hl.

Slika 7: Raspored registrovanih proizvođača vina po opštinama u 2020

Izvor: MPŠV, VR, Sektorska analiza, 2021

godišnjem kapacitetu proizvodnje vina, vidljivo je da je grupi proizvođača vina sa godišnjim proizvodnim kapacitetom od 5.000 do 100.000 litara potrebna posebna pomoć u povećanju kapaciteta prerade kako bi se obezbijedile rastuće potrebe za vinom na domaćem i međunarodnom tržištu. Glavni problemi sa kojima se većina proizvođača suočava u preradi grožđa, odnosno proizvodnji vina, jesu loša opremljenost i nedostatak savremene tehnologije u prerađivačkim postrojenjima, zbrinjavanju otpada i odvođenju otpadnih voda. Ovi problemi su najizraženiji kod proizvođača i prerađivača malih kapaciteta.

Tabela 57: Uvoz i izvoz vina

Vino (000EUR)	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020	Indeks 2014-20	Prosjek	u 2020 / Prosjek
Uvoz	4.861	5.458	5.354	5.835	6.915	7.029	5.892	121	5.906	99,8
Izvoz	13.752	15.480	14.805	13.863	13.235	13.631	10.928	79	13.671	79,9

Izvor: MONSTAT

O značaju vinogradarstva i vinarstva svjedoče podaci o učešću vrijednosti izvezenog vina u ukupnom izvozu svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Prema posljednjim konačnim podacima MONSTAT-a za period 2015–2019, prosječna godišnja vrijednost izvoza svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iznosila je 54.544.465 EUR, od čega je prosječna godišnja vrijednost izvoza vina iznosila 14.200.772 EUR, što predstavlja 26,04% ukupne vrijednosti izvezenih proizvoda. Kvantitativno, vino ima učešće od 19% u ukupnom obimu svih izvezenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u periodu 2015–2019.

Grafikon 6: Udio vrijednosti i količine izvezenog vina u ukupnom izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (EUR) 2015–2019

Izvor: Monstat

Petogodišnji prosjek izvoza vina 2015–2019 iznosio je 64.802,48 hl (2019: 60.718,29 hl), dok je petogodišnji prosjek uvoza 2015–2019 iznosio 27.794,89 hl (2019: 28.348,11 hl).

U 2020. godini došlo je do pada izvoza vina uglavnom zbog COVID-19 krize i posljedičnog ograničenja transporta. Za postizanje adekvatne konkurentnosti na domaćem i inostranom tržištu potrebno je pružiti adekvatnu podršku proizvođačima vina za povećanje kapaciteta prerade grožđa i kvaliteta proizvodnje vina. Na ovaj način bilo bi moguće proizvesti već prepoznatljiva crnogorska kvalitetna vina i plasirati ih na inostrano tržište i uključiti u turističku ponudu.

U Crnoj Gori postoji niz sektorskih udruženja za vino koja su formirana kao nevladine organizacije²⁸. Promotivne aktivnosti se organizuju kroz događaje kao što su „Festival vina i ukljeve“ u Virpazaru, „Međunarodni salon vina MonteVino“, „Veče mladih crnogorskih vina“ i „Noć vina“ u Podgorici, te „Wine Select“ na Luštici. U narednom periodu je neophodno dio posebnih mjera podrške za vino usmjeriti u aktivnosti promocije crnogorskog vina.

Kako bi se obezbijedila rastuća potreba za vinima, odgovarajuća konkurentnost na domaćem i inostranom tržištu, i uključivanje u turističku ponudu, potrebno je osigurati odgovarajuću podršku proizvođačima vina, pogotovo manjima, sa godišnjim proizvodnim kapacitetom od 5.000 do 100.000 litara – za ulaganja u modernizaciju opreme, zbrinjavanje otpada i odvođnjavanje otpadnih voda, te ulaganje u povećanje kapaciteta prerade grožđa i proizvodnje kvalitetnih vina. Neophodno je podržati proizvođače vina u procesu sertifikacije vina i promotivnim aktivnostima, odnosno podsticati implementaciju sistema geografske zaštite ZOP/ZGO za visokokvalitetna vina, čime bi se obezbijedilo bolje pozicioniranje na tržištu i prepoznatljivost, uz veću prodajnu vrijednost, i stvarao imidž Crne Gore kao vrhunске vinske destinacije.

²⁸ <https://www.gov.me/clanak/sektorska-udruzenja-i-vinske-manifestacije>

2.4.4 Prerada mesa

Industrijska prerada mesa koncentrisana je u nekoliko većih preduzeća, čiji razvoj se ogleda u proizvodnji usmjerenoj na domaće tržište, korišćenju izvoznog potencijala, dobroj produktivnosti, visokom kvalitetu proizvoda, modernim proizvodnim procesima i velikom broju zaposlenih. Dinamičan razvoj ovog sektora rezultat je ulaganja u nove tehnologije klanja i prerade mesa, te izgradnje savremenih pogona, što je dovelo do veće proizvodnje prerađenog mesa po stanovniku i smanjene zavisnosti od uvoza. U isto vrijeme, došlo je do uspješne implementacije sistema fleksibilnosti, uključujući brojne male proizvođače, u moderan tržišni lanac, što predstavlja mogućnost razvoja i model za participaciju malih proizvođača u organizacijama proizvođača ili drugim oblicima saradnje, kao što su klasteri ili kooperative.

Izazovi s kojima se danas suočava prerada mesa u Crnoj Gori odnose se na osvajanje novih tržišta, pronalaženje novih pokretača rasta, osiguravanje kvalitetnih programa podrške i izvora finansiranja koji će omogućiti dalja ulaganja u prerađivačke kapacitete u skladu sa standardima, posebno standardima sigurnosti hrane, zaštite životne sredine i dobrobiti životinja. Brendiranje, promocija robnih marki, kao i čvršća povezanost sa turističkim sektorom, su prepoznati kao kanali za plasman proizvoda od presudnog značaja.

Nedostatak skladišnih kapaciteta sprečava povlačenje određene količine mesa s tržišta u razdobljima kada je cijena povoljna, što bi povećalo potražnju i cijene za proizvođače i osiguralo sirovinu u razdobljima visokih cijena.

Sektorske analize utvrdile su lošu usklađenost sa standardima dobrobiti životinja pri klanju u značajnom broju klanica. Uključivanje malih prerađivača na gazdinstvima u moderan tržišni lanac i njihovo međusobno povezivanje jedan je od najvećih izazova za mesnu industriju tradicionalnih crnogorskih proizvođača, prvenstveno zbog činjenice da je zabilježen visok procenat neregistrovane proizvodnje na farmama i klanja na gazdinstvima.

Zbrinjavanje i uništavanje životinjskog otpada još uvijek nije adekvatno riješeno na nivou pojedinačnih (pa i velikih) industrijskih objekata, kao ni na nivou cijele Crne Gore.

Tabela 58: Registrovani objekti po sektorima i status odobrenja EU

Aktivnost	8/2017			12/2019		
	Usklađen sa EU	Neusklađen sa EU	Ukupno	Usklađen sa EU	Neusklađen sa EU	Ukupno
Klanice – kopitari	2	20	22	4	16	20
Klanice – živina	2	2	4	2	2	4
Proizvodi od mesa	0	2	2	1	1	2
Prerada mesa	2	26	28	5	21	26
Obrada crijeva	1	1	2	1	1	2
Prerada mlijeka	6	23	29	10	15	25
Proizvodi ribarstva	5	2	7	4	1	5
Centri za otpremanje – školjke	0	2	2	2	0	2

Pakovanje jaja	2	4	6	3	3	6
Skladištenje hrane	23	31	54	31	14	45
Ukupno	43	113	156	63	74	137

Izvor: UBHFVP (Sektorska analiza, 2021)

Objekti koji posluju sa hranom životinjskog porijekla, a za koje je ocjenom u postupku kategorizacije utvrđeno da ispunjavaju sve propisane uslove EU (takvih je u 2019. godini bilo 63 od 137 registrovanih), dobili su dopuštenje za obavljanje djelatnosti na neodređeno vrijeme, te svoje proizvode mogu osim na tržište Crne Gore i trećih zemalja plasirati i prema EU. Za sve objekte koji nijesu u skladu sa propisanim zahtjevima EU, UBHFVP je izdala privremene upotrebne dozvole prema ranije dostavljenim i odobrenim planovima uređenja i ovi objekti su predmet budućih ulaganja u ispunjavanje uslova i zakonskog okvira koji reguliše ovu oblast.

Uvoz, izvoz i samodovoljnost: Uvoz svježeg, rashlađenog ili smrznutog mesa čini 15% uvoza hrane i predstavlja najveći udio u ukupnom uvozu hrane. Pokrivenost izvoza uvozom je oko 13%.

Tabela 59: Uvoz/izvoz mesa

GI 02 Meso svježe, rashlađeno ili smrznuto	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	Indeks 2014- 20	Prosjek	2020 /Prosje k
Uvoz	103.438	68.483	74.883	82.642	85.776	90.325	70.781	68	82.333	86
Izvoz	41.603	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785	24	13.136	74

Izvor: Monstat, 2020

Najveći udio uvoza mesa u 2020. godini predstavlja uvoz svinjskog mesa (63%, 44,8 miliona eura), živinskog mesa i jestivog živinskog otpada (18%, 13,2 miliona eura) i goveđeg mesa (12%). Ponuda svinjskog mesa, koje se najviše koristi za prehrambenu potrošnju, sa 44,7 kg po osobi godišnje, iznosila je 28.000 tona. Samodovoljnost svinjskog mesa u Crnoj Gori iznosi 12,1%, dok se uvozi 17.000 tona svinjskog mesa. Ponuda živinskog mesa u 2020. godini bila je uglavnom za prehrambenu potrošnju od 15,4 kg po osobi godišnje, i iznosila je 10.000 tona. Samodovoljnost živinskog mesa u Crnoj Gori je 40%, dok je uvezeno 7.000 tona.

Izazov u budućnosti je zamjena uvoza lokalno proizvedenim mesom i proizvodima od mesa, posebno u oblasti proizvoda proizvedenih po šemama kvaliteta sa geografskim oznakama i organskom proizvodnjom. Velika je potreba za jačanjem saradnje proizvođača i razvojem operativnih programa koji će u budućnosti dovesti do bolje prepoznatljivosti, nižih cijena, a i većeg tržišnog učešća. Drugi izazov je bolje korišćenje raspoloživih finansijskih sredstava (IPARD).

Odgovori na izazove podizanja vrijednosti crnogorskim proizvodima od mesa mogu se naći na nekoliko načina, od kojih su najvažniji:

- Podizanje samodovoljnosti svinjskog i živinskog mesa, zamjena uvoza lokalno proizvedenim ulaznim sirovinama za preradu;
- Konsolidacija primarne proizvodnje i kapaciteta za preradu i razvoj sektorskih operativnih programa;

- Jačanje prepoznatljivosti standarda kvaliteta – proizvod ima vrijednost za koju je potrošač spreman da plati višu cijenu;
- Oznake geografskog porijekla, koje potvrđuju da je posebnost proizvoda rezultat jedinstvene kombinacije lokalnih prirodnih resursa (klime, zemljišta, životinjskih rasa ili biljnih sorti) i tradicije, znanja i vještina koje se prenose sa generacije na generaciju na određenom području;
- Detaljna priprema proizvoda za prodaju, koja obuhvata širok spektar različitih aktivnosti, od pakovanja do reklamiranja, brendiranja, pozicioniranja, unapređenja prodaje i drugih tehnika itd.

2.4.5 Prerada mlijeka

U odnosu na 2014. godinu, broj objekata u Registru odobrenih objekata za hranu životinjskog porijekla neznatno je povećan – sa 25 na 27 u 2020. godini, što ukazuje na neiskorišćenost IPARD sredstava za Mjeru 3.

Novi kapaciteti koji su pušteni u rad posljednjih godina usmjereni su na proizvodnju sireva, i to specijalizovanih tvrdih sireva (njeguški, čevski) ili preradu kozjeg mlijeka (Sirara Miljanić, Butorović, Vuković, Čipranić). S druge strane, ugašeno je nekoliko velikih preduzeća koja su se bavila preradom mlijeka, a nekoliko njih je promijenilo pravni status. Dakle, ukupni bilans prerade je pozitivan, iako promjene ukazuju na to da nije lako uspjeti u sektoru prerade mlijeka u Crnoj Gori i da su pod pritiskom i mala i velika preduzeća.

Tabela 60: Kapaciteti prerade mlijeka u Crnoj Gori

Dnevni kapacitet	
Dnevni kapacitet 000 litara	Broj objekata
<1	9
1 - 2	7
2 - 3	3
3 - 4	2
4 - 10	4
10 - 30	3
30 - 40	1
Ukupno	29

Lokacije

Izvor: Sektorske analize, 2021

Procijenjena iskorišćenost mliječnih kapaciteta tokom posmatranog perioda varira, u zavisnosti od sezone, tržišne strategije i vrste proizvoda, ali svake godine dostiže oko polovinu projektovanog kapaciteta. Kretanja u posljednjih sedam godina pokazuju da proces koncentracije prerade ka regionu središnje Crne Gore još uvijek traje, kad je u pitanju regionalna zastupljenost kapaciteta. Tu je usmjereno skoro 70% ukupno otkupljenog mlijeka, i to prije svega u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica.

Sjeverni region Crne Gore, iako značajan po ukupnom broju grla i ponudi mlijeka, usmjeren je na preradu mlijeka na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, dok je podjednako prisutan plasman sirovog mlijeka u lokalnim i mljekarama susjednih opština. Dodatni troškovi transporta svakako utiču na efikasnost proizvodnje i proizvodne rezultate, što ukazuje na to da, uprkos višim troškovima nabavke sirovina, postoji ekonomski interes za povećanjem obima prerade, posebno među većim farmama i dobavljačima.

Asortiman proizvoda u mljekarama nije se značajnije mijenjao posljednjih godina, ali vidljive su razlike u učešću proizvodnih kategorija, pri čemu je proizvodnja sireva u 2020. veća za 43% u odnosu na 2017. godinu, proizvodnja fermentisanih proizvoda veća je za četvrtinu, a proizvodnja pavlake je udvostručena. To praktično znači da se sve „novo mlijeko“, budući da se predane količine mlijeka stalno povećavaju, usmjerava prema proizvodima višeg nivoa prerade.

Vertikalna integracija je u manjoj mjeri prisutna u pojedinim prerađivačkim pogonima koji imaju svoju primarnu proizvodnju, ali je „borba za sirovine“ moto ka uspostavljanju partnerstava sa kooperantima i kad su u pitanju male i kad su u pitanju velike mljekare.

Prerada mlijeka u registrovanim objektima malih proizvođača: S obzirom na to da je ovaj sektor značajan za veliki broj proizvođača u ruralnim sredinama, te da je plasman tradicionalnih, kvalitetnih proizvoda kroz turizam jedan od strateških ciljeva crnogorske poljoprivrede, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede odlučilo je 2017. da posebnom mjerom Agrobudžeta podrži prerađivače mlijeka na poljoprivrednim gazdinstvima. Najveća koncentracija ovih proizvođača je na sjeveru, 85,59% u 2019. godini, uglavnom u opštinama Pljevlja i Bijelo Polje, a 14,16% u središnjem dijelu, dok je bilo ukupno 12 podnosilaca zahtjeva iz južnog regiona.

Tabela 61: Kapacitet registrovanih objekata po opštinama

Opština	Kapacitet 50 l/dan	Kapacitet preko 50 l/dan	Ukupno
Pljevlja	411	146	557
Bijelo Polje	114	77	191
Berane	107	51	158
Nikšić	64	79	143
Šavnik	61	69	130
Mojkovac	82	35	117
Podgorica	52	36	88
Plužine	25	58	83
Rožaje	26	57	83
Kolašin	36	32	68
Plav	33	35	68
Žabljak	35	33	68
Andrijevica	26	13	39
Danilovgrad	19	11	30
Petnjica	5	18	23
Gusinje	5	14	19

Cetinje	2	4	6
Bar	1	1	2
Herceg Novi	1	1	2
Ukupno	1105	770	1875

Izvor: Sektorska analiza, 2021

Sa aspekta ruralnog razvoja, stočarstvo i mljekarstvo su radno intenzivni i omogućavaju kontinuirano zapošljavanje stanovništva, kao i dodatno zapošljavanje ženske radne snage, što je posebno značajno u uslovima visoke nezaposlenosti, koja pogađa ruralna područja. Relativno stabilnu proizvodnju mlijeka održavaju dva suprotna trenda – smanjenje broja malih poljoprivrednih gazdinstava, što do sada uveliko kompenzuje rast proizvodnje većih gazdinstava, a sve u kombinovanom učinku povećanja broja grla, ali prvenstveno kroz veću mliječnost, rasni sastav i poboljšanu prehranu. U narednom periodu potrebno je raditi na poboljšanju mliječnosti krava.

Manjak u proizvodnji, koji je uglavnom sezonski, nadoknađuje se uvozom ne samo gotovih proizvoda već i sirovog mlijeka. Jogurt i fermentisani mliječni proizvodi zauzimaju treće mjesto po količini i vrijednosti uvoza mlijeka i mliječnih proizvoda u posmatranom periodu. Udio jogurta je oko 15%, a ostalih fermentisanih proizvoda oko 9%. Sezonske varijacije utiču na promet sirovog mlijeka, a najveći deficit u ovoj kategoriji je dugotrajno UHT mlijeko, za koje ne postoje kapaciteti za preradu.

Stepen samodovoljnosti u proizvodnji mlijeka u Crnoj Gori je oko 63%. Na osnovu ukupne potrošnje stanovništva u Crnoj Gori i proizvodnje u 2019. godini, vidi se da domaća proizvodnja pokriva 63% potreba za mlijekom. Ostatak se pokriva uvozom, pa odluke o ograničenjima uvoza (koje takođe nijesu moguće zbog postojećih sporazuma o slobodnoj trgovini) nijesu održive.

Kvalitet otkupljenog mlijeka: Jedna od oblasti u kojima su napravljena značajna poboljšanja u odnosu na prethodni programski period IPARD programa jeste sektor mljekarstva, a poboljšanje se odnosi na kontrolu kvaliteta sirovog mlijeka. Pomaci su napravljeni u kreiranju mjera i usaglašavanju pravnog okvira koji reguliše standarde kvaliteta svježeg mlijeka sa EU parametrima. Nacionalni program za unapređenje kvaliteta sirovog mlijeka sa planom postupanja sa neusaglašenim sirovim mlijekom, usvojen je sredinom 2018. godine, a informacije o njegovoj implementaciji dostavljaju se godišnje, u formi izvještaja.

Kako bi se mali proizvođači upoznali sa minimalnim veterinarskim i higijenskim zahtjevima, kao i zahtjevima za označavanje i stavljanje na tržište, i kako bi se efikasnije primijenili propisi, u okviru aktivnosti MIDAS 2 projekta objavljen je Priručnik o higijenskim zahtjevima za proizvođače primarnih proizvoda na gazdinstvima, koji sadrži informacije vezane za higijenu muže i proizvodnju sirovog mlijeka, higijenske zahtjeve tokom prerade, kao i plasman proizvoda. Godišnji izvještaj Laboratorije za mljekarstvo za 2020. pokazuje značajan napredak u kvalitetu sirovog mlijeka koje je u sistemu otkupa u odnosu na period prije donošenja programa. Značajno je veća i količina otkupljenog sirovog mlijeka EU kvaliteta. Udio mlijeka EU kvaliteta u ukupnoj količini otkupljenog mlijeka povećan je sa 55,5% u 2018. godini na 63,8% u 2019. godini.

Uvoz/izvoz: Crna Gora je uvozno zavisno tržište, sa kontinuirano visokim obimom uvezenih količina mlijeka i mliječnih proizvoda. Odnos cijena mlijeka i mliječnih proizvoda postignut u izvozu i uvozu takav je da pokazuje da se generalno uvoze proizvodi višeg nivoa prerade od izvezenih. Odsustvo diverzifikacije, u smislu broja i vrste proizvoda koji se izvoze, kao i broja zemalja u koje se izvozi, jedan je od opštih nedostataka crnogorske industrije, a to posebno važi i za sektor mljekarstva. Izvoz je sporadičan, jednim dijelom maskira povrat proizvoda, i ni u kom smislu ne odražava pravu sliku i nedostatak kapaciteta i potencijala za nastup na drugim tržištima, naročito kad su u pitanju kvalitetni sirevi i prepoznatljivi autentični proizvodi mljekarskog sektora.

Ukupna vrijednost uvoza svih mliječnih proizvoda, izraženih u ekvivalentu mlijeka, u 2019. godini iznosila je oko 48,8 mil. eura, skoro 10 odsto više nego u 2018. godini, dok je količina u tonama uvezenog mlijeka u ekvivalentima ostala gotovo nepromijenjena. Posmatrano u nešto dužem periodu, ukupan uvoz mliječnih proizvoda blago se smanjuje, pad uvoza sira bio je čak za četvrtinu umanjen 2015. godine u odnosu na prethodnu, potom se ponovo uvećava, da bi na nivou čitavog perioda ostao u stabilnim vrijednostima, ali ipak ukupno manji za oko 15% u odnosu na početnu, 2014. godinu.

Kontinuirano, u posmatranom periodu u ukupnoj vrijednosti uvoza mliječnih proizvoda dominiraju dvije kategorije – nekoncentrovano mlijeko (sa najvećim učešćem UHT mlijeka) i sir, koji u ukupnom uvozu ovih proizvoda učestvuju sa oko dvije trećine (u 2019. taj udio je bio 67%).

Tabela 62: Trendovi uvoza i izvoza mlijeka i mliječnih proizvoda 2014–2020

000 EUR	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020	Indeks 2014– 2020	Prosjeck	u 2020 /Prosjeck
TBr 0401-0405 Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sireva	25.162	26.306	26.723	27.331	27.590	28.952	24.748	98	26.687	93
TBr 0406 sir	14.410	13.428	14.862	15.955	16.144	16.458	12.392	86	14.807	84
Ukupni uvoz	39.572	39.734	41.585	43.286	43.734	45.410	37.140	94	41.494	90
TBr 0401-0405 Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sireva	223	150	102	194	114	16	98	44	128	76
TBr 0406 Sir	109		198	137	121	131	13	12	118	11
Ukupni izvoz	332	150	300	331	235	147	111	33	229	48
Balans	-39.240	-39.584	-41.285	-42.955	-43.499	-45.263	-37.029	94	-41.265	90

MONSTAT: 2018, 2021.

Samodovoljnost: Mlijeko i mliječni proizvodi pokrivaju 5,3% (24,7 miliona eura) ukupnog uvoza hrane, od čega sir učestvuje sa 2,7% (12,4 miliona eura). Prema FAOSTAT-u, ukupna domaća potreba za mlijekom je 260.000 tona, od toga 222.000 tona za ishranu, 24.000 tona za stočnu hranu i 11.000 tona za preradu. Proizvodnja mlijeka osigurava 67% samodovoljnosti i iznosi 160.000 tona. Izazovi su u podizanju prinosa i uključivanju proizvođača u proizvodnju na tržište, smanjenju troškova i zajedničkom nastupu na tržištu sa zaštićenim oznakama i šemama kvaliteta.

Mogućnosti za proizvodnju mlijeka posebno se ogledaju u sljedećem:

- Razvoj lokalnih kapaciteta za sakupljanje mlijeka (privatnih ili privatno-javnih ili javnih), skladištenje i preradu na gazdinstvu i van njega;
- Konsolidacija kapaciteta proizvodnje i prerade i jačanje saradnje na više nivoa (klasteri, LEADER, saradnja za snabdijevanje škola – školske šeme itd.);
- Razvoj brendova i intenzivan marketing i promocija crnogorskog mlijeka, mliječnih proizvoda i sireva;
- Razvoj sektorskih operativnih programa koje će podržati Crna Gora i kasnije ZPP.

2.4.6 Šeme kvaliteta

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Crne Gore 2014–2020. prepoznaje važnost fokusiranja na poboljšanje kvaliteta proizvoda. Jedna od mogućnosti razvoja crnogorske poljoprivrede, kako na domaćem tako i na inostranom tržištu, jeste usmjeravanje što većeg broja proizvoda na poboljšanje ili održavanje kvaliteta, uz upravljanje i kontrolu proizvodnji. Takođe, potrebno je jače informisanje o ovim proizvodima sa dodatnom vrijednošću, kako bi stekli prepoznatljivost na tržištu. To se svakako može učiniti kroz neki od postojećih sistema kvaliteta koji ostvaruje dodatnu vrijednost, potvrđen i kontrolisan od strane nezavisnog sertifikacionog tijela.

Osnovu politike kvaliteta, kao dijela poljoprivredne i politike ruralnog razvoja, čini uspostavljanje sistema zaštite poljoprivrednih proizvoda i hrane sa oznakom porijekla i geografskom oznakom, kao i sistema za zaštitu proizvoda sa posebnim svojstvima i karakteristikama, koja proizilaze iz tradicionalnih načina proizvodnje i pripreme, kao i oznaka: „viši kvalitet“, „planinski proizvod“ i „sa moje farme“. Proizvodi čija „posebnost“, tj. specifične karakteristike proizilaze iz načina proizvodnje ili prerade, kao i podneblja iz kojeg potiču, i koji se zbog toga razlikuju od proizvoda iz iste kategorije, mogu se registrovati kao pomenute oznake.

Zakon o šemama kvaliteta („Sl. list CG“, br. 22/2017) propisuje način i postupak utvrđivanja svih šema kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, kao i ocjenjivanje usaglašenosti poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda sa specifikacijom tih proizvoda. Trenutne barijere su prije svega vezane za nedostatak znanja (nizak nivo svijesti kako proizvođača tako i potrošača), koordinacije i motiva da se obaveze i dobre prakse primijene, nepostojanje administrativnih kapaciteta pri savjetodavnim službama u ovoj oblasti, nedostatak kontrola kako sertifikacionog tijela tako i državnih inspekcija, pa se tako, uprkos uspostavljenim institucionalnim procedurama, na tržištu ne nalaze proizvodi koji su registrovani nekom od dobrovoljnih šema kvaliteta.

Crna Gora je u proteklom periodu napravila značajne iskorake u oblasti unapređenja kvaliteta domaćih proizvoda kroz zaštitu/registraciju naziva. Do sada je registrovano osam proizvoda šemama kvaliteta: „Njeguški pršut“ – geografska oznaka, „Pljevaljski sir“ – oznaka porijekla, „Crnogorska goveđa pršuta“ – oznaka porijekla, „Crnogorska stelja“ – oznaka porijekla, „Crnogorski pršut“ – geografska oznaka, „Durmitorski skorup“ – oznaka porijekla, „Kolašinski lisnati sir“ – oznaka porijekla,

pšenično pivo „Čista desетка“ – oznaka „viši kvalitet“. Pored navedenih, postoji još veliki broj proizvoda koji imaju potencijal/elemente za uspostavljanje šeme kvaliteta.

Nakon realizovane TAIEK ekspertске misije (Peer Review Mission) u novembru 2019. godine, dobijene su smjernice od strane evropskih stručnjaka u kojima je iskazana potreba o dodatnom usaglašavanju (izmjenama i dopunama) zakonodavstva u ovoj oblasti. Usaglašavanje se uglavnom odnosi na implementacionu Regulativu komisije (EU) br. 668/2014 od 13. juna 2014. o utvrđivanju pravila za primjenu Regulative (EU) br. 1151/2012 Evropskog parlamenta i Savjeta o šemama kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode.

Pored daljeg usaglašavanja sa pravnom tekovinom EU, potrebno je u narednom periodu intenzivno raditi na implementaciji donesenih propisa, posebno kada je riječ o novim sistemima kvaliteta, shodno zahtjevima pravne tekovine EU. Takođe, potrebne su edukativne aktivnosti kada je riječ o kontrolama šema kvaliteta (sertifikaciona tijela, inspekcije). S obzirom na to da politika kvaliteta zahtijeva i visok nivo odgovornosti, kao i učestalije kontrole, potrebne su kontinuirane edukacije poljoprivrednih proizvođača za implementaciju i održavanje sistema kvaliteta (studijska putovanja, okrugli stolovi, ekspertске misije i sl.).

Aktivnosti:

- Analiza usklađenosti donijetih propisa i jačanje sistema potrebnog za potpunu implementaciju istih;
- Jačanje sistema za obavljanje kontrole od strane sertifikacionih tijela i inspekcija;
- Jačanje savjetodavnog servisa;
- Analiza potencijala crnogorske poljoprivrede kada je riječ o uspostavljanju geografskih oznaka i oznaka porijekla;
- Aktivnosti na uspostavljanju grupa proizvođača (jer se radi o kolektivnim pravima), obuke za poljoprivredne proizvođače zainteresovane za formiranje grupa, bez obzira na pravni status ili sastav, pomoć pri izradi dokumentacije neophodne za registraciju šeme geografskih oznaka / oznaka porijekla;
- Obezbjedivanje mjera podrške proizvođačima koji su u sistemu šeme kvaliteta (prvenstveno promotivne);
- Studijska putovanja za proizvođače uključene u sisteme kvaliteta ili za one koji planiraju registraciju i administrativne kapacitete;
- Obezbjedivanje neophodnih obuka za administraciju i proizvođače.

Kvalitet, porijeklo, specifičnost i autentičnost važne su odrednice, čine jednu od najvažnijih naših snaga, jer obezbjeđuju konkurentnu prednost i opstanak malim, specifičnim i tradicionalnim proizvođačima i daju veliki doprinos očuvanju kulturnog i gastronomskog nasljeđa. Zaštita šema kvaliteta je posljedica vještina i odlučnosti proizvođača koji su održavali tradiciju, ali su vodili računa i o razvoju novih sastojaka i načina proizvodnje, modernizaciji proizvodnje i proizvoda, kao i valorizaciji kroz sektor turizma. Zaštitom ovakvih proizvoda postićemo prepoznatljivost na tržištu, kako na regionalnom tako i na međunarodnom, a na ovaj način proizvod doprinosi i prepoznatljivosti mjesta i regiona. Promocija i zaštita proizvoda oznakama kvaliteta doprinose ruralnom razvoju, diverzifikaciji

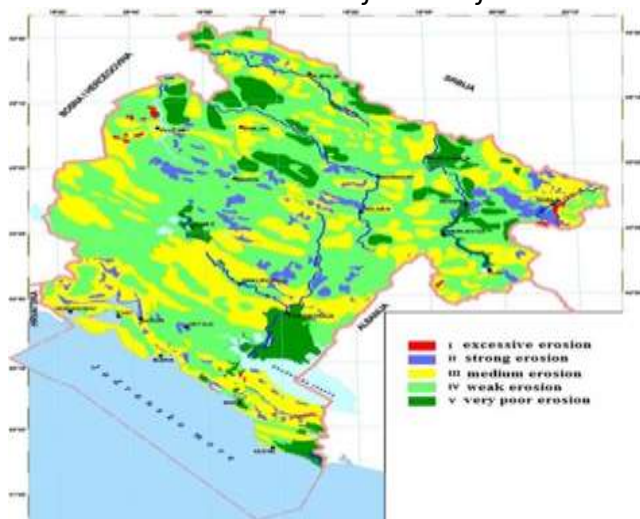
prehrambenih proizvoda i većem izboru potrošača. Zaštita kvalitetnih, tradicionalnih i specifičnih proizvoda doprinosi i bogatijoj turističkoj ponudi, te razvoju samih turističkih destinacija.

2.5 RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA

2.5.1 Zemljište

Zemljište je jedan od najvažnijih prirodnih resursa. Preovladavaju zemljišta umjerene plodnosti, kisele reakcije, svjetlije teksture, često skeletna i plitka, što rezultira niskim apsorpcionim kompleksom, a samim tim niskim zadržavanjem vlage i hranljivih materija. Najkvalitetnija zemljišta se nalaze u riječnim dolinama, kraškim dolinama i visoravnima.

Slika 8: Procesi erozije u Crnoj Gori

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

pokazuju zadovoljavajuće rezultate u vezi sa sadržajem opasnih i štetnih materija, dioksina, otrovnih i kancerogenih materija.

Generalno, u skladu sa Akcionim programom za prevenciju degradacije zemljišta i ublažavanje suša za 2014.²⁹ godinu, ukupna teritorija Crne Gore je razvrstana u pet klasa: visoka plodnost (1,5%), srednja plodnost (4,3%), ograničena plodnost (25,3%), niska plodnost (46,2%) i neplodno zemljište (22,7%). Prema tome, samo oko 6% ukupnog zemljišta u Crnoj Gori ima visoku i srednju plodnost, dok je preko 90% zemljišta ograničene ili niske plodnosti. 95% ukupne površine zemljišta Crne Gore je prirodno kiselo.

Rezultati ispitivanja uzoraka zemljišta sa lokacija utvrđenih Programom ispitivanja štetnih materija u zemljištu Crne Gore, u 2019. godini,

Prema izvještaju Agencije za zaštitu životne sredine o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2019. godinu, kroz fizičko-hemijsku analizu triazina, ditiokarbamata, karbamata, hlorfenoksi i organohlornih pesticida uzoraka poljoprivrednog zemljišta, sagledano je moguće zagađenje zemljišta uzrokovano neadekvatnom upotrebom sredstava za zaštitu bilja. U 2019. godini, u nijednom od analiziranih uzoraka prisustvo navedenih grupa hemikalija nije prelazilo limite detekcije za ovu vrstu uzorka.

Procesi erozije zahvatili su 300 registrovanih bujičnih basena, u kojima je količina transportovanog nanosa veća od 2 mil. m³ godišnje. Pored pojava velikih goleti, značajne su površine kamenjara, što znatno narušava hidrološke prilike i rezultira bujičnim poplavama.

²⁹ <https://wapi.gov.me/download/7b5b8a9f-86bf-4bef-a828-ee812112c405?version=1.0>

Erozija i devastacija vegetacijskog pokrivača rezultira gubicima zemljišta, ne samo u smislu fizičkog gubitka već i gubitka hranjivih materija i plodnosti zemljišta, što je njegova najvažnija karakteristika.

2.5.2 Biodiverzitet

Područje Crne Gore karakteriše izuzetni genetski i ekosistemski biodiverzitet vrsta, što ga čini jednim od najvažnijih centara biološkog diverziteta ne samo u Evropi već i na čitavom Palearktiku. Iako biodiverzitet u Crnoj Gori nije u potpunosti istražen, s obzirom na dostupne podatke institucija, može se tvrditi da je i dalje u velikoj mjeri očuvan, ali da postoji i trend rasta brojnih direktnih pritisaka na očuvanje, od kojih su najvažniji: urbanizacija, zagađenje, razvoj infrastrukture, prenamjena zemljišta, prekomjerno korišćenje resursa i klimatske promjene. Nacionalni ciljevi zaštite biološke raznovrsnosti postavljeni u prethodnom periodu nijesu u potpunosti ostvareni. Mapiranje rasprostranjenosti biljnih i životinjskih vrsta na Balkanskom poluostrvu ukazuje na to da se skoro čitava teritorija Crne Gore može tretirati kao središte biološke raznovrsnosti³⁰.

Takođe, gotovo svi planinski predjeli Crne Gore mogu se tretirati kao središte diverziteta vaskularne flore (posebno uključujući Durmitor, masiv Prokletija i primorske planine Orjen, Lovćen i Rumiju). Regioni sa 1.200 do 1.400 taksona (vrsta i podvrsta) jesu: Durmitor sa Biočem, uključujući kanjone rijeka Tare, Pive i Sušice; Bjelasica, Komovi i Prokletije, sa Visitorom, Žijovom, Humom Orahovskim, kanjonima rijeka Cijevne i Mrtvice; Skadarsko jezero sa sjevernim obroncima planine Rumije. Oblast masiva Prokletija, Moračkih planina, Bjelasice i Komova priznata je kao središte endemske vaskularne flore. Najvažniji centri za biodiverzitet ptica su oblast Skadarskog jezera i Ulcinja, kao i planinska područja Durmitora i Prokletija. Centri diverziteta sisara su planinski predjeli Durmitora, Sinjajevine, zapadna strana Prokletija, Komovi i Bjelasica, sa manjom koncentracijom vrsta na istočnoj strani Prokletija, sjevernim djelovima Bokokotorskog zaliva i Orjena i primorskim Dinaridima (Lovćen i Rumija, sa Skadarskim jezerom). Smatra se da su primorski region Crne Gore sa zaleđem, Skadarsko jezero, Lovćen i Prokletije najvažniji centri diverziteta gmizavaca i vodozemaca na Balkanu i u Evropi.

U Crnoj Gori postoji relativno visoka raznovrsnost kopnenih i vodenih vodozemaca i reptila, uključujući guštere, zmije, kornjače, žabe, daždevnjake i morske kornjače. Trenutno ima 56 vrsta (18 vrsta vodozemaca i 38 vrsta reptila) i 69 registrovanih podvrsta iz 38 rodova, a malo je vjerovatno da je ovaj popis konačan. Takav je slučaj posebno sa kompleksom vrste zelene žabe (*Rena esculenta*) i kompleksom vrste velikog mrmoljka (*Triturus cristatus*), za koje je ova regija središte specijacije, pa je vjerovatno da će biti evidentirano više vrsta i podvrsta. Planinske regije Lovćena i Prokletija ističu se kao posebne „vruće tačke“ po raznovrsnosti vodozemaca i reptila, kao i endemskih vrsta u Crnoj Gori. Vodena staništa u regionu Lovćena posebno su interesantna kao staništa zajednica vodozemaca i reptila sa brojnim reliktnim i endemskim vrstama. Jezera planinskog regiona Prokletija (Bukumirsko i Hridsko jezero) poznata su po populacijama neotenskog oblika alpskog mrmoljka (*Triturus alpestris*),

³⁰ Nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016–2020. godina

kao i po značajnom broju balkanskih endemskih vrsta. Takođe su značajna ostrva Skadarskog jezera, od kojih je svako nastanjeno drugom vrstom guštera, kao i oblast Nacionalnog parka „Durmitor“.

Nacionalna strategija i akcioni plan za biodiverzitet za period 2016–2020. takođe usvaja novi konceptualni pristup, zasnovan na potrebi rada na edukaciji, komunikaciji, podizanju svijesti u oblasti biodiverziteta i efikasnijoj integraciji zaštite biodiverziteta u druge sektorske politike i aktivnosti. Imajući u vidu navedeno, snažno se naglašava važnost biodiverziteta i uloge koju pruža održivom ekonomskom razvoju i dobrobiti svih građana. Posljedično, posebna pažnja je posvećena i primjeni adekvatnih podsticaja za postizanje ciljeva u oblasti biodiverziteta. Već sada je jasno da se postavljeni ciljevi ne mogu ostvariti samo djelovanjem resornih institucija, već je neophodna široka nacionalna mobilizacija resursa po ovom pitanju i uključivanje svih segmenata društva da bi se postigao zajednički uspjeh.

Generalno, najveći pritisak na biodiverzitet dolazi zbog urbanizacije, odnosno prenamjene zemljišta (od poljoprivrede do izgradnje), erozija poljoprivrednih površina, neadekvatne upotrebe pesticida i drugih mogućih izvora zagađenja voda. Nizak nivo svijesti o značaju biodiverziteta takođe vrši pritisak.

Iako nedostaju podaci i monitoring biodiverziteta se ne sprovodi u potpunosti, MPŠV je do sada kroz nekoliko mjera podržalo poljoprivredne proizvođače kako bi se smanjio uticaj poljoprivrede na životnu sredinu u Crnoj Gori.

Izražena je potreba da se očuvanje biodiverziteta ugradi u aktivnosti poljoprivredne politike podržavanjem neproaktivnih ulaganja, njegovanjem karakteristika pejzaža (obnova bara, suvozidi, itd.), promocijom upotrebe poljoprivrednih proizvodnih praksi koje prevazilaze obavezne standarde (GAEC i SMR). Programe mjera koje podržavaju takve prakse treba razvijati na nekoliko nivoa – kao godišnja plaćanja (u obliku eko-šema) i kao višegodišnje obaveze (u okviru mjere M4 i M11 IPARD programa i u okviru ZPP programa agroekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje).

2.5.3 Zaštita ekosistema, vrsta i gena

Zaštita ekosistema, vrsta i gena osigurava se sprovođenjem odgovarajućeg zakonodavstva i politika, posebno postojanjem sistema nacionalnih zaštićenih područja. Uspostavljanje nacionalne mreže zaštićenih područja sastavni je dio politike Vlade Crne Gore, čiji je cilj osiguranje zaštite svih reprezentativnih tipova staništa, ekosistema, biljnih i životinjskih vrsta. Širenje nacionalne mreže zaštićenih područja povezano je sa sistemom prostornog planiranja i njegovim najvišim planskim dokumentom – Prostornim planom Crne Gore. Posljednjih godina ovo je pitanje postalo zanimljivo i za druge nacionalne strategije i sektorske politike. Nacionalni sistem zaštićenih područja uzet je u obzir pri izradi Nacionalne strategije održivog razvoja (NSOR), u kojoj je prvi put postavljen cilj povećanja zaštićenih područja na 10% državne teritorije, te da se pod zaštitu stavi 10% obalnog područja u planskom periodu od tri godine. Sa tim u vezi, u NSOR su istaknuta prioritetna područja koja treba zaštititi. Pitanje mreže zaštićenih područja na Crnogorskom primorju uređuje Prostorni plan posebne namjene za primorsko područje Crne Gore i Nacionalna strategija integralnog upravljanja

obalnim područjem Crne Gore, koja utvrđuje mjere sa rokovima sprovođenja do 2030. godine, sa prioritetnim aktivnostima do 2020.

2.5.3.1 Nacionalni sistem zaštićenih područja

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva 176,36 ha ili 12,768% teritorije Crne Gore, od čega većinu (101,733 ha ili 7,77%) čini pet nacionalnih parkova: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska gora i Prokletije. Preostali dio čini više od 40 zaštićenih područja u okviru sljedećih kategorija: spomenik prirode, područja posebnih prirodnih obilježja, rezervati (opšti i posebni).

Tabela 63: Veličina zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou

Nivo	Zaštićeno prirodno dobro	Površina (ha)
Nacionalni nivo zaštite	Nacionalni parkovi	101.733
	Spomenici prirode	13.638,54
	Područja posebnih prirodnih karakteristika	354,7
	Ostala zaštićena područja – zaštićena opštinskim propisima	15.000
	Strogi rezervati prirode	650
	Regionalni park	51.398
	Potpuno pod zaštitom	176.362
Međunarodno zaštićeno područje	Područje sliva rijeke Tare, M&B UNESCO rezervat biosfere, uključujući NP Durmitor sa kanjonom rijeke Tare	182.889
	NP „Skadarsko jezero“ i „Tivatska solana“ – Ramsarsko područje	20.150
	Kotor – Riški zaliv	15.000

Izvor: Nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016–2020

Zaštićena područja, pored funkcije zaštite staništa i vrsta, imaju i ulogu promocije razvoja održivog turizma i omogućavanja zaštite održivog ekosistema, što se prvenstveno manifestuje u funkciji sprečavanja klimatskih promjena i katastrofa, očuvanja kvaliteta vode i izvora, očuvanja kulturnih vrijednosti, površina za rekreaciju, očuvanja pejzažnih funkcija, prostora, istorijskih i tradicionalnih vrijednosti itd.

Na osnovu ratifikovanih međunarodnih ugovora, međunarodnoj zaštiti podliježu sljedeća nacionalna područja:

- Ramsarska konvencija (Konvencija o močvarama od međunarodnog značaja, posebno kao o staništu za vodene ptice): Nacionalni park „Skadarsko jezero“ (20.000 ha) od 1995. godine i Specijalni rezervat flore i faune „Tivatska solila“ (150 ha) od 2013. godine;
- Konvencija UNESCO-a o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine: Nacionalni park „Durmitor“ sa kanjonom Tare (33.895 ha) na UNESCO-voj listi svjetske baštine od 1980. godine, Kotorsko-risanski zaliv (15.000 ha) od 1979. godine i Tara Porječje (182.899 ha) ima status svjetskog rezervata biosfere, od 1977. godine, prema kriterijumima UNESCO-vog programa „Čovjek i biosfera“.

Pored navedenih područja, u Crnoj Gori postoje i mnoga druga prirodna područja sa značajnim i vrijednim biodiverzitetom koja ispunjavaju kriterijume drugih međunarodnih sporazuma kojih je Crna

Gora potpisnica. Na primjer, jedna od njih je Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora (Barselonska konvencija) i njen Protokol o posebno zaštićenim područjima Sredozemnog mora, koji dozvoljava zaštitu morskih zaštićenih područja, ali do danas nema morskih područja u crnogorskim vodama koja su proglašena zaštićenim. Ako se saberu zaštićene prirodne vrijednosti (zaštićeni dijelovi prirode) prema nacionalnim (176.362 ha) i međunarodnim (123.594 ha) propisima (bez dupliranja i preklapanja), bez obzira na postojanje i oblik upravljanja, ukupno zaštićeno područje iznosi 268.558,24 ha, što čini 19,44% državne teritorije.

Među postojećim i planiranim zaštićenim područjima postoje i područja prekograničnog karaktera. U ovom trenutku samo Skadarsko jezero, koje dijele Crna Gora i Albanija, prepoznato je kao prekogranično zaštićeno područje i kao prekogranična razvojna zona (PPCG iz 2008). PPCG sadrži predlog za uspostavljanje novih prekograničnih zaštićenih područja prirode, prvenstveno kroz povezanost Nacionalnog parka „Durmitor“ sa Nacionalnim parkom „Sutjeska“ u Bosni i Hercegovini i planiranim Regionalnim parkom „Bioč–Maglić–Volujak“ u Crnoj Gori (na istom obuhvatu teritorije osnovan je Regionalni park „Piva“). Mogućnosti za nova zaštićena prekogranična područja prepoznata su u PPCG i u osnivanju potencijalno novih nacionalnih parkova: (i) NP „Orjen“ u Crnoj Gori, koji bi mogao biti povezan sa područjima Orjena i Sniježnice u BiH i Hrvatskoj, i (ii) NP „Prokletije“ (osnovan 2009), koji bi mogao biti spojen sa susjednim područjima u Albaniji (Theti, Bjeshkët e Nemuna), na Kosovu i u Srbiji.

U okviru projekta uspostavljanja Emerald mreže, kroz program Savjeta Evrope (2005–2007), formirana je Emerald baza podataka, u koju su unesena 32 područja u Crnoj Gori koja su od značaja za zaštitu. Ovaj projekat je predstavljao svojevrsnu pripremu za budući rad na uspostavljanju „Natura 2000“ područja, po zahtjevima koji proizlaze iz procesa pridruživanja Evropskoj uniji, i uključuje najopsežniju procjenu do sada.

Ovaj i drugi projekti umnogome su doprinijeli jačanju kapaciteta institucija i nevladinog sektora za implementaciju EU zakonodavstva u području očuvanja prirode, identifikaciju lokaliteta i vrsta (uglavnom od značaja za EU) i poznavanja njihove rasprostranjenosti. Međutim, nije postignuto sveobuhvatno i potpuno poznavanje važnih područja u Crnoj Gori, koje bi se moglo kontinuirano koristiti za planiranje i praćenje njihove zaštite.

U okviru projekta „Izgradnja mreže NATURA 2000“, terenske aktivnosti stručnjaka za ribe i staništa započele su 2016. godine, dok su stručnjaci za ostale vrste (osim ptica) započeli terenska istraživanja u maju 2017. godine. Terenska istraživanja ornitologa započela su u martu 2017. i još traju. Izrađena je konačna referentna lista vrsta ptica u Crnoj Gori, te su usvojeni i izrađeni kriterijumi za odabir posebnih zaštićenih područja u Crnoj Gori. JP „Nacionalni parkovi“ takođe prate ornitofaunu: Nacionalni park „Skadarsko jezero“: pelikan (*Pelecanus crispus*), mala vrana (*Microcarbo pygmaeus*), (čaplja) *Bubulcus ibis* i druge kolonijalne vrste; Nacionalni park „Lovćen“: jarebica (*Alectoris graeca*); NP „Prokletije“: tetrijeb (*Tetrao urogallus*).

U 2017. godini, GLZ projekat „Održivo upravljanje Prespanskim, Skadarskim i Ohridskim jezerom“ (CSBL projekat) sproveo je monitoring za vidru (*Lutra lutra*), albansku žabu (*Pelophilak shkipericus*), bjelobradu čigru (*Chlidonias hibridus*), malu vranu (*Microcarbo pygmaeus*), šarku (*Aithia ferina*) i močvarnu patku (*Aithia niroca*) na Skadarskom jezeru. Za navedene vrste definisani su protokoli monitoringa i preventivne mjere očuvanja. Iako se pominju srodne aktivnosti, obim samih aktivnosti još uvijek nije dovoljno velik da pruži sveobuhvatne procjene statusa, rasprostranjenosti i brojnosti zakonom zaštićenih i „Natura 2000“ vrsta.

2.5.3.2 Genetički resursi u poljoprivredi

Prema Nacionalnoj strategiji biodiverziteta Crne Gore, uprkos maloj površini, zemlju karakteriše velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i velika raznolikost biljnih vrsta. Biotehnički fakultet se bavi registracijom, sakupljanjem i istraživanjem biljnih genetičkih resursa u oblasti poljoprivrede Crne Gore i ima bogatu kolekciju autohtonih, odomaćenih i introdukovanih sorti grožđa (408 genotip sorti). Pored toga, Biotehnički fakultet prati šest voćnih vrsta na različitim lokacijama. Do danas je inventarisano nekoliko lokaliteta i napravljen je herbarijum. Centar za suptropsko voće u opštini Bar prati nekoliko sorti smokava i šipka. Tokom više od 20 godina Biotehnički fakultet je formirao kolekciju od 200 gajenih i divljih vrsta pšenice. Veliki dio njih čine autohtone populacije iz Crne Gore (113 uzoraka), 47 je prikupljeno u ostalim djelovima bivše Jugoslavije, dok je 40 uzoraka iz Italije.

Nažalost, zbog neredovne regeneracije izgubljeno je 20 primjeraka, tako da zbirka sada broji njih 180. Osim pšenice, istovremeno je prikupljeno 68 lokalnih populacija kukuruza, pet raži, deset ječma, pet zobi i šest heljde. Do sada su prikupljene kolekcije od 52 genotipa krompira, dvije akcesije duvana, 11 uzoraka divljih populacija pelina i 13 vrsta ili 45 uzoraka različitog povrća. Što se tiče krmnog bilja, napravljena je kolekcija od sedam genotipova vrsta Medicago, 23 divlje populacije crvene djeteline i 11 populacija kokotaca; aktivnosti će se proširiti na druge krmne vrste. Na relativno malom prostoru, Crna Gora ima značajan broj populacija gotovo svih vrsta stoke koja se uzgaja na Balkanu. Sve te populacije su po svojim bitnim genetskim i fenotipskim karakteristikama prilično specifične i mnoge od njih malobrojne. Neke od njih su tako malobrojne da postoji realna opasnost od njihovog nestanka. Jedna od njih je i buša, mala autohtona rasa goveda, naviknuta na teške uslove.

2.5.4 Obnovljivi izvori energije

Obnovljivi izvori energije su kao prioritetni sektor uključeni u Strategiju razvoja energetike do 2030. godine, koju je Vlada Crne Gore usvojila u julu 2014. godine. Crna Gora je usvojila Nacionalni akcioni plan za korišćenje energije iz obnovljivih izvora do 2020. godine (decembar 2014. godine)³¹, koja se obavezala na ispunjenje nacionalnog cilja za 2020. godinu, prema kojem 33% ukupnog učešća energije u bruto finalnoj potrošnji energije u Crnoj Gori potiče iz obnovljivih izvora. Prema Izvještaju o ostvarenju nacionalnog cilja za 2018. godinu, ukupno učešće energije iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije u Crnoj Gori iznosilo je 39,75%, a za 2019. godinu 38,69%.

³¹ <https://www.gov.me/en/documents/6d8db09e-a2b1-4e4a-bf98-42c39a0b3299>

Male hidroelektrane: U skladu sa Odlukom o što boljem korišćenju raspoloživog hidroenergetskog potencijala u Crnoj Gori, sprovedeno je pet tenderskih procedura i jedna inicijativa za dodjelu ugovora o koncesiji za korišćenje hidropotencijala za proizvodnju električne energije. Trenutno se prati realizacija 28 koncesionih ugovora, kojima je predviđena izgradnja 40 malih hidroelektrana i dvije energetske dozvole za rekonstrukciju dvije male hidroelektrane. Završena je izgradnja 32 male hidroelektrane za proizvodnju energije.

Solarna energija: Ministarstvo za kapitalne investicije trenutno vrši nadzor nad realizacijom pet projekata izgradnje solarnih elektrana na osnovu izdatih energetskih dozvola. Ukupna instalirana snaga je oko 2,2 MW, dok je planirana godišnja proizvodnja oko 3 GWh. Ministarstvo ekonomije Crne Gore je 2018. godine pozvalo zainteresovane investitore da dostave ponude za davanje u zakup parcele u državnoj svojini na lokalitetu Briška Gora – opština Ulcinj – za izgradnju solarne elektrane. Predmet javnog konkursa je davanje u zakup državnog zemljišta površine 6.621.121 m² za potrebe projektovanja, izgradnje, korišćenja i održavanja solarne elektrane instalirane snage veće od 200 MW. Procedura je završena potpisivanjem ugovora sa konzorcijumom, koji čine Elektroprivreda Crne Gore (EPCG), Fortum iz Finske i Sterling and Wilson, koji predviđa izgradnju solarne elektrane od 250 MW. Planirano je da se izgradnja solarne elektrane realizuje u dvije faze, i to:

- I faza – izgradnja solarne elektrane instalirane snage 50 MW, očekivana godišnja proizvodnja od oko 90 GWh,
- II faza – izgradnja drugog dijela solarne elektrane, snage 200 MW, i očekivane godišnje proizvodnje od oko 360 GWh.

Očekuje se da će u bliskoj budućnosti biti stvoreni prostorno-planski uslovi za realizaciju ovog projekta.

Biomasa: Crna Gora ima značajan potencijal biomase, koji se može iskoristiti za proizvodnju energije, i to: ostaci iz šumarstva, biomasa sa brzorastućih zasada, ostaci iz drvno-prerađivačke industrije, vinogradarstva (ostaci od rezidbe, ostaci od proizvodnje alkoholnih pića), voćarstva kod rezidbe, kao i ostaci od proizvodnje maslinovog ulja i dr. Najveći energetski potencijal biomase nalazi se u šumarstvu, gdje se potencijalno raspoloživa količina drveta u šumskom fondu Crne Gore procjenjuje na 2,6 m³/ha/god. Trenutno šumska biomasa predstavlja polovinu potencijala, što ukazuje na značajne rezerve. Uzgoj brzorastućih zasada značajno bi poboljšao energetski potencijal biomase. Procijenjena ukupna energetska vrijednost je 4.200 GWh.

Energija vjetra: U Crnoj Gori trenutno postoje dva vjetroparka: Vjetropark „Krnovo“, instaliranog kapaciteta 72 MW (završena 2017. godine i u funkciji od avgusta 2017. godine) i Vjetropark „Možura“ (završena 2019. i u funkciji od novembra te godine), sa instaliranim kapacitetom 46 MW. Ukupna godišnja proizvodnja ovih vjetroparkova iznosi oko 300 GWh. Ukupna vrijednost investicije za ova dva projekta je oko milion eura. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma raspisalo je u avgustu 2019. godine javni konkurs za davanje u dugoročni zakup državnog zemljišta za izgradnju vjetroparka na lokaciji Brajići – opštine Budva i Bar – minimalne instalirane snage 70 MW. Zakup zemljišta se vrši putem tendera. Zemljište se daje u zakup na period od 30 godina. Tenderskom dokumentacijom je predviđeno da investitor može da proda struju proizvedenu u ovom vjetroparku na tržištu. Ugovor za

izgradnju vjetroelektrane snage 100,8 MW na lokaciji Brajići potpisan je sa konzorcijumom VPD Brajići 26. avgusta 2020. godine. Očekuje se da će se u narednom periodu stvoriti prostorno-planski uslovi za realizaciju ovog projekta.

2.5.5 Voda

Sa ukupnim protokom od 604 m³/s i prosječnim protokom od 44 l/s/km², sa zapreminom od oko 19,5 km³/god., Crna Gora spada među 4% područja u svijetu sa najvećim prosječnim protokom.

Upravljanje vodama je u nadležnosti Vlade Crne Gore. Vlada ovu djelatnost sprovodi preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugih ministarstava. Na čelu upravne strukture za vodoprivredu je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, gdje se politikom i organizacijom operativne vodoprivrede bavi poseban direktorat za vodoprivredu. U skladu sa članom 151 Zakona o vodama, inspekcijski nadzor Uprave za vode u sprovođenju važećeg Zakona o vodama vrši Uprava za inspekcijske poslove, preko glavnog vodoprivrednog inspektora. Provjeru kvaliteta obavlja glavni inspektor zaštite životne sredine, a sanitarnu provjeru glavni sanitarni inspektor. U skladu sa važećim zakonom o vodama, sistemsko ispitivanje kvaliteta vode vrši Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore, koji je nadležan za hidrometeorološke poslove i izradu godišnjeg izvještaja o stanju i promjenama u kvalitetu voda. Važeći zakon o vodama definiše postupke u slučaju vanrednih situacija zagađenja voda, nesreća i opasnosti.

Uzimanje i korišćenje površinskih i podzemnih voda za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta obavlja se u skladu sa uslovima utvrđenim vodnom dozvolom, koju izdaje Uprava za vode. Vlasnici ili korisnici objekata i sistema za navodnjavanje moraju snositi troškove upravljanja i održavanja srazmjerno njihovoj upotrebi. Koncesija u javnom vodnom dobru može se izdati za povlačenje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini iznad 175 m³ dnevno. Svako povlačenje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini većoj od 175 m³ dnevno podliježe odobrenju lokalne samouprave.

Kada je u pitanju sprovođenje Okvirne direktive o vodama (WFD), do sada su sprovedene sljedeće aktivnosti: identifikacija riječnih slivova i utvrđivanje implementacionih nadležnosti.

U okviru implementacije Nitratne direktive poštovan je Kodeks dobre poljoprivredne prakse i, između ostalog, uspostavljena ograničenja upotrebe mineralnih đubriva. Kontinuirana istraživanja količine i kvaliteta površinskih i podzemnih voda obavljaju se na osnovu programa koji donosi Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, a sprovodi Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, u skladu sa članom 58 Zakona o vodama.

Osnova za donošenje programa monitoringa površinskih i podzemnih voda sadržana je u članu 58 Zakona o vodama. U skladu sa Okvirnom direktivom o vodama i Zakonom o vodama, program monitoringa obuhvata praćenje hemijskog i ekološkog stanja površinskih voda i praćenje hemijskog i kvantitativnog stanja podzemnih voda. Monitoring površinskih voda sastoji se od nadzornog,

operativnog i istraživačkog monitoringa. Monitoring podzemnih voda se sastoji od nadzornog i operativnog monitoringa.

Okvirna direktiva o vodama (WFD) mijenja politiku koja se odnosi na vodene resurse. Osnovna jedinica integralnog upravljanja vodoprivrede jeste sliv u kojem se obavlja vodoprivreda, a cilj je da se svi postojeći vodni resursi dovedu u „dobro stanje“, što podrazumijeva obezbjeđenje dobrog hidrološko-hemijsko-ekološkog stanja vodenog tijela.

U cilju održavanja ili postizanja dobrog ekološkog, hemijskog i kvantitativnog stanja voda ili njihovog dobrog ekološkog potencijala, podniet je predlog za površinska vodena tijela, uključujući pojedinačna, vještačka i jako modificovana vodena tijela, kao i podzemna vodena tijela za teritoriju Crne Gore. U tom kontekstu, predloženo je 99 površinskih vodenih tijela³², a predloženo je 30 tijela podzemnih voda ili grupa tijela podzemnih voda.

U 2019. godini prvi put je sproveden monitoring površinskih i podzemnih voda u skladu sa WFD u Uredbi o načinu i rokovima za utvrđivanje stanja površinskih voda („Sl. list CG“, br. 25/2019) i Uredba o načinu i rokovima za utvrđivanje stanja podzemnih voda („Sl. list CG“, br. 52/2019).

Mreža stanica za praćenje kvaliteta površinskih voda u 2019. godini obuhvatala je 10 vodotoka sa 15 mjernih mjesta, tri prirodna jezera sa šest mjernih mjesta, pet vještačkih jezera sa pet mjernih mjesta, pet mješovitih voda sa pet mjernih mjesta i priobalna mora sa pet mjernih mjesta. Što se tiče podzemnih voda, mreža stanica i program rada uključuju podzemne vode i izdane zeta nivoe. Mreža se sastoji od šest monitoring profila koji pokrivaju područje Zetske ravnice. Pored postojeće mreže, u drugoj polovini 2019. godine uspostavljena je prva faza mreže monitoringa podzemnih voda, koja će biti dio budućeg sistema monitoringa.

Iako su ovo ograničeni i vrijedni resursi, njihovo korišćenje donosi niz problema, uključujući sljedeće:

- Ispuštanje otpadnih voda iz različitih izvora ili komunalnih ispusta (posebno u urbanim sredinama) jedan je od najvećih problema. Pored toga, poljoprivredne aktivnosti u riječnim slivovima, posebno u središnjem i primorskom regionu, gdje je poljoprivredna proizvodnja intenzivnija, predstavljaju izvor zagađenja organskom materijom koja ulazi u rijeke;
- Prekomjerno i neracionalno korišćenje – opšta svijest o vodnim resursima je na niskom nivou, pa se Crna Gora suočava sa situacijom gdje nivo potrošnje vode prelazi nivo dostupnih resursa, naročito tokom ljetnjih mjeseci i na određenim lokacijama. Poseban problem je činjenica da građani ne izmiruju račune za potrošnju vode u domaćinstvima. Ovaj problem dodatno pogoršavaju loši tehnički uslovi mreže za snabdijevanje vodom, koji uzrokuju velike gubitke (30–80%), što čini cijeli sistem nerentabilnim;
- Propadanje riječnih tokova i slivova usljed eksploatacije mineralnih sirovina u koritima rijeka, ali i u ekosistemima riječnih slivova, što utiče na dinamiku hidroloških procesa. Problem je posebno

³² Tijelo površinske vode je poseban i značajan element površinske vode kao što je jezero, akumulacija, potok, rijeka ili kanal, dio potoka, rijeke ili kanala, mješovita voda ili obalni morski pojas.

izražen u donjim tokovima rijeka, gdje su ove aktivnosti u potpunosti promijenile hidrološki i ekološki režim.

2.5.6 Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030.³³ godine ključni je instrument u oblasti javnih politika upravljanja klimatskim promjenama u Crnoj Gori, a propisuje obavezu Vlade da djeluje protiv klimatskih promjena na integrisan i multisektorski način, poštujući međunarodne obaveze prema UNFCCC-u. Strategija postavlja viziju da će se Crna Gora do 2030. godine moći prilagoditi negativnim učincima i promovisati održivi razvoj sa niskim udjelom ugljenika. Strategija je u velikoj mjeri usmjerena na usklađivanje sa zakonodavnim okvirom EU u oblasti klimatskih promjena. U okviru strategije usvojen je i Namjeravani nacionalno utvrđeni doprinos Crne Gore (NDC) za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte. Ovim dokumentom Crna Gora se obavezala na smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte za 30% do 2030. godine u odnosu na baznu 1990. godinu.³⁴ Crna Gora je 2019. godine usvojila Zakon o zaštiti od negativnih efekata klimatskih promjena. Cilj ovog zakona je zaštita od negativnih efekata klimatskih promjena, smanjenje emisije gasova staklene bašte i zaštita ozonskog omotača. Time se Crna Gora još više približava pravnim tekovinama EU u oblasti klimatskih promjena. Glavno nacionalno tijelo nadležno za politiku zaštite životne sredine i klimatskih promjena je Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma.

Poljoprivreda je jedan od sektora koji je najviše pogođen uticajem klimatskih promjena, jer poljoprivredni proizvodi direktno zavise od klimatskih faktora. Poljoprivreda se suočava sa velikim izazovom prilagođavanja očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora pripada jednom od regiona u svijetu u kojem se očekuju izraženi negativni uticaji klimatskih promjena na zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj i dostupnost prirodnih resursa, proizvodnju hrane i dr., uprkos činjenici da, kao zemlja u razvoju, nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere gasovima staklene bašte. Naprotiv, zbog relativno visokog udjela šumskih i vegetacijskih površina doprinosi stabilizaciji nivoa ugljen-dioksida u atferi.

Efekti klimatskih promjena mogu negativno uticati na plodnost zemljišta smanjenjem organske materije zemljišta i povećanjem rizika od erozije zemljišta usljed viših temperatura i češćih suša i padavina.

Inventar gasova staklene bašte obuhvata proračune emisija sljedećih direktnih gasova staklene bašte: ugljen-dioksid (CO₂), metan (CH₄), azot-oksidi (N₂O) i sintetičkih gasova (PFC, HFC i SF₆). Lista takođe uključuje proračune za sljedeće indirektne gasove staklene bašte na osnovu EMEP / EEA (Smjernice za inventar emisija zagađujućih materija u vazduhu) (2009): ugljen-monoksid (CO), azot-dioksid (NO₂), nemetanska isparljiva organska jedinjenja (NMVOC), i sumpor-dioksid (SO₂). Izvori i ponori direktnih i indirektnih gasova staklene bašte podijeljeni su u šest glavnih kategorija: 1. energija, 2. industrijska

³³ <https://www.klimatskepromjene.me/nacionalna-strategija-u-oblasti-klimatskih-promjena-do-2030-godine>

³⁴ NDC Montenegro: [Updated NDC for Montenegro.pdf \(unfccc.int\)](https://unfccc.int/documents/1366236/1366236/Updated+NDC+for+Montenegro.pdf)

proizvodnja i upotreba proizvoda, 3. upotreba rastvarača, 4. poljoprivreda, 5. prenamjena zemljišta i šumarstvo, 6. otpad.

Nacionalni inventar emisija gasova staklene bašte pokazuje da energetska i industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda čine najveći udio u ukupnim emisijama CO₂. Najveći uticaj na emisije ima proizvodnja električne i toplotne energije (uključujući pogone za proizvodnju aluminijuma). Emisije iz saobraćaja su u porastu i očekuje se da će i dalje rasti s obzirom na razvoj turizma u Crnoj Gori. Najveći doprinos emisijama iz industrijskih procesa u Crnoj Gori daje proizvodnja aluminijuma, koji je nusproizvod elektrolize. Smanjenje neto emisija u kategorijama poljoprivreda i korišćenje zemljišta rezultat je toga što šumske površine u Crnoj Gori djeluju kao ponori ugljenika. Podaci o krčenju šuma i požarima u šumskim područjima ukazuju na znatno manji potencijal ponora u ovakvim situacijama. Poljoprivreda je izvor metana (CH₄) i azotovog suboksida (N₂O), koji dolaze od stoke i korišćenja mineralnih đubriva. Nacionalni inventar emisija štetnih gasova pokazuje da su ova dva elementa najzastupljenija u sektoru poljoprivrede, dok su emisije CO₂ zanemarljive. Ovaj sektor čini oko 10% ukupnih emisija.

Bolje korišćenje stajskog đubriva smanjuje i potrebu za azotnim đubrivima, što doprinosi smanjenju emisije amonijaka i time ima pozitivan učinak na kvalitet vazduha. Osim toga, biće manji indirektni gubici azota iz sistema upravljanja stajskim đubrivom, a time će i zagađenje vode biti manje.

Crna Gora je posebno izložena i osjetljiva na klimatske opasnosti kao što su suše, poplave, šumski požari i toplotni talasi. Klimatske projekcije pokazuju da će ovi klimatski ekstremi u budućnosti biti sve češći i izraženiji. Najranjiviji sektori su vodoprivreda, šumarstvo i poljoprivreda. Što se tiče geografske ranjivosti, obala je posebno ugrožena porastom nivoa mora i smanjenjem padavina. Crna Gora je svjesna hitne potrebe da se pozabavi uticajem klimatskih promjena promovisanjem efikasnih mjera prilagođavanja u glavnim ranjivim sektorima. U sektoru voda, vodni bilans se smanjuje u svim slivovima Crne Gore. Smanjenje količine padavina i snijega drastično će uticati na dostupnost površinskih voda. Mjere prilagođavanja su usmjerene na primjenu integrisanog pristupa upravljanju vodnim resursima i sistemima, te jačanje međusektorskog planiranja i aktivnosti.

Na šumarstvo utiču klimatske promjene ne samo u trenutnim procesima razvoja i rasta, već obično postoje kumulativni efekti, koji mogu trajati tokom cijelog života drveta. Najugroženije su šume u primorskom i središnjem regionu, gdje visoke ljetnje temperature vazduha i tipična vegetacija stvaraju uslove za izbijanje požara. Požari su glavni izvor emisije gasova staklene bašte.

Poljoprivredni sektor je veoma osjetljiv na klimatske promjene zbog zavisnosti od određenih temperaturnih uslova i dostupnosti vode, a izložen je i klimatskim opasnostima kao što su suše i poplave. Veliki dio poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori nalazi se u ravninama, što je čini posebno osjetljivom na poplave. Moguće mjere prilagođavanja u poljoprivrednom sektoru uključuju planiranje i jačanje ruralne infrastrukture kako bi se spriječilo moguće napuštanje pogođenih područja i depopulacija ruralnih područja.

Crna Gora je pokazala napredak u ublažavanju klimatskih promjena i prilagođavanju na njih, nastavljajući takve napore kako bi ispunila obaveze prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC), da bi osigurala dodatna ulaganja, tehnologiju i kapacitete. Iako se ove potrebe mogu djelimično pokriti domaćim resursima (javnim i privatnim), za Crnu Goru, kao zemlju u tranziciji, doprinosi međunarodne saradnje od suštinskog su značaja. Crna Gora je podložna raznim prirodnim opasnostima, uključujući poplave, suše, jake kiše ili sniježne padavine, olujne vjetrove, toplotne talase, klizišta i šumske požare. Obilne kiše mogu da izazovu, između ostalog, poplave, klizišta, izlivanje potoka i odvodnih kanala, probleme u saobraćaju, pogoršanje kvaliteta vode, zagađenje ispuštenih podzemnih voda, smanjenje obradivih površina.

Suša može imati višestruke negativne efekte na privredu, životnu sredinu i zdravlje ljudi. Sušom u Crnoj Gori najviše su pogođeni poljoprivreda, šumarstvo i turizam. U budućnosti se očekuju suše, koje će biti sve intenzivnije, uz smanjenje padavina i porast temperatura, posebno u ljetnjem i jesenjem periodu. Hidrološke suše su se desile 2017, 2018. i 2019. godine i značajno su uticale na vodostaje važnih rijeka i jezera, poput Morače, Zete i Skadarskog jezera, što je posljedično uticalo na ribarstvo, poljoprivredu i energetske sektor. Promjene u vodnom bilansu postaju sve veći problem za zemlje sklone sušama, poput Crne Gore, zbog čega je potrebno graditi adekvatne kapacitete za stabilno navodnjavanje podsticanjem ulaganja u vodosnabdijevanje (bunari, rezervoari i sl.).

Uz očekivano povećanje učestalosti i intenziteta suša kao posljedice klimatskih promjena, u budućnosti će se povećati i rizik od požara, posebno u južnim šumskim predjelima, koji se prostiru duž obale i u kraškim predjelima (FAO, 2018). Na ovim prostorima postoji opasnost od požara zbog visokih temperatura vazduha – posebno u julu i avgustu, kada ima veoma malo padavina, ali i u februaru i martu, kada su zime suve i tople – te zbog pojedinih vrsta vegetacije. Pored direktnih efekata, požari mogu izazvati i indirektnu štetu, što dovodi do degradacije životne sredine, smanjene otpornosti šuma na štetne organizme i uništavanja pravog pejzaža i strukture zemljišta.

Gasovi staklene bašte (GHG): Atmosferski gasovi koji izazivaju efekat staklene bašte su prvenstveno ugljen-dioksid (CO₂) i vodena para (H₂O), te gasovi kao što su metan (CH₄), azot-oksidi (N₂O) i troposferski ozon (O₃). Poljoprivreda je glavni izvor metana (CH₄) i azot-oksida (N₂O).

Najbolje prakse za smanjenje emisije amonijaka iz poljoprivredne proizvodnje obuhvataju: primjenu dobre poljoprivredne prakse, korišćenje savremenih tehnika đubrenja, savremeno skladištenje stajskog đubriva, uvođenje posebnih uslova za držanje i ishranu životinja, te posebnih uslova za uzgoj biljaka, praćenje upotrebe organskih i mineralnih đubriva, promovisanje upotrebe organskih đubriva.

U poljoprivrednom sektoru se proizvodi znatna količina otpada biljnog i životinjskog porijekla. Nepostojanje sistema sakupljanja poljoprivrednog otpada (sa izuzetkom nekih pojedinačnih domaćinstava) dovodi do nekontrolisanih emisija GHG.

U skladu sa NDC br. 3, 2020, ukupne emisije iz korišćenja zemljišta u Crnoj Gori kreću se od 2472,79 Gg CO₂ ekvivalenta u 1990. godini do 1961,80 Gg u 2017. Značajna razlika je zbog novih ažuriranih

podataka, koji uključuju podatke o iskrčenim šumama, zahvaćenim šumskim požarima i šumama u kojima se proizvodi drvo za ogrijev, a koji su korišćeni za TNC. Tokom izvještajnog perioda (1990–2017), emisije gasova sa efektom staklene bašte iz sektora poljoprivrede smanjene su u gotovo svim segmentima, usljed smanjenog obima biljne i stočarske proizvodnje (za oko 60%) i stočarsnog fonda.

Podaci iz 2018. godine (izvor UNFCC) pokazuju da je kapacitet šuma da uklone ekvivalent emisije CO₂ – 2471,53 (bez korekcije u 2020), dok je revidirana verzija za 2017. godinu 1637,44, uzimajući u obzir krčenje šuma, šume zahvaćene požarima i šume u kojima se uzgaja drvo za ogrijev. Izražena je potreba za intervencijama na prevenciji šumskih požara, obnavljanju šuma oštećenih šumskim požarima, te jačanju šuma pretvaranjem u otporne šume.

Što se tiče poljoprivrede, prema izvještaju NDC br. 3, poljoprivreda u Crnoj Gori je glavni izvor metana (CH₄) i azot-oksida (N₂O), koji potiču od stočarstva i upotrebe đubriva. Nacionalni inventar GHG pokazuje da su ova dva gasa najzastupljenija u poljoprivredi, dok su emisije CO₂ zanemarljive. Ovaj sektor čini približno 10% ukupnih emisija (11,5% u 2017. godini). Kao scenario za ublažavanje, predlaže se da se uključi veza između upravljanja stajnjakom i stajnjaka koji se primjenjuje na zemljište, ili uticaja na indirektni N₂O smanjenjem mineralnih đubriva primijenjenih na zemljište.

Potrošnja mineralnih đubriva: Od 2012. godine MONSTAT ne prikuplja podatke o potrošnji mineralnih đubriva, a na nacionalnom nivou tek se razvija sistem prikupljanja podataka koji će uključivati više institucija.³⁵

Tabela 64: Procjena potrošnje mineralnih đubriva 2014–2017 (FAOSTAT)

Tip	2014	2015	2016	2017	2018	2019	EU27
N (ukupno)	96,41	93,32	91,92	71,5	85,99	83,7	87
P ₂ O ₅ (ukupno)	40,14	36,81	43,12	37,6	34,35	33,43	23
K ₂ O (ukupno)	39,39	35,34	43,21	38,12	35,18	34,24	25
Ukupno Kg/ha	175,94	165,47	178,25	147,22	155,52	151,37	135

Izvor: FAO (procjena)

Potrošnja sredstava za zaštitu bilja: Nacionalni plan za održivu upotrebu sredstava za zaštitu bilja od 2021. do 2026. godine je plan koji unaprjeđuje plan iz 2016. godine i koji u petogodišnjem periodu treba da obezbijedi da se štetno djelovanje sredstava za zaštitu bilja na zdravlje ljudi svede na najmanju mjeru, da se negativni uticaj na životnu sredinu svede na prihvatljiv nivo i da se sredstava za zaštitu bilja koriste na održiv način. Nacionalni plan za održivu upotrebu pesticida Sl. list CG, broj 115/2021 definisao je i aktivnosti o prikupljanju statističkih podataka o upotrebi/uvozu pesticida, obzirom na činjenicu da Crna Gora nema proizvodnju pesticida i da su podaci o uvozu relevantni podaci i za uvoz i za upotrebu pesticida. U saradnji sa Upravom za statistiku i Upravom carine utvrđena je potreba razdvajanja preko tarifnih brojeva biocida i drugih dezinficijenasa od sredstva za zaštitu bilja. Radi rješavanja ovog problema preduzeto je niz aktivnosti:

³⁵ epa.org.me/wp-content/uploads/2019/02/Indikatorski-SOER2017-dec-2018.pdf

-2015. godine realizovan je pilot projekat za uspostavljanje načina proračuna na nivou aktivne materije, načina prikupljanja i dostavljanja “sirovih” podataka i njihove obrade od strane Uprave za statistiku;

-2016. godine potpisan je memorandum o saradnji sa Upravom za statistiku i utvrđen evropski način izvještavanja, a Uprava postaje administrativni izvor podataka koji podatke dobija od registrovanih uvoznika sredstava za zaštitu bilja;

- 2017. godine objavljene su Smjernice za razlikovanje sredstava za zaštitu bilja od biocidnih proizvoda; -rad sa Upravom carina radi unaprijeđenja TARIC sistema uvođenjem mogućnosti evidentiranja i razlikovanja sredstava za zaštitu bilja od biocida.

Aktivnosti su rezultirale uspostavljanjem sistema sa preciznijim podacima koji se odnose samo na sredstva za zaštitu bilja i mogućnosti da i Crna Gora redovno dostavlja izvještaj Eurostatu o upotrebi pesticida od 2017. godine. Registrovani uvoznici i distributeri na veliko Upravi dostavljaju podatke iz evidencije o prometu sredstava za zaštitu bilja. Uprava dostavlja podatke Upravi za statistiku. Nakon obrade podataka i proračuna na nivou aktivne supstance Uprava za statistiku podatke vraća Upravi i šalje Eurostatu.

Aktivnosti koje se sprovode po Nacionalnom planu za održivu upotrebu pesticida su rezultirale uspostavljanjem sistema sa preciznijim podacima koji se odnose samo na sredstva za zaštitu bilja imajući u veliku vidu upotrebu pesticida na nepoljoprivrednim površinama (putevi, pruge, gradska komunalna preduzeća, okućnice i bašte, javne površine i dr.) potrebno je dodatno raditi na unaprijeđenju sistema prikupljanja i obrade podataka.

Zvanična statistika je prvi put podatke o prometu pesticida objavila u 2022. godine za referentnu 2021. godinu.

Od 2016. godine odgovornost za prikupljanje ovih podataka preuzela je Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i prikupljanje podataka o upotrebi pesticida putem evidencije o upotrebi sredstava za zaštitu bilja.³⁶

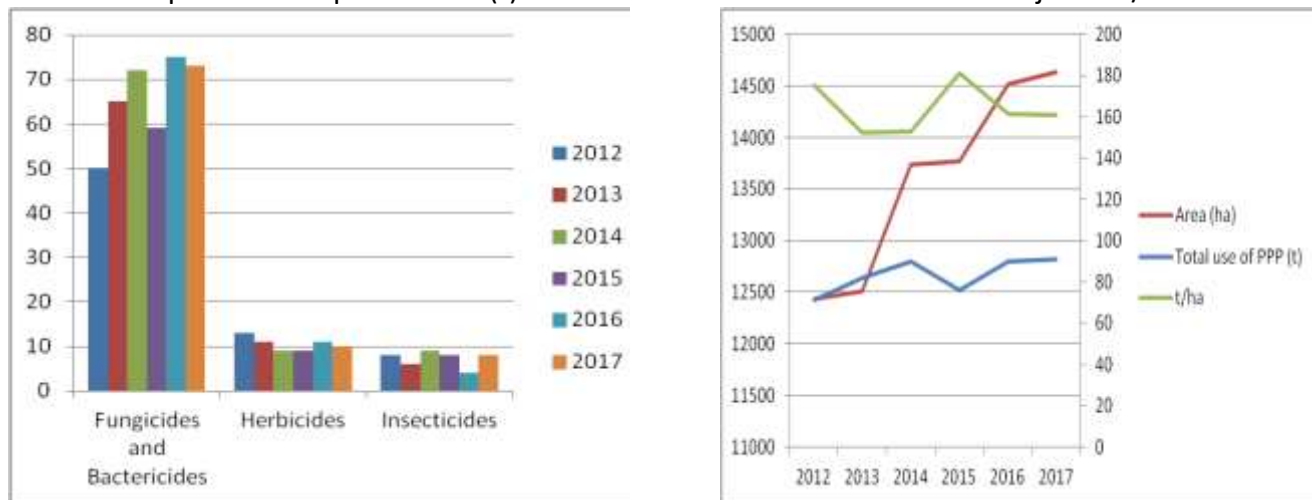
Tabela 65: Potrošnja pesticida

	2017	2018	2019	2020	2021
	Aktivna supstanca, kg	Aktivna supstanca, kg	Aktivna supstanca, kg	Aktivna supstanca, kg	Aktivna supstanca, kg
Fungicidi i baktericidi	66,905.2	61,340.8	64,341.0	72,334.5	67,680.6
Herbicidi	20,896.6	18,921.3	19,143.8	21,975.6	24,856.5
Insekticidi i akaricidi	10,821.3	11,985.6	18,502.5	24,199.1	17,972.4
Moluscidi	46.5	41.7	53.6	44.1	56.6
Regulatori rasta biljaka	0.2	-	-	14.7	7.9
Ostala sredstva za zaštitu bilja	97.9	98.8	4.9	-	116.4

Izvor: MONSTAT

³⁶ <https://ubh.gov.me/pretraga/242794/Poziv-proizvodacima-da-vode-evidenciju-o-upotrebi-pesticida.html>

Slika 9: Procjena potrošnje PO2 SZB po vrstama (t) i PO2 potrošnja SZB po t/ha
 PO2 Upotreba SZB prema vrsti (t) PO2 Korišćenje SZB t/ha

Izvor: Izvještaj o stanju životne sredine na osnovu indikatora – Agencija za zaštitu životne sredine (epa.org.me)

2.5.7 Šume

Prema rezultatima Nacionalnog inventara šuma (NIŠ) u 2010. godini, šume i šumske površine zauzimaju 827.536 ha, 60% ukupne površine Crne Gore, dok nešumske površine čine 9,7%. Ukupna drvena zaliha svih šuma iznosi 133 mil. m³ stabala, od čega je 104 mil. m³ u šumama koje su dostupne za korišćenje (dostupne su van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite). Površina zaštićenih šuma u Crnoj Gori iznosi 13,41% ili 185.269,69 ha. Najveće površine su nacionalni parkovi: „Durmitor“, „Skadarsko jezero“, „Lovćen“, „Biogradska gora“ i „Prokletije“, koji zajedno zauzimaju 7,27% ili 100.427 ha, dok parkovi prirode pokrivaju 79.583,10 ha ili 5,76% teritorije Crne Gore.

Po proporciji u odnosu na površinu, dominira bukva dominira bukva (*Fagus moesiaca*) sa 19,8%, zatim smrča (*Picea abies*) sa 8,5%, jela (*Abies alba*) sa 4,1%, hrast (*Quercus petraea*) sa 2,0% i crni bor (*Pinus nigra*) sa 1,6%. Udio preovlađujućih vrsta u zapremini je sljedeći: 42,6% bukve (*Fagus moesiaca*), 20% smrče (*Picea abies*) i 12,5% jela (*Abies alba*) – čine 75,1% posječene drvene mase. Slijede crni bor (*Pinus nigra*) sa oko 2,8% i hrast (*Quercus cerris*) sa učešćem od oko 3,9%. Značajan udio od 1,1% površine zauzimaju balkanske endemske vrste bora (*Pinus holdreichii*) i bora (*Pinus peuce*). *Pinus holdreichii* i *Pinus peuce* imaju obimno učešće od 0,6%.

Indikativni bruto godišnji porast je 2,6 mil. m³ (1) (najveći u regionu Zapadnog Balkana u Srbiji (4 m³/ha), zatim slijede Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo (3-4 m³/ha), sa znatno manjim porastom u Sjevernoj Makedoniji i Albaniji (1,9 m³/ha odnosno 0,8 m³/ha)).

Zbog intenzivne sječe u prošlom vijeku (Nacionalna šumarska politika 2008), širina trupaca je manja (34,6% 11–30 cm; 37% trupaca 31–50 cm; 16,7% 71–70 cm).

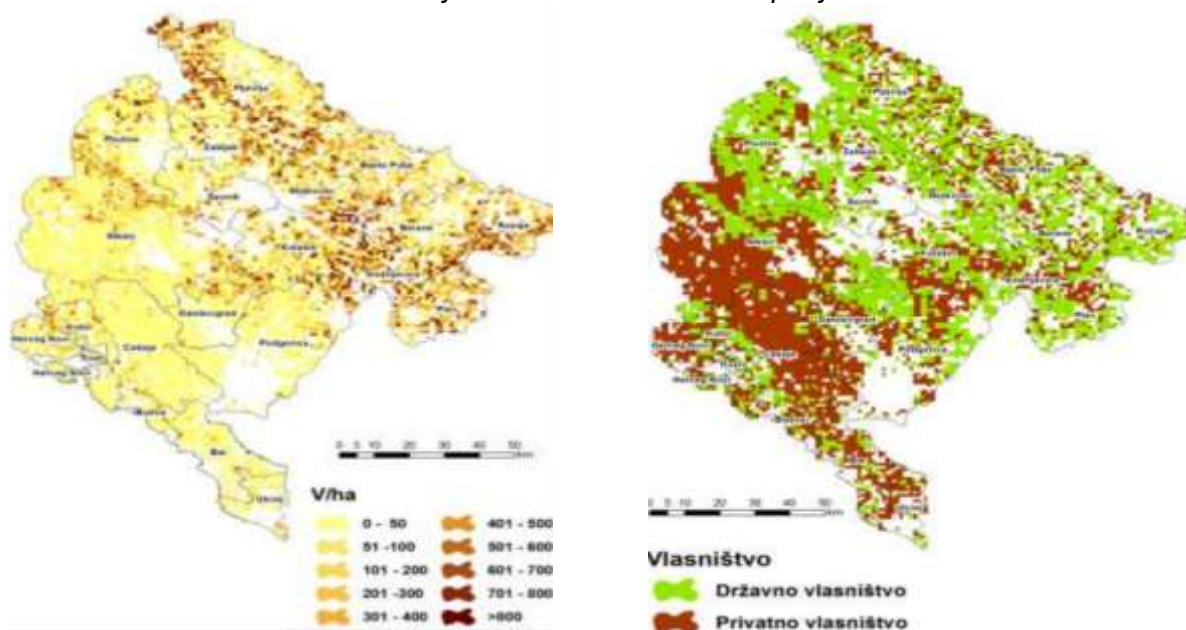
Otpriblike polovina crnogorskih šuma je u državnom vlasništvu, a druga polovina je u privatnom vlasništvu.

Tabela 66: Vlasnička struktura šuma

Vlasništvo	Korišćena šumska površina (ha)	%	Drvena zaliha (m ³)	%	Drvena zaliha (m ³ /ha)	Godišnji prirast (m ³)	Povećanje (m ³ /ha)
Država	334.781	49,6	75.162.069	73,2	224,5	1.762.223,3	5,3
Privatno	340.608	50,4	29.812.676	26,8	87,5	763,027,7	2,2
Ukupno	675.389	100,0	104.974.746	100,0	155,4	2.525.251,0	3,7

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Slika 10: Distribucija zaliha drvene mase i raspodjela vlasništva

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Udio obima i povećanja je najveći na sjeveru i u državnim šumama, a najmanji na jugu – uglavnom u privatnim šumama. Udio obima u državnim šumama je 73,2%, u privatnim 26,8%, godišnji prirast državnih šuma je 5,3 m³/ha, u privatnom 2,2 m³/ha (izvor – Strategija šumarstva 2016–2023).

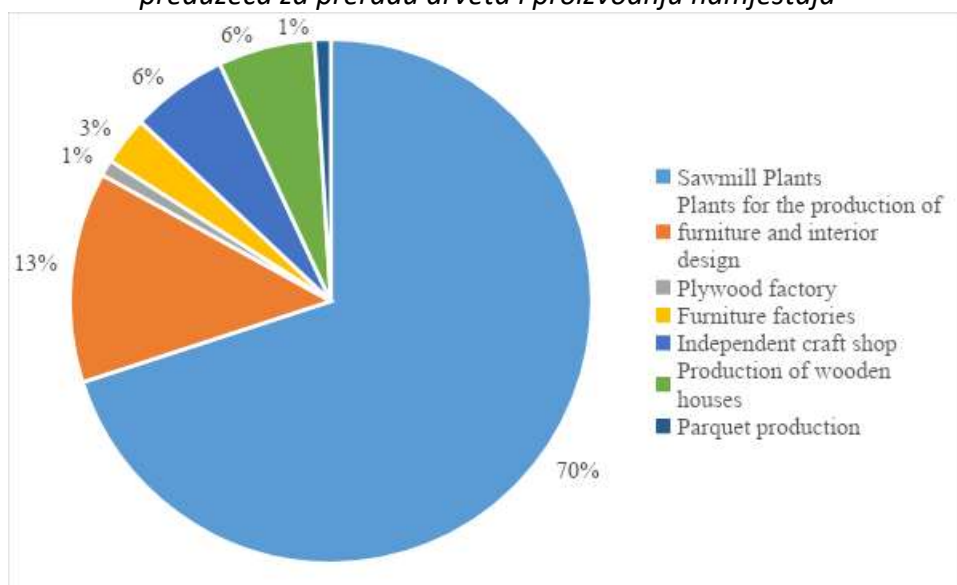
Šume u privatnom vlasništvu u kraškom i primorskom području su mlađe, nedovoljno održavane i degradirane, sa znatno manjim prirastom, obimom i sječama. Od 2016. do 2019. posječeno je 1,2 mil. m³, od čega 70% u državnim, a samo 30% u privatnim šumama.

Korišćenje šuma je važno za Crnu Goru. Godišnje se za grijanje koristi oko 0,7 mil. m³. Sredinom 2012. godine postojala su 152 trgovinska preduzeća u drvoju industriji (uključujući trgovačka preduzeća i preduzetnike koji se bave proizvodnjom namještaja). Brojčano najzastupljenije djelatnosti su pilane,

zatim preduzeća za proizvodnju namještaja (uglavnom panela) i za unutrašnje uređenje i izgradnju kuća od drveta. U strukturi preduzeća za preradu drveta uglavnom su zastupljena mala preduzeća. U 2011. godini šest velikih preduzeća preradilo je ukupno 97.380 m³ tehničkog drveta, što je 29,8% od ukupno prerađenog tehničkog drveta u Crnoj Gori.

Od ukupno 107 aktivnih pilana, najveći broj se nalazi u opštini Rožaje (51, od kojih se devet bavi proizvodnjom rezane građe i drvenih kuća), zatim opštinama Berane (14), Bijelo Polje (8) i Pljevlja (7). Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da se najveće količine drvene sirovine (tehnička oblovina) koriste za proizvodnju rezane građe i iverice. Ova dva proizvoda su najzastupljenija u primarnoj preradi drveta u Crnoj Gori.

Grafikon 7: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vrstama proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Posebno je ugrožen sektor šumarstva, jer je osjetljiv na smanjenje padavina i povećanje temperature vazduha, što dovodi do češćih i intenzivnijih šumskih požara. Zajedno sa projektovanim povećanjem poplava i suša, dugoročna neto primarna produktivnost (NPP) većine drveća povećaće se samo u ograničenoj mjeri, zbog povećane koncentracije CO₂ (NDC-3, 2020 – Treći nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama). Primorski i središnji regioni Crne Gore najosjetljiviji su na šumske požare, jer se u ovim regionima javlja najviše suša, a predviđa se da će ove suše dugoročno postati ozbiljnije i učestalije (Interreg – Dunav 2019). Šumski požari smanjuju otpornost drveća na štetne organizme, što negativno utiče na zdravlje drveća i dodatno povećava ranjivost.

Prema podacima MONSTAT-a, od 2007. do 2019. godine šumskim požarima je zahvaćeno 13% šuma (od čega najviše u 2011. godini – 49.009 ha – 5,93%, a u 2017. godini – 21.216 ha – 2,56%).

Smanjenje degradacije šuma u obalnim i kraškim područjima, uz povećanje udjela mješovitih šuma, može potencijalno povećati kapacitet za skladištenje vode, uz povećanje obima šuma, što će dovesti do većeg smanjenja emisija tokom vremena. Smanjenje površine zahvaćene šumskim požarima za 70% godišnje doprinijelo bi godišnjem smanjenju emisija na 109,01 Gg CO₂ek (NDC Background Report, 04/2021).

Šume čine osnovu za drvoprerađivačku industriju, obnovljive izvore energije i turizam. Sektori zasnovani na šumskim resursima imaju veliki potencijal za rast. Šume su, zajedno sa planinama i vodama, važan dio brenda održivog ili zelenog turizma Crne Gore. Od ključnog su ekonomskog značaja za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje su one jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje.

Šume Crne Gore su po svom kvalitetu, funkciji i proizvodima prepoznatljiv simbol ekološke države. Šumama se upravlja višenamjenski, po najsavremenijim standardima, zbog čega su prirodne, zdrave, vitalne i otporne na negativne uticaje i ispunjavaju svoje ekološke i druge funkcije.

Potencijal usluga i proizvoda, uključujući drvo, nedrvne proizvode, rekreaciju i turizam, i usluge ekosistema, unapređuje se kako bi se podstakla ulaganja u transport i održavanje šuma i povećao udio šumarstva i drvne građe u BDP-u.

Šume su jedan od temelja ruralnog razvoja i povećanja zaposlenosti u ruralnim područjima. Razvojem i umrežavanjem preduzeća u lancu vrijednosti postignut je visok stepen oplemenjivanja proizvoda od drveta. Crna Gora je izvoznik kvalitetnih proizvoda od drveta.

Ostatak drvne mase se efikasno koristi kao glavni obnovljivi izvor energije za grijanje i kogeneraciju. Šumarstvo, drvo i nedrvni proizvodi važna su komponenta ruralne ekonomije i ruralnog razvoja. Oni, uz poljoprivredu i seoski turizam, predstavljaju jednu od najvažnijih mogućnosti za socioekonomski napredak ruralnih područja. Strategija šumarstva izdvaja pet oblasti koje se odnose na poljoprivredu i politike ruralnog razvoja:

- Pošumljavanje, popunjavanje i njega mladih i degradiranih oblasti;
- Zaštita šuma od požara;
- Ruralna infrastruktura, uključujući seoske i šumske puteve;
- Diverzifikacija ruralne poljoprivrede u vezi sa šumama;
- Ulaganje u mala šumarska, drvna i turistička preduzeća u ruralnim područjima.

2.5.8 Prioriteti za naredni period

U okviru ove strategije sprovedeće će se niz aktivnosti za smanjenje pritiska i iskorištavanje prirodnih resursa dostupnih na održiv način, kao što su:

- Promocija organske poljoprivrede (smanjenje negativnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, očuvanje biodiverziteta, povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i doprinos afirmaciji Crne Gore kao ekološke države);

- Podrška korišćenju planinskih pašnjaka (očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa, održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem, zaštita životne sredine, očuvanje biološke raznolikosti, očuvanje kulturne i prirodne baštine, sprečavanje pretvaranja poljoprivrednog u šumsko zemljište);
- Podrška ulaganjima u vezi sa upravljanjem đubrivom;
- Podrška očuvanju autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi (očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih rasa stoke, biljnih vrsta ugroženih genetskom erozijom, te doprinos ukupnom očuvanju biološke raznovrsnosti);
- Uvođenje uslova kao poboljšanih osnovnih pravila za poljoprivrednike koji primaju podrške u okviru modela direktnih plaćanja za postizanje opštih ciljeva novog ZPP-a - GAEC i SMR standarda.

Dio aktivnosti finansiranih iz agrobudžeta finansiraće se iz EU fondova od početka IPARD III programa, čime se oslobađaju sredstva za dalji napredak u promovisanju većeg broja aktivnosti, uz direktne podrške, koje će pozitivno uticati na životnu sredinu.

Sprovedenjem IPARD III programa očekuje se poboljšanje ukupnog stanja životne sredine, što će posredno pozitivno uticati na prirodu, biološku raznovrsnost i pejzaž. Mjere i investicije predložene u programu osmišljene su za rješavanje gorenavedenih pritisaka. Osim toga, pritisci će se rješavati korišćenjem državnih sredstava u sklopu mjera u Agrobudžetu.

Neposredni pozitivni uticaji na zemljište, vodu, vazduh i klimu ostvariće se izgradnjom i/ili rekonstrukcijom kapaciteta za skladištenje stajskog đubriva, uključujući opremu za upravljanje i korišćenje istog, te primjenom dobre poljoprivredne i ekološke prakse. Ulaganja u kamene podzide, ograde itd. takođe mogu pozitivno doprinijeti gorenavedenim aktivnostima.

Pozitivan uticaj na vodne resurse ostvariće se kroz izgradnju i/ili rekonstrukciju uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, zbrinjavanje otpada, kao i ulaganja u modernizaciju i izgradnju postrojenja za prerađivanje hrane i klaonice.

Uopšteno, program IPARD III, zajedno sa nacionalnim fondovima i drugim programima, imaće vrlo pozitivan uticaj na životnu sredinu.

2.6 HARMONIZACIJA POLJOPRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA SA PRAVNOM TEKOVINOM EU

2.6.1 Pristupni pregovori

Crna Gora je u procesu pristupanja EU otvorila 33 poglavlja, a tri privremeno zatvorila. Poglavlja 11 Poljoprivreda i ruralni razvoj i Poglavlja 12 Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika otvorena su 2016. godine i u procesu su ispunjavanja kriterijuma za njihovo zatvaranje.³⁷ Za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, usaglašavanje pravnih tekovina EU za Poglavlje 11 utvrđeno je

³⁷ Crna Gora: Akcioni plan za usvajanje pravne tekovine EU, Poglavlje 11

Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2014–2020. sa Akcionim planom za period 2014–2020. Akcioni plan je revidiran 2019. godine i u njemu su navedene aktivnosti realizovane u periodu 2015–2018, kao i aktivnosti planirane u narednom periodu. Potrebno je donijeti neke nove dokumente, a neke postojeće treba usaglasiti. Usklađivanje nacionalne politike ruralnog razvoja sa pravnom tekovinom EU odvijat će se postepeno tokom pretpristupnog perioda, u skladu sa raspoloživim finansijskim sredstvima (nacionalni budžet, IPARD fondovi (EU) i nacionalna komponenta), uzimajući u obzir deset ključnih ciljeva nove ZPP EU:

- podrška održivom prihodu gazdinstava i otpornosti poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje u Uniji;
- poboljšati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost gazdinstava, kako kratkoročno tako i dugoročno, uključujući veći fokus na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju;
- poboljšati poziciju poljoprivrednika u lancu vrijednosti;
- doprinijeti prilagođavanju i ublažavanju klimatskih promjena, uključujući smanjenje emisija gasova staklene bašte i povećanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije;
- podsticati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija;
- doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta, pokretanju procesa oporavka biodiverziteta, te očuvanju staništa i pejzaža;
- privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i novim poljoprivrednicima, te olakšavanje održivog poslovnog razvoja u ruralnim područjima;
- promovisanje zapošljavanja, rodne ravnopravnosti, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalne uključenosti i lokalnog razvoja u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo;
- poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu hranu proizvedenu na održiv način, za smanjenje rasipanja hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i za borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove;
- modernizovati poljoprivredu i ruralna područja primjenom znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim oblastima i podsticanjem njihovog prihvatanja od strane poljoprivrednika, kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci.

U okviru nacionalnih mjera posebna pažnja biće posvećena usklađivanju investicija sa Evropskim planom zelenog razvoja – strategijom koja se fokusira na zaštitu klime, životne sredine i prirode. U skladu sa reformom Zajedničke poljoprivredne politike, dio sredstava koje zemlje članice imaju za implementaciju ZPP-a, mora biti opredijeljen za navedene prioritete. Crna Gora je potpisnica Deklaracije o Zelenoj agendi, koja je usklađena sa Evropskim zelenim planom, a koja obavezuje zemlje potpisnice sa Zapadnog Balkana da sprovode mjere u oblasti klimatskih promjena i prevencije zagađenja, razvoja energetike, transporta i cirkularne ekonomije, kao i razvoj biodiverziteta, održive poljoprivrede i proizvodnju hrane.

Evropski parlament je u decembru 2021. godine³⁸ usvojio paket novih zakonskih propisa za sprovođenje Zajedničke poljoprivredne politike EU, koji donosi značajne promjene u programskoj arhitekturi Nacionalnih strateških planova, dokumenata koji objedinjuju prethodni I i II stub ZPP, kao i sektorske intervencije, a koji nužno definiše:

- Obaveznu uslovljenost pomoći sa primjenom GAEC i SMR;
- Detaljnije regulisanu zelenu komponentu sa precizno definisanim cijevima (izrada eko-šema);
- Striktno korišćenje definisanih mjerljivih indikatora;
- Uključivanje sektorskih operativnih programa u Strateški plan, uz jednostavnije sprovođenje mjera u sektoru vinarstva i pčelarstva.

Crna Gora će sprovesti nacionalne mjere i pretpristupni IPARD program do momenta pristupanja EU. Da bi se u budućnosti (nakon pristupanja Crne Gore EU, koje je planirano za 2025. godinu) koristili EAFRD i EAGF fondovi, potrebno je izraditi Strateški plan ZPP, usvojiti ga od strane državnih organa i dobiti odobrenje EK za njegovo sprovođenje. Najvažnija karakteristika u procesu programiranja, prema pravilima ZPP-a, jeste veća fleksibilnost u programiranju budžeta. Pored izrade strateškog plana, drugi uslov za početak njegove realizacije je i osnivanje agencije za plaćanja, aktivnost koja je obuhvaćena planom pristupanja, što podrazumijeva uspostavljanje funkcionalne, akreditovane agencije za plaćanja, počev od dana pristupanja EU. Zahtjevni djelovi ovog procesa – uspostavljanje Registra poljoprivrednih gazdinstava, GSAA i SIZEP, u Crnoj Gori su završeni, usaglašeni sa pravnim tekovinama EU i već su u potpunosti funkcionalni i u upotrebi za odobravanje podrške. Novi paket ZPP donosi potrebu za izgradnjom boljeg i efikasnijeg sistema izvještavanja, kao i povećanu integraciju i koherentnost sa zvaničnim statističkim podacima MONSTAT/Eurostat. Postojeći sistemi (Registar poljoprivrednih gazdinstava, GSAA i SIZEP) u međusobnoj su koheziji.

Izveštaj EU o napretku Crne Gore iz 2021. godine potvrđuje da u normativnom dijelu poglavlja 11 nema značajnih otvorenih tačaka, osim sljedećih, koje je crnogorska administracija prepoznala kao prioritet i na čijem se rješavanju sistematski radi:

- Akreditacija mjere tehnička pomoć;
- Usvajanje Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023–2028;
- Digitalizacija površina koje još nijesu uključene u SIZEP – pašnjaci i livade (94% poljoprivrednih površina), uključujući dodatne kontrolne slojeve (EFA, regioni);
- Završetak softvera za FADN i jačanje kapaciteta savjetodavnih službi.

Mjera tehničke pomoći će biti sprovedena u okviru IPARD II programa i, kada se završi, u okviru IPARD III programa. Uključivanje pašnjaka i livada u LPIS aktivnost je na kojoj se užurbano radi, kako bi se podrška pašnjacima i livadama dodijelila u okviru agrobudžeta od 2023. godine nadalje. Razvoj FADN-a podržava FAO. Pilot FADN je završen u jesen 2021, ali rezultati još nijesu dostupni. S obzirom na aktuelni plan za pristupanje Crne Gore EU od 2025. godine, Crna Gora se nalazi pred izazovnim

³⁸ The management of ZPP in the period 2023-2027 is regulated by new EC regulations (horizontal Regulation 2116/2021, which replaces Regulation 2016/2013; Regulation 2115/2021, which amends Regulations 1305/2013 and 1307/2013, and Regulation 2117/2021, which supplements and adapts regulation 1308/2013, on the management of markets for agricultural products.

periodom, u kojem je potrebno izraditi nacionalni strateški plan i uskladiti svu zakonsku regulativu za koju je ZPP vezan. Takođe je neophodno izmijeniti i brojne druge zakone i podzakonske akte značajne za poglavlje 11 pristupnih pregovora.

Vlada Crne Gore usvojila je Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji za period 2023–2024, koji obuhvata planirane aktivnosti u oblasti donošenja novih propisa, a u kontekstu obaveza procesa pristupanja u oblasti harmonizacije zakonodavstva, posebno imajući u vidu nove pravne tekovine koje je potrebno prenijeti u nacionalni pravni sistem, uz preciziranje propisa EU sa kojima su usklađeni, stepena usklađenosti i rokova za implementaciju. Ovaj program se redovno ažurira. Neriješena pitanja vezana za pravnu tekovinu EU prikazana su u tabeli ispod.

Tabela 67: Planirane aktivnosti usvajanja novih regulativa EU

1. PLANOVI I POTREBE		
1.1. STRATEŠKI OKVIR		
Naziv	Period važenja	
Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023–2028	2023/II	2023–2028
Akcioni plan za usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU	2023/II	2023–2028
Akcioni plan za uspostavljanje IAKS-a i Agencije za plaćanja	2023/IV	2023/IV – Danom pristupanja
1.2. ZAKONODAVNI OKVIR		
Naziv	Donošenje	Primjena
Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju	2023/II	2023/II
Pravilnik o sprovođenju direktnih plaćanja i IAKS mjera ruralnog razvoja	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o metodologiji prikupljanja podataka za sistem računovodstvenih podataka poljoprivrednih gazdinstava	2023/II	2023/II
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o obliku i načinu vođenja registra subjekata i registra poljoprivrednih gazdinstava	2023/II	2023/IV
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o bližoj sadržini i načinu uspostavljanja evidencije parcela poljoprivrednog zemljišta	2023/II	2023/II
B) Horizontalni dio		
Nacionalni pčelarski program	2024/I	2024/I
Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda	2023/IV	2023/IV
Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o vinu	2023/III	2023/IV
Zakon o osnivanju Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ruralnom razvoju i ribarstvu	2023/III	2023/IV
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o opštim i posebnim standardima za stavljanje na tržište voća i povrća	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o izvještavanju o cijenama određenih poljoprivrednih proizvoda	2023/II	2023/II
Pravilnik o aromatizovanim proizvodima od vina	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o karakteristikama i kvalitetu, načinu uzorkovanja i metodama analize maslinovog ulja	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o načinu deklarisanja i označavanja maslinovog ulja	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o geografskim oznakama jakih alkoholnih pića	2023/IV	2023/IV
C) Organska proizvodnja		
Zakon o organskoj proizvodnji	2023/IV	2023/IV
Pravilnik o bližim uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju	2024/II	2024/II
Pravilnik o bližim uslovima i pravilima o načinu upisa i vođenja registara subjekata u organskoj proizvodnji	2024/III	2024/III

Pravilnik o bližim uslovima i pravilima upotrebe i odobrenja proizvoda i supstanci za upotrebu u organskoj proizvodnji	2024/IV	2024/IV
Pravilnik o službenim kontrolama	2024/I	2024/I

Izvor :Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji za period 2022–2023, Crna Gora

Plan (trenutno) ne uključuje neophodno prilagođavanje nacionalnog zakonodavstva novim propisima ZPP 2023–2027. i pripremu strateškog plana ZPP. Postoji i niz implementacionih propisa ZPP-a 2023–2027. koji će biti razvijeni ili izmijenjeni u narednim godinama. Pretpristupne aktivnosti je potrebno prilagoditi uključivanjem pripreme pregovaračkih pozicija o crnogorskim finansijskim alokacijama u okviru ZPP-a, koje uključuju i dobro razrađene sektorske operativne programe, kao i aktivnosti predviđene u okviru intervencija u sektoru vinarstva i pčelarstva kako bi se opravdale posebne alokacije za vino i pčelarstvo.

2.6.2 Ključne institucije

2.6.2.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kao krovna institucija rukovodi politikama poljoprivrede i ruralnog razvoja, politikama u šumarstvu, ribarstvu i vodoprivredi. Struktura ministarstva je u skladu sa zahtjevima EK o podjeli kreiranja i implementacije politike. Ministarstvo je odgovorna institucija za koordinaciju aktivnosti, sprovođenje i praćenje strategije. Upravljačko tijelo za ruralni razvoj u operativnoj strukturi IPARD-a je Direktorat za ruralni razvoj, dok je Direktorat za plaćanja akreditovana IPARD Agencija.

Tabela 68: Organizacione jedinice MPŠV uključene u Poglavlje 11 pristupnih pregovora sa EU

Funkcija	Organizaciona jedinica	Odgovornost i zadaci
Poljoprivredna politika Politika poljoprivrednog tržišta	Direktorat za poljoprivredu	Planiranje i praćenje politika i održavanje registara:
	- Direkcija za biljnu proizvodnju - Direkcija za stočarstvo - Direkcija za zemljišnu politiku, šeme kvaliteta i organsku proizvodnju	
Organ upravljanja za ruralni razvoj IPARD Upravljačko tijelo	Direktorat za ruralni razvoj	Programirana politika ruralnog razvoja, praćenje i evaluacija i PR ruralnog razvoja Sprovođenje mjera
	- Direkcija za programiranje - Direkcija za praćenje i evaluaciju IPARD-a, koordinaciju i odnose sa javnošću (PR) ruralnog razvoja	
Prenos znanja	Direktorat za poljoprivredu	Savjetodavna funkcija Prikupljanje podataka FADN Prikupljanje cijena poljoprivrednih proizvoda Pomoć poljoprivrednicima
	- Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti biljne proizvodnje - Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti stočarstva	

Inspekcija	Odjeljenje poljoprivredne inspekcije	Inspekcija iz djelokruga rada
Analize, statistika, tržišta	Odjeljenje za ekonomske analize i tržište	Organizacija prikupljanja podataka FADN, izvještavanje o cijenama poljoprivrednih proizvoda/AMIS Poljoprivredna statistika
Međunarodna saradnja, Razvojna komponenta, Programiranje i implementacija IPA pretpristupnih fondova	Odeljenje za međunarodnu saradnju i IPA projekte	Ostvarivanje međunarodne saradnje i koordinacija učešća Crne Gore u radu međunarodnih organizacija u oblasti poljoprivrede, ribarstva, vodoprivrede i šumarstva; Priprema i praćenje realizacije projekata Ministarstva koji se finansiraju iz IPA fondova, u skladu sa preporukama organa nadležnih za uspostavljanje indirektnog sistema upravljanja EU fondovima
Funkcija	Organizaciona jedinica	Odgovornost
Agencija za plaćanja IPARD Agencija	Direktorat za plaćanja	Sprovođenje poljoprivredne politike Izbor i odobravanje projekata Odobravanje zahtjeva za plaćanje Obrada plaćanja Računovodstvo
	IPARD Agencija Direktna plaćanja – GSAA CMO Registri i područne jedinice RPG/SIZEP	

Izvor: MPŠV

Trenutno upravljačko tijelo sprovodi i mjere Agrobudžeta. U narednom periodu sprovođenje mjera će se po fazama prenositi na Direktorat za plaćanja.

2.6.2.2 Savjetodavne službe

Savjetodavna funkcija u MPŠV-u je tradicionalno funkcija kojoj se u Crnoj Gori pridaje veliki značaj. Međutim, uvođenjem direktnih plaćanja, implementacijom programa ruralnog razvoja i uspostavljanjem FADN-a, savjetodavci se, slično kao i zemlje u okruženju, sve manje posvećuju zadatku prenošenja stručnog znanja³⁹, saznanja i iskustva poljoprivrednim proizvođačima. Nedostatak transfera stručnih znanja zasnovanih na praktičnim iskustvima i sa naučnom pozadinom direktno utiče na uspjeh i održivost poljoprivredne proizvodnje. Takođe, za uspješnu generacijsku obnovu potrebno je pružiti stručnu podršku mladim liderima prije i tokom preuzimanja gazdinstva, te praćenje gazdinstva, uz davanje korektivnih savjeta.

Od januara 2021. godine u okviru Direktorata za poljoprivredu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede funkcionije Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti stočarstva. Direkcija je osnovana maja 2000. godine kao Služba za selekciju stoke. Do januara 2018. godine Direkcija se nalazila i funkcionisala u okviru Biotehničkog fakulteta. Od 2018. godine formalno-pravno ulazi u sastav Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, koje ga je formiralo i od početka rada u

³⁹ Godišnji izvještaj MPŠV

potpunosti finansiralo. Organizaciono, Direkcija ima šest regionalnih centara i republički centar koji objedinjuje rad regionalnih. Direkcija je organizovana u šest regionalnih terenskih centara koji pokrivaju teritoriju svih crnogorskih opština: Bar, Berane, Podgorica, Bijelo Polje, Nikšić i Pljevlja. Direkcija ima 20 stalno zaposlenih radnika, od kojih su većina inženjeri poljoprivrede. Struktura zaposlenih je 16 dipl. inž. poljoprivrede i četiri poljoprivredna tehničara.

Direkcija za savjetodavne poslove u oblasti biljne proizvodnje osnovana je 2003. godine kao Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji, sa osnovnim ciljem pružanja stručnih savjeta poljoprivrednim proizvođačima u njihovoj proizvodnji. Služba je funkcionisala u okviru Biotehničkog fakulteta (Podgorica) do kraja 2017. godine, kada je formalno-pravno ušla u sastav Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, koje je finansiralo službu od njenog osnivanja. Danas Direkcija predstavlja posebnu organizacionu jedinicu u okviru Direktorata za poljoprivredu. Direkcija obuhvata osam regionalnih centara, koji se nalaze u opštinama Podgorica, Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Bar i Herceg Novi. Direkcija ima ukupno 24 zaposlena diplomirana inženjera poljoprivrede, šest magistara nauka i jednog doktora nauka, svi u svojstvu samostalnih savjetnika iz oblasti voćarstva, vinogradarstva, ratarstva sa povrtarstvom, zaštite bilja i prehrambene tehnologije. Kadrovska struktura savjetodavnih službi nije zadovoljavajuća. Imajući u vidu obim i strukturu poslova koji se obavljaju u svakom centru, potrebno je zaposliti još najmanje jednog radnika (šest u stočarstvu, osam u biljnoj proizvodnji). Takođe, ono što uzima svoj danak je starosna struktura zaposlenih (neki su već pri penziji). To su razlozi zbog kojih je potrebno reagovati i kadrovski podmladiti Direkciju mladim inženjerima, koji bi zajedno sa starijima savladali sve izazove koje ovaj posao nosi i kasnije nastavili sa nesmetanim radom. Savjetodavne usluge se koriste u više oblasti, između ostalog za upis u registar poljoprivrednih gazdinstava, za sprovođenje kontrola na licu mjesta, a istovremeno i za savjetovanje u pripremi prijave. Obim posla (2020) prikazan je u tabeli ispod. Pored toga, planirano je da savjetodavna služba prikuplja FADN podatke i daje savjete poljoprivrednicima na osnovu utvrđenih rezultata.

Tabela 69: Aktivnosti savjetodavnih službi u 2020

Br.	Aktivnost	Savjetodavna služba	
		Stočarstvo	Biljna proizvodnja
1	Savjetovanje u kancelariji	15045	10120
2	Terenski savjeti o proizvodnji	5945	4115 i 35 prezentacija
3	Kontrola na licu mjesta	1349	1666
4	TV prilozi	28	39
5	Radio-prilozi	64	48
6	Štampani mediji	4	55
7	Podrška poljoprivrednicima za podnošenje prijave za mjere podrške	405	299
8	Registar polj. gazdinstava	4402	2087 novi, 840 promjene
9	Ostali registri (SIZEP, organska proizvodnja...)	44	nema informacija

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV, 2020

Prioriteti za naredni period:

- Odvajanje administrativnih od savjetodavnih funkcija;
- Jačanje savjetodavne uloge u vezi sa boljom i efikasnijom proizvodnjom;
- Edukacija savjetodavaca o najnovijim tehnikama u poljoprivrednoj proizvodnji, te stalni kontakt sa naučnim i istraživačkim institucijama.

2.6.2.3 Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove nadležna je za poslove bezbjednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne poslove, i čine je:

- *Sektor za bezbjednost hrane:* Obavlja poslove iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti bezbjednosti hrane, hrane za životinje i drugih proizvoda životinjskog porijekla, organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcije hrane, hrane za životinje i drugih proizvoda životinjskog porijekla, u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima;
- *Sektor za veterinu:* Obavlja poslove Uprave utvrđene zakonima iz oblasti veterine, identifikacije i registracije životinja, zaštite dobrobiti životinja i veterinarskih lijekova i organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcije u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima;
- *Sektor za fitosanitarne poslove:* Obavlja poslove iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti zdravstvene zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, sprečavanja zloupotrebe lijekova, sjemenskog materijala, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetičkih resursa, bezbjednosti hrane, organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcijski nadzor u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima.

U kontekstu sprovođenja poljoprivredne politike, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove imaće ulogu „tehničkog tijela“ i nadležnog za vođenje Registra za identifikaciju i registraciju životinja, Registra odobrenih objekata za proizvodnju hrane i druge tehničke poslove, u skladu sa funkcijom koju joj Agencija za plaćanje povjeri. Za realizaciju delegirane funkcije biće potpisan memorandum o razumijevanju, sa detaljnim opisom zadataka koji se delegiraju i načinom nadzora.

2.6.2.4 MONSTAT

Uprava za statistiku je glavni koordinator statističkog sistema Crne Gore i predstavlja nadležni organ za sprovođenje zvanične statistike u Crnoj Gori. Zvanični statistički sistem Crne Gore obezbjeđuje brojčane i reprezentativne podatke i informacije o ekonomskim, demografskim i društvenim pojavama, kao i pojavama iz oblasti rada i životne sredine u Crnoj Gori. Uređuje se Zakonom o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike („Sl. list CG“, br. 18/12 i 47/19), kojim se uređuje organizacija i rad sistema zvanične statistike, utvrđuju opšta načela za prikupljanje, obradu, proizvodnju, diseminaciju i čuvanje rezultata zvanične statistike, koje koriste zakonodavna, izvršna i sudska vlast i drugi nadležni organi. Zakon je u skladu sa Uredbom (EU) br. 223/2009 Evropskog parlamenta i Savjeta o evropskoj statistici i omogućava administrativno prikupljanje statističkih podataka.

Trenutno ne postoje objavljeni ekonomski računi za poljoprivredu, niti je razvijen sistem za podršku prikupljanju podataka sa poljoprivrednim administrativnim sistemima.

2.6.2.5 Naučne i obrazovne institucije i stručne službe

Biotehnički fakultet u Podgorici je član Univerziteta Crne Gore koji obavlja obrazovnu, naučnoistraživačku i stručno savjetodavnu djelatnost u oblasti poljoprivrede. Naučnoistraživačka djelatnost fakulteta ostvaruje se kroz fundamentalna i primijenjena istraživanja u oblastima poljoprivrede, veterine i šumarstva. Biotehnički fakultet svojim istraživanjima doprinosi razvoju maslinarstva, vinogradarstva i vinarstva, uzgoju suptropskih i kontinentalnih voćnih vrsta, proizvodnji povrća, ratarskih kultura i stočne hrane, uzgoju goveda, ovaca, koza i druge stoke. Istraživanja u navedenim oblastima obuhvataju: istraživanja sorti, primjenu savremenih tehnologija u uzgoju biljaka i proizvodnji sadnog materijala, biljnih genetičkih resursa, organsku proizvodnju, ljekovito i aromatično bilje, tehnologiju prerade maslina i grožđa, proučavanje karakteristika i kontrolu zemljišta, plodnost, ishranu bilja, laboratorijska ispitivanja štetnih organizama bilja i predlaganje mjera za njihovo suzbijanje i iskorjenjivanje, proučavanje tehnologije uzgoja, ishrane i uzgoja najznačajnijih vrsta stoke, genetička proučavanja najznačajnijih autohtonih i lokalnih rasa i sojeva stoke, agroekonomska istraživanja usmjerena na agrarnu politiku, razvoj poljoprivrede i sela, analizu tržišta i primjenu marketinga u poljoprivredi, istraživanja u oblasti zaštite šuma, rasadničarske proizvodnje i upravljanje šumama.

Stručno-savjetodavna djelatnost obavlja se kroz pružanje stručnih, savjetodavnih i laboratorijskih usluga. Uloga Biotehničkog fakulteta je nemjerljiva u svim segmentima poljoprivredne proizvodnje, a svoju punu afirmaciju doživjeće tokom sprovođenja ove strategije, koja, u skladu sa odredbama ZPP, pridaje veliki značaj inovacijama u poljoprivredi i smanjenju štetnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, upravo oblasti koje čine okosnicu rada svakog fakulteta. Fakultet trenutno ima 95 zaposlenih, od kojih je 35 doktora nauka, pet magistara, a ostalo čini tehničko, stručno i administrativno osoblje. Do sada nije uspostavljen sistem kontinuirane saradnje u okviru AKIS-a. Akcioni plan za uspostavljanje AKIS-a se nalazi u prilogu ovog dokumenta.

2.6.2.6 Udruženja u poljoprivredi i nevladine organizacije

Udruženje poljoprivredne, prehrambene i duvanske industrije Privredne komore Crne Gore, krovne organizacije koja okuplja i štiti interese svih privrednih subjekata u Crnoj Gori, obuhvata preduzeća iz oblasti poljoprivredne proizvodnje, prehrambene i duvanske industrije. Ciljevi i zadaci Udruženja su: praćenje i analiza privrednih kretanja u ovim granama, predlaganje mjera za poboljšanje uslova rada i poslovanja svojih članova, učestvovanje u pripremi mjera ekonomske politike i strategije daljeg razvoja, sprovođenje aktivnosti na poslovnom povezivanju privrednih subjekata i razvoju kooperativnih odnosa, učestvovanje u izgradnji i definisanju mehanizama zaštite domaće proizvodnje, davanje inicijativa i predlaganje mjera za otklanjanje monopolskog položaja na domaćem tržištu i učešće u izradi i primjeni granskih kolektivnih ugovora. U Crnoj Gori postoji jedno nacionalno udruženje poljoprivrednih proizvođača „Klaster poljoprivrednih proizvođača“. Ovo udruženje obuhvata oko 40 lokalnih udruženja iz 11 opština i ima više od 500 članova.

U Crnoj Gori postoje i granska udruženja:

Maslinari i proizvođači maslinovog ulja: U Crnoj Gori je registrovano sedam udruženja maslinara: Udruženje maslinara „Bar“ iz Bara, najstarije i ima oko 900 članova, Udruženje maslinara „Boka“ iz Tivta, sa oko 600 članova i obuhvata Tivat, Kotor i H. Novi, Udruženje maslinara „Valdanos“ iz Ulcinja, sa 130 članova, Udruženje maslinara „Ulcinj“ iz Ulcinja, sa 300 članova, Udruženje maslinara „Budva“ iz Budve, sa 100 članova, Udruženje maslinara „Ana Malit“ iz Ulcinja i Udruženje maslinara „Pistula“ iz Ulcinja. Udruženja su osnovana kao nevladine organizacije i funkcionalno se značajno razlikuju od organizacija proizvođača priznatih u EU. Njihove brojne aktivnosti usmjerene su ka edukaciji i informisanju poljoprivrednika o savremenoj primarnoj proizvodnji, preradi i skladištenju, senzorskoj analizi, obilježavanju i drugim aspektima prodaje maslinovog ulja odnosno marketinga u vezi s njim, povezivanju sa Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugim relevantnim institucijama, saradnji sa savjetodavnom službom u sprovođenju programa suzbijanja štetnih organizama, učešće u raznim razvojnim projektima i programima itd. Udruženja maslinara imaju blizu 2.300 članova, od kojih je, prema procjenama učesnika, oko polovina aktivno.

Proizvođači vina: U Crnoj Gori postoje brojna granska udruženja za vino formirana kao nevladine organizacije – „Nacionalno udruženje vinara i vinogradara Crne Gore“, „Udruženje proizvođača grožđa, vina i alkoholnih pića sa geografskom oznakom i oznakom porijekla Podregija Podgorica“, „Nacionalno udruženje somelijera Crne Gore“, „Udruženje vinogradara – Nahije“, „Vinska akademija Crne Gore“, „Udruženje vinogradara – Grozd (Danilovgrad)“ i „Udruženje vinogradara i vinara – Crmnički vranac“ (Bar).⁴⁰

Pčelarstvo: Savez pčelarskih organizacija okuplja najveći broj poljoprivrednika, proizvođača meda. Kao što je navedeno u dijelu koji se odnosi na razvoj pčelarstva u Crnoj Gori, strukturu Saveza trenutno čini 39 pčelarskih udruženja, uglavnom na opštinskom nivou.⁴¹ Poseban oblik saradnje u budućnosti biće Lokalne akcione grupe (LAG). Mreža za ruralni razvoj Crne Gore je aktivna u Crnoj Gori od 2012. godine, kao institucija koja aktivno promoviše ideju LEADER pristupa na teritoriji zemlje i učestvuje u animiranju stanovništva potencijalnih LAG područja u cilju njihovog podsticanja da se osnuju lokalne akcione grupe (LAG). U Crnoj Gori ne postoje zvanično priznate proizvođačke organizacije. Dakle, postoji jedan broj operativnih granskih organizacija formiranih kao nevladine organizacije, koje se polako grupišu u sindikate (vidjeti Aneks 4). Prioritet u narednom periodu biće podsticanje dijaloga sa svim oblicima saradnje poljoprivrednih proizvođača, koji će donijeti jasnu sliku o reprezentativnosti tržišta, sektorskim potrebama i prioritetima do trenutka pristupanja EU, te započeti aktivnosti za zvanično priznavanje proizvođačkih organizacija, odnosno pokrenuti pitanje odstupanja od uobičajenih pravila za priznavanje proizvođačkih organizacija ako se ukaže potreba za tim.

⁴⁰ <https://www.gov.me/clanak/sektorska-udruzenja-i-vinske-manifestacije>

⁴¹ <https://pcelarstvo.me/organizacija/>

2.7 BUDŽETSKA PODRŠKA POLJOPRIVREDI

2.7.1 Pregled strukture budžetske podrške u poljoprivredi i ruralnom razvoju

Najvažnija vrsta državne podrške razvoju poljoprivrede ostvaruje se kroz Agrobudžet. On podrazumijeva set podsticajnih mjera u vidu bespovratne podrške iz ukupnog budžeta Crne Gore za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Agrobudžet sadrži detaljne budžetske stavke (programe), sa potrebnim elementima (razlozi podrške, ciljevi, opis i kriterijumi podrške, korisnici, način plaćanja, postupak sprovođenja, finansijski plan, nadzor i kontrola). Kreiranje mjera Agrobudžeta zasniva se na Strategiji i Akcionom planu za njeno sprovođenje.

Već godinama Crna Gora podržava sektor mlijeka i mesa, jer oni tradicionalno obezbjeđuju hranu za većinu ruralnog stanovništva. Do 2006. godine sredstva su se najvećim dijelom trošila na premije za mlijeko, biljnu i stočarsku proizvodnju. Nakon donošenja Strategije (2006) Agrobudžet je strukturiran u obliku temeljnih stubova poljoprivredne politike (1. stub: mjere tržišno-cjenovne politike, 2. stub: politika ruralnog razvoja), što omogućava kreatorima nacionalne poljoprivredne politike da sprovedu nacionalne i mjere slične mjerama ZPP, kao i da upoređuju efekte sa ZPP-om. Raspodjela agrobudžetskih sredstava po pojedinim stubovima agrarne politike i po namjenama unutar stubova prikazana je u tabeli 68.

Tabela 70: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014–2020 (Agrobudžet Crne Gore)

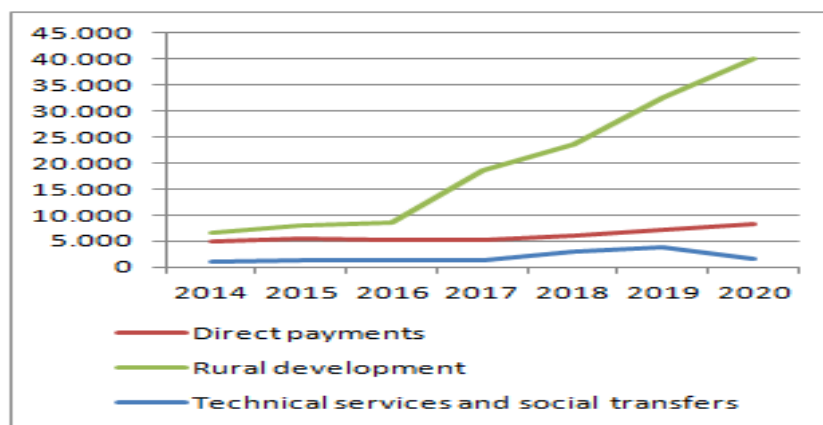
Mjere	Budžetska izdvajanja (nacionalni budžet; 000 EUR)							Udio		Rast
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014	2020	
Mjere tržišno-cjenovne politike	5.448	6.130	5.700	6.721	6.604	7.977	9.270	29,0%	17,1%	70,2%
Šeme direktnih plaćanja	4.951	5.630	5.350	5.272	6.034	7.110	8.220			
Podrška pčelarstvu	147	148	150	169	290	367	400			
Mjere stabilizacije tržišta	350	350	200	280	280	400	550			
Posebne mjere podrške za vino	-	-	-	-	-	100	100			
Mjere politike ruralnog razvoja	6.581	8.013	8.690	18.667	23.518	32.627	40.023	35,1%	73,8%	508,2%
Osa 1: Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede	5.631	6.980	7.440	16.172	20.975	28.520	36.585	30,0%	67,4%	549,7%
Osa 2: Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima	378	440	600	645	710	790	780			
Osa 3: Mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	571	593	650	1.850	1.833	3.360	2.688			
Opšte službe i socijalni transferi u poljoprivredi	6.728	7.143	6.533	5.109	6.400	7.377	4.969	35,9%	9,2%	-26,1%
Obrazovanje, istraživanje, razvoj, analiza i savjetovanje	1015	1.027	1.046	1044	926	556	533			
Subvencionisanje politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta	173	165	175	170	382	462	427			
Jačanje institucionalnih kapaciteta	2.600	3.001	1.754	400	1600	2730	510			
Tehnička i administrativna pomoć	290	300	258	195	193	260	300			
Socijalni transferi	2.650	2.650	3.300	3.300	3.300	3.370	3.200			
POLJOPRIVREDA UKUPNO	18.757	21.286	20.923	30.497	36.522	47.981	54.262	100,0%	100,0%	189,3%
Ribarstvo	250	300	348	443	1.043	1.533	2.243			
Vet & Fito programi	1.421	1.390	1.411	1.600	2.390	2.790	4.217			
UKUPNO	20.429	22.976	22.672	31.540	39.955	52.367	60.722			

Izvor: MPŠV, Agrobudžet 2014–2020

Budžet za podršku poljoprivredi rastao je u periodu 2014–2020. sa 18,7 na 54,2 mil. EUR (rast od 189,3%). Rast budžeta stuba I je 70,2%, a stuba II 508,2%. Brz rast budžeta namijenjenog II stubu započeo je 2017. godine (nakon otvaranja pregovora u poglavlju 11), s početkom implementacije programa sličnih EU i pretpristupnih IPARD programa. To je uzrokovalo promjene u strukturi budžeta – učešće I stuba iznosilo je 29% u 2014. i palo na 17,1% u 2020. godini, dok je učešće II stuba povećano sa 35,1% u 2014. na 73,8% budžeta u 2020. godini. Dio za opšte službe (značajan dio je posvećen socijalnim transferima, oko tri miliona eura godišnje), pokrio je 6,7 miliona u 2014. i 4,9 miliona u 2020. godini (u 2020. bilježi se smanjenje budžeta opštih servisa od 26% zbog završetka izgradnje informacionih sistema u Direktoratu za plaćanja). Zahvaljujući visokoj svijesti o potrebi korišćenja pretpristupnog IPARD programa, Crna Gora je povećala budžet mjera usklađenih sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU od 2014. do 2020. godine u oblasti mjera sličnih EU i pretpristupnih mjera za 508%, koristeći MIDAS, IPA i IPARD programe.

Grafikon 8: Alokacija za poljoprivredu 2014–2020

Budžet za direktna plaćanja rastao je sporije od onih za ruralni razvoj, ali su se mjere polako prilagođavale modelu plaćanja u ZPP-u, posebno uspostavljanjem sastavnih elemenata IAKS sistema – prvo Registra poljoprivrednih gazdinstava 2014, SIZEP 2017. i sistema registracije zahtjeva za geoprostornu podršku 2018. Od 2018. uz pomoć MIDAS-a aktivirane su dvije mjere kompatibilne sa EU – organska

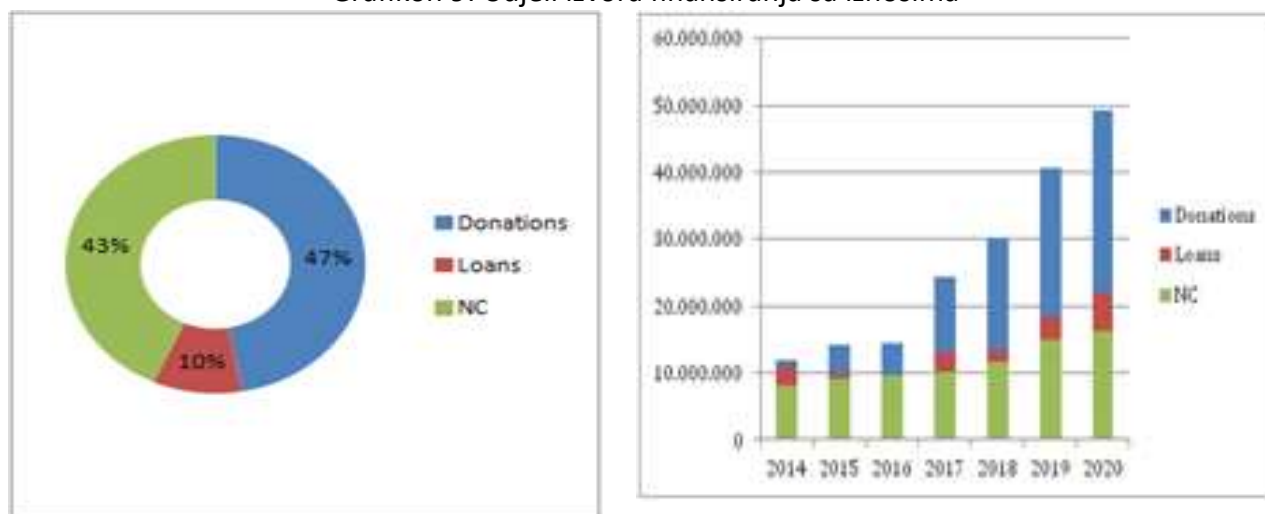

Izvor: MPŠV

proizvodnja i direktna plaćanja za biljnu proizvodnju. Prilagođavanje nacionalnih mjera u oblasti ruralnog razvoja uz pomoć MIDAS grantova (2015) i IPARD-like (podržano sa strane EU IPA) programa dovelo je do usaglašavanja mjera, usvajanja IPARD II programa, te akreditacije Direktorata za plaćanja kao IPARD Agencije, kao i sprovođenja dvije IPARD mjere u 2019. Uspješno usklađivanje pravne tekovine sa pravnom tekovinom EU (2014–2017) praćeno je stalnom budžetskom podrškom. U julu 2022. godine, Evropska komisija je odobrila IPARD III program. Orijentacija Crne Gore ka usklađenosti sa ZPP-om pokazala se značajnom sa ulaganjem značajnih sopstvenih budžetskih sredstava u podršku poljoprivredi.

Struktura izvora finansiranja: Od 2014. do 2020. godine, budžetska izdvajanja za podršku u oblasti mjera tržišno-cjenovne politike i ruralnog razvoja iznosila su oko 185 mil. EUR, od čega je 97,7 mil. EUR finansirano iz državnog budžeta Crne Gore i kredita – 53%, pri čemu kreditna sredstva iznose 17,8 mil. EUR (9,6% učešća u ukupnom iznosu izdvojenom za podršku u oblasti mjera tržišno-cjenovne politike i ruralnog razvoja zajedno).

Grafikon 9: Udjeli izvora finansiranja sa iznosima

Izvor: MPŠV

2.7.2 Direktna plaćanja

Struktura direktnih plaćanja 2017–2020. pokazuje da je 42,6% direktnih plaćanja namijenjeno stočarima u vidu premije po grlu, dok je još 38,3% namijenjeno kvalitetu i količini mlijeka (bilo u vidu otkupa od mljekare ili prerada na gazdinstvu). Za nevezana direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji izdvojeno je oko 17,6% direktnih plaćanja.

Tabela 71: Direktna plaćanja (000 EUR) 2017–2020

000 EUR	2017	2018	2019	2020	Udio (2020)
Direktna podrška biljnoj proizvodnji	1.000	1.200	1.250	1.450	17,64%
Proizvodno vezana direktna podrška stočarskoj proizvodnji	2.352	2.864	3.090	3.500	42,58%
Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	1.600	1.600	1.650	1.650	20,07%
Podrška preradi mlijeka na gazdinstvu	0	270	1.000	1.500	18,25%
Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka	270	0	0	0	0,00%
Direktna podrška proizvodnji sjemenskog materijala	0	50	70	70	0,85%
Podrška proizvodnji duvana	50	50	50	50	0,61%
Ukupno	5.272	6.034	7.110	8.220	100,00%

Izvor: MPŠV

Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji – nevezana plaćanja usklađena su sa ZPP IAKS isplatama, uvedena od 2018. i sprovode se korišćenjem RPG, SIZEP i GSAA. Obuhvataju 62% ukupne površine koja se koristi za biljnu proizvodnju (9.012 ha), i broj korisnika se povećava (2020. godine dostigao je 4.142). Prosječna podrška po gazdinstvu je 161 EUR u 2020. godini. U 2022. godini iznos osnovnog plaćanja je 250 EUR/ha. Plaćanja uključuju i dodatnu premiju za mlade poljoprivrednike (10 EUR/ha).

Tabela 72: Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji

	2017	2018	2019	2020
Direktna podrška poljoprivrednoj (biljnoj) proizvodnji – odvojeno plaćanje od proizvodnje (000 EUR)	1.000	1.000	1.250	1.450
Eur/ha – oranice sa poljoprivrednim kulturama, oranice u plasteniku sa poljoprivrednim kulturama i površina pod višegodišnjim zasadima	180	180	180	200
Eur/ha – krmno bilje	100	100	100	100
Broj zahtjeva za biljnu proizvodnju	1.960	2.303	3.348	4.142
Broj ha za direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji	6.333	5.781	7.402	9.012
Broj mladih poljoprivrednika	0	242	286	580
Podrška mladim poljoprivrednicima (Eur/ha)	0	10	10	10
% mladih poljoprivrednika	0,0%	10,5%	8,5%	14,0%
Prosječno EUR/ha	157.9	207.6	168.9	160.9
Prosječna podrška ha/domaćinstvo (ha)	3,2	2.5	2,2	2,2
Prosječna podrška/domaćinstvo (EUR)	582	521	373	350

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV 2017–2020

U 2020. godini u sistem podrške bilo je uključeno 9.020 ha zemljišta (od 14.600 ha); s obzirom na to da postoji mogućnost rasta obradivog zemljišta, može se očekivati da će oko 12.400 ha (80% trenutno obrađenog zemljišta za biljnu proizvodnju) biti uključeno u sistem u bliskoj budućnosti. U 2020. godini nijesu uvedena dodatna plaćanja koja se odnose za prirodna ili druga ograničenja specifična za područja poljoprivredne proizvodnje.

Prioriteti u narednom periodu:

- Prema podacima MONSTAT-a (2020), korišćena površina višegodišnjih livada i pašnjaka iznosi 243.304 ha, što čini 94,4% ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta, i nije uključena u sistem podrške, što je u narednom periodu potrebno riješiti kao apsolutni prioritet. Površina zemljišta uključena u sistem podrške i održavana u skladu sa GAEC i SMR uslovima igra ključnu ulogu u definisanju finansijske omotnice u okviru ZPP;
- Drugi prioritet u narednom periodu jeste rješavanje procijenjenih 160.000 ha raspoloživog a neobrađenog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori.

Potrebna su neka dodatna prilagođavanja za kreiranje mjere direktnog plaćanja:

- Dodatna plaćanja po hektaru mladim poljoprivrednicima u obliku zasebne budžetske stavke, sa ograničenjem podrške na pet godina i izdvajanje od 3% omotnice direktnih plaćanja u trenutku pristupanja;
- Uvođenje GAEC i SMR koji su u potpunosti usklađeni sa EU i razvoj kontrolnih mehanizama;
- Uvođenje eko-šema i izdvajanje 25% omotnice direktnih plaćanja za njihovu implementaciju od dana pristupanja;
- Odgovoriti na pitanja tretmana direktnih plaćanja malim poljoprivrednicima (primjena šeme „mali poljoprivrednik“);
- Razvoj dodatne podrške po hektaru za područja sa otežanim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju (ANC).

Proizvodno vezana plaćanja za održivost i kvalitet: Proizvodno vezana direktna plaćanja za održivost (koje još nijesu usaglašene sa ZPP-om) u Crnoj Gori postoje za sektor mesa i mlijeka i ratarske kulture (sjemena i duvan). Oko 66% podrške direktnim plaćanjima namijenjeno je uzgajivačima u stočarstvu – u 2020. godini u šeme je uključeno oko 40.334 UG goveda, od čega 34.711 krava i junica (60% od ukupnog broja, koji prema MONSTAT-u iznosi 57.500).

Tabela 73: Proizvodno vezana plaćanja

	2017	2018	2019	2020
Vezana podrška stočarskoj proizvodnji (000 EUR)	2.352	2.864	3.090	3.500
Krave i priplodne junice (000 EUR)	1.232	1.688	1.800	2.050
Krave i priplodne junice (broj)	17.600	26.038	24.998	34.711
Ovce (000 EUR)	520	556	600	800
Ovce (broj)	65.000	69.579	64.270	106.656
Koze (000 EUR)	80	90	90	100
Koze (broj)	10.000	10.797	15.335	14.574
Goveda, bikovi i volovi (000 EUR)	520	530	600	550
Goveda, bikovi i volovi (broj)	3.696	3.767	3.355	3.304
Broj UG – uključeno u šeme – procijenjeno	23.472	30.391	29.225	40.634
Stočarska gazdinstva – broj	5.736	5.736	5.702	5.802
Broj UG/gazdinstvo	4	5	5	7
Prosječna podrška/gazdinstvo (EUR)	410	499	542	603
Vezana podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka (000 EUR)	1.600	1.600	1.650	1.650
Broj proizvođača mlijeka	1.999	2.033	1.700	1.700
Količina otkupljenog mlijeka	25.901.588	28.521.564	27.871.470	28.862.224
Prinos po kravi ⁴² (l/godinu)	5.494	5.494	5.494	5.494
Broj krava (izračunati)	4.715	5.191	5.073	5.253
Prosječno muznih krava/gazdinstvo	2,4	2,6	3,0	3,1
Prosječna podrška/domaćinstvo	800	787	971	971
Vrijednost isplata mljekarama (000 EUR)	207	236	344	479
Vezana podrška za preradu mlijeka na gazdinstvu (000 EUR)	0	729	1.000	1.500
Količina prerađenog mlijeka	-	-	-	35.000.000
Broj korisnika		1.333	1.537	1.940
Prosječna podrška/domaćinstvo		547	651	773
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	220	220	220	250
Broj korisnika	1.441	1.515	1.498	1.638
UG broj	21.285	21.275	21.009	22.717
UG/gazdinstvo	15	14	14	14
Prosječna podrška gazdinstva (EUR)	153	145	147	153
Vezana podrška za proizvodnju sjemenskog materijala (000)	0	50	70	70
Površina sjemenskog materijala (ha)	-	129,9	129,9	180
Vezana podrška za duvan (000 EUR)	50	50	50	50
Udruženje proizvođača duvana (000 EUR)		15	15	15
Podrška proizvodnji duvana (ha)	25,8	27,7	26,5	20,7
Broj korisnika direktnih plaćanja	39	47	43	31
Broj korisnika	-	8	8	9

Izvor: Godišnji izvještaj, MPŠV 2017–2020

Stočarska proizvodnja: Oko 40.000 UG (od 106.000 koje je prijavio MONSTAT) uključeno je u programe podrške u 2020. godini, što znači da više od 62% životinja (u UG) ne podliježe nikakvoj

⁴²Prinos po kravi u skladu sa studijom 2018. koju je izradila Savjetodavna služba Crne Gore (Godišnji izvještaj 2019)

kontroli kvaliteta (ne samo u vezi sa GAEC i SMR već i u pogledu kontrole kvaliteta hrane u slučaju direktne prodaje na gazdinstvima). Sa druge strane, isplate su rezultirale značajnim pomakom u uključivanju životinja u podršku (23.400 UG u 2017. na 40.600 UG u 2020. godini, što je rast od 73%). Ovo je uzrokovano stimulativnom podrškom (u 2017. godini podrška je iznosila 410-603 EUR/gazdinstvu) i rezultiralo je povećanjem prosječnog broja životinja po gazdinstvu u sistemu subvencija (sa 4 UG u 2017. na 7 UG u 2020). Cilj je da se obezbijedi da 80% (84.000) UG bude u sistemu podrške u narednom periodu. Podrška po grlu je 85 eura za goveda za priplod.

Proizvodnja mlijeka: Otprilike 11.000 krava (33% svih krava uključenih u podršku u 2020. godini) uključeno je u programe podrške proizvodnje mlijeka u 2020. godini (pod pretpostavkom prinosa kravljeg mlijeka od 5494 l). Količina subvencionisanog mlijeka (sakupljenog u mljekarama i prerađenog na gazdinstvima) u Crnoj Gori u 2020. godini iznosila je oko 63 mil. litara. Iako proizvodnja mlijeka iz godine u godinu raste (prema podacima MONSTAT-a, proizvodnja kravljeg mlijeka iznosi 165 mil. litara), veliki dio proizvedenog mlijeka se i dalje prodaje na gazdinstvima direktnom prodajom, pa je u narednim godinama neophodno intenzivno uključivanje i proizvodnje mlijeka u kontrolu kvaliteta (uključivanjem 36.000 krava u proizvodnji mlijeka u šeme podrške). Osnovna premija po litru u 2022. godini iznosila je 0,05 EUR, što je otprilike 270 EUR po grlu. Dodatno, premije po litru u 2022. godini su 0,08 centi + 0,01 cent za preko 5000 kg, što je ukupno 0,13 po litru, pa je cjelokupna premija po grlu 714,22 eura. Proizvodno vezana plaćanja u stočarstvu trenutno nijesu dio IAKS-u i ne sprovodi ih Direktorat za plaćanja.

Sjemenski materijal: Direktna plaćanja za sjemenski materijal proizvodno su vezana plaćanja; u 2020. godini mjera uključuje osam korisnika, sa 180 ha.

Prioriteti u narednom periodu

U narednom periodu prioriteti će biti usmjereni na:

- Uvođenje vezanih plaćanja u biljnoj proizvodnji vezano za prinose i kvalitet;
- Prenošnje sprovođenja direktnih plaćanja u stočarstvu na Direktorat za plaćanja;
- Podešavanje podrške za mlijeko po litru na plaćanja po grlu;
- Povećanje uključenosti grla u sistem podrške na 80% UG i
- Razvoj eko-šema u sektorima stočarske proizvodnje.

U novom ZPP-u, ograničenje utvrđeno za vezana plaćanja je 13% alokacija za direktna plaćanja + 2% omotnice za vezana plaćanja za podršku sjetve leguminoza. Ovo pitanje će se morati razmotriti tokom pripreme budžetske omotnice u okviru ZPP-a do momenta pristupanja.

Registri: Svi poljoprivrednici koji traže podršku u poljoprivredi i ruralnom razvoju moraju biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava. Od 2018. godine politika podržava uključivanje što većeg broja površina i životinja u sistem podrške kako bi se obezbijedila usklađenost proizvodnje sa GAEC i SMR-ovima i stimulisao rast obrađenih površina. Pristup se pokazao uspješnim, jer se broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u RPG povećao sa 7.445 u 2017. na 13.700 u 2020. godini, odnosno na 16.500 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u 2022. godini. Ostvaren je i porast broja UG po

gazdinstvu. Uvođenjem livada i pašnjaka u sistem subvencija, kao i dodatnih eko-šema, očekuje se da će se broj registrovanih gazdinstava do kraja 2028. godine povećati na 25.000–27.000.

2.7.3 Mjere tržišne podrške

Alati za upravljanje rizikom

Alati za upravljanje rizikom služe za zaštitu prihoda od mogućih gubitaka poljoprivredne proizvodnje i životinja izazvanih elementarnim nepogodama ili požarima. Za ovu namjenu obezbijeđena je alokacija prikazana u sljedećoj tabeli (period od 2017. do 2020. uzet je zbog operativnog Registra poljoprivrednih gazdinstava).

Tabela 74: Upravljanje rizikom

Alati za upravljanje rizikom	2017	2018	2019	2020
Broj registrovanih gazdinstava	7.445	9.557	11.742	13.751
Budžet alociran za upravljanje rizicima (u 000 EUR)	80	80	150	200
Broj prijavljenih	64	265	313	279
% prijavljenih koji su primili podršku	0,9%	2,8%	2,7%	2,0%

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV, 2017–2020

Mjeru koristi oko 2-3% registrovanih poljoprivrednih gazdinstava. Raspodjela budžeta je pratila broj upisanih korisnika u registar poljoprivrednih gazdinstava, jer poljoprivrednici u Crnoj Gori nijesu voljni da se registruju ukoliko ne podnose zahtjev za subvenciju.

Prioriteti u narednom periodu: Alati za upravljanje rizikom biće podržani i u narednim godinama, uz očekivano povećanje broja korisnika, za šta će se pripremiti posebne promotivne aktivnosti koje prate kampanje direktnih plaćanja. Procjenjuje se da će se broj korisnika povećati na 3–4%. Pored osiguranja kao direktne mjere, potrebno je snažnije promovisati ulaganja u navodnjavanje i zaštitu od grada, kao i pojačati savjete i standarde o upotrebi sredstava za zaštitu bilja.

Sektorske podrške i tržišne mjere

Još uvijek nijesu uspostavljeni sektorski operativni programi u sektorima voća i povrća i ostalima koji bi bili u skladu sa ZPP-om za period 2023–2027, a čije je sprovođenje u ZPP 2023–2027. regulisano Uredbom EU 2115/2021 (ranije je bila dio Uredbe EU 1208/2013). Potrebna su prilagođavanja u interventnom skladištenju i podršci snabdijevanja obrazovnih ustanova zdravom hranom (školska šema) kako je predviđeno Akcionim planom za usvajanje pravne tekovine EU. Za voće i povrće, ostale sektore i sektore za vinarstvo i pčelarstvo, dosadašnje podrške su date kao pojedinačne podrške (direktna plaćanja ili strukturne mjere ruralnog razvoja) ili u obliku tehničkih usluga (obrazovanje, istraživanje, razvoj, analiza i savjetovanje i subvencije politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta). U sektoru vina su u 2020. godini sprovedene dvije usklađene mjere. U sektoru pčelarstva mjere su dobro razvijene, a Nacionalni program pčelarstva je u izradi (i uključen u Akcioni plan za usvajanje

pravne tekovine). Mjere se već implementiraju od momenta usvajanja legislative o šemama kvaliteta od 2018. i financirane su iz nacionalnog budžeta.

Tabela 75: Sektorska podrška 2014–2020

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Subvencije politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta (000 EUR) – ukupno	0	0	0	0	210	250	215
Politika kvaliteta – šeme kvaliteta	0	0	0	0	90	95	85
Uvođenje standarda kvaliteta i bezbjednosti hrane	0	0	0	0	30	30	30
Promocija poljoprivrednih proizvoda i poljoprivrede, edukacija i studijska putovanja poljoprivrednih proizvođača	0	0	0	0	90	125	100
Program mjera kontrole kvaliteta proizvoda	173	165	175	170	172	212	212

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV, 2017–2020

Sprovođenje programa u sektorima voća i povrća moguće je u okviru ZPP-a samo kad je uspostavljena proizvođačka organizacije sa odobrenim operativnim programom. Za druge sektore (kao što su meso i mlijeko), operativne programe mogu donijeti i druge vrste organizacija udruživanja proizvođača. U narednom periodu od ključnog značaja je razvijanje modela saradnje proizvođača na bazi pristupa odozdo prema gore (klasteri se čine prilično uspješnim), kao i razvoj modela sektorskih operativnih programa (u vidu podmjera sa kriterijumima posvećenih određenom sektoru), koji će se koristiti kao osnova za nacionalnu podršku i kasnije biti implementiran kao sektorski operativni programi ZPP-a nakon pristupanja.

Sektor pčelarstva: Budžetska podrška u sektoru pčelarstva raste tokom razdoblja 2014–2020, a u 2020. godini je za ovaj sektor izdvojeno 400.000 EUR. Prema MPŠV-u, u Registar poljoprivrednih gazdinstava upisano je 1580 pčelara, sa 70.956 košnica u 2022. U strukturi Saveza pčelarskih organizacija trenutno je 39 pčelarskih udruženja, uglavnom na nivou opština. Izrada Nacionalnog programa za pčelarstvo predviđena je Akcionim planom za usvajanje pravne tekovine. Budžet za sektor pčelarstva je u ZPP-u određen odvojeno od budžeta za direktnu podršku i ruralni razvoj (EU Uredba 2115/2021, Aneks XI). Mora se uzeti u obzir da je budžet za pčelarstvo odvojen pod ZPP-om i o njemu se mora zasebno pregovarati. Indikativni nivo podrške u strateškim planovima ZPP-a susjednih zemalja varira od 3,1 EUR po košnici (Slovenija, Italija) do 4,3 EUR po košnici (Hrvatska). Broj košnica se utvrđuje na osnovu registrovanih pčelinjih košnica tri godine uzastopno.

Sektor vina: Podrške slične podrškama iz ZPP-a u sektoru vina sprovode se od 2019. Crnogorski akcioni plan za usvajanje pravne tekovine predviđa neophodno prilagođavanje izmjena i dopuna Zakona o vinu. Međutim, sektorske podrške dodijeljene sektoru vina tokom 2019. i 2020. niske su u poređenju sa susjednim zemljama (Austrija 284 EUR/ha, Hrvatska 590/ha, Slovenija 315 EUR/ha, Crna Gora 33,9 EUR/ha). S obzirom na to da je vino važan izvozni proizvod, potrebno je intenzivirati već započete aktivnosti na stvaranju imidža Crne Gore kao vrhunske vinske destinacije. Kao i u sektoru pčelarstva, alokacija omotnice za vino je posebna alokacija u okviru ZPP-a, pa je za njenu dodjelu nakon pristupanja neophodno pregovarati zasebno.

Ostale tržišne mjere (regulisano Tržišnom regulativom 2117/2021): Crna Gora je implementirala pilot-program za plasman voća i povrća, mlijeka i mliječnih proizvoda u obrazovne ustanove. Iako se radilo

o uspješnom iskustvu, prekinuto je zbog COVID krize. U narednom periodu aktivnosti će biti praćene izradom pravne podloge predviđene nacionalnim akcionim planom za usvajanje pravne tekovine, te sprovođenjem podrške.

2.7.4 Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja

Politika ruralnog razvoja igra vrlo važnu ulogu u novoj crnogorskoj poljoprivrednoj politici. Od 2006. godine, budžetska podrška ruralnom razvoju strukturirana je u tri osovine, a sadržaj podrške uporediv je sa onima u okviru ZPP-a:

- mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede (osovina 1),
- mjere podrške održivom gazdovanju prirodnim resursima (osovina 2),
- mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima (osovina 3).

Osovina 1 obuhvata najveći udio budžeta (93,3% u 2020) zbog korišćenja EU/IPA i IPARD fondova u pretpripravnim ulaganjima u primarnu proizvodnju i investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda. Ovo je praćeno podrškom na osovini 3 (6,7%), dok su mjere osovine 2 služile primarno kao pripreme aktivnosti za širenje opsega pretpripravnih pomoći i biće uključene u IPARD III program, a kasnije i u većoj mjeri kroz ZPP.

Tabela 76: Alokacija za ruralni razvoj po osovinama (EUR)

Osovina	Opis	2017	2018	2019	2020	Udio
Osovina 1	Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede	16.817	21.685	29.310	37.365	93,29%
Osovina 2	Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima	645	710	790	780	1,95%
Osovina 3	Mjere za unapređenje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	1.850	1.833	3.360	2.688	6,71%
	Ukupno	18.667	23.518	32.670	40.053	100,00%

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV, 2017–2020

2.7.4.1 Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede

Mjera za jačanje konkurentnosti poljoprivrede (Osovina 1) ima najviše (17 od ukupno 23) i za njih je predviđen najveći iznos sredstava (55,6% ukupnog agrobudžeta za 2020. godinu). Fokus je usmjeren na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane kroz podršku ulaganju u primarnu proizvodnju i prerađivačku industriju, podršku uvođenju međunarodnih standarda i organizovanje proizvođača. Struktura mjera slijedi mjere ZPP-a.

Tabela 77: Budžet za mjere Ose 1 2017–2020 (000 EUR)

	2017	2018	2019	2020	Udio
IPARD like, IPARD II (M1, M3)**	11.100	16.400	23.600	28.000	74,94%
MIDAS – grantovi	1.840	0	0	3.000*	8,03%
Mala ulaganja u primarnu poljoprivrednu proizvodnju i preradu	1.650	1.780	1.760	1.790	4,79%
Nacionalne mjere djelimično usklađene sa EU	900	1.155	1.215	1.245	3,33%

Mladi poljoprivrednik	372	400	445	400	1,07%
Saradnja i priprema lidera	310	1.240	1.500	2.150	5,75%
Ukupno	16.817	21.685	29.310	37.365	100,00%

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV 2017–2020

*U agrobudžetu 2020. Godine 4.500 (od onih koji su opredijeljeni za saradnju 1.500 – podrška sabirnim centrima)

** Visina alokacije javne podrške

IPARD like I i IPARD like II

IPARD like I i IPARD like II su bili projekti koje je finansirala EU, a a čiji je cilj bio da pripreme crnogorski poljoprivredni sektor, kao i crnogorske institucije, za buduće članstvo u EU modernizacijom proizvodnje i jačanjem konkurentnosti, te implementacijom standarda EU. Podržali su sprovođenje šema dodjele bespovratnih sredstava, koja se temelje na mjerama predviđenim programa IPARD II (ulaganja u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima i ulaganja u fizički kapital vezan za preradu i marketing u vezi s poljoprivrednim proizvodima i proizvodima ribarstva). U okviru projekata IPARD like I i IPARD like II podržana su ukupno 424 projekta, u ukupnom iznosu od 8.98 mil. EUR.

Projekat IPARD like I realizovan je kroz dva javna poziva, u periodu od decembra 2014. do decembra 2017. godine. MPŠV je podržalo ukupno 347 poljoprivrednih proizvođača iz sva tri regiona Crne Gore. Podrška je osigurana u iznosu od 50% prihvatljivih investicija (bez PDV-a) za sve sektore investicija, uz sljedeće izuzetke za podršku određenim kategorijama poljoprivrednih proizvođača (ne odnosi se na pravne osobe): (A) do 55% prihvatljivih neto ulaganja (bez PDV-a) za mlade poljoprivrednike (do 40 godina u trenutku donošenja odluke o dodjeli podrške); (B) do 60% prihvatljivih neto troškova ulaganja (bez PDV-a) za aplikante u planinskim područjima (iznad 600 m nadmorske visine); (C) do 65% prihvatljivih neto (bez PDV-a) troškova za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva smještena u planinskim područjima koja vode mladi poljoprivrednici (do 40 godina starosti u trenutku potpisivanja Ugovora o dodjeli bespovratnih sredstava).

Tabela 78: IPARD like I projekat

Sektor investicija	Br. aplikacija	Ugovoreno			Podržano/plaćeno		
		Br. aplikacija	Iznos investicija (EUR)	Iznos podrške (EUR)	Br. aplikacija	Iznos investicija (EUR)	Iznos podrške (EUR)
			(bez PDV-a)			(bez PDV-a)	
Sektor stočarstva	435	291	8,879,024.04	5.277.414,52	240	6.083.428.65	3.636.460,52
Biljna proizvodnja	233	135	3.835.854,43	2.109.002,10	101	2.386.729.87	1.301.578,84
Akvakultura	17	10	378.681,21	189.340,61	6	243.588,43	121.794,21
UKUPNO	734	433	13.504.035,54	7.821.195,13	347	8.713.746,95	5.059.833,57

Izvor: Kancelarija MIDAS

Ukupan iznos podrške je pet mil. EUR, dok je ukupna vrijednost investicije 8.7 mil. EUR. Procenat realizacije u odnosu na ukupne zahtjeve je 47,27%, pri čemu stočarska proizvodnja učestvuje sa 69,16%, biljna proizvodnja sa 29,11%, dok akvakultura učestvuje sa 1,72% od ukupnog broja podržanih/isplaćenih projekata.

Unapređenje poljoprivredne prakse korišćenjem podrške IPARD like I projekta posebno se ogleda u:

- Poboljšanju uslova proizvodnje (25,8%);
- Smanjenju vremena obrade/proizvodnog procesa (25,3%);
- Povećanju proizvodnog prinosa (22,1%);
- Smanjenju troškova angažovanja dodatne mehanizacije (14,4%).

Projekat IPARD like II realizovan je kroz četiri (4) poziva u periodu od marta 2016. do avgusta 2018, pri čemu su poslednji projekti realizovani u junu 2019. MPŠV je podržalo ukupno 77 projekata iz sva tri regiona Crne Gore, a nosioci projekta su poljoprivredna gazdinstva i pravne osobe registrovane u poljoprivredno-prerađivačkom sektoru.

Tabela 79: IPARD like II projekat

Javni poziv	Broj aplikanata	Broj ugovorenih projekata	Broj podržanih/plaćenih projekata	Iznos ulaganja (bez PDV-a) (EUR)	Iznos podrške (EUR)
2.1	40	33	28	2.833.088,53	1.969.160,29
2.2	43	32	25	2.992.279,01	1.496.139,52
2.3	30	18	14	864.854,10	432.427,35
2.4	15	15	10	37.350,36	22.021,14
UKUPNO	128	98	77	7.832.804,60	3.919.748,30

Izvor: Kancelarija MIDAS

IPARD II

Od 2018. godine, kada se IPARD II počeo sprovoditi, do 1. decembra 2021, kroz sedam javnih poziva,⁴³ IPARD Agencija primila je 805 prijava, sa 416 ugovorenih projekata ili 51,67% od ukupnog broja prijava i 210 plaćenih/dovršenih projekata ili 50,48% ukupno ugovorenih projekata.

Tabela 80: Implementacija IPARD II

Mjera	Budžet	Ukupno prijavljenih projekata		Ugovoreni projekti		Pomoć isplaćena korisnicima	
Broj poziva i datum zatvaranja poziva	Doprinos EU-a 2014–2020 (EUR)	Ne.	doprinos EU (EUR)	Ne.	doprinos EU (EUR)	doprinos EU (EUR)	Broj dovršeni h projekat a
M1 – Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	16.270.000	569	19.388.523	364	12.297.852	4.934.664	199
poziv 1_ (15. maja 2018)		389	11.081.919	246	7.147.856	4.581.379	190
poziv 2_ (19. avgusta 2020)		180	8.306.604	118	5.149.996	353.285	9
poziv 3_ (10. novembra 2021)		-	-	-	-	-	-
M3 – Investicije u fizički kapital vezano za prerađu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	17.770.000	134	29.445.602	52	9.760.915	2.260.187	11
poziv 1_ (16. jula 2018)		45	8.809.425	20	3.676.673	1.700.233	8
poziv 2_ (20. decembra 2019)		52	12.039.135	26	5.702.613	559.954	3
poziv 3_ (15. aprila 2021)		37	8.597.042	6	381.629	-	-

⁴³Prvi javni poziv za M7 je u administrativnoj kontroli.

M7 – Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja (7.1)	4.560.000	102	4.657.343	0	0	0	0
poziv 1_ (30. septembra 2021)		102	4.657.343	-	-	-	-
Ukupno	39.000.000	805	53.491.468	416	22.058.768	7.194.851	210

Izvor: MPŠV

Od raspoloživih približno 39.000.000 eura za programski period 2014–2020, potrošeno je 7.194.851 EUR ili 18,45%. Sprovođenje IPARD II programa nastavlja se do kraja 2023. godine.

MIDAS – grantovi

Projekat MIDAS implementirao je pet javnih poziva za grantove tokom 2009–2015. i podržao različite korisnike (poljoprivrednike, poljoprivredne organizacije) za mjere ruralnog razvoja kompatibilne sa IPARD II programom EU. Prvi i četvrti javni poziv odnosili su se na mjeru „Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva“, drugi i treći javni poziv odnosili su se na mjeru „Poljoprivredno-ekološka ulaganja u planinska gazdinstva“ i „Upravljanje stajnjakom i sprečavanje erozije“, dok se peti javni poziv odnosio na „Ulaganja u upravljanje stajnjakom“. Primljeno je ukupno 1.467 prijava i odobreno je 794, dok je 659 finansirano. Iskustvo u sprovođenju ovih mjera ugrađeno je u Program ruralnog razvoja u skladu sa EU IPARD, koji je izradilo MPŠV uz podršku EU u okviru IPA 2008 i dalje uz podršku drugih projekata – EU IPA i Svjetskom bankom. Međutim, uprkos teškoćama, čini se da je projekat MIDAS grant bio prilično efikasan u napredovanju ka željenim ciljevima. Naime, nakon prvog poziva preko MIDAS-a, pristiglo je maksimalno 780 prijava, od čega je odobreno 333, dok je finansirano 268 projekata.

Tabela 81: Ukupan broj primljenih i odobrenih aplikacija kroz MIDAS grant projekat

	Broj prijava	Ukupan iznos investicije EUR	Iznos podrške EUR
Primljeni zahtjevi	1.467	36.223.638,98	18.385.285,75
Važeći ugovori o grantu	660	13.039.440,51	18.385.285,75
Investicije	659	12.791.950,61	6.532.040,64

Izvor: Godišnji izvještaj MIDAS-a, 2017

Tabela 82: Ukupan broj finansiranih projekata, po različitim pozivima i izvorima finansiranja kroz MIDAS grant projekat

Javni poziv	GEF iznos	Zbir IBRD-a	Iznos podrške	Ukupan iznos investicije	Broj projekata
M1	71.743,02	2.547.768,61	2.619.511,60	5.239.023,16	268
M2	580.036,48	0	580.036,48	966.727,47	97
M3	212.138,01	0	212.138,01	345.490,87	32
M4	534.250,41	2.377.090,32	2.911.340,72	5.822.681,44	223
M5	209.013,84	0	209.013,84	418.027,67	39
Ukupno	1.607.181,75	4.924.858,93	6.532.040,65	12.791.950,61	659

Izvor: Godišnji izvještaj MIDAS-a, 2017

Što se tiče unapređenja poljoprivredne djelatnosti, korišćenjem sredstava MIDAS-a ostvareni su sljedeći efekti:

- povećani prinosi (potvrđeno od 24,6% odobrenih projekata);
- smanjeni troškovi korišćenja mašina (24,1%);
- poboljšani uslovi proizvodnje (21,5%);
- smanjeno vrijeme obrade/proizvodni proces (19,5%).

Dobijena sredstva poljoprivrednici su uglavnom koristili za povećanje stočnog fonda (34,1%) i nabavku nove mehanizacije (26,8%), što je pozitivno uticalo na povećanje proizvodnih kapaciteta. Drugi projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS 2) odobren je u MIDAS 2. U Agrobudžetu za 2020. godinu, 1.500.000 eura je namijenjeno osnivanju otkupnih centara, sa ostalih 3.000.000 nedostupnim u 2020. godini. Pozivi su počeli u 2021. godini u oblasti podrške investicijama u preradu na gazdinstvima.

Mala ulaganja

Postoji nekoliko malih investicionih tendera uključenih u Osovinu I Agrobudžeta. Udio tih investicionih podrški (ispod 10.000 EUR) u 2020. godini iznosio je oko 4,7% budžeta za ruralni razvoj sa oko 1.000 korisnika godišnje i uz MIDAS podršku, koja je djelimično namijenjena grantovima.

Tabela 83: Male investicije 2017–2020

000 EUR	2017	2018	2019	2020
Podrška podizanju proizvodnih zasada vinove loze (razvoj vinogradarstva i vinarstva)	200	170	130	120
Podrška podizanju i modernizaciji/opremanju proizvodnih voćnjaka	250	240	210	190
Podrška primarnoj proizvodnji u maslinarstvu	200	170	150	140
Podrška gajenju višegodišnjih ljekovitih i aromatičnih biljaka	100	100	80	40
Podrška podizanju i održavanju matičnih zasada pojedinih voćnih vrsta	0	0	80	70
Podrška nabavci mašina, priključaka i opreme u funkciji primarne proizvodnje	350	440	550	750
Podrška investicijama u navodnjavanje (bunari i cisterne od 2019)	250	320	320	250
Podrška dostizanju standarda dobrobiti životinja u stočarstvu	0	0	100	70
Podrška poboljšanju kvaliteta sirovog mlijeka	100	100	140	160
Podrška investicijama za preradu na porodičnim gazdinstvima	200	240	0	0
Ukupna mala ulaganja osa I – nacionalna (000 EUR)	1.650	1.780	1.760	1.790
Broj korisnika	942	1.093	1.442	1.060

Izvor: MPŠV, 2021

Mjere za sada ne sprovodi Direktor za plaćanja. Nacionalno finansirane male investicije podijeljene su na niz mjera koje se sprovode kroz zasebne pozive, što kreatorima politike otežava praćenje efekta. Pošto je u Crnoj Gori većina gazdinstava mala, male mjere ulaganja predstavljaju potencijalnu konkurenciju IPARD programu. U narednom periodu potrebno je razmišljati o mogućnosti da se male investicije uključe u jedinstveni program van ili u okviru IPARD programa, implementiraju kroz Direktor za plaćanje i uključe u budući poboljšani centralizovani sistem upravljanja politikama.

Podrška za saradnju

U 2020. godini postojale su tri mjere podrške saradnji – podrška aktivnostima zadruga i nacionalnih udruženja, podrška formiranju otkupnih centara i podrška razvoju klastera u oblasti poljoprivrede (IFAD – RCTP – komponenta 1).

Tabela 84: Podrška za saradnju

000 EUR	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Podržavanje aktivnosti zadruga i nacionalnih udruženja	65	60	80	60		
Podrška formiranju otkupnih centara (MIDAS)	0	500	1.000	1500		
Podrška razvoju klastera u oblasti poljoprivrede (IFAD – RCTP – Komponenta 1)	0	47	232	305	144	263
Saradnja ukupno	65	1.240	1.500	2150		

Izvor: MPŠV, 2021

Najuspješniji projekat je bila podrška razvoju klastera (IFAD) – RCTP – Komponenta 1 (2017–2023), koji je uključivao 5.882 domaćinstava, unaprijeđeni trgovinski odnosi između manjih proizvođača, dobavljača i kupaca – uz podršku relevantnih javnih aktera, i povećan nivo ulaganja u lance vrijednosti. Do 2021. godine 2.636 manjih proizvođača uključeno je u odabrane lance vrijednosti, razvijano je 12 klastera. U anketi od 100 ispitanika, 80% preduzeća iz ruralnih područja prijavljuje povećanje dobiti (izvještaj misije nadzora RCTP 2021⁴³).

Nacionalne podrške koje nijesu u skladu sa ZPP-om

Postoje takođe mjere nacionalne podrške koje nijesu u potpunosti u skladu sa pravilima ZPP-a (godišnja podrška za sjeme i podrška za kupovinu životinja nijesu prihvatljivi prema ZPP-u) i ne mogu se sprovoditi nakon pristupanja.

Tabela 85: Nacionalne mjere koje nijesu u skladu sa ZPP

	2017	2018	2019	2020
Podrška unapređenju stočarstva (000 EUR)	600	590	500	400
Broj korisnika	153	97	45	51
Podrška proizvodnji povrća (000 EUR)	300	330	370	400
Broj korisnika	362	322	392	441
Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka (000 EUR)	0	235	345	445
Nacionalne mjere koje nijesu usklađene sa ZPP ukupno (000 EUR)	900	1.155	1.215	1.245

Izvor: MPŠV, 2021

Mjere su veoma važne za crnogorske poljoprivrednike, i u narednim godinama veoma je važno pronaći alternativne načine za implementaciju.

Prioriteti za naredni period u pogledu mjera Osovine I su:

- Implementacija IPARD II programa (završetak 2023) – mjere M1 – Ulaganje u poljoprivredna gazdinstva i M3 – ulaganje u obradu i optimizaciju mjera, sa ciljevima u programu;
- Implementacija IPARD III (M1 i M3) sa ciljevima u programu (do 2030);
- Razvoj jedinstvene mjere „mala ulaganja” i što je moguće veća integracija mjere u IPARD program;
- Realizacija svih programa u Direktoratu za plaćanja;
- Promovisanje i podržavanje različitih modaliteta saradnje i usklađivanje mjere u pogledu saradnje sa mjerama ZPP;
- Prilagođavanje neusaglašenih mjera za ispunjavanje kriterijuma prihvatljivosti ZPP-a i oblika ulaganja (u slučaju mreža otkupa mlijeka), nakon pristupanja;

- Optimizovanje i pojednostavljivanje administrativnih procedura za implementaciju IPARD programa korišćenjem pojednostavljenih kalkulacija troškova (t.j. Simplified Cost Options), unaprijed utvrđenih obrazaca i pojednostavljenih poslovnih planova za odabrane vrste investicija.

2.7.4.2 Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima

Druga grupa (osa II) odnosi se na održivo upravljanje prirodnim resursima, gdje se sprovode sljedeće mjere: održivo korišćenje planinskih pašnjaka, očuvanje genetskih resursa i organske proizvodnje i podrška upravljanju stajnjakom. Ova osovina ima mali udio u politici ruralnog razvoja, svega 1,94% budžeta je predodređeno za ruralni razvoj i 1,28% od ukupnog poljoprivrednog budžeta.

Tabela 86: Mjere za održivo upravljanje prirodnim resursima

	2017	2018	2019	2020
Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi (000 EUR)	40	40	40	40
Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi – broj korisnika	22	36	45	55
Organska proizvodnja (000 EUR)	300	350	400	400
Organska proizvodnja – broj korisnika	645	710	790	780
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka (000 EUR)	220	220	220	250
Broj korisnika	1.441	1.515	1.498	1.638
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka – broj UG	21.285	21.275	21.009	22.717
Podrška za upravljanje stajnjakom (000 EUR)	85	100	130	90
Podrška za upravljanje stajnjakom – broj korisnika	66	32	24	13
Osa II ukupno	645	710	790	780

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV, 2017–2020

Organsku proizvodnju kroz IAKS sistem realizuje Direktor za plaćanja; ostale mjere sprovodi MPŠV, Direktor za ruralni razvoj. U narednom periodu mjere će se sprovoditi kroz IPARD III – M4 i M11 i obrađivati kroz akreditovani IAKS sistem.

Prioriteti za naredni period

Izrada budžeta za mjere Ose II u narednom periodu će obuhvatiti sljedeće korake:

- Razvoj mjere M4 u okviru IPARD III (uključujući Organsku proizvodnju, Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi i Održivo korišćenje planinskih pašnjaka) i njena implementacija kroz IAKS sistem;
- Obaveze zelenog dogovora su uključivanje 25% uključivanja KPP u organsku proizvodnju do 2030. godine, što bi značilo 64.487 ha. IPARD III nacrt (M4) predviđa 23.250 ha obuhvaćenih obavezama upravljanja staništima, genetskim resursima, pejzažom i trajnim pašnjacima i livadama, što znači potrebu za uključivanjem dodatnih 41.137 ha do 2030. godine;
- Izrada programa obaveza (ili u okviru eko-šema) koji će doprinijeti utvrđivanju količine upotrebe mineralnih đubriva i pesticida radi potencijalnog smanjenja upotrebe za 50%, i smanjenju prodaje antimikrobnih sredstava za uzgajanje životinja za 50% do 2030. godine;
- Izrada mjere koja će doprinijeti smanjenju gubitaka hranljivih materija za najmanje 50% do 2030. godine (u okviru eko-šeme ili uz obavezu, uključujući sadnju mahunarki);

- Izrada programa koji će doprinijeti smanjenju GHG za 35% (u poređenju sa 1990. godinom), sprečavanjem šumskih požara i ulaganjem u šumarstvo (počevši od planiranja i implementacije M11 – mjere šumarstva u okviru IPARD III) i razvoja i implementacije mjere podrške organskoj proizvodnji i klimatskih mjera agrozaštite životne sredine (IPARD III, mjera M4);
- Razvoj dodatnog programa mjera sa obavezama (ili bez obaveza) sa višim standardima od GAEC i SMR, kao što su integrisano upravljanje štetnim organizmima i razvoj vodiča za njihovu primjenu;
- Izrada programa mjera sa obavezama i njihova pilot-implementacija kroz IAKS sistem (do pristupanja);
- Prilagođavanje budžeta u skladu sa odobrenim strateškim planom ZPP-a i puna implementacija – 35% budžeta za ruralni razvoj izdvojeno za Program agroekoloških, klimatskih mjera podrške organskoj proizvodnji sa višegodišnjim obavezama (AEC-Organic program) u trenutku pristupanja.

2.7.4.3 Mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

Treću grupu (III osa) u 2020. godini činile su dvije mjere: diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja; ruralni razvoj i izgradnja infrastrukture.

Razvoj dodatnih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima, realizovane su komponente prerada hrane na gazdinstvu (MIDAS 2 – implementacija u 2021) i podrška u investicijama u katune (100.000 EUR).

U okviru IPARD II, M7 – Diverzifikacija aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima i razvoj preduzetništva, dobila je uslovnu akreditaciju od strane EK i spremna je za sprovođenje.

Što se tiče ruralne infrastrukture, u toku je projekat IFAD RCTP (2017–2023) – do sada je izgrađeno ili obnovljeno 49 vodovodnih sistema i vodnih akumulacija od 50 ciljanih, što čini (98% konačnog cilja), obnovljeno je i izgrađeno 125 km puteva (104% konačnog cilja), uzimajući u obzir da je nakon preraspodjele sredstava konačni cilj povećan sa 90 na 120 km. Značaj puta u ruralnom području vrlo je važan za brzi transport lako kvarljivih proizvoda (svježe mlijeko, svježe maline), pogotovo za udaljenije proizvođače.

Prioriteti za naredni period

Prioriteti u narednom periodu su:

- Implementacija mjera diverzifikacija (IPARD II i IPARD III), LEADER i Ruralna infrastruktura (IPARD III) u okviru IPARD programa;
- Alokacija najmanje 5% budžeta za ruralni razvoj LEADER-u u trenutku pristupanja;
- Jačanje administrativnih kapaciteta u PRAG pravilima, kritično za implementaciju mjera ruralne infrastrukture EU;
- Nastavak saradnje sa IFAD-om kroz novi GORA projekat.

Podrška mladim poljoprivrednicima

Podrška mladim poljoprivrednicima u 2020. godini predstavlja 1,07% budžeta za ruralni razvoj, a 2017. godine bilo je 158 primalaca ove podrške.

Prioriteti za naredni period

- Mjera za mlade poljoprivrednike će se preurediti kako bi se podstaklo preuzimanje poljoprivrednih gazdinstava uz petogodišnju obavezu vođenja gazdinstava i vezana direktna plaćanja;
- Mjera namijenjena mladima na poljoprivrednim gazdinstvima proširiće se i na podršku početnicima – preduzetnicima u poljoprivredi i šumarstvu, te mladim preduzetnicima u vanpoljoprivrednim djelatnostima u ruralnim područjima;
- Ostvariti udio u okviru omotnice ZPP u trenutku pristupanja od najmanje 3%.

2.7.5 EU, Svjetska banka i pomoć Ujedinjenih nacija**Pomoć EU**

Pomoć EU sektoru poljoprivrede Crne Gore prvenstveno je prepoznata kroz apsorpciju Instrumenta za pretprijetupnu pomoć (IPA). Glavni doprinos IPA fondova ogleda se kroz tekući IPARD II projekat, čiji budžet iznosi 39 miliona eura bespovratne pomoći EU, dok se očekuje da će doprinos za IPARD III biti 63 miliona eura.

Oblast poljoprivrede nije podržana kroz IPA II programski period, međutim, realizovana su dva značajna projekta u oblasti ribarstva i bezbjednosti hrane, veterinarstva i fitosanitarnih poslova: IPA 2014 „Unapređenje kontrole i upravljanja ribarstvom“ (Direktno upravljanje, budžet 500.000 EUR) i IPA 2014 „Podrška veterinarskom sektoru“ (Direktno upravljanje, 2,3 miliona eura).

Osim u oblasti ruralnog razvoja, pomoć EU u oblasti poljoprivrede bila je podržana i kroz Fond za pomoć u evropskim integracijama (EUIF), koji je finansirao dvokomponentni projekat u periodu 2018–2019 – analizu i predloge šema direktnih plaćanja, i drugi u oblasti jačanja Integrisanog sistema uprave i kontrole, kojim upravlja Direktorat za plaćanja, sa ukupno 180.000 eura.

Štaviše, pomoć EU u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja bila je prepoznata i kroz učešće u IPA II prekograničnim programima (Interreg CBC), odnosno projektu Food4Health, koji se sprovodi sa partnerima iz Italije i Albanije. Projekat je u toku i predviđeni budžet za MPŠV je 192.000 eura, od čega se 85% finansira direktno iz EU – 163.200,000 eura. Takođe, MPŠV je učestvovalo u Interreg projektima ARIEL i Blue Land u oblasti ribarstva, sa ukupnim doprinosom EU od 78.376 EUR (ARIEL) i 161.605 EUR (Blue Land). Osim toga, Direktorat za vodoprivredu i Uprava za vode učestvovala su u projektima IPA 2014 i IPA 2016, kojima rukovodi Ministarstvo održivog razvoja i turizma / Ministarstvo ekologije, a koji se odnose na implementaciju Okvirne direktive o vodama u Crnoj Gori.

MPŠV se i dalje suočava sa velikim izazovima u procesu pristupanja EU, te je neophodno obezbijediti konstantno unapređenje administrativnih kapaciteta sa ciljem ispunjavanja završnih mjerila i kriterijuma za zatvaranje Poglavlja 11.

Podrška Svjetske banke

Svjetska banka je u periodu od juna 2009. do juna 2023. godine pružila podršku poljoprivredi kroz projekt Institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede u Crnoj Gori – MIDAS I i MIDAS II (Montenegro Institutional Development and Agriculture Strengthening). Cilj projekta je unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i ribarstva u Crnoj Gori kroz unapređenje pružanja državne podrške u skladu sa zahtjevima za pristupanje EU.

Što se tiče unapređenja poljoprivredne djelatnosti, korišćenjem sredstava MIDAS-a ostvareni su sljedeći uticaji:

- povećani prinosi (24,6% korisnika koji su sklopili ugovor);
- smanjeni troškovi upotrebe mašina (24,1%);
- poboljšani uslovi proizvodnje (21,5%);
- smanjeno vrijeme obrade / procesa proizvodnje (19,5%).

Podrška UN-a

FAO podrška Crnoj Gori u periodu 2013–2015, kroz nacionalni programski okvir, utvrdila je pet prioriteta područja:

- Izrada Nacionalne strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014–2020 – ključnog strateškog dokumenta koji daje osnovu za IPA II;
- Razvoj kapaciteta MPŠV upotrebom vještina kreiranja politika;
- Usklađivanje politike poljoprivrede i ruralnog razvoja sa standardima EU;
- Promocija dobre prakse u smanjenju uticaja klimatskih promjena na poljoprivredu – uključujući mjere za povećanje pripremljenosti ruralnog stanovništva i usklađivanje proizvodnih sistema kako bi se smanjila osjetljivost na suše i poplave;
- Promocija pilot-projekta ruralnog razvoja – uključujući povećanje tehničke pomoći grupama proizvođača i poljoprivrednoj strukturi za zajedničke aktivnosti, kao što su šumarstvo i stočarstvo.

Nacionalni programski okvir (CPF) zajedničkog razvoja Vlade i vodećih partnera usklađen je sa Integrisanim programom UN-a (2010–2015), kao i sa nacionalnim razvojnim prioritetima Crne Gore.

Implementacijom UN FAO projekta „Tehnička podrška uspostavljanju FADN sistema u Crnoj Gori“ započet je razvoj potpuno novog crnogorskog FADN softvera, sa podacima prikupljenim sa 30 gazdinstava.

RCTP je prvi projekat Međunarodnog fonda za poljoprivredni razvoj (IFAD) u Crnoj Gori i predviđen je za implementaciju u roku od 72 mjeseca, počevši od jula 2017. Projekat sadrži dvije glavne komponente: stvaranje klastera lanaca vrijednosti za održivu i otpornu ruralnu transformaciju i

podrška razvoju ruralne infrastrukture klastera. Ukupna vrijednost projekta iznosi 16.86 mil EUR, od čega je IFAD izdvojio iznos od 5,76 mil. EUR, a doprinos Crne Gore 11,10 mil. EUR. Glavni cilj projekta je doprinos jačanju i transformaciji malih gazdinstava na sjeveru Crne Gore, omogućavajući im da postanu konkurentniji i otporniji na klimatske promjene. Projekat se realizuje u sedam crnogorskih opština: Nikšić, Šavnik, Žabljak, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane i Petnjica, u četiri oblasti proizvodnje, u sektoru stočarstva: meso i mlijeko i mliječni proizvodi (ovce, koze i goveda), te u ratarskoj proizvodnji: maline i ostalo bobičasto voće i sjemenski krompir.

Saradnja sa UN će biti nastavljena i tokom narednog programskog perioda 2023–2027.

Planirane aktivnosti za naredni period

Tokom perioda 2017–2020. uloženi su intenzivni naponi u pogledu programiranja i apsorpcije preostalih sredstava IPA II dodijeljenih Sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja. Kao rezultat toga, odobren je projekat IPA 2018, sa finansijskim sporazumom potpisanim u decembru 2019. godine, koji je bio spreman za implementaciju 2020. godine. Zbog pandemije, budžet za ovaj projekat je prebačen u COVID fond za pomoć Crnoj Gori, što je faktički dovelo do otkazivanja projektnih aktivnosti.

Po preporuci Evropske komisije, MPŠV će planirane aktivnosti iz IPA 2018 realizovati kroz projekat IPA 2021 „EU za podršku poljoprivredi u Crnoj Gori“, za koji je finansijski sporazum između Vlade Crne Gore i Evropske komisije potpisan u decembru 2022. Projekat će se realizovati kroz naredne tri komponente, sa budžetom od devet mil. EUR:

- Komponenta 1: Poljoprivreda i ruralni razvoj, budžet – 3,6 mil. EUR, modalitet implementacije – direktno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva jačanje administrativnih kapaciteta MPŠV za usklađivanje i sprovođenje zajedničke poljoprivredne politike, jačanje kapaciteta Direktorata za plaćanja da postane potpuno funkcionalna Agencija za plaćanja i jačanje kapaciteta za upravljanje i razmjenu podataka za održivo upravljanje šumama;
- Komponenta 2: Bezbjednost hrane, veterinarski i fitosanitarni poslovi, budžet – 3,4 mil. EUR, modalitet implementacije – indirektno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva jačanje administrativnih kapaciteta Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove za implementaciju poglavlja 12 evropskog zakonodavstva, unapređenje kontrole nad uvozom robe veterinarskog i fitosanitarnog porijekla, unapređenje upravljanja i kontrole sistema bezbjednosti hrane i dalji razvoj sistema za upravljanje životinjskim nusproizvodima;
- Komponenta 3: Ribarstvo, budžet – dva miliona eura, modalitet implementacije – direktno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva unapređenje administrativnih i inspekcijskih kapaciteta Uprave za ribarstvo za razvoj i sprovođenje politike, dalji razvoj informacionog sistema ribarstva i obezbjeđivanje efektivne kontrole, inspekcije i sprovođenja pravila ZFP.

Pored implementacije IPA 2021, MPŠV kontinuirano doprinosi strateškom odgovoru Crne Gore IPA III, sa planom programiranja i realizacije projekata za period 2025–2027. MPŠV će tražiti podršku u sljedećim sektorima: poljoprivreda i ruralni razvoj, šumarstvo, ribarstvo i bezbjednost hrane, veterinarski i fitosanitarni poslovi. Predlozi projekata obuhvataju jačanje kapaciteta kroz tehničku

pomoć, *twinning* i nabavke, a prepoznati su u skladu sa strateškim i operativnim ciljevima navedenim u ovom dokumentu.

Buduća saradnja: Projekat „Gora“ se priprema u saradnji sa IFAD-om – projekat prilagođavanja klimatskim promjenama i otpornosti u planinskim područjima Crne Gore. Crna Gora je imala pravo na 10 miliona dolara grant podrške iz Adaptacionog fonda, što je iskorišćeno za dizajn „Gora“ projekta. Projekat će imati tri komponente: komponenta 1 – razvoj otpornog ekosistema kroz integrirano upravljanje teritorijom i lokalitetom; komponenta 2 – razvoj održivih domaćinstava kroz ekonomski održivi razvoj; komponenta 3 – podrška Ministarstvu ekologije u implementaciji adaptivnih rješenja za planinska područja u politikama i strategijama.

2.8 SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA

Na osnovu analize stanja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, SWOT analiza sumira snage i slabosti, mogućnosti i prijetnje sa kojima se poljoprivreda i ruralna područja mogu suočiti u narednom periodu i služi kao osnova za identifikaciju potreba. Detaljan SWOT je dostupan u Aneksu 2.

2.8.1 Rezime SWOT analize

Tabela 87: Sumirana SWOT analiza

<i>S (snage – strengths)</i>	<i>W (slabosti – weaknesses)</i>
• Obilje dostupnih resursa za proizvodnju – zemljište, voda, šume • Bogat biodiverzitet, prisutnost autohtonih vrsta, rasa i sorti u različitim sektorima (masline, vino, stočarstvo) • Proizvodnja hrane u Crnoj Gori je tradicionalna i održiva, njeno učešće u ukupnoj BDV ostaje isto i u kriznim situacijama • Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje • Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg cjenovnog ranga (vino, jagnjetina, pršut, sirevi) • Dobri uslovi za organsku proizvodnju • Evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu • Evidentan interes proizvođača i prerađivača za unapređenje pogona za primarnu proizvodnju i prerađu • Povećana potražnja za ruralnim turizmom i lokalno proizvedenom hranom • Dobra dostupnost podrške	• Loša samodovoljnost i sve više cijene hrane • 160.000 ha poljoprivrednog zemljišta se ne koristi za poljoprivredu • Smanjivanje ukupnog broja životinja • Niski prihodi i nestabilni poslovi u poljoprivredi • Nepovoljni demografski trendovi i starosna struktura u ruralnim područjima koji rezultiraju nedostatkom radne snage • Većina proizvodnje je ekstenzivna sa varijabilnim prinosima • Nizak nivo znanja i specijalizacije u proizvodnji • Nizak nivo proizvodnje po jedinici gazdinstva • Mali i usitnjeni posjedi • Relativno visoke cijene inputa, koje utiču na cijenu finalnih proizvoda • Nizak nivo tržišne prodaje lokalno proizvedene hrane • Loša saradnja i nedostatak čvrstih oblika povezanosti svih aktera u proizvodnom lancu • Nedovoljan nivo standarda kvaliteta • Nizak nivo linija i centara za skupljanje mlijeka • Proizvodni objekti nijesu u skladu sa EU standardima

	• Nedostatak javne svijesti o prednostima domaćih proizvoda • Većina područja za poljoprivrednu proizvodnju su teško dostupna • Loša infrastruktura u većem dijelu ruralnih područja • Nedovoljno razvijen sistem statistika i analitika u poljoprivredi • Slaba promocija i marketing crnogorske hrane • Slaba upotreba podrške u poljoprivredi
<i>O (mogućnosti – opportunities)</i>	<i>T (prijetnje – threats)</i>
• Povećanje korišćenja resursa u poljoprivredi • Podizanje samodovoljnosti smanjenjem uvoza • Stabilizacija i povećanje prinosa u primarnoj proizvodnji • Povećanje saradnje za agregaciju proizvodnje i prerade, obezbjeđenje održivog korišćenja proizvedenih poljoprivrednih proizvoda • Jačanje marketinga lokalno proizvedene hrane • Povećanje količine hrane proizvedene u okviru šema kvaliteta i organske hrane • Jačanje stabilnosti raspoložive radne snage u poljoprivredi u kombinaciji sa nepoljoprivrednim aktivnostima na gazdinstvu • Povećanje dostupnosti sredstava za start-up • Povećanje udjela mladih i novih poljoprivrednika i njihovih porodica • Povećanje korišćenja IPARD sredstava • Povećanje izvoza konkurentnih proizvoda • Brži tehnološki razvoj, jačanje stručnih vještina i institucija koje podržavaju razvoj poljoprivrede • Razvoj robne marke i marketinške strategije za crnogorsku hranu • Jačanje savjetodavne službe usko povezane sa istraživanjem • Razvoj inovativnih programa za proizvodnju hrane kroz saradnju poljoprivrednika, savjetodavnih i naučnih organizacija • Uključivanje svih ključnih potreba u strateški plan ZPP	• Dalja depopulacija ruralnih područja i napuštanje poljoprivrednog zemljišta i resursa • Dalje smanjenje samodovoljnosti hranom i povećanje uvoza i cijena hrane dovelo bi do povećanog rizika od siromaštva • Domaći proizvodi imaju mali tržišni udio

Tabela 88: Rizici i akcije ublažavanja

Rizik	Ublažavanje
Rizik od nestašice hrane na globalnom nivou (nedostatak uvezene robe)	Samodovoljnost u snabdijevanju hranom i adekvatno upravljanje kapacitetima

Rizik od velikog broja izbjeglica (nedovoljno hrane za sve)	
Rizik povećanja cijene inputa usljed inflacije Rizici od ekstremnih klimatskih promjena, bolesti životinja i štetnih organizama bilja koji utiču na poljoprivrednu proizvodnju	Prioriteti intervencija - Ulaganja sa niskim troškovima potrošnje energije, niskim troškovima nabavljenih mineralnih đubriva i pesticida - Ulaganja uz korišćenje obnovljivih izvora, korišćenje autohtonih rasa, sjemena i sadnog materijala - Ulaganja u zaštitne šume - Ulaganja u racionalnu potrošnju vode, korišćenje sistema za navodnjavanje i plastenika i ulaganja u zaštitu od grada, oluja i vjetrova - Ulaganja u osiguranje imovine, usjeva i stoke
Padaju otkupne cijene Otkup nije kontinuiran	- Prioriteti ulaganjima u saradnju koja bi ojačala pregovaračku poziciju poljoprivrednih proizvođača, sigurnost otkupa, prerade i uključivanja u trgovinske linije ili šeme kvaliteta

2.8.2 Identifikacija potreba

Na osnovu analize stanja i rezultata prikazanih u SWOT-u, izdvojene su prednosti koje se mogu pretvoriti u mogućnosti i doprinijeti dinamičnijem rastu i razvoju poljoprivrednog sektora i ruralnih područja. Otklanjanje slabosti doprinosi postizanju tih mogućnosti, dok prijetnje opisuju moguću situaciju ako se aktivnosti za poboljšanje ne preduzmu. Opšti zaključak je da poljoprivredni sektor i ruralna područja u Crnoj Gori posjeduju značajne resurse, kako po obimu tako i po raznovrsnosti, koji pružaju značajne mogućnosti za samodovoljnost, rast, diverzifikaciju proizvoda i usluga i povećanje kvaliteta života na selu.

2.8.2.1 Ključna potreba 1: Očuvati i povećati prirodne i ljudske resurse za proizvodnju hrane

Do sada je samo 13.400 (od 43.800) gazdinstava uključeno u okvir poljoprivredne politike i registrovano u registru gazdinstava, pokrivajući samo 3,5% nacionalne KPP zemljišta, 38% UG životinja u uzgoju i 33% krava u proizvodnji mlijeka. Kako bi očuvali proizvodnju hrane, a takođe dali i mogućnost da postojeći poljoprivrednici povećavaju proizvodnju, potrebno je da registruju što više resursa za proizvodnju hrane u zemlji kako bi se njome upravljalo kroz mjere poljoprivredne politike. Ovo će doprinijeti lakšem pristupu poljoprivrednika podršci, a samim tim i podizanju prihoda proizvođača, koji će doprinijeti proširenim nacionalnim resursima za proizvodnju hrane, kojima se upravlja u skladu sa standardima EU.

2.8.2.2 Ključna potreba 2: Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe

U Prostornom planu Crne Gore (2007–2020) raspoloživo poljoprivredno zemljište naznačeno je na 514.501 ha. Podaci Monstata (2016) pokazuju da raspoloživo zemljište za poljoprivredu iznosi 334.049 ha, što ukazuje na značajno učešće konverzije poljoprivrednog zemljišta za druge namjene

ili napuštanje zemljišta. Postoji jaka potreba za uspostavljanjem realnog stanja korišćenja poljoprivrednog zemljišta i pripremom odgovarajuće pravne podloge koja bi obezbijedila očuvanje, zaštitu i revitalizaciju poljoprivrednog zemljišta.

2.8.2.3 Ključna potreba 3: Poboljšati samodovoljnost snabdijevanja hranom

Crna Gora uveliko zavisi od uvoza hrane. Udio uvoza hrane u ukupnom uvozu iznosi 22%. Sa druge strane, Crna Gora se suočava sa veoma niskom samoodrživošću u snabdijevanju pšenicom i mlinskim proizvodima (3,1%) i umjereno niskom samoodrživošću u snabdijevanju voćem (20–80%) i povrćem (paradajz 36%, luk 56% itd.). Mogućnost povećanja ponude hrane biljnog porijekla ograničena je, ali ipak postoje mogućnosti da se poveća efikasnost i korišćenje oko 160.000 ha poljoprivrednog zemljišta koje se ne koristi za poljoprivrednu proizvodnju. Crna Gora je oko 60% samodovoljna proizvodima životinjskog porijekla, mlijekom i mesom, samo 10% svinjskim i 40% živinskim mesom. Prema statistici (2020), u Crnoj Gori ima oko 106.000 UG, od čega su 67.600 (63%) goveda, 55.500 krave starosti dvije i više godina, što predstavlja potencijal za oko 300 miliona litara mlijeka bez povećanja stočnog fonda.

2.8.2.4 Ključna potreba 4: Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilizovati prinos

Proizvodnja hrane na malim gazdinstvima nije beznačajna u Crnoj Gori. Na okućnicama se proizvodi 12% povrća, 70% voća u ekstenzivnim voćnjacima, 67% krava za proizvodnju mlijeka koje nije ili je djelimično uključeno u sistem kontrole kvaliteta. Stoga, postoji potreba da se u budućnosti promovišu, ohrabre i podrže proizvođači da se bave ekstenzivnom proizvodnjom na način koji će rezultirati stabilnim prinosima proizvedene hrane, u skladu sa dobrom poljoprivrednom praksom i zakonskim zahtjevima upravljanja, u skladu sa pravnim tekovinama EU. Istovremeno, postoji potreba da se pojednostave administrativne procedure vezane za pristup podršci u poljoprivredi, da se obezbijede adekvatna znanja i savjetodavna podrška u tehnikama koje bi generisale više prinose i usklađenost sa dobrom poljoprivrednom praksom i zahtjevima upravljanja.

2.8.2.5 Ključna potreba 5: Povećati otpornost poljoprivrede na negativne pojave

Sve češće spoljne krizne situacije, kao što su klimatske promjene, globalna kriza bezbjednosti hrane i pandemija, predstavljaju prijetnju proizvodnji u poljoprivredi. U Crnoj Gori već nekoliko godina postoje instrumenti za ublažavanje posljedica prirodnih katastrofa, koje koristi oko 2% poljoprivrednika. Postoji potreba da se nastavi i poveća udio poljoprivrednika sa osiguranjem prihoda. Investicije koje pomažu u ublažavanju štetnih efekata klimatskih promjena, kao što su sistemi za zaštitu od grada, mraza ili sistemi za navodnjavanje, takođe treba da dobiju veću podršku. Ovo će doprinijeti stabilnijim prihodima poljoprivrednika, što će dovesti do kontinuiteta upravljanja resursima za proizvodnju hrane u Crnoj Gori.

2.8.2.6 Ključna potreba 6: Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade

U cilju povećanja efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, kao i prerade, potrebno je ulagati u opremu za proizvodnju, skladištenje i čuvanje i preradu u skladu sa standardima bezbjednosti hrane, smanjiti potrebe za radnom snagom i uticaj na životnu sredinu, te doprinijeti dobrobiti i zdravlju životinja. Postojala je investiciona podrška za obnovu poljoprivredne mehanizacije od 2011.

godine, i dalje postoji interesovanje za investicije, posebno na malim poljoprivrednim gazdinstvima. U okviru IPARD II programa za modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i prerade postoje raspoloživa sredstva, koja se koriste 28,1%. U budućnosti je potrebno ta raspoloživa sredstva bolje iskoristiti.

2.8.2.7 Ključna potreba 7: Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane

U Crnoj Gori postoji niz nevladinih organizacija, udruženja, klastera i drugih oblika organizovanja proizvođača. Međutim, do sada ne postoji organizacija proizvođača nalik na one u EU. Da bi se crnogorskom stanovništvu isporučila prepoznatljiva bezbjedna domaća hrana po prihvatljivim cijenama i ostvarili prihodi uporedivi sa drugim privrednim granama, potrebno je povećati obim i kvalitet proizvodnje, uskladiti logističke i prerađivačke kapacitete i uspostaviti prepoznatljivu mrežu marketinških punktova, uz podršku promotivnim aktivnostima. Stoga, postoji jaka potreba za konsolidacijom dosadašnjih napora u saradnji, podsticanjem uključivanja što većeg broja zainteresovanih strana u saradnju i pružanjem podrške u kreiranju i formulisanju operativnih programa.

2.8.2.8 Ključna potreba 8: Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju

Postoji potreba za povećanjem obima proizvedene hrane koja može postići bolju cijenu na tržištu i veću potražnju tokom turističke sezone. Da bi se obezbijedio adekvatan obim proizvodnje hrane sa dodatnom vrijednošću, postoji potreba da se promovišu i podrže proizvođači koji su uključeni u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju. Kako bi se iskoristile prednosti netaknute prirode, postoji prilika da se razviju nacionalne šeme sa dodatnom vrijednošću, izrađene u skladu sa zahtjevima upravljanja koji prevazilaze GAEC i SMR-a.

2.8.2.9 Ključna potreba 9: Podsticati poljoprivrednu proizvodnju koja doprinosi zaštiti prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima

Međunarodne obaveze Crne Gore su:

- Smanjiti nacionalne emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) za najmanje 35% do 2030. godine (u poređenju sa 1990), neutralne do 2050. godine;
- Smanjiti upotrebu i rizik od pesticida za 50% do 2030. godine;
- Smanjiti prodaju antimikrobnih sredstava za uzgoj životinja i životinja iz akvakulture do 2030. za 50%;
- Smanjiti gubitke hranljivih materija za najmanje 50% do 2030. godine;
- Smanjiti upotrebu đubriva za najmanje 20% do 2030. godine;
- Ostvariti 25% poljoprivrednog zemljišta pod organskom poljoprivredom do 2030. godine;
- Povećati obim zemljišta za biodiverzitet, uključujući poljoprivredno zemljište pod visokim karakteristikama pejzaža.

Za ispunjavanje međunarodnih obaveza Crne Gore u vezi sa upotrebom pesticida i đubriva, očuvanjem biodiverziteta, pejzaža i ugroženih vrsta i povećanjem plodnosti zemljišta, neophodno je razvijati i primjenjivati pravila proizvodnje u poljoprivredi koja doprinose zaštiti prirode (eko-šeme, programi za višegodišnje agroekološke, klimatske i organske obaveze), kao i podršku neproaktivnim investicijama u poljoprivredi (kao što su suvozidi, žive ograde, vodene tačke, prevencija erozije zemljišta, itd) i šumarstvu (kao što je zaštitno pošumljavanje, pretvaranje degradirane šume u otpornu šumu, zaštita šuma od šumskih požara i obnavljanje oštećenih šuma nakon šumskih požara).

Takođe postoji potreba da se utvrde poljoprivredne prakse i druge prakse koje će doprinijeti otpornosti područja sa zakonskim ograničenjima.

2.8.2.10 Ključna potreba 10: Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi

Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednika i intenzivne migracije mladih u urbana područja predstavljaju prijetnju kontinuitetu poljoprivredne proizvodnje. Kako bi se očuvali upravljanje zemljištem za proizvodnju hrane i efikasnost proizvodnje, neophodno je olakšati generacijsku obnovu gazdinstava.

2.8.2.11 Ključna potreba 11: Podići kvalitet ruralne infrastrukture

Infrastruktura je veoma važna osnova za kvalitet života. S obzirom na geografske karakteristike područja, postoji veliki disparitet u opremljenosti osnovne komunalne infrastrukture u različitim područjima Crne Gore, kao i između urbanih i ruralnih područja, što doprinosi sve većoj migraciji mladih iz sjevernog u središnji i primorski region. Podsticanje razvoja i unapređenja osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj ravnomjernog privrednog rasta u ruralnom području i za unapređenje socio-ekonomskih uslova života seoskog stanovništva u Crnoj Gori, kao i pokretač za projektovanje pametnih sela.

2.8.2.12 Ključna potreba 12: Omogućiti vanpoljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima

Otežani uslovi rada, visok intenzitet rada i nizak prihod od poljoprivredne proizvodnje, male mogućnosti za alternativni prihod, posebno za članove porodice u ruralnim područjima i starenje stanovništva, mogu dovesti do daljeg smanjenja obradivih površina i poljoprivredne proizvodnje u slabije razvijenim i planinskim područjima.

Da bi se smanjila migracija u druge regione, neophodno je (i) integrisati prioritete u skladu sa Zakonom o regionalnom razvoju u procedure odobravanja podrške, (ii) obezbijediti lak pristup početnom kapitalu za mlade i nove poljoprivrednike i njihove porodice u ruralnim sredinama. Takođe je neophodno podržati otvaranje radnih mjesta i preduzetničke inicijative koje doprinose boljem životu u ruralnim područjima, uključujući (iii) nepoljoprivredne aktivnosti na gazdinstvu (kao što su prerada na imanju, seoski turizam, tradicionalni zanati), (iv) komplementarne aktivnosti koje bi podržale promociju i marketing u vezi sa lokalnim poljoprivrednim proizvodima (lokalne prodavnice, otvorene pijace, saradnja sa turističkim objektima, lokalnim školama i javnim institucijama), (v) aktivnosti za zajedničko dobro u ruralnim područjima kao usluge mobilnosti, usluge koje doprinose socijalnom uključivanju i međugeneracijske razmjene.

2.8.2.13 Ključna potreba 13: Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija

Postoji potreba da se olakša razvoj i implementacija lokalnih strategija koje su dobro prilagođene i usklađene sa lokalnim prednostima i ograničenjima u ruralnim područjima.

2.8.2.14 Ključna potreba 14: Omogućiti kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi

Neophodno je razviti i napraviti operativan integrisani okvir za upravljanje znanjem u poljoprivredi koji će podržati poljoprivrednike u korišćenju najboljih praksi u poljoprivrednoj proizvodnji, obezbjeđujući najnovije naučne informacije, savjetodavne usluge i savjetodavno praćenje sa naknadnim savjetima. Takođe je neophodno napraviti kompetentnu specijalizovanu savjetodavnu pomoć kao stalnu podršku poljoprivrednicima u korišćenju dobrih poljoprivrednih praksi i praksi koje prevazilaze zakonske zahtjeve upravljanja, a koja bi posebno bila dostupna poljoprivrednicima početnicima i mladim poljoprivrednicima pri osnivanju, planiranju i upravljanju svojim gazdinstvima.

2.8.2.15 Ključna potreba 15: Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori

Crnogorski pravni okvir u poljoprivredi je uglavnom usklađen sa pravnim tekovinama EU, a popunjavanje svih praznina je detaljno uključeno u Akcioni plan. Međutim, postoji izazov da se mjere prilagode kako bi bile usklađene sa ZPP-om, da se pripremi strateški plan ZPP-a i pregovara crnogorska budžetska omotnica u okviru ZPP.

2.8.2.16 Ključna potreba 16: Povećati efikasnost implementacije programa

Direktorat za plaćanja je buduća Agencija za plaćanja. Akreditovan je za sprovođenje IPARD programa. Direkcija za plaćanja takođe sprovodi program nacionalnih šema direktnih plaćanja po hektaru, poput onih u ZPP-u. S druge strane, najveći dio mjera Agrobudžeta (nacionalne mjere ruralnog razvoja, direktna plaćanja po grlu) ne sprovodi Direktorat za plaćanje. Implementacija IPARD programa je spora zbog COVID-19, pa i zbog zahtjevne papirologije, a i lakše dostupne nacionalne podrške. Dakle, postoji potreba da se poljoprivrednicima olakša pristup podršci. Da bi Crna Gora u 2025. godini bila usklađena sa ZPP-om, potrebno je što prije prilagoditi i prenijeti mjere koje će se sprovoditi u okviru ZPP-a u buduću Agenciju za plaćanja.

2.8.2.17 Ključna potreba 17: Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem

Popis u poljoprivredi u Crnoj Gori ne sprovodi se od 2010. godine, ekonomski računi u poljoprivredi ne postoje, istraživanje strukture gazdinstava je sprovedeno 2016. godine. Crnogorski FADN je u pilot-fazi, a sistem izvještavanja o cijenama poljoprivrednih proizvoda nije uspostavljen. S druge strane, uspostavljene su i operativne najvažnije baze podataka – Registar poljoprivrednih gazdinstava, LPIS i Jedinstveni registar aplikacija – njihova integracija je planirana za pomoć u statističkom izvještavanju i redovnom godišnjem izvještavanju MPŠV. Neophodno je ojačati statistički sistem zasnovan na dokazima, koji bi pružio čvrste informacije za analizu sektora, planiranje i koji će rezultirati mjerljivim praćenjem postignutih rezultata.

3. STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI SA PRATEĆIM POKAZATELJIMA USPJEHA

3.1 STRATEŠKI CILJEVI I POTREBE

Strateški cilj 1: POVEĆANJE OTPORNOSTI I KONKURENTNOSTI PROIZVODNJE I PRERADE BEZBJEDNE HRANE

- 1. Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane*
- 2. Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe*
- 3. Poboljšati samodovoljnost snabdijevanja hranom*
- 4. Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- 5. Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave*
- 6. Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade*
- 7. Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane*
- 8. Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju*

Strateški cilj 2: OBEZBIJEDITI EFIKASNO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA CRNE GORE I OSTVARITI CILJEVE ZELENE AGENDE

- 9. Podsticati poljoprivrednu proizvodnju koja doprinosi zaštiti prirode i razviti zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima*

Strateški cilj 3: PODIZANJE KVALITETA ŽIVOTA I OBIMA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI U RURALNIM PODRUČJIMA

- 10. Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi*
- 11. Podići kvalitet ruralne infrastrukture*
- 12. Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima*
- 13. Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija*

Strateški cilj 4: IZGRADITI MREŽU TRANSFERA ZNANJA I PRIMJENE NOVIH TEHNOLOGIJA U CILJU POVEĆANJA BEZBJEDNOSTI HRANE, POVEĆANJA KONKURENTNOSTI I ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

- 14. Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi*

Strateški cilj 5: EFIKASNO I TRANSPARENTNO UPRAVLJANJE POLJOPRIVREDNIM I RURALNIM RAZVOJNIM POLITIKAMA

- 15. Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori*
- 16. Povećati efikasnost implementacije programa*
- 17. Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem*

3.2 STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI I INDIKATORI

Strateški ciljevi će se postići kroz operativne ciljeve. Kako bi se ciljevi i aktivnosti ove strategije što više približili budućem Strateškom planu Crne Gore za implementaciju ZPP-a, operativni ciljevi su usklađeni sa specifičnim ciljevima EU ZPP-a. Indikatori za mjerenje operativnih ciljeva su u skladu sa definicijama i oznakama rezultata definisanim EU Reg 2115/2021, Aneks 1.

Tabela 89: Strateški ciljevi, operativni ciljevi i potrebe

STRATEŠKI CILJEVI	OPERATIVNI CILJEVI	KLJUČNE POTREBE
A) Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane	1) Podržati održiv prihod gazdinstava i stabilnost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznovrsnost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje	1. Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane
	2) Poboljšati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost gazdinstava, kako kratkoročno tako i dugoročno, uključujući veći fokus na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju	2. Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe
	3) Poboljšati poziciju poljoprivrednika u lancu vrijednosti hrane	3. Poboljšati samodovoljnost snabdijevanja hranom i zamijeniti uvoz lokalnom proizvodnjom
	4) Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu i bezbjednu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i suzbijanje otpornosti na antimikrobne lijekove	4. Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima
B) Osigurati efikasno upravljanje prirodnim resursima Crne Gore i ostvariti ciljeve Zelene agende	5) Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja smanjenjem emisije gasova staklene bašte i poboljšavanjem sekvestracije ugljenika, kao i promovisanjem održive energije	5. Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave
	6) Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija	6. Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade
	7) Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta	7. Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane
C) Podići kvalitet života i obim ekonomskih aktivnosti u	8) Privući i podržati mlade poljoprivrednike i nove poljoprivrednike i olakšati održivi	8. Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju
		9. Razvijati poljoprivrednu proizvodnju koja doprinosi zaštiti prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima
		10. Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi
		11. Podići kvalitet ruralne infrastrukture
		12. Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima
		13. Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija
		14. Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi

ruralnim područjima	poslovni razvoj u ruralnim područjima (SO7) 9) Promovisati zapošljavanje, rast, rodnu ravnopravnost, što podrazumijeva učešće žena u poljoprivredi, socijalno uključivanje i lokalni razvoj u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo	
D) Izgraditi mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija u cilju povećanja bezbjednosti hrane, povećanja konkurentnosti i zaštite životne sredine	10) Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i dijeljenjem znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci	
E) Upravljanje politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno	11) Usaglasiti zakonodavni i institucionalni okvir sa pravnim tekovinama EU	15. Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori
	12) Ojačati infrastrukture i sisteme za sprovođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Agenciji za plaćanja	16. Povećati efikasnost implementacije programa
	13) Poboljšati analitičku i statističku funkciju MPŠV	17. Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem

Radi prilagođavanja, u ovu strategiju su uključeni svi indikatori usklađeni sa ZPP-om, iako neki od njih trenutno nijesu mjerljivi, odnosno ne prati ih zvanična statistika. Njihovo praćenje će se obaviti kroz aktivnosti na jačanju statističke funkcije MPŠV i biće uspostavljeno tokom izrade Strateškog plana ZPP Crne Gore.

Tabela 90: Hijerarhija ciljeva i mapiranje indikatora metodologije u indikatore ZPP

Nivo	Indikatori uspjehnosti definisani metodologijom	EU Reg 2115/2021 (Aneks I)
Strateški ciljevi	Indikatori uticaja	Indikatori uticaja (Aneks I EU Reg 2115/2021)
Operativni ciljevi	Indikatori učinka (Indikatori ishoda)	Indikatori učinka (results – Aneks I EU Reg 2115/2021)
Aktivnosti/ Intervencije	Indikatori rezultata (Indikatori izlaza)	Indikatori izlaza (output – Aneks I EU Reg 2115/2021)

Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane

A.1 Operativni cilj 1: Podržati održiv prihod gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje

Opis: U 2020. godini bilo je 13.400 gazdinstava registrovanih u registru gazdinstava koja su primala podršku u poljoprivredi. Od toga, 6.700 je primalo direktnu podršku u stočarskoj proizvodnji (50%). U sistemu podrške bilo je 9.012 ha zemljišta (gazdinstva u biljnoj proizvodnji, pašnjaci i livade nijesu bili podržani). Alate za upravljanje rizikom u 2020. koristilo je 2% poljoprivrednika.

Da bi se mogli završiti pregovori o alokaciji ZPP-a, sve površine treba da budu upisane u Registar poljoprivrednih gazdinstava do 2025. godine. Cilj je da se do 2025. broj gazdinstava upisanih u Registar poveća na 25.000 (16.700 već u aprilu 2022. godine), uz uključivanje gazdinstava sa pašnjacima i livadama u šeme podrške. Evidentirano zemljište će se povećati na 80% ukupnog raspoloživog zemljišta za biljnu proizvodnju (12.400 ha) i 243.300 ha pašnjaka i livada koji su uglavnom u državnoj svojini. Što se tiče životinja, u 2020. godini samo 40.600 UG je bilo uključeno u šeme podrške (38%), zbog nedostatka zemljišta na gazdinstvima sa stočarskom proizvodnjom, decentralizovanog sistema subvencija i mjera koje nijesu usklađene sa EU (ne plaćaju se direktno poljoprivrednicima). Planirano je da se 77% UG (82.000 od 106.000) uključi u šeme podrške do 2025. godine i 80% UG (84.000) 2028. godine.

Broj mladih poljoprivrednika uključenih u šeme subvencija za direktna plaćanja u 2020. godini iznosio je 580 (4,3%). Za naredne godine planirani iznos je 3% alokacije po hektaru za direktna plaćanja za podršku mladim poljoprivrednicima.

Što se tiče povećanja samodovoljnosti pšenicom, postoji mogućnost gajenja ozime pšenice korišćenjem oko 10-20.000 ha livada u privatnom vlasništvu (kako je navedeno u Registru gazdinstava).

Poljoprivrednim proizvođačima biće omogućena dodatna podrška za proizvodnju na područjima sa prirodnim ograničenjima. Definicija i kriterijumi za podršku biće definisani do 2025. godine, ali je indikativni cilj na kraju 2028. da obuhvati 50% gazdinstava uključenih u podršku proizvodnji na područjima koja su manje pogodna za poljoprivrednu proizvodnju.

Ključne adresirane potrebe:

- *Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane*
- *Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe*
- *Poboljšati samodovoljnost snabdijevanja hranom*
- *Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- *Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave*

Indikatori učinka		Polazište 2020	2025	2028
SA1	Broj poljoprivrednih gazdinstava upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava	13.400	25.000	27.000

SA2	Broj poljoprivrednih gazdinstava koja primaju podršku u vezi sa prihodima radi jačanja konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	6.700	17.500	24.300
SA3	Broj hektara obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za jačanje samodovoljnosti snabdijevanja hranom	0	10.000	20.000
SA4	Broj UG obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	40.634	82.000	84.000
SA5	Broj hektara korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovljenosti	9012	255.400	255.400
SA6	Obnovljeno poljoprivredno zemljište (ha)	0	25.000	50.000
R4	Udio korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovljenosti	3,49%	99%	99%
R5	Procenat poljoprivrednih gazdinstava sa instrumentima za upravljanje rizicima a za koje je dodijeljena podrška Crne Gore i ZPP	2%	3%	4%
R7	Procenat dodatne podrške po hektaru u područjima sa većim potrebama (u odnosu na prosjek)	0	30%	50%

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja:

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim agrobudžetom; aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a, koji pokriva višegodišnji finansijski period EU.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A1.1	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha – višegodišnje livade i pašnjaci	O.4. Broj ha podržano	Montenegro/CAP-EAGF
A1.2	Plaćanja za prirodna ili ostala ograničenja vezana za površnu (A71) – po ha	O.12 Broj ha podržano	Montenegro/CAP-EAGF
A1.3	Dodatno plaćanje za mladog nosioca gazdinstva – po ha	O.6 Broj ha plaćenih mladim nosiocima gazdinstava	Montenegro/CAP-EAFRD
A1.4	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po ha: voće, povrće, masline, sjeme	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške	Montenegro/CAP-EAGF
A1.5	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške – stočarstvo	Montenegro/CAP-EAGF
A1.6	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške – mlijeko	Montenegro/CAP-EAGF
A1.7	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	O.9 Broj jedinica obuhvaćen podrškom	Montenegro/CAP-EAGF
A1.8	Vezana podrška za duvan	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške – nacionalne	Montenegro

Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV

A2: Operativni cilj 2: Jačanje tržišne orijentacije i povećanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava u kratkom i dugoročnom period

Opis: Dostupna je podrška za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva i prerađivačku industriju u okviru MIDAS grantova, IPARD-like, IPARD programa i nacionalnih mjera podrške za male investicije. Ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju i preradu: najveći broj korisnika (u prosjeku 1.700, odnosno 12% poljoprivrednika upisanih u registar) prijavljuje se za male investicije, koje

doprinosu efikasnijoj i stabilnijoj proizvodnji sa manje intenzivnog rada. Ciljevi IPARD II programa su podrška za 680 projekata, a u okviru IPARD III dodatnih 730 projekata (do kraja programa 2030. godine). Investicije će doprinijeti većoj efikasnosti i dodatnoj vrijednosti, kao i dobrobiti životinja i bezbjednosti hrane. Produktivna ulaganja u šumarstvo biće definisana strateškim planom ZPP.

Ključne adresirane potrebe:

- *Očuvati i uvećati prirodne i ljudske resurse za proizvodnju hrane*
- *Poboljšati samodovoljnost snabdijevanja hranom i zamijeniti uvoz lokalnom proizvodnjom*
- *Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- *Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SA7	Udio poljoprivrednih gazdinstava koja dobijaju podršku za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa	16%	55%	72%
SA8	Broj projekata podržanih u okviru IPARD programa za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa	210	680	1330

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim agrobudžetom; u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD M1, M3; aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A2.1	Investicije u poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	IPARDII, IPARDIII/CAP-EAFRD
A2.2	Investicije u mala poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	Montenegro, IPARDIII/CAP-EAFRD
A2.3	Investicije u procesne kapacitete	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava, a obuhvaćenih podrškom	IPARDII, IPARDIII/CAP-EAFRD
A2.4	Investicije u šumarstvu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava obuhvaćenih podrškom	CAP-EAFRD

Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, IPARD monitoring izvještaji, Godišnji izvještaj Direktorata za plaćanja

A3 Operativni cilj 3: Poboljšati položaj poljoprivrednika u lancu vrijednosti

Opis: Uključivanje malih poljoprivrednih prerađivača i proizvođača u savremeni tržišni lanac i njihovo međusobno povezivanje jedan je od najvećih izazova za crnogorske proizvođače, prije svega zbog činjenice da je evidentiran visok procenat neregistrovane poljoprivredne proizvodnje, nije obezbijeđen otkup i samim tim je proizvodnja smanjena, nije stabilna. Od 2019. do 2023. godine u Crnoj Gori se realizuje RCTP projekat podrške klasterima u poljoprivredi, koji je u nekom obliku saradnje uključio 5.882 gazdinstava. Do 2023. godine broj primalaca grantova uključenih u

lance vrijednosti bio je 992. Projekat se završava 2023. godine, sa ciljem da dodijeli podršku za 800 korisnika uključenih u lance vrijednosti. Razvijano je 12 klastera. IFAD projekat će biti nadograđen dizajniranjem i realizacijom novog GORA projekta. Indikativni broj korisnika godišnje je 200–250, tako da je očekivani broj gazdinstava koja učestvuju u klasterima 1.950 u 2028. godini.

U programu šema kvaliteta mali je broj korisnika (deset u 2019. i šest u 2020). Međutim, nove mjere podržavaju uključivanje proizvođača u šeme kvaliteta, posebno onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja, a cilj je dostići 50 proizvođača u 2025. godini (4% onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja), a 100 u 2028. godini (5% onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja). Lanci snabdijevanja će dobiti dodatnu podršku za promociju šema kvaliteta.

Ključne adresirane potrebe:

- *Poboljšati samodovoljnost u snabdijevanju hranom*
- *Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane, što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- *Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade*
- *Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane*
- *Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju*

Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SA9	Bolja organizacija lanca snabdijevanja: udio poljoprivrednih gazdinstava koja učestvuju u grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i sistemima kvaliteta kojima je dodijeljena podrška u okviru agrobudžeta i ZPP-a	3%	5%	7%
SA10	Koncentracija ponude: udio vrijednosti proizvodnje koju na tržište stavljaju proizvođačke organizacije ili grupe proizvođača sa operativnim programima u određenim sektorima	0	10%	20%
SA11	Broj podržanih gazdinstava uključenih u poljoprivredni lanac	350	1260	1950
SA12	Broj proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača	0	50	100
SA13	Udio proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača	0	0,2%	0,3%
SA14	Broj škola uključenih u školske šeme	7	20	40

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim agrobudžetom (IFAD, IFAD Gora – planirano); aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a koji pokriva višegodišnji finansijski period EU, a podržane kroz sektorske operativne programe (voće i povrće; meso i mlijeko; vino; pčelarstvo).

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A3.1	Podrška učešću poljoprivrednika u sistemima kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope
A3.2	Podrška aktivnostima informisanja i promocije šema kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope

A3.3	Podrška za uspostavljanje i rad proizvođačkih organizacija	O.28 Broj grupa proizvođača i proizvođačkih organizacija obuhvaćenih podrškom	Montenegro/CAP-EAFRD
A3.4	Podrška za druge oblike saradnje u poljoprivrednom lancu	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	Montenegro/CAP-EAFRD
S1	Sprovođenje mjera iz odobrenih operativnih programa	O.35. Broj operativnih programa obuhvaćenih podrškom	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope
S2	Sprovođenje mjera: vino	O.36. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom u sektoru vina	Montenegro/CAP- Wine envelope
S3	Sprovođenje mjera iz Nacionalnog programa u pčelarstvu	O.37. Broj djelovanja ili jedinica za očuvanje ili poboljšanje pčelarstva	Montenegro/CAP- Beekeeping envelope
I1	Podrška poljoprivrednim gazdinstvima i proizvođačkim organizacijama za plasman hrane u edukativne institucije	Broj uključenih škola	Montenegro/CAP-CMO
I2	CMO mjere – Intervencije na tržištu – skladištenje	Broj intervencija	Montenegro/CAP-CMO
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Direktorata za plaćanja			

A4 Operativni cilj 4: Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove

Opis: Cilj je horizontalan – ostvariće se kroz ulaganja u dobrobit životinja, ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju, ulaganja u diverzifikaciju – u preradu na gazdinstvima i kroz mala ulaganja, kao i kontrolom ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (kroz eko-šeme). U okviru IPARD II 30% investicija je posvećeno boljoj praksi uzgoja životinja u cilju smanjenja emisije N₂O i metana. U IPARD III programu 50% investicija je posvećeno upravljanju stajnjakom i povećanju standarda u higijeni i dobrobiti životinja. Eko-šeme će se postepeno primjenjivati počevši od 2024. godine, sa pilot-šemom i pokrivanjem 80% UG uključenih u šeme podrške u okviru ZPP-a 2028. godine. Intervencija u ograničavanju upotrebe antimikrobnih sredstava biće u vidu doplate po grlu.

Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SA15	Ograničavanje upotrebe antimikrobnih sredstava: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)	0	50%	80%
SA16	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)	0	41000	67840
SA17	Poboljšanje dobrobiti životinja: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi poboljšanja dobrobiti životinja	0	13%	15%
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				

Eko-šema koju finansira Crna Gora biće definisana godišnjim agrobudžetom (pilot eko-šeme 2024. godine, puna šema 2025. godine), aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a koji pokriva višegodišnji finansijski period EU. Investicije za dobrobit životinja će se sprovoditi u okviru Agrobudžeta i IPARD II i IPARD III kroz M1, M3, M7 u okviru Operativnog cilja 2 i Operativnog cilja 9 . U okviru ZPP-a, investicije će biti finansirane u okviru EAFRD, a eko-šeme u okviru EAGF-a.			
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A4.1	Poboljšanje dobrobiti životinja i borba protiv antimikrobne rezistencije	O.18 Broj uslovnih grla (UG) za koje se dobija podrška za dobrobit životinja, zdravlje ili jačanje biosigurnosnih mjera	Montenegro/CAP-EAGF
A4.2	Investicije za dobrobit životinja	Investicije za dobrobit životinja (IPARD M1), EAFRD 80% podrške	Montenegro, IPARD/CAP-EAFRD
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV M, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

Strateški cilj 2: Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i ostvariti ciljeve Zelenog dogovora

Strateški cilj će se realizovati kroz tri operativna cilja (B1, B2, B3):

Operativni ciljevi: B1: Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja, uključujući smanjenje emisije gasova staklene bašte i poboljšanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije B2: Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija B3: Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta
Opis: NR izvještaj br. 3 utvrđuje da je poljoprivreda u Crnoj Gori izvor metana (CH₄) i azot-oksida (N₂O), koji potiče od stoke i upotrebe đubriva. Nacionalni inventar GHG pokazuje da su ova dva gasa najzastupljenija u poljoprivredi, dok su emisije CO₂ zanemarljive. Ovaj sektor čini približno 10% ukupnih emisija (11,5% u 2017. godini). Kao scenarije za ublažavanje, predlaže se upravljanje stajnjakom i stajnjakom koji se primjenjuje na zemljište, ili uticaj na indirektni N₂O smanjenjem primjene mineralnog đubriva. Eko-šeme: Biće razvijene 2023. godine, a implementirane kao pilot 2024. godine. Ciljaju na sljedeće indikatore: smanjenje antimikrobnih supstanci (80% UG životinja uključeno u 2028); potencijalno smanjenje upotrebe mineralnih đubriva u biljnoj proizvodnji zamjenom prirodnim đubrivom (površine za biljnu proizvodnju: 12.400 ha); potencijalno smanjenje upotrebe pesticida implementacijom programa integrisanog upravljanja štetnim organizama (koji će se razviti do 2024. godine, pokrivajući 80% površina za biljnu proizvodnju – 9.920 ha); povećanje upravljanja stajnjakom transportom do područja biljne proizvodnje (82.000 UG). Ukupna površina područja kojima će se upravljati u okviru eko-šema iznosi 255.400 ha u EFA sloju LPIS. Višegodišnje obaveze: (Program agroekoloških klimatskih mjera i podrška organskoj proizvodnji) Predviđa se pilotiranje mjere u 2023. i konačan razvoj i uspostava u 2024. godini. U IPARD III Mjeru 4 su uključene tri podmjere, koje će se sprovoditi, počev od 2025. godine, sa sljedećim indikatorima: organska proizvodnja: 976 ha u organskoj proizvodnji (ili u prelazu); održivo

upravljanje planinskim pašnjacima (24.000 ha), dodatne površine planirane da budu blizu organske ili organske proizvodnje – 10.000 privatnih livada – ukupno 32.000 ha 2028.

Upravljanje površinama sa zakonskim ograničenjima upravljanja (u zaštićenim područjima): 20.000 ha 2028. godine.

Neproduktivne investicije: implementiraće se u okviru IPARD II, IPARD III i dalje u okviru ZPP-a.

Ulaganja u šumarstvo: obuhvataju zaštitu šuma od šumskih požara, obnavljanje šuma nakon šumskih požara (140 ha), pošumljavanje (20 ha) i konverziju (725 ha šume), obuhvaćene mjerom 11 IPARD III, počev od 2025. Završne intervencije u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Ključne adresirane potrebe:

- *Njegovati poljoprivrednu proizvodnju za zaštitu prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima*

Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SB1	Procjena upotrebe pesticida (kg/ha)	6 (2017) ⁴⁴	4	3
SB2	Procjena upotrebe mineralnih đubriva (kg/ha)	151.37 (2019) ⁴⁵	100	75
SB3	Površine pod organskom proizvodnjom (ha)	4823	31925	63679
SB4	Površine pod organskom proizvodnjom (% korišćenog poljoprivrednog zemljišta)	1,8%	12,3%	24,7%
SB5	Površine u biljnoj proizvodnji obuhvaćene podrškom za upotrebu prirodnog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	0	12400	32000
SB6	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih podrškom za upravljanje đubrivom vezanim za poljoprivrednu proizvodnju	0	82000	84000

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti će se sprovoditi u vidu godišnjih plaćanja, koja prevazilaze obavezne zahtjeve (eko-šeme iz Agrobudžeta – pilot i ZPP-EAGF), ekološke ili klimatske obaveze, koje prevazilaze obavezne zahtjeve (Agrobudžet – pilot, IPARD III), neproizvodne investicije na gazdinstvima ili van njih (IPARD M1, M3, M7) i kompenzaciona plaćanja za ograničenja upravljanja uzrokovana zakonskom zaštitom (nakon pristupanja sve će se finansirati iz ZPP-EAFRD).

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
B1	Program eko-šema	O.8 Broj hektara koji imaju koristi od eko-šema	Montenegro/CAP-EAGF
		O.8 Broj uslovnih grla koja imaju koristi od eko-šema	Montenegro/CAP-EAGF
B2	Program agroekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje sa dugogodišnjim obavezama	O.14. Broj hektara (isključujući šumarstvo) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAGF
		O.15 Broj hektara (šumarskih) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	Montenegro, IPARD III M11,M4 /CAP-EAFRD

⁴⁴ Podatak je procenjen: FAOSTAT;

⁴⁵ Podatak je procenjen: FAOSTAT;

		O.16 Broj hektara ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama održavanja za pošumljavanje i agrošumarstvo	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.17 Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za organsku proizvodnju	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.17a Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za integrisanu proizvodnju	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.19 Broj operacija ili jedinica koje podržavaju genetičke resurse	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		Broj (ha) kojima se podržava biodiverzitet i očuvanje pejzaža	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		Broj (ha) kojima se podržava smanjenje pesticida u poljoprivrednoj proizvodnji	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD, in case of eco-schemes EAGF
		Broj ha kojima se podržava održiva upotreba stajskog đubriva i smanjenje upotrebe mineralnih đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	Montenegro, IPARD III /CAP-EAFRD - in case of eco-schemes EAGF
		Broj UG kojima se podržava isporuka stajskog đubriva gazdinstvima	Montenegro /CAP-EAFRD, in case of eco-schemes EAGF
B3	Neproduktivne investicije	O.21 Broj operacija ili jedinica neproduktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	Montenegro, IPARD /CAP-EAFRD
B4	Investicije u obnovljive izvore energije	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Montenegro, IPARD /CAP-EAFRD
B5	Investicije u šumarstvu	O.23. Broj operacija ili jedinica neproduktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom (ha)	Montenegro, IPARD M11/CAP-EAFRD
B6	Područja sa ograničenjima u korišćenju uzrokovana zakonskom zaštitom (po ha)	O.13 Broj hektara za koje se dobija podrška u okviru mreže Natura 2000 ili Direktive 2000/60/EZ	Montenegro, CAP-EAFRD
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i omogućiti održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima

C1 Operativni cilj 8: Privući i podržati mlade poljoprivrednike i nove poljoprivrednike i olakšati održivi poslovni razvoj u ruralnim područjima				
Opis: Za podršku mladim poljoprivrednicima putem direktnih plaćanja aplicira oko 4% mladih poljoprivrednika, uz godišnji porast od oko 100 poljoprivrednika. Trenutno razvijeni program će se nastaviti sa faznim prelaskom na „paušalno plaćanje“. Mjera u skladu sa ZPP-om biće uspostavljena 2025. godine i uključena u strateški plan ZPP. Primaoci će imati pravo da dobiju i podršku za mladog poljoprivrednika u okviru direktnih plaćanja za pet godina.				
Indikatori učinka:		Osnova 2020	2025	2028
SC1	Broj mladih poljoprivrednika koji pokreću poslovanje uz podršku projekata Crne Gore i ZPP-a, uključujući podjelu po polu	15	50	300
C2 Operativni cilj 9: Promovisanje zapošljavanja, rasta, rodne ravnopravnosti, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalnoj inkluziji i lokalnom razvoju u ruralnim područjima, što uključuje cirkularnu ekonomiju i održivo šumarstvo (SO8)				
Opis: Nova radna mjesta u ruralnim područjima biće podržana kroz nekoliko opcija – kroz ulaganja u javnu infrastrukturu, podršku preduzetništvu u službi zajednice i kroz podršku u aktivnostima vezanim za poljoprivredu. S obzirom na to da oko 100 mladih poljoprivrednika godišnje preuzima gazdinstva, da u prosjeku ima oko dva aktivna radnika, od kojih je jedan član porodice, koji nije plaćen, predviđeno je 200 radnih mjesta godišnje za nove i mlade poljoprivrednike. Ukupan ciljni broj otvorenih radnih mjesta je 1.555 u 2028. Broj projekata u ruralnoj infrastrukturi predviđen je IPARD III programom (mjera M6 Ruralna infrastruktura – 25 projekata, RCTP (IFAD) projekat do 2023. – 235 projekata u putnu infrastrukturu i 49 u vodosnabdijevanje, Gora projekat – planirano). Aktivnosti van gazdinstva vezane za poljoprivredu biće podržane pilot-projektima finansiranim iz agrobudžeta i IPARD (II i III) mjere 7 (indikator – 450 korisnika). Podrška razvoju i implementaciji lokalnih razvojnih strategija predviđena je IPARD III programom kroz M 5 – LEADER (indikator 5 lokalnih razvojnih strategija, obuhvat stanovništva: 75.000). Preduzetničke aktivnosti će se podržati ako budu opravdane u lokalnoj razvojnoj strategiji, u okviru ZPP-a. Strateškim planom ZPP-a predviđen je razvoj strategija pametnog sela.				
Ključne adresirane potrebe:				
• <i>Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi</i> • <i>Podići kvalitet ruralne infrastrukture</i> • <i>Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima</i> • <i>Olakšati pripremu i implementaciju lokalnih razvojnih strategija</i>				
Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SC2	Rast i radna mjesta u ruralnim područjima: nova radna mjesta podržana pomoću Crne Gore i ZPP-a	0	662	1505
SC3	Broj podržanih projekata za poboljšanje ruralne infrastrukture	305	800	1000
SC4	Pokrivenost LEADER-om: udio ruralnog stanovništva obuhvaćenog lokalnim razvojnim strategijama	0	10%	50%

SC5	Ruralni razvoj: broj ruralnih preduzeća, uključujući bioekonomska preduzeća, razvijena uz podršku Crne Gore i ZPP-a	0	10	70
SC6	Pametna tranzicija ruralne ekonomije: broj podržanih strategija pametnog sela	0	0	2
SC7	Udio ruralnog stanovništva koje ima koristi od poboljšanog pristupa uslugama i infrastrukturi kroz podršku u okviru ZPP-a	10%	20%	40%
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom; u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD M5, M6 i M7; aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
C1.1	Privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i početnicima (A75) – RD	O.25 Broj mladih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	Agrobudžet /CAP EAFRD	
		O.26 Broj novih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja (osim mladih poljoprivrednika navedenih pod O.25)		
		O.27 Broj ruralnih preduzeća koja dobijaju podršku za osnivanje		
C1.2	Preduzetnice – RD	O.25 Broj žena-privrednika – poljoprivrednica koje dobijaju podršku za pokretanje poslovanja		
C2.1	Diverzifikacija	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Agrobudžet, IPARD M7/CAP-EAFRD	
C2.2	Investicije u ruralnu infrastrukturu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Agrobudžet, IPARD M6/CAP-EAFRD	
C2.3	LEADER pristup	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremih radnji obuhvaćenih podrškom	IPARD M5/CAP-EAFRD	
C2.4	Podrška Smart Village strategijama (Strategija pametnog sela)	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremih radnji obuhvaćenih podrškom	CAP-EAFRD	
C2.5	Podrška zelenim digitalnim radnim mjestima i međugeneracijskom razmjenom u ruralnim područjima	Broj zelenih digitalnih radnih mjesta u ruralnim područjima koji doprinose međugeneracijskoj razmjeni	Agrobudžet, IPARD M6/ CAP-EAFRD	
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja				

Strateški cilj 4: Razviti mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine

D1 Operativni cilj 10: Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i dijeljenjem znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci

Opis: Prema sektorskoj analizi, crnogorska poljoprivreda bilježi niže i ispodprosječne prinose u odnosu na zemlje članice EU, između ostalog zbog neprimjenjivanja agrotehničkih mjera, neadekvatne rasne ili genetske osnove. Troškovi proizvodnje su veći i zbog neracionalnog korišćenja inputa, što je sve u velikoj mjeri posljedica i nedovoljnog angažmana savjetodavnih službi u procesu edukacije poljoprivrednih proizvođača. Mladi i poljoprivrednici koji tek započinju proizvodnju nijesu dovoljno vješti, neophodna su im uputstva i planiranje proizvodnje. Strateški cilj D namijenjen je izgradi mreže znanja, koja će (i) biti ojačana i dostupna za prenošenje znanja poljoprivrednicima, (ii) će se redovno unapređivati i preuzimati znanja od naučnoistraživačkih institucija, (iii) kontinuirano pratiti proizvodnju i dati povratne savjete poljoprivrednicima i (iv) podržati učešće poljoprivrednika, savjetnika i istraživačkih institucija u inovativnim poljoprivrednim projektima. Očekuje se da će svaki poljoprivrednik dobiti savjet/obuku ili informacije najmanje jednom godišnje (27.000 nosilaca u 2028), program obuke će biti vezan za šeme proizvodnje i podrške. Obuke i konsultacije između naučnih institucija i savjetnika biće obezbijedene u vidu programa obuke i realizovane za svih 66 savjetnika. Uz sertifikaciju privatnih savjetnika, to je prilika da do 2028. godine imamo 100 savjetnika na terenu. Programi će se razvijati u okviru operativnog cilja E1.

Ključne adresirane potrebe:

- *Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SD1	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP), koje podržavaju projekte Crne Gore i ZPP-a u cilju jačanja ekonomske, društvene, ekološke i klimatske održivosti, te uspješnost u području efikasnosti resursa	0	12000	27000
SD2	Broj savjetnika koji dobijaju podršku radi uključivanja u sisteme znanja i inovacija u poljoprivredi (AKIS)	0	66	100
SD3	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koji ispunjavaju uslove za podršku u okviru projekata Crne Gore i ZPP-a a u vezi sa ekološkim i klimatskim djelovanjem	-	12066	27100

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom; u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD (mjera tehničke pomoći); aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
-----	------	-------------------------------	--------------------

D1.1	Razmjena znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi	O.33. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom za obuku, savjetovanje i podizanje svijesti	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.2	Kontinuirano učešće poljoprivrednika u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika o uslovima u poljoprivrednoj politici	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
		Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika iz oblasti agrotehnike u oblasti proizvodnje, mogućnosti udruživanja i šemama kvaliteta	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.3	Kontinuirano učešće savjetodavaca u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama savjetodavaca iz stručne oblasti rada	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.4	Razmjena znanja i učešće u radu grupe Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0.2 Broj savjetodavnih akcija ili jedinica za pružanje podrške inovacijama za pripremu ili sprovođenje projekata radne grupe Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.5	Objava kontakt podataka savjetodavaca na veb-sajtu i područja ekspertize	Broj dostupnih savjetodavaca	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.6	Objavljivanje uputstava i materijala za poljoprivrednike	Broj savjetodavnih priručnika i analiza isplativosti poljoprivredne proizvodnje	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.7	Razmjena znanja i učešće u drugim oblicima saradnje	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

Strateški cilj 5: Upravlјati politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno

E1 Operativni cilj E.1: Zakonodavni i institucionalni okviri usklađeni sa pravnom tekovinom EU				
Opis: Institucije Crne Gore su dobro prilagođene i pravni okvir je usklađen sa pravnom tekovinom EU, međutim, potrebno je dalje prilagođavanje za sprovođenje poljoprivredne politike u okviru ZPP, priprema GAEC i SMR-a da se u potpunosti usaglase, prilagođavanje mjera, jačanje savjetodavne službe, razvoj specifičnih programa podrške i eko-šema, kao i priprema za pregovore.				
Ključne adresirane potrebe: Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori				
	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SE11	Zakonski i podzakonski akti usaglašeni sa pravnom tekovinom EU. Usvojene zakonske regulative za upravlјanje pašnjacima i zaštitu protiv smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemlјišta	95%	100%	
SE12	Programi za sprovođenje mjera usvojeni – IPARD III program odobren i mjere objavljene, GAEC i SMR definisani, eko-šeme	20%	50%	100%

	razvijene i objavljene, strateški plan ZPP razvijen i potvrđen od strane EU			
SE13	Utvrđena struktura finansijskih sredstava ZPP – EAGF, EAFRD, za sektor vina i sektor pčelarstva	0	100%	
SE14	AKIS uspostavljen	0	50%	100%
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
E1.1	Prilagođavanje zakonskih propisa novim uredbama EU (po planu pristupanja)	Broj zakonskih, podzakonskih akata usklađenih sa novom ZPP	Crna Gora/IPA	
E1.2	Prilagođavanje institucionalne strukture za sprovođenje ZPP 2022–2027	Broj imenovanih tijela i službenika odgovornih za akreditaciju i praćenje postpristupnog programa	Crna Gora/IPA	
E1.3	Regulisanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta	Broj zakonskih/podzakonskih akata o međusobnim odnosima prilikom korišćenja zajedničkih pašnjaka	Crna Gora	
		Broj zakonskih/podzakonskih akata kojima se reguliše sprečavanje smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta		
E1.4	Prilagođavanje postojećih mjera mjerama nove perspektive ZPP – direktna plaćanja	Broj postojećih mjera za proizvodno vezana direktna plaćanja – prilagođen	Crna Gora/EU	
E1.5	Prilagođavanje osnovnog uslovnog nevezanog plaćanja sa razvojem standarda (GAEC i SMR) i uvođenje dodatnih plaćanja za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	Broj GAEC i SMR pravila razvijen	Crna Gora/EU	
		Broj područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju		
		Broj objavljenih mjera za direktna plaćanja		
E1.6	Usklađivanje dodatnih vezanih plaćanja po površini i po glavi životinje (UG)	Broj razvijenih mjera dodatnih vezanih plaćanja	Crna Gora/EU	
		Broj objavljenih mjera dodatnih vezanih plaćanja		
E1.7	Razvoj programa eko-šema	Broj razvijenih eko-šema	Crna Gora/EU	
		Broj objavljenih eko-šema		
E1.8	Razvoj programa ekoloških i klimatskih obaveza, te akreditacija M4 i M11 IPARD III	Broj razvijenih programa agroekoloških klimatskih mjera i mjera za organsku proizvodnju	Crna Gora/EU	
		Broj objavljenih programa agroekoloških klimatskih mjera i mjera za organsku proizvodnju		
E1.9	Razvoj CMO mjera po ZPP zahtjevima	Broj razvijenih mjera CMO mjera	Crna Gora/EU	
E1.10	Razvoj sektorskih programa: ostali sektorski operativni programi i Nacionalni pčelarski program	Broj razvijenih operativnih programa i Nacionalni pčelarski program	Crna Gora/EU	

E1.11	Razvoj programa podrške svih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere za podršku EIP	Broj programa podrške udruživanja poljoprivrednih proizvođača uključujući mjere za podršku EIP	Crna Gora/EU
E1.12	Razvoj programa promocije poljoprivrede, uključujući šeme kvaliteta u Crnoj Gori	Broj programa za unapređivanje i promociju šema kvaliteta	Crna Gora/EU
E1.13	Razvoj inovativnih programa za razmjenu znanja uključivo mjera za podršku EIP i ostalih programa udruživanja za transfer znanja	Broj inovativnih programa udruživanja za transfer znanja	Crna Gora/EU
E1.14	Utvrdjivanje omotnica podrške kroz ZPP: EAGF, EAFRD, vino i pčelarstvo	Broj utvrđenih omotnica podrške potvrđen	Crna Gora/EU
		Broj predloga za utvrđenje omotnica u okviru ZPP	Crna Gora/EU
E1.15	Razvoj Strateškog plana ZPP	Strateški plan ZPP potvrđen od strane EU	Crna Gora/EU
E1.16	Jačanje kapaciteta naučnoistraživačke i savjetodavne strukture u prenošenju inovativnih praksi u poljoprivredi	Broj savjetodavaca u poljoprivredi, uključujući privatne licencirane savjetodavce	Crna Gora/EU
		Broj podržanih poljoprivrednih savjetodavaca obučeni u saradnji sa naučnoistraživačkim institucijama	
		Broj razvijenih programa tehničke podrške za udruživanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere podrške EIP	
		Broj savjetodavaca uključenih u mrežu znanja	
		Broj razvijenih portala za razmjenu znanja sa informacijama o proizvodima i poljoprivrednicima koji su uključeni u šeme kvaliteta i ponude autohtone hrane	
		Broj razvijenih priručnika za specifične sektore i proizvodnih tehničkih specifikacija	
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

E2 Operativni cilj E.2: Jačanje struktura i sistema za sprovođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Direktoratu za plaćanja

Opis: Direktorat za plaćanja u okviru MPŠV akreditovan je za sprovođenje IPARD programa. Takođe, sprovodi direktna plaćanja kao u EU. Tri mjere se trenutno implementiraju kroz IPARD program i naredne četiri mjere i mjera tehničke pomoći biće akreditovane u okviru IPARD III. Do trenutka pristupanja mora biti pripremljena za sprovođenje mjera iz strateškog plana ZPP.

Ključne adresirane potrebe:

- *Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori*
- *Povećati efikasnost implementacije programa*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
--	---------------------------	-----------------------	-------------	-------------

SE21	Registri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU, uvezani i sa ažuriranim numeričkim podacima i prostornim podlogama	70%	100%	
SE22	Administrativni i upravljački sistemi – uspostavljeni	60%	100%	
SE23	IACS akreditovan za sprovođenje mjera ZPP po Strateškom planu, agencija za sprovođenje CMO mjera akreditovana i sprovodi CMO mjere, sistem za upravljanje EAFRD I EAGF – akreditovan i funkcionalan	0%	100%	
SE24	Agencija za plaćanje – akreditovana i sprovodi mjere ZPP	20%	100%	
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
E2.1	Jačanje registara za sprovođenje ZPP	Broj ha, pokriveno u SIZEP	IPA/MIDAS	
		% zemljišta pokrivenog SIZEP parcelama		
		Broj novih uvezenih orto-foto, DEM i ostalih prostornih slojeva		
		Broj EFA slojeva – kreirano		
		Broj integrisanih registara IAKS, RPG, GSAA, proizvođača vina, maslinara, šema kvaliteta, organskih proizvođača, trgovaca voćem i povrćem i registara UBHVFP		
E2.2	Jačanje administrativnih kapaciteta za obradu zahtjeva, kontrolu na terenu, obračun i izvještavanje za uslovna direktna plaćanja, eko-šeme i višegodišnje šeme	Broj kontrola na terenu, generisano u IAKS	IPA/MIDAS	
		% IACS mjera, uključeno u kontrolu na terenu		
		% tehničke opremljenosti, kontrole na terenu		
		Broj CWRS kontrola		
		Broj izvještaja o implementaciji direktnih plaćanja, generisano iz IAKS-a		
		Broj integrisanih obračuna sa smanjenjima i sankcijama		
		Broj evidencija višegodišnjih obaveza		
E2.3	Uvođenje direktnih plaćanja sličnih ZPP-u	Broj EFA slojeva, integrisano u kontrole	IPA/MIDAS	
		Broj GAEC i SMR, implementirano		
		Broj mjera prilagođenih nevezanih direktnih plaćanja		
		Broj mjera vezanih direktnih plaćanja		
		Broj programa mjera: implementiranih eko-šema		
		Broj programa mjera: AEC i implementiranih organskih šema		
		Broj IPARD III – like mjera po hektaru (M4, M11)		
E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje mjera CMO	Broj implementiranih mjera CMO	IPA	
		Broj implementiranih softvera za podršku CMO		
E2.5	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje novih mjera EAFRD - like	Broj novih implementiranih mjera EAFRD-like	IPA/MIDAS	

E2.6	Jačanje administrativnih kapaciteta za upravljanje EAGF i EAFRD	Broj uvedenih softverskih rješenja za upravljanje mjerama ZPP		
		Broj mjera EAGF i EAFRD uvedenih u sistem		
E2.7	Jačanje efikasnosti administrativne obrade IPARD	Broj godišnjih analiza efikasnosti		
		Broj akcija za povećanje efikasnosti		
		Broj priručnika za IPARD promijenjenih za povećanje efikasnosti i obrade		
		Broj softverskih rješenja za obradu IPARD zahtjeva		
E2.8	Akreditacija mjera IPARD	Broj akreditovanih mjera IPARD		Crna Gora
E2.9	Akreditacija IT sistema	Broj akreditovanih sistema		IPA/MIDAS
E2.10	Jačanje finansijsko-računovodstvene funkcije	Broj softverskih sistema za računovodstvo, finansije, upravljanje dugovima, upravljanje garancijama i izvještavanje X-tabele		IPA/MIDAS/Crna Gora
		Broj finansijskih obračuna		
E2.11	Jačanje regionalnih kancelarija	Broj regionalnih kancelarija Agencije, uspostavljenih i akreditovanih	MIDAS/Crna Gora	
E2.12	Jačanje organizacione strukture za implementaciju postpristupnih mjera – priprema za akreditaciju	Broj zaposlenih	Crna Gora/IPA/MIDAS	
		% pisanih procedura		
		Broj revizija samoprocjene za akreditaciju		
		% spremnost za akreditaciju EAGF/EAFRD		
E2.13	Implementacija direktnih plaćanja	Broj izvještaja o sprovedenim direktnim plaćanjima, uključujući kontrolu na terenu	Crna Gora	
E2.14	Implementacija mjera ruralnog razvoja	Broj izvještaja o sprovedenim plaćanjima ruralnog razvoja	Crna Gora	
E2.15	Implementacija mjera CMO	Broj izvještaja o mjerama CMO	Crna Gora	
E2.16	Izvjeshavanje	Broj godišnjih izvještaja Agencije, uključujući finansijske izvještaje	Crna Gora	
E2.17	Planiranje	Broj godišnjih planova Agencije	Crna Gora	
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja				

E3 Operativni cilj E.3: Unapređenje analitičke i statističke funkcije MPŠV

Opis: Nova pravna tekovina ZPP-a uspostavlja okvir upravljanja politikom zasnovan na informacijama koje se temelje na dokazima i mjerljivim indikatorima. Kako bi se ZPP Strateški plan podržao relevantnim osnovnim informacijama i da bi se obezbijedilo mjerenje napretka politike zasnovano na dokazima, neophodno je u Crnoj Gori izgraditi koherentno prikupljanje i obradu podataka u skladu sa pravilima ZPP-a i zahtjevima za statističko izvještavanje.

Ključne adresirane potrebe:

- *Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
--	---------------------------	-----------------------	-------------	-------------

SE31	Analitički statistički i izvještajni sistem za podršku upravljanja politikama – integrisan i koherentan	0%	100%	
SE32	Sistemi za monitoring podataka – operativni	0%	100%	
SE33	Nacionalna mreža za ZPP – uspostavljena	0%	100%	
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
E3.1	Jačanje statistike: uspostaviti sistem za razmjenu podataka iz administrativnih izvora	Broj sklopljenih memoranduma za razmjenu podataka između MONSTAT-a, Agencije za plaćanja, UBHVFP	IPA/MIDAS	
E3.2	Priprema statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	Broj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom		
		Broj softvera za uvezivanje i razmjenu podataka sa MONSTAT-om		
E3.3	Jačanje analitičkog sistema za upravljanje politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju	Broj softverskih rješenja za integrisano skupljanje i analizu podataka	IPA/MIDAS	
		Broj analitičkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom		
E3.4	Implementacija FADN	Broj softverskih rješenja za FADN	IPA/MIDAS/FAO	
		Broj gazdinstava uključenih u FADN, · Broj RICA-1 izvještaja		
		Broj savjetodavaca obučanih za upotrebu FADN		
		Broj savjetodavaca uključenih u FADN		
		Broj objavljenih informacija o proizvodnji		
E3.5	Uspostaviti sistem izvještavanja o cijenama i bazu podataka trgovaca voćem i povrćem	Broj korisnika MIS		
		Broj softverskih rješenja za MIS		
E3.6	Uspostavljanje sistema izvještavanja o cijenama za praćenje cijena glavnih poljoprivrednih proizvoda i inputa	Broj nedjeljnih MIS izvještaja objavljenih na portalu	IPA/MIDAS	
		Broj poljoprivrednih proizvoda uključenih u MIS		
E3.7	Razvoj Zelenog izvještaja – godišnjeg izvještaja MPŠV	Broj godišnjih izvještaja MPŠV – Zeleni izvještaj	IPA/MIDAS	
E3.8	Jačanje kapaciteta	Broj zaposlenih	Montenegro	
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnjak Monstata				

Aktivnosti za realizaciju operativnih zadataka

Aktivnosti za realizaciju operativnog zadatka sa polazišnim vrijednostima, kao i projekcije za 2025. i 2028. godinu, date su u Akcionom planu.

Operativni cilj, mjere i aktivnosti utvrđene ovim akcionim planom u skladu su sa strateškim i operativnim ciljevima koji proizilaze iz odredbi Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) Evropske unije, čiji će Crna Gora postati dio u trenutku pristupanja. Kako bi prelazak na pravila ZPP bio što jednostavniji, Strategija je u skladu sa ovim ciljevima.

4. AKCIONI PLAN

A Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane								
A.1 Operativni cilj 1: Podržati održiv prihod gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje								
Indikatori učinka		2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija	
SA1	Broj poljoprivrednih gazdinstava upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava	13.400	17.000	20.000	23.000	25.000	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije	
SA2	Broj poljoprivrednih gazdinstava koja primaju podršku u vezi sa prihodima radi jačanja konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	6.700	8.500	10.000	13.800	17.500		
SA3	Broj hektara obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za jačanje samodovoljnosti snabdijevanja hranom	0	0	12.400	12.400	12.400		
SA4	Broj UG obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za poboljšanje konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	40.634	58.520	67.280	76.040	82.000		
SA5	Broj hektara korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan unakrsnoj usklađenosti	9.012	12.400	27.400	182.500	231.100		
SA6	Obnovljeno poljoprivredno zemljište (ha)	0	0	10.000	15.000	25.000		
R4	Udio korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovljenosti	3,49%	5%	68%	85%	91%		
R5	Procenat poljoprivrednih gazdinstava sa instrumentima za upravljanje rizicima a za koje je dodijeljena podrška Crne Gore i ZPP	2%	2%	2%	2%	3%		
R7	Procenat dodatne podrške po hektaru u područjima sa većim potrebama (u odnosu na prosjek)	0	0	0	0	30%		
Aktivnosti i rezultati								
	Opis	Indikator rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
A1.1	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha / osnovni prihod	O.4. Broj ha podržano	9.012	12.400	12.400	12.400	12.400	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije
	Poljoprivredno zemljište restaurirano (ha)	O.4. Broj ha podržano		0	10.000	15.000	25.000	
A1.2	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnj - višegodišnje livade i pašnjaci u privatnom vlasništvu	O.4. Broj ha podržano	0	0	15.000	15.000	40.000	
	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha – višegodišnje livade i pašnjaci - ostalo	O.4. Broj ha podržano	0	0	0	155.100	203.000	
	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha – višegodišnje	O.4. Broj ha podržano	0	0	15.000	170.100	243.000	

	livade i pašnjaci - ukupno							
A1.3	Plaćanja za prirodna ili ostala ograničenja vezana za površnu (A71) – po ha	O.12 Broj ha podržano	0				85.300	
A1.4	Dodatno plaćanje za mladog nosioca gazdinstva – po ha	O.6 Broj ha plaćenih mladim nosiocima gazdinstava	900	1.240	5.475	6.933	7.662	
A1.5	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po ha: voće, povrće, masline, sjeme	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške	0	0	12.400	12.400	12.400	
A1.6	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške – stočarstvo	40.634	58.520	67.280	76.040	82.000	
A1.7	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške – mlijeko	11.624	26.889	29.000	31.000	32.000	
A1.8	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	O.9 Broj jedinica obuhvaćen podrškom	279	340	400	460	750	
A1.1 1	Vezana podrška za duvan	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške – nacionalne	20	20	20	20	20	
A.2 Operativni cilj 2: Ojačati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost poljoprivrednih gazdinstava kratkoročno i dugoročno, uključujući veću usmjerenost na istraživanja, tehnologiju i digitalizaciju (SO2)								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SA7	Udio poljoprivrednih gazdinstava koja dobijaju podršku za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa		16%				37%	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije
SA8	Broj projekata podržanih u okviru IPARD programa za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa		210				680	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
A2.1	Investicije u poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	199	364	500	550	600	Godišnji izvještaj MPŠV Godišnji izvještaj rada Agencije
A2.2	Investicije u mala poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na	1.700	4.864	9.728	8.500	8.500	

		poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom						
A2.3	Investicije u procesne kapacitete	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava a obuhvaćenih podrškom	11	60	65	70	80	
A2.4	Investicije u šumarstvo	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava obuhvaćenih podrškom	0	0	0	0	10	
A3 Operativni cilj 3: Poboľjšati položaj poljoprivrednika u lancu vrijednosti								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SA9	Bolja organizacija lanca snabdijevanja: udio poljoprivrednih gazdinstava koja učestvuju u grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i sistemima kvaliteta kojima je dodijeljena podrška u okviru agrobudžeta i ZPP-a		3%	3%	4%	4%	5%	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije
SA10	Koncentracija ponude: udio vrijednosti proizvodnje koju na tržište stavljaju proizvođačke organizacije ili grupe proizvođača sa operativnim programima u određenim sektorima		0	0%	0%	0%	10%	
SA11	Broj podržanih gazdinstava uključenih u poljoprivredni lanac		350	580	800	1030	1260	
SA12	Broj proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača		0	20	30	40	50	
SA13	Udio proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača		0	0,12%	0,15%	0,17%	0,20%	
SA14	Broj škola uključenih u programe šeme školske prehrane		7	7	10	10	20	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
A3.1	Podrška učešću poljoprivrednika u sistemima kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	0	20	30	40	50	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije
A3.2	Podrška aktivnostima informisanja i promocije šema kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	0	20	20	20	30	

A3.3	Podrška za uspostavljanje i rad proizvođačkih organizacija	O.28 Broj grupa proizvođača i proizvođačkih organizacija obuhvaćenih podrškom	1	1	3	3	3	
A3.4	Podrška za druge oblike saradnje u poljoprivrednom lancu	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	350	580	800	1.030	1.260	
S1	Sprovođenje mjera iz odobrenih operativnih programa	O.35. Broj operativnih programa obuhvaćenih podrškom	0	0	0	0	3	
S2	Sprovođenje mjera: vino	O.36. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom u sektoru vina	17	20	25	25	30	
S3	Sprovođenje mjera iz Nacionalnog programa u pčelarstvu	O.37. Broj djelovanja ili jedinica za očuvanje ili poboljšanje pčelarstva	80	100	200	400	500	
I1	Podrška poljoprivrednim gazdinstvima i proizvođačkim organizacijama za plasman hrane u edukativne institucije	Broj uključenih škola	7	7	10	10	20	
I2	CMO mjere – Intervencije na tržištu – skladištenje	Broj intervencija	1	1	1	1	1	
A.4 Operativni cilj 4: Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu i hranjivu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SA15	Ograničavanje upotrebe antimikrobnih sredstava: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)		0%	0%	0%	27%	50%	Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj rada Agencije
SA16	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)		0	0	0	20.531	41.000	
SA17	Poboljšanje dobrobiti životinja: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi poboljšanja dobrobiti životinja		0%	7%	9%	13%	13%	
Aktivnosti i rezultati								

	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
A4.1	Poboljšanje dobrobiti životinja i borba protiv antimikrobne rezistencije	O.18 Broj uslovnih grla (UG) za koje se dobija podrška za dobrobit životinja, zdravlje ili jačanje biosigurnosnih mjera	0	0	0	20.531	41.000	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
A4.2	Investicije za dobrobit životinja	Investicije za dobrobit životinja (IPARD M1), EAFRD 80% podrške	10	250	340	600	630	
B. Strateški cilj 2: Osigurati efikasno upravljanje prirodnim resursima Crne Gore i ostvariti ciljeve Zelene agende								
B. Operativni ciljevi 5, 6, 7								
B1: Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja, uključujući smanjenje emisije gasova staklene bašte i poboljšanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije								
B2: Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija								
B3: Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SB1	Upotreba pesticida (kg/ha)		6 (2017)	5	5	4	4	MONSTAT
SB2	Upotreba mineralnih đubriva (kg/ha)		151 (2019)	120	120	120	100	
SB3	Površine pod organskom proizvodnjom (ha)		4823	5.000	22.300	31.925	31.925	Godišnji izvještaj MPŠV
SB4	Površine pod organskom proizvodnjom (% korišćenog poljoprivrednog zemljišta)		1,8%	1,9%	8,6%	12,4%	12,4%	
SB5	Površine u biljnoj proizvodnji obuhvaćene podrškom za upotrebu prirodnog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji		0	0	0	12.400	12.400	
SB6	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih podrškom za upravljanje đubrivom vezanim za poljoprivrednu proizvodnju		0	0	0	76.040	82.000	
Aktivnosti i rezultati								
	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
B1	Program eko-šema	O.8 Broj hektara koji imaju koristi od eko-šema	0	0	182.500	231.100	255.400	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
		O.8 Broj uslovnih grla koja imaju koristi od eko-šema	0	0	0	76.040	82.000	
B2	Program agroekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje sa dugogodišnjim obavezama	O.14. Broj hektara (isključujući šumarstvo) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	0	0	24.976	24.976	24.976	
		O.15 Broj hektara (šumarskih) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili	0	0	0	80	120	

		klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve						
		O.16 Broj hektara ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama održavanja za pošumljavanje i agrošumarstvo	0	0	0	2	10	
		O.17 Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za organsku proizvodnju	684	700	800	850	950	
		O.17a Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za integrisanu proizvodnju	0	0	0	1.984	3.968	
		O.19 Broj operacija ili jedinica koje podržavaju genetičke resurse	1.200	1.300	1.400	1.500	2.000	
		Broj (ha) kojima se podržava biodiverzitet i očuvanje pejzaža	0	0	182.500	206.800	255.400	
		Broj (ha) kojima se podržava smanjenje pesticida u poljoprivrednoj proizvodnji	1.200	5.000	6.000	10.000	12.400	
		Broj ha kojima se podržava održiva upotreba stajskog đubriva i smanjenje upotrebe mineralnog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	1.200	5.000	6.000	10.000	12.400	
		Broj UG kojima se podržava isporuka stajskog đubriva gazdinstvima	0	0	0	76.040	82.000	
B3	Neproductivne investicije	O.21 Broj operacija ili jedinica neproductivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	0	2	5	6	10	
B4	Investicije u obnovljive izvore energije	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva	0	1	30	40	70	

		obuhvaćenih podrškom						
B5	Investicije u šumarstvu	O.23. Broj operacija ili jedinica neproaktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom (ha)	0	0	0	20	300	
B6	Područja sa ograničenjima upravljanja uzrokovana zakonskom zaštitom (po ha)	O.13 Broj hektara za koje se dobija podrška u okviru mreže Natura 2000 ili Direktive 2000/60/EZ	0	0	0	0	10.173	
C. Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i obim ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima								
C1 Operativni cilj 8: Privući i podržati mlade i nove poljoprivrednike i olakšati održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima (SO7)58								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	
SC1	Broj mladih poljoprivrednika koji pokreću poslovanje uz podršku projekata Crne Gore i ZPP-a, uključujući podjelu po polu		15	25	30	40	50	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	
C1.1	Privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i početnicima (A75) – RD	O.25 Broj mladih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	15	25	30	40	50	
		O.26 Broj novih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja (osim mladih poljoprivrednika navedenih pod O.25)	0	50	70	90	100	
		O.27 Broj ruralnih preduzeća koja dobijaju podršku za osnivanje	0	2	3	7	10	
C1.2	Preduzetnice – RD	O.25 Broj žena-preduzetnica koje dobijaju podršku za pokretanje poslovanja u poljoprivredi	0	10	20	30	40	
C2 Operativni cilj 9: Promovisati zapošljavanje, rast, rodnu ravnopravnost, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalno uključivanje i lokalni razvoj u ruralnim područjima, što uključuje kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SC2	Rast i radna mjesta u ruralnim područjima: nova radna mjesta podržana pomoću Crne Gore i ZPP-a		0	12	173	307	662	Godišnji izvještaj MPŠV, EU report – M&E
SC3	Broj podržanih projekata za poboljšanje ruralne infrastrukture		305	578	728	878	1.028	
SC4	Pokrivenost LEADER-om: udio ruralnog stanovništva obuhvaćenog lokalnim razvojnim strategijama		0	0	0	0	10%	

SC5	Ruralni razvoj: broj ruralnih preduzeća, uključujući bioekonomska preduzeća, razvijena uz podršku Crne Gore i ZPP-a	0	2	3	7	10		
SC6	Pametna tranzicija ruralne ekonomije: broj podržanih strategija pametnog sela	0	0	0	0	1		
SC7	Udio ruralnog stanovništva koje ima koristi od poboljšanog pristupa uslugama i infrastrukturi kroz podršku u okviru ZPP-a	10%	12%	15%	18%	20%		
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
C2.1	Diverzifikacija	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	0	10	70	100	150	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
C2.2	Investicije u ruralnu infrastrukturu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	305	578	728	878	1.028	
C2.3	LEADER pristup	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	0	0	0	0	2	
C2.4	Podrška Smart Village strategijama (Strategija pametnog sela)	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	0	0	0	0	1	
C2.5	Podrška zelenim digitalnim radnim mjestima i međugeneracijskoj razmjeni u ruralnim područjima	Broj zelenih digitalnih radnih mjesta u ruralnim područjima koja doprinose međugeneracijskoj razmjeni	0	0	100	200	500	
D. Strateški cilj 4: Izgraditi mrežu transfera znanja i primjene novih tehnologija za povećanje sigurnosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine								
D1 Operativni cilj 10: Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i razmjenom znanja, inovacijama i digitalizacijom u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obukama								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SD1	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koje podržava ZPP u cilju jačanja održivih ekonomskih, društvenih, ekoloških i klimatskih performansi, te uspješnost u području efikasnosti resursa		0	0	300	10.300	12.000	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV

SD2	Broj savjetnika koji dobijaju podršku radi uključivanja u sisteme znanja i inovacija u poljoprivredi (AKIS)	0	0	60	66	66		
SD3	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učesvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP), koji ispunjava uslove za podršku u okviru ZPP-a u vezi sa ekološkim i klimatskim učinkom	0	0	300	10.300	12.066		
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
D1.1	Razmjena znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi	O.33. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom za obuku, savjetovanje i podizanje svijesti	0	10	60	66	66	Godišnji izvještaj MPŠV
D1.2	Kontinuirano učešće poljoprivrednika u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika o uslovima u poljoprivrednoj politici	0	0	230	10.000	12.000	
		Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika iz oblasti agrotehnike u oblasti proizvodnje, mogućnosti udruživanja i šemama kvaliteta	0	0	230	500	750	
D1.3	Kontinuirano učešće savjetodavaca u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama savjetodavaca	0	0	60	66	66	
D1.4	Razmjena znanja i učešće u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0.2 Broj savjetodavnih akcija ili jedinica za pružanje podrške inovacijama za pripremu ili sprovođenje projekata radne grupe Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0	0	1	5	20	
D1.5	Objava kontakt podataka savjetodavaca na veb-sajtu i područja ekspertize	Broj objavljenih savjetodavaca	0	0	0	66	66	
D1.6	Objavljivanje uputstava i materijala za poljoprivrednike	Broj savjetodavnih priručnika i analiza isplativosti poljoprivredne proizvodnje	0	0	10	15	20	

D1.7	Razmjena znanja i učešće u drugim oblicima saradnje	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	0	0	1	2	3	
D. Strateški cilj 5: Efikasno i transparentno upravljati poljoprivrednom politikom i politikom ruralnog razvoja								
E1 Operativni cilj E.1: Zakonodavni i institucionalni okviri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SE1.1	Zakonski i podzakonski akti usaglašeni sa pravnom tekovinom EU. Usvojene zakonske regulative za upravljanje pašnjacimai zaštitu protiv smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta		95%	95%	95%	98%	100%	EU izvještaj
SE1.2	Programi za sprovođenje mjera usvojeni - IPARD III program odobren i mjere objavljene, GAEC i SMR definisani, eko šeme razvijene i objavljene, strateški plan ZPP razvijen i potvrđen od strane EU		20%	40%	70%	95%	100%	
SE1.3	Struktura finansijskih sredstava ZPP - EAGF, EAFRD, za sektor vina, sektor pčelarstva, utvrđena		0	50%	60%	95%	100%	Agrobudžet
SE1.4	AKIS uspostavljen		0	0	0	20%	50%	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
E1.1	Prilagođavanje zakonskih osnova novim uredbama EU (po planu pristupanja)	Broj zakonskih, podzakonskih akata usklađenih sa novom ZPP	95%	95%	95%	95%	100%	Službeni list Izvještaj o pristupanju
E1.2	Prilagođavanje institucionalne strukture za sprovođenje ZPP 2023–2027	Broj imenovanih tijela i službenika odgovornih za akreditaciju i praćenje postpristupnog programa	95%	95%	95%	95%	100%	Službeni list
E1.3	Regulisanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta	Broj zakonskih/podzakonskih akata o međusobnim odnosima prilikom korišćenja zajedničkih pašnjaka	0	0	1	1	1	
		Broj zakonskih/podzakonskih akata kojima se reguliše sprečavanje smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta	0	0	1	1	1	
E1.4	Prilagođavanje postojećih mjera mjerama nove	Broj postojećih mjera za direktna plaćanja –	0	1	2	2	2	Agrobudžet

	perspektive ZPP – direktna plaćanja	proizvodno vezana, prilagođen						
E1.5	Prilagođavanje osnovnog uslovnog nevezanog plaćanja sa razvojem standarda (GAEC i SMR) i uvođenje dodatnih plaćanja za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	Broj GAEC i SMR pravila razvijen	0	1	5	7	7	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	0	0	0	1	1	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih mjera za direktna plaćanja	0		1	4	5	Agrobudžet
E1.6	Usklađivanje dodatnih vezanih plaćanja po površini i po glavi životinje (UG)	Broj razvijenih mjera dodatnih vezanih plaćanja			2	2	2	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih mjera dodatnih vezanih plaćanja			2	2	2	Agrobudžet
E1.7	Razvoj programa eko-šema	Broj razvijenih eko-šema	0		1	5	6	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih eko-šema	0		1	5	6	Agrobudžet
E1.8	Razvoj programa ekoloških i klimatskih obaveza, te akreditacija M4 i M11 IPARD III	Broj razvijenih programa ECM i organskih mjera	1		1	2	2	Agrobudžet
		Broj objavljenih programa ECM i organskih programa mjera	0		1	2	2	Agrobudžet
E1.9	Razvoj CMO mjera po ZPP zahtjevima	Broj razvijenih CMO mjera	4		4	5	6	Agrobudžet
E1.10	Razvoj sektorskih programa: ostali sektorski operativni programi i Nacionalni pčelarski program	Broj razvijenih operativnih programa i Nacionalni pčelarski program	0		1	2	3	MPŠV godišnji izvještaj, Agrobudžet
E1.11	Razvoj programa podrške svih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere za podršku EIP	Broj programa podrške udruživanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere za podršku EIP	0	0	1	2	3	Agrobudžet
E1.12	Razvoj programa promocije poljoprivrede, uključujući šeme kvaliteta u Crnoj Gori	Broj programa za unapređivanje i promociju šema kvaliteta	0	0	1	2	3	Agrobudžet
E1.13	Razvoj inovativnih programa za razmjenu znanja, uključujući mjere za	Broj inovativnih programa udruživanja za transfer znanja	0	0	1	1	1	Agrobudžet

	podršku EIP, i ostalih programa udruživanja za transfer znanja							
E1.14	Utvrđivanje omotnica podrške kroz ZPP: EAGF, EAFRD, vino i pčelarstvo	Broj utvrđenih omotnica podrške, potvrđen	0	0	1	4	4	EU izvještaj
		Broj predloga za utvrđenje omotnica u okviru ZPP	0		1	4	4	
E1.15	Razvoj Strateškog plana ZPP	Strateški plan ZPP potvrđen od strane EU	0				1	EU izvještaj
E1.16	Jačanje kapaciteta naučnoistraživačke i savjetodavne strukture u prenošenju inovativnih praksi u poljoprivredi	Broj savjetodavaca u poljoprivredi, uključujući privatne licencirane savjetodavce	60	60	60	60	66	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj podržanih poljoprivrednih savjetodavaca obučениh u saradnji sa naučnoistraživačkim institucijama	0	60	60	66	66	
		Broj razvijenih programa tehničke podrške za udruživanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere podrške EIP	0	0	0	5	20	
		Broj savjetodavaca uključenih u mrežu znanja	0	0	60	66	66	
		Broj razvijenih portala za razmjenu znanja sa informacijama o proizvodima i poljoprivrednicima koji su uključeni u šeme kvaliteta i ponude autohtone hrane	0	0	0	0	1	
		Broj razvijenih priručnika za specifične sektore i proizvodnih tehničkih specifikacija	0	0	0	0	10	
		Broj godišnjih poljoprivrednih savjetodavnih programa, uključujući GAEC, SMR, eko-šeme, stočarsku i biljnu proizvodnju	0	0	0	2	6	
Operativni cilj E.2: Jačanje struktura i sistema za uvođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Agenciji za plaćanje								

Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SE2.1	Registri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU, uvezani i sa ažuriranim numeričkim podacima i prostornim podlogama		70%	70%	80%	90%	100%	EU izvještaj
SE2.2	Administrativni i upravljački sistemi, uspostavljeni		60%	70%	80%	90%	100%	
SE2.3	IACS akreditovan za sprovođenje mjera ZPP prema Strateškom planu, Interventna agencija za sprovođenje CMO mjera – akreditovana i sprovodi CMO mjere, sistem za upravljanje EAFRD i EAGF – akreditovan, funkcionalan		0%	70%	80%	90%	100%	
SE2.4	Agencija za plaćanje – akreditovana i sprovodi mjere ZPP		20%	40%	50%	80%	100%	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	
E2.1	Jačanje registara za sprovođenje ZPP:	Broj ha – pokriveno u SIZEP	9.012	12.400	170.100	218.700	243.000	EU izvještaj, Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV
		% zemljišta pokrivenog SIZEP parcelama	4%	30%	70%	90%	100%	
		Broj novih uvezenih orto-foto, DEM i ostalih prostornih slojeva	2	2	2	3	4	
		Broj EFA slojeva – kreirano	0	0	1	1	1	
		Broj integrisanih registara IACS, RPG, GSAA, vina, maslinara, šema kvaliteta, organskih proizvođača, trgovaca voćem i povrćem i registara UBHVFP	3	5	6	7	7	
E2.2	Jačanje administrativnih kapaciteta za obradu zahtjeva, kontrolu na terenu, obračun i izvještavanje za uslovna direktna plaćanja, eko-šeme i višegodišnje šeme	Broj kontrola na terenu – integrisano u IAKS	0	0	1	2	2	
		% IACS mjera – uključeno u kontrolu na terenu	0	0	1	2	2	
		% tehničke opremljenosti kontrole na terenu	10%	0	70%	80%	90%	
		Broj CWRS kontrola	0	0	0	1	2	
		Broj izvještaja o implementaciji direktnih plaćanja – proizvedeno iz IAKS	0	0	1	2	3	
		Broj integrisanih obračuna sa smanjenjima i sankcijama	0	0	0	1	2	
		Broj evidencija višegodišnjih obaveza	0	0	0	1	1	

E2.3	Uvođenje Direktnih plaćanja sličnih ZPP	Broj EFA slojeva – integrisano u kontrole	0	0	1	1	1	
		Broj GAEC i SMR – implementirano	0	0	1	2	2	
		Broj mjera prilagođenih nevezanih direktnih plaćanja	0	0	2	3	3	
		Broj mjera vezanih direktnih plaćanja	0	0	2	3	3	
		Broj programa mjera: eko-šema, implementiranih	0	0	1	6	6	
		Broj programa mjera: AEC i implementiranih organskih šema	0			1	1	
		Broj IPARD III – like mjera po hektaru (M4, M11)	1		1	1	2	
E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje mjera CMO	Broj implementiranih CMO mjera	0			3	4	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV
		Broj softvera za podršku implementiranih CMO mjera	0	0	0	3	4	
E2.5	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje novih mjera EAFRD - like	Broj novih mjera EAFRD-like implementiranih	0	0	0	4	4	
E2.6	Jačanje administrativnih kapaciteta za upravljanje EAGF i EAFRD	Broj uvedenih softverskih rješenja za upravljanje mjerama ZPP	3	4	5	6	7	Izvještaj IT revizije
		Broj mjera EAGF i EAFRD uvedeno u sistem	0			10	10	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV
E2.7	Jačanje efikasnosti administrativne obrade IPARD	Broj godišnjih analiza efikasnosti	0		2	2	8	
		Broj akcija za povećanje efikasnosti	0		2	5	5	
		Broj priručnika za IPARD promijenjenih za povećanje efikasnosti obrade	0		2	5	8	
		Broj softverskih rješenja za obradu IPARD zahtjeva	0	0	2	2	2	Izvještaj IT revizije
E2.8	Akreditacija mjera IPARD	Broj akreditovanih IPARD mjera	3		8	8	8	EU IPARD
E2.9	Akreditacija IT sistema	Broj akreditovanih sistema	0	0	0	0	1	Izvještaj IT revizije
E2.10	Jačanje finansijsko računovodstvene funkcije	Broj softverskih sistema za računovodstvo, finansije, upravljanje	0	0	1	1	1	

		dugovima, upravljanje garancijama i izvještavanje X-tabele						
		Broj finansijskih obračuna						
E2.11	Jačanje regionalnih kancelarija	Broj regionalnih kancelarija Agencije, uspostavljenih i akreditovanih	0	0	0	7	7	
E2.12	Jačanje organizacione strukture za implementaciju postpristupnih mjera – priprema za akreditaciju	Broj zaposlenih	85	90	100	110	120	MPŠV sistematizacija
		% pisanih procedura	10	60%	70%	90%	100%	EU Izvještaj
		Broj revizija samoprocjene za akreditaciju	0		1	1	2	
		% spremnost za akreditaciju EAGF/EAFRD	20%	70%	80%	95%	100%	
E2.13	Implementacija direktnih plaćanja	Broj izvještaja o sprovedenim direktnim plaćanjima, uključujući kontrolu na terenu	0		1	2	3	Godišnji izvještaj rada Agencije, Godišnji izvještaj MPŠV
E2.14	Implementacija mjera ruralnog razvoja	Broj izvještaja o sprovedenim plaćanjima ruralnog razvoja	0		1	2	3	
E2.15	Implementacija mjera CMO	Broj izvještaja o mjerama CMO	0		1	2	3	
E2.16	Izvještavanje	Broj godišnjih izvještaja Agencije, uključujući finansijske izvještaje	1		1	2	3	
E2.17	Planiranje	Broj godišnjih planova Agencije	1		1	2	3	Godišnji plan rada Agencije
Operativni cilj E.3: Unapređenje analitičke i statističke funkcije MPŠV								
Indikatori učinka			2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
SE3.1	Analitički statistički i sistem izvještavanja koji podržava integrisano i koherentno upravljanje politikama		0%			50%	100%	Godišnji izvještaj MPŠV
SE3.2	Sistemi za monitoring operativnih podataka		0%			50%	100%	
SE3.3	Uspostavljena Nacionalna mreža ZPP		0%				100%	
Aktivnosti i rezultati								
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2022	2023	2024	2025	Verifikacija
E3.1	Jačanje statistike: uspostaviti sistem za razmjenu podataka iz administrativnih izvora	Broj sklopljenih memoranduma za razmjenu podataka između MONSTAT-a, Agencije za plaćanja, UBHVFP	0	0	1	2	3	Godišnji izvještaj MPŠV
E3.2	Razvoj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	Broj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	0	0	1	2	3	Godišnji izvještaj MPŠV

		Broj softvera za uvezivanje i razmjenu podataka sa MONSTAT-om	0	0	0	1	1	
E3.3	Jačanje analitičkog sistema za upravljanje politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju	Broj softverskih rješenja za integrirano skupljanje i analizu podataka	0	0	0	1	1	
		Broj analitičkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	0		1	2	3	
E3.4	Implementacija FADN	Broj softverskih rješenja za FADN	0			1		
		Broj RICA-1 izvještaja	0	0	0	0	1	
		Broj savjetodavaca obučanih za upotrebu FADN	0		15	15	20	
		Broj savjetodavaca uključenih u FADN	0		15	15	20	
		Broj objavljenih informacija o proizvodnji	0	0	0	2	3	
E3.5	Uspostaviti sistem izvještavanja o cijenama i bazu podataka trgovaca voćem i povrćem	Broj korisnika MIS	0			2	10	
		Broj softverskih rješenja za MIS	0				1	
E3.6	Uspostavljanje sistema izvještavanja o cijenama za praćenje cijena glavnih poljoprivrednih proizvoda i inputa	Broj objavljenih nedjeljnih izvještaja MIS na portalu	0				1	
		Broj poljoprivrednih proizvoda uključenih u MIS	0				10	
E3.7	Razvoj Zelenog izvještaja – godišnjeg izvještaja MPŠV	Broj godišnjih izvještaja MPŠV – Zeleni izvještaj	0		1	2	3	
E3.8	Kadrovska popunjenost	Broj zaposlenih	4	4	5	6	8	

5. BUDŽETSKA PODRŠKA

A	Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane									
A1	Direktna plaćanja									
Aktivnost		Opis (u 000 EUR)	2020	2021	2022	2023	2024	2025*	ZPP	
	A1.1	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha / osnovno plaćanje	1450	1900	3100	3100	3100	3100	5000	250 EUR/ha
	A1.2	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha – višegodišnje livade i pašnjaci	0	0	0	1851	1972	2215	26600	100 EUR/ha
	A1.4	Dodatno plaćanje za mladog nosioca gazdinstva – po ha	0	0	100	100	100	100	1755	3% mladi poljoprivrednik
	A1.5	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po ha: voće, povrće, masline, sjeme i žita	70	100	100	1390	1390	1390	8775	13% proizvodno vezana plaćanja + 2% proteinski usjevi
		Vezana plaćanja – duvan	50	50	50	0	0	0		
	A1.6	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	3500	4165	5540	5719	6463	7208		
	A1.7	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	3150	3903	7260	7830	8370	8640		
		Eko-šeme	0	0	0	0	2790	2790	14625	Eko šeme 25%
	A1 Direktna plaćanja, ukupno		8220	10118	16150	19990	24185	25443	56745	Direktna plaćanja
+	A1.3	Plaćanja za prirodna ili ostala ograničenja vezana na površnu (A71) – po ha	0	0	0	0	0	620	1300	ZPP- EAFRD
+	A1.8	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	200	200	300	395	442	538	538	ZPP EAFRD
	A1 Operativni cilj 1		8420	10318	16450	20385	24627	26601	57764	
	Finansiranje AB, od toga MIDAS (višegodišnje livade i pašnjaci)						851	972	1000	
	od toga izvor za plaćanja za manje povoljne uslove							620		

* Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, u zavisnosti od dinamike pregovora pristupanju EU.

Operativni cilj 2: Ojačati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost poljoprivrednih gazdinstava kratkoročno i dugoročno, uključujući veći fokus na istraživanja, tehnologiju i digitalizaciju (Osa 1)										
A2										
	A2.1	Investicije u poljoprivredna gazdinstva	2800	3040	4267	2987	2867	2960	3520	ZPP-EAFRD
	A2.2	Investicije u mala poljoprivredna gazdinstva	2550	2580	2600	2700	2800	2900	3000	ZPP-EAFRD
	A2.3	Investicije u procesne kapacitete	3000	4200	4267	3200	2133	2400	5150	ZPP-EAFRD
	A2.4	Investicije u šumarstvo	0	0	0	0	0	12	2429	ZPP-EAFRD
A2 Operativni cilj 2:			8350	9820	11134	8887	7800	8272	14099	ZPP-EAFRD
Od toga finansiranje u okviru IPARD II, IPARD III			5800	7240	8534	6187	5000	5360		

Operativni cilj 3: Poboljšati položaj poljoprivrednika u lancu vrijednosti										
A3										
			2020	2021	2022	2023	2024	2025*	ZPP	
	A3.1	Podrška učešću poljoprivrednika u sistemima kvaliteta	0	95	185	200	250	300	1755	ZPP – EAGF – Ostali sektorski programi (3% omotnice)
	A3.2	Podrška aktivnostima informisanja i promocije šema kvaliteta	0	75	25	25	25	25		

A3.3	Podrška za uspostavljanje i rad proizvođačkih organizacija	60	50	60	60	60	60	100	ZPP – EAFRD TA
A3.4	Podrška za druge oblike saradnje u poljoprivrednom lancu	530	450	532	600	600	600	1000	ZPP – sektorski programi/EA FRD – TA
S2	Sprovođenje mjera: vino	100	0	0	200	300	300	1700	ZPP – omotnica Vino
S3	Sprovođenje mjera iz Nacionalnog programa u pčelarstvu	400	205	232	300	300	300	300	ZPP – omotnica Pčele
I1	Podrška poljoprivrednim gazdinstvima i proizvođačkim organizacijama za plasman hrane u edukativne institucije	150	70	170	300	300	500	700	ZPP – CMO
I2	CMO mjere – intervencije na tržištu – skladištenje	200	290	390	200	200	200	250	ZPP – CMO
	Upravljanje rizicima	150	200	300	300	350	400	600	ZPP – EAFRD
	A3 Operativni cilj 3:	1590	1435	1894	2185	2385	2685	6405	
	Od toga IFAD	590		532					
	Od toga novi izvor – Projekat GORA				600	600	600		
* Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, u zavisnosti od dinamike pregovora pristupanju EU.									

B Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i postići ciljeve Zelenog dogovora										
Operativni cilj 4, 5, 6 (Osa 2)										
			2020	2021	2022	2023	2024	2025*	ZPP	
	B1	Eko-šeme (/grlo)	0	0	0	100	310	310	14625	Eko-šeme 25% Omotnice EAGF
		Eko-šeme (/ha)	0	0	0	0	2480	2480		
	B2	Program agroekoloških, klimatskih i mjera organske proizvodnje sa dugoročnim obavezama:								
		Uspostavljanje Agrobudžeta (400) + IPARD M4 pašnjaci, pilot, 2023	780	830	870	924	1553	953	23.987	Pogram AEC – Organski – 35% Omotnice EAFRD
		IPARD M11	0	0	0	0	753	953		
		Pilot – ostale AEC – organske šeme	0	0	0	100	100	100		
		Pilot + integrisana proizvodnja v&p	0	0	0	50	1240	1240		
	B4	Podrške za ograničenje u upravljanju na zaštićenim područjima (ASD) (po ha) + Plaćanja za područja sa prirodnim i ostalim ograničenjima (ANC) (po ha)	0	0	0	0	0	1017	3500	Odrediti područja ANC i ASD i definicija plaćanja
	B3	Neproduktivne investicije							1400	
		B Operativni cilj 4, 5, 6 (Osa 2):	780	830	870	1174	6436	7053	43512	
	Od toga	IPARD M4 , M11 (2024)					2306	1906		
		MIDAS	600		600	600				
		Eko-šeme, plaćanje u zaštićenim područjima, plaćanja za područja sa prirodnim i ostalim ograničenjima – 2024					5147	5355		
* Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, u zavinosti od dinamike pregovora pristupanju EU.										

C	Podići kvalitet života i obim ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima									
C 1	Operativni cilj 7: Privući i podržati mlade i nove poljoprivrednike i olakšati održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima									
			2020	2021	2022	2023	2024	2025*	ZPP	
	C1.1	Privlačenje i podržavanje mladih poljoprivrednika i start-apova (A75) – RD	150	119	250	300	400	500	2056	3% EAFRD za mladog poljoprivrednika
		Podržavanje start-apova	0	0	0	0	270	300	2000	EAFRD
		Podržavanje preduzetništva	0	0	0	0	21	30	700	EAFRD
	C1.2	Preduzetnice – RD	0	0	100	200	300	400	2000	EAFRD
		Operativni cilj 7:	150	119	350	500	991	1230	6756	
C 2	Operativni cilj 8: Promovisati zapošljavanje, rast, rodnu ravnopravnost, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalno uključivanje i lokalni razvoj u ruralnim područjima, što uključuje kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo									
	C2.1	Diverzifikacija	0	0	2133	3947	1667	1840	4000	EAFRD
	C2.2	Investicije u ruralnu infrastrukturu	2588	3175	3245	3500	6000	6000	9000	EAFRD
	C2.3	LEADER pristup	0	0	0	0	0	0	3427	5% LEADER
	C2.4	Podrška strategijama „pametno selo“ / Zelena radna mjesta	0	0	0	100	200	500	573	EAFRD-TA
		Operativni cilj 8:	2588	3175	5378	6747	4534	6300	17000	
	Od toga je	IPARD: diverzifikacija			1600	2960	1250	1380		
		IPARD: Leader pristup								
		Ruralna infrastruktura IFAD, IPARD	2070	2540	2596	2800	4800	4800		

D	Izgraditi mrežu transfera znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine									
D1	Operativni cilj 10: Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i razmjenom znanja, inovacijama i digitalizacijom u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obukama									
	Akt.	Opis	2020	2021	2022	2023	2024	2025	ZPP	
	D1.1	Razmjena znanja (AB + IPARD TA)	50	200	200	200	200	200	200	EAFRD TA
	D1.2	Kontinuirano učešće poljoprivrednika u sticanju i jačanju stručnih znanja	0	0	50	50	50	50	50	EAFRD TA
	D1.3	Kontinuirano učešće savjetodavaca u sticanju i jačanju stručnih znanja	0	0	0	50	50	50	50	EAFRD TA
	D1.4	Razmjena znanja i učešće u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0	0	200	150	150	150	3	EAFRD TA
	D1.5, D1.6	Upravljanje sajtom za naučnoistraživačku i stručnu savjetodavnu pomoć	0	0	0	3	3	3	150	EAFRD TA
	D1.7	Razmjena znanja i učešće u drugim oblicima saradnja, uključujući sredstva za evaluaciju strategije posljednje godine sprovođenja	0	0	0	50	50	50	50	EAFRD TA
		Operativni cilj 10	50	200	450	503	503	503	503	

* Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, u zavisnosti od dinamike pregovora pristupanju EU.

Omotnice

	2020	2021	2022	2023	2024	2025*	ZPP	Udio
EAGF omotnica	8810	10788	16952	20875	22950	24258	58500	100,0%
Direktna plaćanja**	8220	10118	16150	19990	22015	23273	56745	97,0%
Od toga proizvodno vezana plaćanja	6770	8218	12950	14939	16223	17238	8775	15,0%
Od toga mladi poljoprivrednik	0	0	100	100	100	100	1755	3,0%
Od toga eko-šeme							14625	25,0%
Mjere za stabilizaciju tržišta								
Ostale sektorske mjere (EAGF)	590	670	802	885	935	985	1755	3,0%
Mjere CMO (intervencije i školske šeme)	350	360	560	500	500	700	950	
	2020	2021	2022	2023	2024	2025	ZPP	Udio
Vinska omotnica	100	0	0	200	300	300	911	100,0%
Pčelarska omotnica	400	205	232	300	300	300	400	100,0%
	2020	2021	2022	2023	2024	2025	ZPP	Udio
EAFRD omotnica	11718	13825	17382	16708	15980	18835	68535	100,0%
Osa 1: Investicione mjere ***	8350	9820	11134	8887	7800	8272	14099	20,6%
Osa 2: Agroekološke, klimatske i organske mjere	780	830	870	1074	3646	4263	28887	
Od toga – višegodišnje obaveze							23987	35,0%
Osa 3: Mjere za podizanje kvaliteta života na selu	2588	3175	5378	6747	4534	6300	17000	
Od toga LEADER							3427	5,0%
Od toga mladi poljoprivrednik							2056	3,0%
Od toga ruralna infrastruktura	2588	3175	3245	3500	6000	6000	9000	13,1%
Tehnička pomoć****							2741	4,0%

* Prilikom izrade ove strategije, 2025. je uzeta kao godina kada bi Crna Gora mogla pristupiti EU, stoga će 2025. godine biti neophodno uraditi reviziju Strategije, u zavisnosti od dinamike pregovora pristupanju EU.

Komentari:

* Budžetska podrška strategiji zasniva se na pretpostavci da je vrijeme početka primjene ZPP 2026. godina.

** **Komentar vezi sa direktnim plaćanjima:** Budžetske podrške programa direktnih plaćanja 2023–2025 i indikativna procjena omotnice u okviru ZPP – Evropskog garantnog fonda u poljoprivredi (EAGF), zasnivaju se na sljedećim pretpostavkama:

	Hrvatska	Slovenija	Italija	Austrija	Crna Gora*
Površine (ha)	1.504.450	479.820	13.150.200	2.652.220	266.000
Osnovno plaćanje (EUR/ha)	130,52	184,20	167,19	208,90	250
EUR/ha površine livada i pašnjaka	-	-	-	41,40	100
EUR/po glavi – tov – proizvodno vezana	81.58	49,84	57,51	100	85 (sa eko-šemama)
EUR/po glavi – mlijeko – proizvodno vezana	252.14	91,00	122,93	-	270 (sa eko-šemama)

Proizvodno vezano plaćanje – površina (EUR/ha)	Povrće: 158,63 Voće: 164,40 Prot. usj.: 186,40	-	Pšenica: 93,50 Paradajz: 173,6 Agrumi: 150,85	-	100 EUR/ha + leguminoza + eko šeme
Mladi poljoprivrednik – dodatno EUR/ha	85,34	78,91	83,50	65,90	3% od omotnice
Omotnica Vино EUR/ha	590,5	315,6	470	284,29	588,6
Omotnica Pčelarstvo: EUR/Košnica	4,3	3,1	3,2	-	4,2

U tabeli, iznosi proizvodno vezanih plaćanja kod država članica predstavljaju dozvoljena plaćanja u okviru 13% omotnice, a u slučaju proteinskih usjeva 15% omotnice. Poljoprivrednici dobiju ostatak preko eko-šema. U slučaju Crne Gore, indikativna omotnica u visini 58.500 (000 EUR) izračunata je na pretpostavci da se u sistemu podržava površina za biljnu proizvodnju u visini 5.000 (000 EUR), i 266.000 ha livada i pašnjaka po 100 EUR/ha. U tom slučaju, 15% omotnice iznosi 8.775 (000 EUR), što se može isplatiti u obliku proizvodno vezanog plaćanja. U slučaju Crne Gore, to bi bilo dovoljno za isplatu dijela plaćanja za uzgoj i dijela za mliječne krave. Ostala plaćanja mogu biti u obliku eko-šema.

***** Komentar mjere ruralnog razvoja:** Iznosi alokacija IPARD II i IPARD III programa prenijeti su prema godišnjim alokacijama u okviru tih programa, uzimajući u obzir N+3.

II Jačanje institucija

Aktivnost	Opis	2020	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
E	Efikasno i transparentno upravljati poljoprivrednom politikom i politikom ruralnog razvoja								
E1	Operativni cilj E.1: Zakonodavni i institucionalni okviri usklađeni sa pravnom tekovinom EU								
E1.1	Prilagođavanje zakonodavnih osnova novim uredbama EU (po planu pristupanja)			30	30				
E1.2	Prilagođavanje institucionalne strukture za sprovođenje ZPP 2022–2027		2	2	2				
E1.3	Uređenje korištenja poljoprivrednog zemljišta		10	10					
E1.4	Prilagođavanje postojećih mjera mjerama nove perspektive ZPP – direktna plaćanja		10	10					
E1.5	Usklađivanje osnovnog uslovno nevezanog plaćanja sa izradom standarda (GAEC i SMR). Usklađivanje osnovnog uslovno odvojenog plaćanja sa izradom standarda		60						
	Određivanje područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju i visine plaćanja			20					
E1.6	Usklađivanje dodatnih vezanih plaćanja na površinu i po glavi životinje (UG)		50						
E1.7	Razvoj programa eko-šema		50						
E1.8	Razvoj programa šema ekoloških i klimatskih obaveza i akreditacija M4 i M11 IPARD III		20	30					
E1.9	Razvoj CMO mjera po ZPP zahtjevima				50				
E1.10	Razvoj sektorskih programa: Ostali sektorski operativni programi i Nacionalni pčelarski program			25	25				
E1.11	Razvoj programa podrške udruženjima poljoprivrednih proizvođača, uključujući mjere za podršku EIP			25					
E1.12	Razvoj programa promocije poljoprivrede, uključujući šeme kvaliteta u Crnoj Gori				5				
E1.13	Razvoj veb-stranice za centralni pristup informacijama o proizvodima i poljoprivrednicima koji su uključeni u šeme kvaliteta i ponude domaće hrane			3					
E1.14	Razvoj programa savjetodavnih aktivnosti u poljoprivredi, uključujući GAEC, SMR, eko-šeme, dugoročne obaveze i sektor specifičnih savjetodavnih aktivnosti			10					
E1.15	Razvoj Strateškog plana ZPP				120				
	Obuka savjetodavaca u saradnji sa naučnoistraživačkim institucijama			100	100	100			
	Razvoj portala za razmjenu znanja						10		
	izrada sektorski specifičnih priručnika i proizvodnih tehničkih listova					10			
	Razvoj programa savjetodavnih aktivnosti u poljoprivredi, uključujući GAEC, SMR, eko-šeme, dugoročne obaveze i šeme kvaliteta				10				
	Operativni cilj E.2		202	265	412	110	10	0	0
E2	Operativni cilj E.2: Jačanje struktura i sistema za sprovođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Agenciji za plaćanje								
Kod	Opis								
	Nadogradnja SIZEP		50						
	Nadogradnja GSAA i RPG		80						
	Broj novih uvezenih orto-foto, DEM i ostalih prostornih slojeva			200					
	Broj EFA slojeva – kreirano			100					
	Integrisanje registara IACS, RPG, GSAA, vina, maslinara, šema kvaliteta, organskih proizvođača, trgovaca voćem i povrćem i registara UBHVF		80						

		Razvoj softvera za kontrolu na terenu		80					
	E2.2	Tehnička oprema kontrole na terenu			470				
		Broj CWRS kontrola			80				
		Broj integrisanih obračuna sa smanjenjima i sankcijama			50				
		Uvođenje direktnih plaćanja sličnih ZPP-u							
	E2.3	Broj EFA slojeva – integrisano u kontrole		60	60				
		Broj GAEC i SMR – implementirano			30				
		Broj mjera vezanih direktnih plaćanja		10					
		Broj implementiranih eko-šema			30				
		Broj ECM i organskih šema, implementiranih, i IPARD M4 i M11			40				
	E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje mjera CMO: Broj implementiranih CMO mjera					200		
	E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje novih mjera EAFRD – like: Softver za EAFRD/IPARD				100			
	E2.5	Broj softverskih rješenja za upravljanje programom					160		
	E2.5	Broj EAGF i EAFRD mjera uvedenih u sistem			50	100	100		
	E2.6	Jačanje efikasnosti administrativne obrade IPARD: Analiza efikasnosti i promjena priručnika			50				
	E2.7	Akreditacija IT sistema			20				
	E2.9	Jačanje finansijsko-računovodstvene funkcije: tehnička pomoć			120				
		Jačanje finansijsko-računovodstvene funkcije: softver				80			
	E2.10	Jačanje regionalnih kancelarija		100	100	100			
	E2.12	Izrada dokumentacije za akreditaciju Agencije		20	100	80	30		
		Revizija samoprocjene za akreditaciju			40		40		
		Operativni cilj E.2		480	1540	460	530		
E3	Operativni cilj E.3: Unapređenje analitičke i statističke funkcije MPŠV								
	E3.1	Jačanje statistike: uspostaviti sistem razmjene podataka iz administrativnih izvora				15			
	E3.2	Razvoj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom			60				
	E3.3	Jačanje analitičkog sistema za upravljanje politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju				60			
	E3.4	Implementacija FADN			80				
		Školovanje savjetodavaca			20				
	E3.5	Uspostaviti sistem izvještavanja o cijenama					60		
	E3.6	Uspostavljanje sistema izvještavanja o cijenama za praćenje cijena glavnih poljoprivrednih proizvoda i inputa na reprezentativnim trgovcima (metodologije)					40		
	E3.7	Razvoj Zelenog izvještaja – godišnjeg izvještaja MPŠV				40			
	E3	Operativni cilj E3			160	115	100		

Rekapitulacija po operativnim ciljevima

Operativni cilj	2020	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	Ukupno
Operativni cilj E1		202	265	412	110	10			999
Operativni cilj E2		480	1540	460	530				3010
Operativni cilj E3			160	115	100				375
Ukupno (000) EUR		682	1965	987	740	10			4384

6. OPIS AKTIVNOSTI NADLEŽNIH ORGANA I TIJELA ZA PRAĆENJE SPROVOĐENJA STRATEGIJE

U Poglavljima 3 i 4 ove strategije dat je pregled ključnih aktivnosti i mjera kojima će se dostići postavljeni operativni ciljevi, kao i pregled indikatora na osnovu kojih će se pratiti realizacija i vršiti evaluacija postignutih rezultata. Kako bi se pratio napredak implementacije ove strategije, odnosno kako bi se ista mogla prilagoditi u slučaju potrebe, treba uspostaviti efikasan sistem monitoringa i evaluacije.

Monitoring realizacije Strategije i njenog Akcionog plana vršiće ministarstvo nadležno za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, a rezultate će objavljivati u obliku godišnjeg izvještaja, koji će biti pripremljen za usvajanje na sjednicama Vlade, a po usvajanju isti će biti objavljen na internet stranicama MPŠV.

Monitoring

Monitoring je aktivnost koja se obavlja kontinuiranim praćenjem sprovođenja Strategije. Efikasnost implementacije Strategije pratiće se na osnovu napretka u postizanju osnovnih indikatora u 2020. godini, koji su navedeni u tabeli indikatora. Podatke će dostavljati sve direkcije MPŠV čije su aktivnosti obuhvaćene ovom strategijom i sve relevantne eksterne institucije. Za indikatore koji nijesu mjerljivi zvaničnom statistikom Crne Gore, biće primijenjene alternativne metode praćenja, kako je preporučeno u priručnicima EU za praćenje i evaluaciju. Angažovanje eksperata za procjenu ovakvih indikatora finansiraće se iz sredstava tehničke podrške IPARD mjere do pristupanja. Na osnovu prikupljenih podataka sastavlja se godišnji izvještaj. Ovaj izvještaj, kao posebno poglavlje, može biti uključen u godišnji izvještaj o radu MPŠV.

Radna grupa za praćenje sprovođenja Strategije

Za potrebe praćenja sprovođenja ove strategije, Vlada Crne Gore će, na predlog MPŠV, imenovati članove radne grupe, koji će pregledati Godišnji izvještaj o sprovođenju Strategije i raspravljati o njemu prije slanja Vladi na usvajanje.

Pri imenovanju članova radne grupe potrebno je pridržavati se horizontalnih načela, kojima će se osigurati uravnotežena zastupljenost tijela javne vlasti i posredničkih tijela, te predstavnika:

- (a) relevantnih tijela na regionalnom i lokalnom nivou, kao i drugih tijela javne vlasti, uključujući tijela nadležna za pitanja životne sredine i klime;
- (b) ekonomskih i socijalnih partnera, uključujući predstavnike poljoprivrednog sektora;
- (c) relevantnih tijela koja predstavljaju civilno društvo i, ako je to relevantno, tijela odgovornih za unapređenje socijalne uključenosti, temeljnih prava, rodne ravnopravnosti i nediskriminacije.

Radnu grupu čine i predstavnici nadležnih institucija, koje su bile uključene i tokom procesa izrade Strategije sa Akcionim planom, kroz učešće svojih predstavnika.

Kod odabira članova radne grupe za praćenje potrebno je, između ostalog, pridržavati se i pravila o rodnoj ravnopravnosti.

Rad Radne grupe za praćenje biće utvrđen Poslovníkom o radu, u kojem će se propisati sastav Odbora, obaveze članova, rokovi, kao i ostale činjenice bitne za normalno funkcionisanje rada radne grupe. Radna grupa za praćenje sastaje se najmanje jedanput godišnje i preispituje sva pitanja koja utiču na napredak realizacije Strategije, a na osnovu dobijenih materijala koje je izradilo MPŠV.

U slučaju neispunjavanja postignuća zadatih u Strategiji, a u skladu sa dinamikom predviđenom u Akcionom planu, članovi Radne grupe za praćenje mogu predložiti novu dinamiku i način realizacije kako se ne bi dovelo u pitanje ispunjenje postavljenih operativnih ciljeva.

Evaluacija

Nakon isteka perioda za koji je ova strategija izrađena, a prije izrade novog strateškog dokumenta, sprovedeće se evaluacija postignuća postavljenih u ovoj strategiji kako bi se dobile konkretne preporuke u interesu daljeg unapređenja određene oblasti javne politike. Nakon sprovedene završne evaluacije, završni izvještaj za sprovođenje Strategije biće upućen Vladi Crne Gore na usvajanje. U slučaju potrebe, pogotovo s obzirom na očekivani ulazak Crne Gore u EU u toku sprovođenja ove strategije, predviđena je izrada i tekuće evaluacije (*on-going*), kako bi se dodatno harmonizovale aktivnosti pristupanja, odnosno sprovođenje aktivnosti koje moraju biti usaglašene sa politikama EU.

7. JAVNO INFORMISANJE O CILJEVIMA I OČEKIVANIM REZULTATIMA STRATEGIJE

Polazeći od pretpostavke kako se ovom strategijom uređuju aktivnosti važne za teritoriju cijele Crne Gore, neophodno je obezbijediti redovno informisanje zainteresiranih strana, ali i šire javnosti o postavljenim ciljevima ove strategije, kao i o rezultatima/učinku njihovog sprovođenja, prema postavljenim indikatorima.

Tokom izrade ove strategije održano je nekoliko krugova javnih konsultacija sa zainteresovanom javnošću, na kojima su prikupljene veoma korisne informacije, koje su poslužile za dalje unapređenje strategije, do njenog konačnog izgleda. Prve konsultacije u vezi sa pripremom Strategije održane su tokom predstavljanja sektorskih analiza pripremljenih za pripremu ove strategije i IPARD III. Za izradu Strategije formirana je radna grupa, u koju su uključeni akteri iz različitih institucija, interesnih grupa, akademske zajednice i dr. Nakon izrade prvog nacрта Strategije, usmeno je predstavljen osoblju Biotehničkog fakulteta Univerziteta Crne Gore i predstavnicima granskih udruženja – crnogorskog poljoprivrednog klastera, NVO udruženih seoskih domaćinstava – Seoski turizam i Udruženja stočara. Na osnovu dobijenih komentara pripremljena je konačna verzija Strategije. Sprovođenje Strategije će se pratiti godišnje, o čemu će se sastavljati godišnji izvještaj, koji će biti ili samostalan dokument ili dio Godišnjeg izvještaja o radu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Ovaj izvještaj će biti objavljen na sajtu MPŠV. Informacije o postignućima u sprovođenju Strategije mogu se saopštavati i u okviru redovnih informativnih aktivnosti MPŠV, posebno Direktorata za ruralni razvoj. Preporuka je da se u javnoj komunikaciji koriste i društvene mreže, kao brzi oblik obavještanja, a potrebno je osigurati i pristupačnost informacija osobama sa vidnim, slušnim, motoričkim ili kognitivnim poteškoćama.

8. ANEKSI**8.1 Aneks 1: SWOT – Opšta statistika****8.1.1 Prilog 1, Tabela 1: Pregled uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda po grupama 2008–2020**

IZVOZ 000 EUR		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
HS		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
GI 01	Žive životinje	4	13	9	12	12	17	24	34	41	65	54	89	692
GI 02	Svježe, ohlađeno ili smrznuto meso	2.905	2.945	3.529	3.129	4.355	5.695	41.603	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sira	18	0	6	20	88	918	223	150	102	194	114	16	98
TBr 0406	Sir	19	0	0	52	47	95	109		198	137	121	131	13
TBr 0407-0408	Jaja	10	0	0	14	14	15	19	3	2	0	3	11	40
TBr 0409	Med	6	27	1	14	0	2	2	5	5	16	5	5	0
GI 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	2	2	7	0	0	0	0	0	3	106	22	0	1
GI 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	0	48	35	89	59	52	68	70	96	65	185	258	280
GI 07	Povrće	3.990	3.706	3.446	4.109	3.294	4.872	4.282	3.602	4.633	2.513	4.870	2.693	3.620
GI 08	Voće	3.219	2.491	4.733	4.650	4.034	4.136	4.133	3.223	2.473	2.762	3.940	3.856	3.664
TBr 0901	Kafa	55	55	50	460	982	683	516	527	486	380	17	39	20
TBr 0902-0903	Čaj	90	42	23	28	47	28	56	26	26	23	12	23	77
TBr 0904	Začini	58	19	60	40	52	20	126	0	0	0	0	0	12
GI 10	Žitarice	131	197	20	26	2	22	6	12	3	1	5	1	113
GI 11	Proizvodi mlinske industrije	420	1.316	604	499	1.771	1.962	2.200	1.838	1.263	537	84	7	67
GI 12	Ulje i drugo sjeme; ljekovito bilje	138	199	140	155	209	493	348	118	597	360	491	375	621
GI 13	Šeljak, gume, smole i drugi biljni sokovi i ekstrakti	0	0	1	0	0	0	2	2	0	0	38	0	0
GI 14	Biljni materijali za pletarstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GI 15	Masti ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	95	229	885	1.510	3.625	2.241	3.053	207	179	180	162	349	192
TBr 1601-1603	Proizvodi od mesa	2.203	2.692	2.026	2.519	3.057	3.624	3.150	2.864	2.668	3.187	3.437	4.605	6.089
TBr 1701	Šećer	200	98	138	472	6	9	3	22	7	14	0	1	6
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	73	176	163	29	8	14	20	23	18	57	65	88	71
GI 18	Kakao i proizvodi od kakaoa	69	36	2.800	2.164	2.747	3.232	3.737	3.077	1.256	1.737	1.889	1.797	2.045
GI 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; konditorski proizvodi	1.196	1.004	1.919	3.377	4.083	2.147	1.826	3.241	5.651	5.669	581	566	421
GI 20	Proizvodi od voća i povrća i od drugih dijelova biljaka, osim sokova	244	800	1.249	931	160	75	88	42	69	78	96	93	223
GI 21	Razni prehrambeni proizvodi (npr. supe, kečap, ekstrakti kafe i cikoriје, kvasac, vođeni sirupi itd.)	974	1.353	2.946	4.687	2.464	1.441	1.009	291	492	439	374	275	261
TBr 2201	Gazirana ili negazirana voda bez dodatka šećera	320	382	384	270	417	245	336	259	278	327	364	364	139

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

TBr 2202	Voda, uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerom	60	56	219	260	165	144	102	104	193	97	8	48	20
TBr 2203	Pivo	5.204	2.924	2.622	2.720	3.506	3.734	4.001	4.403	4.070	4.378	4.415	3.648	3.185
TBr 2204	Vino	17.308	16.592	16.665	18.410	18.083	13.212	13.752	15.480	14.805	13.863	13.235	13.631	10.928
TBr 2205-2208	Ostala alkoholna pića	1.152	1.094	1.085	1.026	1.047	1.338	798	1.013	975	1.063	1.772	1.793	856
TBr 2209	Sirće	4	0	20	19	41	5	7	4	4	7	2	5	9
GI 23	Otpad i ostaci prehrambene industrije; pripremljena hrana za životinje	30	431	118	79	53	100	183	196	275	370	490	1.760	1.415
GI 24	Duvan i duvanski proizvodi	561	699	134	394	2.251	5.673	5.903	5.585	2.192	822	1.877	3.769	3.953
Ukupan izvoz ek GI 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53		40.758	39.626	46.037	52.164	56.679	56.244	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	48.919

UVOZ 000 EUR		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
HS		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
GI 01	Žive životinje	15.965	16.174	21.784	25.509	24.151	22.935	20.127	23.481	19.812	22.434	24.348	27.130	24.254
GI 02	Svježe, ohlađeno ili smrznuto meso	58.862	59.854	60.246	57.061	65.534	71.259	103.438	68.483	74.883	82.642	85.776	90.325	70.781
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sira	23.125	22.079	23.162	25.909	26.283	25.287	25.162	26.306	26.723	27.331	27.590	28.952	24.748
TBr 0406	Sir	14.375	11.405	12.560	14.195	14.548	15.769	14.410	13.428	14.862	15.955	16.144	16.458	12.392
TBr 0407-0408	Jaja	559	626	751	1.384	1.971	2.709	2.756	2.353	2.022	2.137	1.700	2.125	1.166
TBr 0409	Med	594	657	654	755	746	661	705	980	742	872	826	872	552
GI 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	478	320	311	239	224	319	259	367	427	557	535	757	676
GI 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	3.649	3.268	3.015	4.029	3.534	3.682	5.077	4.365	4.280	5.466	5.497	7.090	6.468
GI 07	Povrće	7.282	6.834	6.360	7.987	8.458	11.554	12.895	15.196	18.209	19.429	20.525	23.637	19.260
GI 08	Voće	11.963	11.699	11.237	13.391	14.759	18.244	20.728	24.377	29.232	30.445	29.849	32.391	27.770
TBr 0901	Kafa	12.349	17.754	25.501	22.390	12.378	9.122	8.058	8.661	9.171	10.136	9.438	9.694	6.909
TBr 0902-0903	Čaj	412	210	213	240	264	322	280	291	318	297	241	355	183
TBr 0904	Začini	623	789	802	802	1.002	977	1.030	761	929	997	925	949	785
GI 10	Žitarice	9.329	11.530	5.953	11.261	12.079	10.327	11.318	11.216	9.540	8.053	9.248	8.704	9.007
GI 11	Proizvodi mlinske industrije	23.799	15.815	17.194	22.015	20.428	18.793	17.173	16.278	14.283	16.394	17.280	20.486	18.753
GI 12	Ulje i drugo sjeme; ljekovito bilje	1.944	1.696	2.084	1.944	1.834	2.043	2.011	2.435	3.018	3.164	4.253	3.514	3.566
GI 13	Šeljak, gume, smole i drugi biljni sokovi i ekstrakti	136	81	44	42	78	110	128	97	109	120	122	97	112
GI 14	Biljni materijali za pletarstvo	70	27	43	60	36	58	48	55	54	47	47	55	40
GI 15	Masti ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	16.783	14.201	14.148	16.615	17.894	16.311	14.202	15.185	15.818	15.626	15.808	13.513	13.873
TBr 1601-1603	Proizvodi od mesa	20.781	17.254	16.319	17.598	19.141	20.918	20.601	20.738	20.161	21.092	23.252	22.007	18.975
TBr 1701	Šećer	7.092	6.214	6.508	9.170	8.324	7.329	5.623	5.628	6.704	6.560	5.164	5.035	5.148
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	3.014	2.674	2.588	2.870	2.923	3.264	3.179	3.475	3.734	4.571	4.537	4.660	3.805
GI 18	Kakao i proizvodi od kakaoa	18.480	18.640	19.269	19.407	20.628	21.366	21.755	19.928	21.553	21.226	21.796	23.141	19.159

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

GI 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; konditorski proizvodi	27.574	26.393	26.432	27.173	28.634	30.649	31.595	35.040	36.586	39.489	42.939	46.311	38.784
GI 20	Proizvodi od voća i povrća i od drugih dijelova biljaka, dijelova biljaka, osim sokova	22.423	19.401	16.624	17.554	14.775	14.858	15.235	16.174	16.789	18.145	19.120	20.506	15.078
GI 21	Razni prehrambeni proizvodi (npr. supe, kečap, ekstrakti kafe i cikorije, kvasac, vodeni sirupi itd.)	23.577	23.890	25.102	26.372	27.997	30.028	31.228	33.391	35.627	39.892	41.928	47.012	42.064
TBr 2201	Gazirana ili negazirana voda bez dodatka šećera	9.486	7.901	7.436	7.536	7.761	7.098	6.987	7.563	8.679	9.683	10.800	10.884	6.348
TBr 2202	Voda, uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerom	29.495	25.124	25.610	29.328	30.227	28.406	26.233	25.190	27.928	29.998	29.088	29.628	21.422
TBr 2203	Pivo	7.850	5.462	4.673	4.559	5.023	5.218	6.221	8.226	8.079	9.144	9.018	10.172	8.159
TBr 2204	Vino	3.238	2.653	3.185	3.607	4.044	4.451	4.861	5.458	5.354	5.835	6.915	7.029	5.892
TBr 2205-2208	Ostala alkoholna pića	6.275	5.348	5.509	5.981	6.428	6.980	7.153	8.297	8.236	9.656	9.148	9.529	5.199
TBr 2209	Sirće	164	167	139	151	165	133	215	261	279	233	305	311	239
GI 23	Otpad i ostaci prehrambene industrije; pripremljena hrana za životinje	13.606	11.936	13.669	16.337	18.389	16.839	16.441	17.923	16.573	16.910	18.809	20.065	21.900
GI 24	Duvan i duvanski proizvodi	21.105	20.467	17.578	14.910	11.678	12.724	11.930	12.022	12.602	15.676	10.094	14.648	13.778
	Ukupan uvoz izuzimajući GI 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53	416.457	388.543	396.703	428.381	432.338	440.743	469.062	453.629	473.312	510.213	523.065	558.043	467.248

Izvor: Monstat, 2021

8.1.2 Prilog 2: Prinosi poljoprivredne proizvodnje u EU i zemljama regiona

Prilog 1, Tabela 2: Prinos voća u EU i zemljama regiona

Jabuka (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjeak
Evropska unija – 27	24,83	23,56	23,95	19,01	26,34	23,59	24,45	23,68
Grčka	23,04	24,77	29,21	29,41	27,61	28,22	21,11	26,20
Hrvatska	16,28	16,70	7,50	11,53	19,08	13,81	14,59	14,21
Italija	47,57	47,70	43,73	33,40	42,95	41,89	44,85	43,15
Holandija		44,20	43,48	32,43	40,77	42,52	35,48	39,81
Portugalija	19,76	23,20	17,96	23,78	19,39	25,91	19,99	21,43
Slovenija	27,85	33,95	17,66	5,77	37,16	23,91	30,58	25,27
Crna Gora	20,46	20,14	10,93	6,43	8,05	6,77	6,36	11,31
Albanija	21,05	22,95	24,17	22,40	25,21	24,07	23,23	23,30
Srbija	14,17	14,98	13,83	15,07	17,76	19,14	18,54	16,21
Šljiva (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjeak
Evropska unija – 27	9,28	9,01	9,57	8,38	11,50	10,52	10,31	9,79
Grčka	13,31	10,85	9,15	12,36	13,09	9,42	8,69	10,98
Hrvatska	1,16	1,77	1,83	1,80	2,93	2,03	3,38	2,13
Italija	17,51	17,19	19,08	17,72	16,87	18,01	13,14	17,08
Holandija		24,92	25,20	25,00	25,00	24,54	25,19	24,97
Portugalija	14,31	13,71	14,48	16,73	9,71	11,37	10,48	12,97
Slovenija	12,67	8,00	8,25	5,25	11,60	8,40	9,67	9,12
Crna Gora	9,90	5,48	6,91	3,75	4,93	2,57	2,90	5,21
Albanija	14,62	15,63	16,08	16,96	16,48	15,73	16,04	15,93
Srbija	5,15	4,42	5,94	4,59	5,96	7,73	7,98	5,97
Albanija	9,28	9,01	9,57	8,38	11,50	10,52	10,31	9,79
Srbija	13,31	10,85	9,15	12,36	13,09	9,42	8,69	10,98
Citrusi (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjeak
Evropska unija – 27	21,72	14,41	20,67	16,17	21,72	20,68	21,94	19,62
Grčka	21,92	22,37	25,20	28,66	25,96	25,01	25,67	24,97
Hrvatska	29,40	16,32	24,05	9,27	24,39	23,99	19,06	20,92
Italija	18,99		18,75		18,39	20,58	20,26	19,39
Portugalija	15,35	14,92	17,40	18,25	18,93	19,28	19,69	17,69
Slovenija								
Crna Gora		17,25	21,71	14,82	18,39	16,05	15,42	17,27
Albanija	27,63	30,00	40,00			36,36	37,85	34,37
Srbija								
Kruška (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjeak
Evropska unija – 27	21,91	21,45	20,14	21,04	22,78	18,96	21,95	21,17
Grčka	14,34	14,73	16,23	18,00	17,46	17,46	15,01	16,17
Hrvatska	2,80	4,20	4,10	3,35	3,83	2,69	5,42	3,77
Italija	23,27		21,74		24,01	14,95	23,29	21,45
Holandija	40,58	37,81	39,77	34,02	40,22	36,97	40,00	38,48
Portugalija	17,49	11,65	11,49	17,53	14,39	17,52	11,56	14,52
Slovenija	16,81	18,60	15,90	5,85	21,43	14,00	16,87	15,64
Crna Gora		9,25	10,75	9,75	8,00	6,60	7,20	8,59
Albanija	15,95	17,14	19,14			17,63	18,40	17,65
Srbija	8,68	10,06	8,70	9,17	10,78	11,05	13,42	10,27
Breskva i nektarina (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija – 27	18,00	12,07	17,73	19,68	17,85	19,57	17,43	17,48
Grčka	19,68	17,72	18,87	22,60	22,71	22,38	19,60	20,51
Hrvatska	3,58	4,14	4,62	7,57	3,90	4,78	5,40	4,86
Italija			20,73		16,96	20,27	17,30	18,82
Portugalija	11,37	12,51	8,36	10,68	11,39	11,84	9,15	10,76
Slovenija		17,34	15,63	8,79	17,15	15,16	8,12	13,70
Crna Gora		16,56	10,00	20,67	20,67	14,00	13,22	15,85

Albanija	13,71	14,55	15,58					14,61
Srbija	11,40	12,24	10,86	11,30	10,51	9,89	8,15	10,62
Masline	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija – 27	3,56	2,55	2,16	2,20	2,70	2,05	2,45	2,53
Grčka	1,88	1,58	1,27	1,12	1,23	1,36	1,48	1,42
Hrvatska	0,46	1,48	1,72	1,55	1,52	1,79	1,64	1,45
Italija		2,80	1,76	2,27	1,71	1,93	1,93	2,07
Portugalija	1,29	2,06	1,37	2,41	2,02	2,45	1,90	1,93
Slovenija		1,46		1,36	3,05		2,18	2,01
Crna Gora			3,42		2,00	2,21	2,00	2,41
Albanija	2,45	2,31	2,24		2,53	2,09	2,74	2,40

Prilog 1, Tabela 3: Prinos voća i učešće plantažne proizvodnje u Crnoj Gori

Godina	Gajenje plantaža			Ostalo (t)	Ukupno (t)	% plantaže %
	Plantaža (ha)	Proizvodnja (t)	Prinos (t/ha)			
		Šljiva				
2014	204,1	1.976,4	9,7	3.766,8	5.743,2	34,4%
2015	227,3	1.259,2	5,5	5.775,9	7.035,1	17,9%
2016	234,2	1.587,6	6,8	11.540,0	13.127,6	12,1%
2017	276,1	1.044,5	3,8	8.843,6	9.888,1	10,6%
2018	281,8	1.378,6	4,9	10.457,2	11.835,8	11,6%
2019	282,0	721,8	2,6	8.914,9	9.636,7	7,5%
2020	292,5	842,5	2,9	10.417,8	11.260,3	7,5%
		Mandarine				
2014	138,7	3.204,4	23,1	976,6	4.181,0	76,6%
2015	143,4	2.574,7	18,0	465,5	3.040,2	84,7%
2016	153,8	3.449,5	22,4	1.035,5	4.485,0	76,9%
2017	158,2	2.347,2	14,8	406,6	2.753,8	85,2%
2018	165,4	3.092,9	18,7	552,5	3.645,4	84,8%
2019	168,4	2.830,8	16,8	545,6	3.376,4	83,8%
2020	168,6	2.697,1	16,0	445,3	3.142,4	85,8%
		Breskva				
2014	94,6	1.276,1	13,5	80,3	1.356,4	94,1%
2015	92,5	1.491,9	16,1	93,1	1.585,0	94,1%
2016	76,9	797,2	10,4	87,4	884,6	90,1%
2017	61,0	1.235,7	20,3	44,0	1.279,7	96,6%
2018	61,4	1.241,3	20,2	50,3	1.291,6	96,1%
2019	69,1	984,2	14,2	52,1	1.036,3	95,0%
2020	92,1	1.192,4	12,9	61,8	1.254,2	95,1%
		Jabuka				
2014	132,3	2.656,0	20,1	2.244,0	4.900,0	54,2%
2015	139,7	2.816,8	20,2	7.798,0	10.614,8	26,5%
2016	151,1	1.638,3	10,8	6.329,8	7.968,1	20,6%
2017	208,9	1.346,8	6,4	4.025,0	5.371,8	25,1%
2018	214,2	1.687,5	7,9	5.895,9	7.583,4	22,3%
2019	215,0	1.486,8	6,9	4.857,3	6.344,1	23,4%
2020	216,7	1.402,1	6,5	5.938,5	7.340,6	19,1%
		Kruška				
2014	33,9	180,7	5,3	734,1	914,8	19,8%
2015	35,0	365,5	10,4	2.283,4	2.648,9	13,8%
2016	43,6	431,6	9,9	2.181,1	2.612,7	16,5%
2017	43,9	389,1	8,9	1.674,0	2.063,1	18,9%
2018	44,8	400,2	8,9	1.897,8	2.298,0	17,4%
2019	44,9	333,1	7,4	1.559,5	1.892,6	17,6%

Slovenija	:	17,94	18,82	15,58	19,04	19,07	19,16	18,27
Crna Gora	6,86	5,95	5,95	6,13	6,38	6,58	7,75	6,30
Sjeverna Makedonija	6,65	5,76	5,71	5,03	5,89	5,50	5,46	5,73
Albanija	:	28,55	:	18,37	19,03	19,36	19,18	20,90
Srbija	5,20	4,40	5,69	4,24	:	:	6,24	5,12
Ječam	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija – 27 zemalja (od 2020)	:	:	:	:	:	:	:	
Grčka	2,82	2,40	3,02	2,51	2,67	2,77	2,91	2,75
Hrvatska	3,84	4,45	4,70	4,86	4,50	5,19	4,91	4,52
Italija	3,75	4,01	4,08	4,14	4,17	4,17	4,27	4,04
Holandija	7,44	6,82	6,71	6,71	6,88	7,26	6,41	6,91
Portugalija	2,29	2,17	2,34	2,46	3,04	3,27	3,26	2,59
Slovenija	4,85	4,63	4,78	4,81	4,19	4,85	5,50	4,70
Crna Gora	2,74	2,60	2,80	2,75	2,77	2,52	2,88	2,75
Sjeverna Makedonija	3,76	2,50	3,55	2,16	3,11	3,19	3,32	3,08
Albanija	2,65	:	2,89	2,95	2,84	2,90	3,35	2,93
Srbija	3,56	3,77	4,30	3,61	3,88	3,73	4,61	3,93
Ovas i mješavine prolječnih žitarica	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija – 27	3,		2,97		2,66	2,86	3,33	2,97
Grčka	1,05	0,94	1,32	1,09	1,02	1,10	1,17	1,16
Hrvatska	2,73	3,14	3,03	2,93	2,83	3,15	3,41	3,01
Italija	:	:	2,49	:	:	:	2,41	2,45
Holandija	:	:	5,85	:	:	5,85	4,84	5,51
Portugalija	1,38	1,25	1,61	1,34	1,55	1,41	1,30	1,39
Slovenija	:	3,34	3,25	3,21	2,73	3,34	3,36	3,21
Crna Gora	2,29	2,76	2,72	2,65	2,69	2,86	2,61	2,68
Sjeverna Makedonija	2,12	1,86	:	1,61	2,07	1,87	1,84	1,90
Albanija	:	:	:	2,19	:	:	:	2,19
Srbija	2,44	2,72	2,95	2,44	:	:	:	2,64
Raž	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija – 27			3,8	3,794	3,2	3,8	4,3	3,79
Grčka	1,87	1,45	1,99	1,68	1,86	2,10	2,12	1,89
Hrvatska	2,02	3,14	3,60	3,34	3,22	4,36	4,18	3,35
Italija	:	:	3,26	:	:	:	3,30	3,28
Holandija	:	3,69	4,09	:	2,79	3,55	4,26	3,68
Portugalija	0,92	0,89	0,93	0,92	1,10	1,15	1,24	1,01
Slovenija	:	:	4,10	4,08	3,49	3,80	4,13	3,92
Crna Gora	2,91	1,92	2,15	2,34	2,46	2,47	2,54	2,55
Sjeverna Makedonija	2,77	2,09	:	2,09	2,47	2,29	2,44	2,36
Albanija	:	2,28	:	2,26	2,31	2,17	2,46	2,30
Srbija	2,05	2,33	2,90	2,41	:	:	3,23	2,62

Prilog 1, Tabela 6: Prinos povrća (EU i region)

Krompir (uključujući sjemenski krompir)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	34,93	31,19	32,61	34,83	29,93	31,85	35,12	32,92
Grčka	25,12	27,00	27,13	28,51	27,68	29,47	28,65	27,65
Hrvatska	15,60	17,00	19,70	:	19,77	18,45	18,69	18,20
Italija	2,62	27,55	:	:	:	:	30,30	20,16
Holandija	45,00	42,69	42,88	46,00	36,61	42,00	42,67	42,55
Portugalija	19,84	19,77	19,36	21,70	20,75	23,59	23,37	21,20
Slovenija	28,86	27,44	26,84	24,35	25,93	23,59	30,29	26,76
Crna Gora	14,78	16,83	18,55	17,02	16,12	16,35	17,26	16,70

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

Sjeverna Makedonija	14,94	14,02	14,65	13,32	14,34	14,36	14,98	14,37
Albanija	24,41	23,72	22,42	23,48	24,39	23,94	24,50	23,84
Srbija	11,39	15,35	17,86	15,32	:	:	22,41	16,47
Lubenica	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	36,62	38,74	40,21	41,90	43,31	40,38	42,43	40,51
Grčka	50,49	51,40	58,46	58,14	65,50	39,11	49,09	53,17
Hrvatska	37,10	25,85	29,28	28,99	28,60	30,30	29,42	29,93
Italija	39,69	46,48	43,73	44,45	44,26	47,37	48,47	44,92
Holandija								
Portugalija	27,56	27,71	28,59	27,89	27,96	25,19	40,85	29,39
Slovenija		48,00	36,00	45,00	48,00	30,50	31,00	39,75
Crna Gora	32,40	41,81	41,46	41,66	42,60	40,86	39,09	39,98
Sjeverna Makedonija	24,03	23,78	25,63	22,48	25,02	24,60	24,13	24,24
Albanija	37,29	39,60	42,28	41,31	42,02	44,78	45,22	41,78
Kupus	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	38,45	33,85	36,36	37,60				36,56
Grčka	23,03	31,37	26,49	26,03	25,53	24,93	24,38	25,97
Hrvatska	29,17	26,70	27,14	17,37	22,05	21,63	24,83	24,13
Italija	23,09	24,42	22,70	24,10	24,30	25,00	26,24	24,26
Holandija	73,31	80,38	65,70	68,93	55,07	64,86	64,33	67,51
Portugalija	24,44	25,01	28,40	28,14	28,49	26,07	29,71	27,18
Slovenija	24,94	33,55	34,38	31,02	34,25	33,05	35,71	32,41
Crna Gora	33,04	33,41	32,26	32,65	32,75	29,72	33,70	32,50
Sjeverna Makedonija	27,94	31,77	31,99	31,59	30,16	29,44	29,50	30,34
Albanija	23,00	26,44	29,84	29,22	31,12	35,20	36,06	30,13
Srbija	23,49	26,15	26,85	25,74	25,23	22,57	23,92	24,85
Paprika	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	43,43	42,61	43,28	45,55	45,08	47,72	49,91	45,37
Grčka	35,75	39,45	36,40	39,00	37,97	45,72	47,62	40,27
Hrvatska	17,56	12,94	13,18	15,25	14,06	16,05	19,66	15,53
Italija	24,67	24,56	24,57	24,23	24,79	24,28	24,74	24,55
Holandija	283,33	287,50	276,52	280,30	270,99	276,67	281,05	279,48
Portugalija	41,83	40,19	35,16	48,38	41,01	43,13	42,58	41,75
Slovenija	23,93	26,06	26,53	24,31	26,75	22,50	20,57	24,38
Crna Gora	22,46	24,86	24,54	24,03	24,11	22,62	24,16	23,83
Sjeverna Makedonija	20,64	21,98	20,78	19,61	19,92	19,75	22,18	20,69
Albanija	23,07	25,54	25,60	26,86	27,10	27,45	30,32	26,56
Srbija	9,65	11,12	13,41	11,43	11,26	11,71	10,66	11,32
Paradajz	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	63,45	69,35	72,10	71,59	69,77	70,26	70,93	69,64
Grčka	65,63	75,30	74,18	65,97	52,18	53,88	57,41	63,51
Hrvatska	60,53	86,36	66,41	72,13	46,20	68,81	83,43	69,12
Italija	43,62	59,81	61,94	60,31	59,72	58,35	62,62	58,05
Holandija	505,62	505,68	500,00	508,38	508,38	505,56	486,63	502,89
Portugalija	75,81	75,40	81,24	83,74	84,00	96,29	93,03	84,22
Slovenija	28,74	45,79	41,48	42,00	44,16	40,95	40,08	40,46
Crna Gora	30,99	34,53	31,89	33,11	33,33	30,44	32,63	32,42
Sjeverna Makedonija	28,06	30,75	28,92	28,52	29,02	27,70	28,46	28,78
Albanija	37,17	41,11	43,78	44,12	43,73	44,73	45,38	42,86
Srbija	13,93	16,57	15,93	15,64	15,34	14,13	14,14	15,10
Luk	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27		35,40	36,46	37,17	32,31	37,06	38,01	36,07
Grčka	35,32	38,09	35,01	37,43	32,82	35,05	35,61	35,62
Hrvatska	30,92	31,28	27,57	18,81	26,38	23,13	26,80	26,41
Italija	33,54	32,28	35,46	33,51	32,08	33,99	35,72	33,80
Holandija	45,66	46,77	44,30	51,79	36,65	47,59	47,34	45,73

Portugalija	28,71	33,17	35,86	38,02	35,51	38,70	36,04	35,14
Slovenija	20,43	22,09	24,13	22,07	22,35	22,44	24,57	22,58
Crna Gora	17,63	18,44	18,46	19,76	20,00	18,62	19,63	18,93
Sjeverna Makedonija	16,70	16,49	17,03	15,50	16,26	16,66	17,53	16,60
Albanija	18,30	19,72	21,11	20,81	20,10	21,04	20,06	20,16
Srbija	8,58	8,15	12,11	7,98	7,78	8,97	8,05	8,80
Krastavac	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija – 27	67,00	67,89	68,46	70,58	70,17	70,66	86,26	71,57
Grčka	75,49	70,45	65,22	63,06	70,57	74,03	75,33	70,59
Hrvatska	46,93	50,62	41,19	76,73	49,11	33,33	70,20	52,59
Italija	29,66	29,42	30,68	28,73	28,66	31,42	30,40	29,85
Holandija	733,33	736,36	685,19	666,97	695,34	683,63	705,20	700,86
Portugalija	60,95	48,05	61,69	59,73	71,00	69,13	63,09	61,95
Slovenija	27,13	29,50	30,17	24,50	23,17	19,50	22,22	25,17
Crna Gora	32,17	36,44	30,67	28,71	29,01	28,88	32,61	31,21
Sjeverna Makedonija	39,61	53,46	50,73	49,55	52,73	49,06	52,24	49,63
Albanija	35,21	38,60	42,86	45,92	46,31	46,89	45,48	43,04
Srbija	12,60	13,17	14,34	13,57	13,28	9,90	10,79	12,52

Izvor: Eurostat, 2021

8.1.3 Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB)

Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB)

Prilog 1, Tabela 7: Upotreba NPK (t/ha)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2011	Indeks 2019/2015
Evropska unija – 27	122	123	130	132	134	135	138	135	135	111	100
Rumunija	52	47	54	49	58	57	65	79	80	155	138
Estonija	71	80	82	85	82	79	87	87	90	128	110
Grčka	110	76	81	82	78	83	86	90	93	85	120
Italija	98	91	97	93	98	96	95	95	95	97	97
Finska	86	86	87	93	89	86	89	92	95	111	107
Švedska	85	76	85	93	97	98	105	101	98	114	101
Malta	81	205	347	392	420	231	85	147	100	124	24
Portugalija	81	91	101	114	109	106	103	101	104	128	95
Letonija	83	91	100	101	104	104	103	101	105	127	101
Španija	90	88	102	108	108	104	112	112	111	124	103
Austrija	127	110	125	125	142	131	134	127	113	89	80
Slovačka	95	105	108	115	112	124	120	128	127	135	114
Bugarska	127	91	105	105	118	133	125	126	130	103	111
Danska	113	107	115	122	135	137	161	133	135	120	100
Litvanija	103	106	108	110	121	130	139	131	135	131	112
Mađarska	90	96	109	108	110	133	146	145	140	157	128
Kipar	112	148	137	118	125	154	137	126	146	131	117
Crna Gora	158	156	184	176	165	178	147	156	151	96	91
Francuska	134	152	161	160	162	155	162	164	158	118	98
Češka	124	158	159	160	189	193	179	171	163	131	86
Njemačka	188	196	200	214	199	194	175	164	171	91	86
Poljska	164	172	173	159	168	183	184	168	172	105	102
Hrvatska	285	176	148	175	167	110	196	203	194	68	116
Slovenija	200	195	198	204	208	200	199	202	197	99	95
Irska	151	181	174	189	192	188	210	234	200	132	104
Luksemburg	264	252	242	235	237	256	246	229	240	91	101
Holandija	238	280	223	240	257	281	280	264	250	105	97
Belgija	310	320	313	296	297	287	293	292	290	94	97

8.1.4 Upotreba NPK**Prilog 1, Tabela 8: Upotreba NPK**

NPK	2015				2016				2017				2018				2019				Struktura NPK 2015			Struktura NPK 2019			Indeks N 2019/2015
	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	N	P	K	
Država	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	N	P	K	
EU (27)	90	21	23	134	90	21	24	135	91	22	25	138	88	22	26	135	87	23	25	135	67%	16%	18%	64%	17%	19%	96
Rumunija	39	14	5	58	38	14	5	57	43	16	6	65	51	21	7	79	49	21	10	80	67%	25%	8%	61%	27%	12%	125
Grčka	50	15	13	78	53	16	13	83	56	16	14	86	56	18	15	90	59	18	16	93	64%	20%	16%	63%	20%	17%	118
Estonija	54	12	17	82	52	11	16	79	54	14	19	87	56	13	18	87	59	13	18	90	65%	14%	20%	66%	15%	19%	111
Španija	62	24	22	108	58	24	22	104	64	26	23	112	62	25	25	112	60	29	22	111	57%	22%	21%	54%	26%	20%	97
Letonija	61	20	23	104	60	20	24	104	60	20	23	103	57	20	23	101	61	20	24	105	59%	19%	23%	58%	19%	23%	99
Portugalija	65	25	19	109	62	25	18	106	60	24	19	103	60	22	19	101	62	21	20	104	59%	23%	17%	60%	20%	19%	96
Italija	67	19	12	98	66	18	13	96	65	18	12	95	65	18	12	95	64	19	12	95	68%	19%	13%	68%	20%	12%	96
Finska	64	11	14	89	61	10	15	86	62	13	15	89	62	11	19	92	65	12	18	95	72%	13%	17%	69%	12%	19%	102
Kipar	64	39	22	125	74	50	31	154	67	42	29	137	60	40	26	126	66	43	38	146	51%	31%	20%	45%	29%	26%	104
Austrija	92	22	27	142	87	22	22	131	84	23	27	134	81	20	25	127	71	19	23	113	65%	16%	17%	63%	17%	21%	76
Švedska	74	11	12	97	72	12	14	98	78	13	14	105	72	13	15	101	72	12	14	98	76%	11%	14%	74%	12%	15%	97
Malta	400	9	12	420	204	12	14	231	60	12	13	85	125	9	13	147	73	10	17	100	95%	2%	6%	73%	10%	17%	18
Litvanija	74	21	26	121	74	23	33	130	78	25	36	139	74	24	33	131	79	23	32	135	61%	17%	25%	59%	17%	24%	108
Crna Gora	93	37	35	165	92	43	43	178	72	38	38	147	86	34	35	156	84	33	34	151	56%	22%	24%	55%	22%	23%	90
Irska	95	34	63	192	89	32	67	188	101	33	76	210	117	36	81	234	85	36	79	200	49%	18%	36%	42%	18%	40%	89
Poljska	92	29	47	168	103	31	50	183	104	30	50	184	87	30	50	168	92	30	50	172	55%	17%	27%	53%	18%	29%	99
Mađarska	75	18	17	110	90	21	22	133	94	26	26	146	94	26	25	145	93	26	22	140	69%	16%	17%	66%	18%	16%	123
Danska	95	14	27	135	100	13	24	137	99	20	43	161	93	14	26	133	93	14	28	135	70%	10%	17%	69%	10%	21%	98
Slovačka	84	16	12	112	92	18	14	124	90	17	13	120	94	19	14	128	94	19	14	127	75%	14%	11%	74%	15%	11%	112
Bugarska	90	18	9	118	101	23	9	133	97	19	10	125	93	21	12	126	97	21	12	130	77%	15%	7%	75%	16%	9%	107
Hrvatska	95	32	40	167	76	14	20	110	111	38	47	196	113	41	49	203	108	38	48	194	57%	19%	18%	56%	20%	25%	114
Francuska	115	23	24	162	113	21	20	155	115	23	24	162	118	23	24	164	112	22	25	158	71%	14%	13%	71%	14%	16%	97
Njemačka	142	24	33	199	139	19	36	194	125	17	33	175	113	17	34	164	115	21	35	171	71%	12%	19%	67%	12%	21%	81
Slovenija	119	40	49	208	114	39	48	200	114	38	46	199	116	39	47	202	120	35	43	197	57%	19%	24%	61%	18%	22%	100
Češka	157	19	13	189	159	19	15	193	144	22	13	179	139	20	12	171	131	23	9	163	83%	10%	8%	81%	14%	5%	84
Holandija	223	8	25	257	210	14	57	281	209	12	60	280	197	12	55	264	189	10	51	250	87%	3%	20%	75%	4%	21%	84
Belgija	208	21	68	297	197	22	69	287	201	22	70	293	200	22	70	292	199	22	69	290	70%	7%	24%	69%	8%	24%	96

(Izvor: FAO/Faostat – Indikatori održivosti/đubriva: FAOSTAT, 2022)

8.1.5 Procjena potrošnje sredstava za zaštitu bilja kg/ha – u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015–2019) (FAOSTAT)

Prilog 1, Tabela 9: Procjena potrošnje sredstava za zaštitu bilja kg/ha – u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015–2019)

	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2015
EU (27)	3,07	3,14	3,09	3,16	3,13	102
Finska	0,77	0,71	0,6	0,57	0,6	78
Švedska	0,71	0,63	0,6	0,57	0,58	82
Rumunija	0,72	0,72	0,77	0,56	0,57	79
Bugarska	0,42	1,03	0,93	1,4	1,84	438
Estonija	0,88	1,02	0,98	0,92	0,91	103
Danska	1,09	1,07	1,1	1,09	1,09	100
Letonija	1,22	1,33	1,14	1,2	1,18	97
Slovačka	1,15	1,11	1,27	1,31	1,36	118
Litvanija	1,24	1,53	1,4	0,95	1,03	83
Češka	1,76	1,75	1,74	1,62	1,54	88
Hrvatska	2,5	1,96	1,77	1,91	1,74	70
Mađarska	2,11	2,17	2,17	1,9	1,74	82
Poljska	2,13	2,18	2,22	2,04	2,13	100
Luksemburg	1,88	2,65	2,26	2,32	2,33	124
Grčka	2,75	2,83	2,64	3,48	4,07	148
Austrija	2,68	2,59	3,34	3,8	3,56	133
Španija	3,43	3,63	3,59	3,66	3,66	107
Francuska	3,44	3,72	3,63	4,45	4,46	130
Njemačka	3,99	3,92	4,04	3,77	3,8	95
Slovenija	4,41	4,87	4,57	4,97	4,15	94
Portugalija	5,49	5,61	4,77	4,81	4,81	88
Italija	7	6,59	6,14	5,91	5,21	74
Irska	6,88	5,59	6,19	5,87	5,97	87
Crna Gora	5,51	6,25	6,23	6,23	6,07	110
Belgija	8,06	7,98	7,56	7,59	6,96	86
Kipar	8,01	5,91	9,04	9,11	9,98	125
Holandija	9,24	10,12	9,86	8,79	8,88	96

(Izvor: FAO/Faostat – Indikatori održivosti/Pesticidi: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/EP>, 2022)

8.2 Aneks 2: Specifične SWOT analize

Poljoprivreda, šumarstvo i prehrambena industrija (uključujući posebnu tabelu za svaki sektor odabran za podršku) (u vezi sa SO 1, 2, 3, 7, 9, 10 – čl. 6 2115/2022 (a), (b), (c), (i), (j))

SWOT: Rezime

Prilog 2, Tabela 1: SWOT analiza poljoprivrede i ruralnih područja

PREDNOSTI		SLABOSTI	
8.2.1 SWOT Dobro upravljanje prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena			
Zemljište		Zemljište	
• Nezagađena zemlja • Očuvane površine za poljoprivrednu proizvodnju • Dobri klimatski uslovi, sa raznovrsnim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju • 66% zemljišta koje se koristi za biljnu proizvodnju u sistemu upravljanja politikom • Mala gustina UG • 160.000 ha neobrađenog zemljišta • Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva 1763,62 km² ili 12,768% teritorije Crne Gore • Raspoloživost vode i relativno visok procenat navodnjavanog zemljišta koje se koristi za biljnu proizvodnju		• Postoji 95% zemljišta koje nije pod poljoprivrednom politikom – trajni pašnjaci i livade • Veliki dio zemljišta nije privatan • Postoji značajno smanjenje poljoprivrednog zemljišta sa promjenom namjene zemljišta u nepoljoprivredne svrhe • Veliki dio državnog zemljišta se ne koristi za ispašu • Približno 160.000 ha neobrađenog zemljišta • GAEC i SMR nijesu u potpunosti usklađeni sa pravnim tekovinama EU • Procesi erozije zahvatili su 300 registrovanih bujičnih basena, gdje je količina transportovanog nanosa veća od 2 mil. m³ godišnje • 90% zemljišta ima ograničenu ili nisku plodnost • Veći dio zemljišta ima prirodna ograničenja i problem pristupa	
Biodiverzitet		Biodiverzitet	
• Velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i gajenih biljnih i životinjskih vrsta • Pored jestivih samoniklih biljaka, prisustvo brojnih lokalnih sorti poljoprivrednog bilja • Značajan broj vrlo specifične populacije stoke i biljnih sorti, po genetskim i fenotipskim karakteristikama, koje se gaje na Balkanu • Važna područja za očuvanje ptica, na osnovu određenih kriterijuma i međunarodnih standarda (populacija jedne ili više globalno ili regionalno ugroženih, endemskih ili određenih grupa ptica ili visokoreprezentativne grupe ptica) • Koristeći iskustvo zaštite prirode kao osnovu za korišćenje evropske tipologije staništa – EMERALD, Natura 2000		• Glavni pritisci su urbanizacija u nekim oblastima i promjena korišćenja zemljišta (od poljoprivrede do građevine), erozija u određenim oblastima (uključujući poljoprivredne površine) i neodgovarajuća upotreba pesticida, koja može dovesti do zagađenja vode. Niska svijest o značaju biodiverziteta takođe predstavlja opterećenje za biodiverzitet • Nedostaju dostupni podaci, a monitoring biodiverziteta do sada nije u potpunosti sproveden • Zahvati u zaštiti biodiverziteta tek treba da budu usklađeni sa pravnom tekovinom EU i implementirani • Natura 2000 područja do sada nijesu definisana	
Šume		Šume	
• Veliki dio Crne Gore je pokriven šumama, što predstavlja osnovu za ekološke i ekonomske funkcije šuma • Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta • Šume predstavljaju ponor za emisije GHG i izvor obnovljive energije		• Veliki dio crnogorskih šuma je oštećen šumskim požarima, što je rezultiralo i degradacijom zemljišta. Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta	

Voda - Šume su dobar izvor za zanatstvo i drvnu industriju - Postoji izvozno tržište za proizvode od drveta - Šume u nacionalnim parkovima imaju očuvan i raznovrstan biodiverzitet - Zakonodavstvo koje reguliše oblast šumarstva je dobro razvijeno Budžetska podrška - Crna Gora je među 4% svjetske površine sa najvećim prosječnim protokom - Povlačenje i korišćenje površinskih i podzemnih voda za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta vrši se u skladu sa uslovima utvrđenim vodnom dozvolom, koju izdaje Uprava za vode - U skladu sa Okvirnom direktivom o vodama i Zakonom o vodama, program monitoringa obuhvata praćenje hemijskog i ekološkog statusa površinskih voda i praćenje hemijskog i kvantitativnog statusa podzemnih voda Budžetska podrška - Budžetska podrška za odvojena plaćanja je uslovljena GAEC - Postoji organski sistem sertifikacije i dostupna podrška	Voda - Šume uništene požarima i degradacijom zemljišta predstavljaju izvor emisija GHG - Gubici vode su značajni, posebno iz komunalnih sistema - Ne vrši se mjerenje zagađenja voda sa poljoprivrednih izvora Budžetska podrška - GAEC i SMR nijesu u potpunosti usklađeni sa pravnom tekovinom EU - Do sada nije bilo intervencija u vidu obaveza koje bi doprinijele dugoročnom održavanju biodiverziteta, karakteristika pejzaža, zemljišta, vode i vazduha. Budžetska podrška za odvojena plaćanja uslovljena je GAEC-om - Do sada nema eko-mjera koje bi imale za cilj više standarde u zaštiti biodiverziteta, karakteristika pejzaža, zemljišta, vode i vazduha
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
Zemljište - Dobiti dodatno zemljište do sada neiskorišćeno za proizvodnju hrane - Uključivanje stalnih pašnjaka i livada u okvir upravljanja poljoprivrednom politikom - Podizanje površine zemljišta za biljnu proizvodnju - Aktivacija stalnih pašnjaka i do sada nekorišćenih livada za proizvodnju hrane - Podizanje plodnosti zemljišta korišćenjem prirodnih tehnika i mahunarki i biljaka koje doprinose plodnosti zemljišta - Sanacija i prevencija erozije zemljišta radi sprečavanja dalje degradacije zemljišta - Njegovanje modaliteta poljoprivredne proizvodnje u zaštićenim područjima - Usvajanje zakonske osnove za sprečavanje promjene namjene zemljišta u nepoljoprivredne svrhe - Priprema pravnih aranžmana koji bi uspostavili osnovu za održivo upravljanje trajnim pašnjacima i livadama u državnom vlasništvu - Podizanje površina koje se navodnjavaju i obezbjeđivanje vode za životinje na pašnjacima	Zemljište - Dalja degradacija i napuštanje zemljišta - Zemljište u državnom vlasništvu koje se ne koristi kao resurs za proizvodnju hrane - Dalji gubitak poljoprivrednog zemljišta pretvorenog u druge nepoljoprivredne svrhe - Povećanje efekata klimatskih promjena (suše, požari, poplave) Biodiverzitet - Promjena namjene poljoprivrednog zemljišta i prirodnih šuma koja dovodi do gubitka agrobiodiverziteta, lokalnih sorti i rasa - Unošenje novih invazivnih vrsta, uglavnom iz komercijalnih razloga, koji još nijesu istraženi, utiču na poljoprivrednu proizvodnju i kvalitet života - Zagađenje prvenstveno slatkovodnih i morskih ekosistema otpadnim vodama i čvrstim otpadom, intoksikacionim organizmima, eutrofikacijom ekosistema - Neispunjene obaveze u vezi sa procjenom uticaja na životnu sredinu i procjenom prihvatljivosti

• Uključivanje većine poljoprivrednog zemljišta u okvir upravljanja ZPP-om nakon pristupanja • Podsticanje poljoprivrednika da obrađuju zemlju na udaljenim lokacijama i brinu o njoj • Razvoj tržišta zemljišta i transparentnog sistema upravljanja zemljištem u državnom vlasništvu u cilju boljeg korišćenja zemljišnih resursa Biodiverzitet • Zaštita i promocija biodiverziteta kao turističke atrakcije i mogućnosti za proizvođače za uspostavljanje otpornih sistema proizvodnje hrane • Uspostavljanje sistema zaštite Natura 2000 Šume • Dalje korišćenje šumskih resursa u dodatnu vrijednost ruralnoj privredi i obnovljivim izvorima energije • Zaštita i promocija šume kao turističke atrakcije i njena uloga u dobrobiti stanovništva • Obnova šuma (nakon šumskih požara), pretvaranje degradiranih šuma u otporne i sprečavanje šumskih požara kako bi se uspostavio pouzdan ponor za gasove staklene bašte i održivi resurs za zanatstvo, industriju i obnovljivu energiju • Promocija šuma, koje će se koristiti za smanjenje erozije zemljišta i zaštite od vjetra, kao i njihovo korišćenje u kombinaciji sa poljoprivredom Voda • Jačanje komunalne vodovodne infrastrukture radi smanjenja gubitaka • Dalji podsticaj za postavljanje privatnih sistema za navodnjavanje u kombinaciji sa intenziviranjem biljne proizvodnje • Distribucija vode do udaljenih pašnjaka, koji će se koristiti za ispašu životinja • Promocija vode kao turističke atrakcije i povećanje mogućnosti zamjene uvoza	pojedinih radnji, aktivnosti u okviru zaštićenih područja šume • Dalja degradacija šuma u privatnom vlasništvu • Dalje smanjenje zaštitne funkcije šume kao ponora i povećanje emisija gasova izazvanih šumskim požarima • Nekorišćenje šume kao mogućnosti za ekonomski rast i energetske samodovoljnost u ruralnim područjima Voda • Gubici vode će i dalje biti značajni • Izgubljene su mogućnosti korišćenja vode kao vrijednog prirodnog resursa
---	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
8.2.2 SWOT Proizvodnja hrane	
Uslovi za proizvodnju hrane • Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje • Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg kvaliteta i cjenovnog ranga • Dobri uslovi za organsku proizvodnju • Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji	Uslovi za proizvodnju hrane • Niska plodnost zemljišta • Nepovoljni demografski trendovi i starosna struktura u ruralnim oblastima rezultiraju manjkom radne snage • Mala i usitnjena imovina • Nizak prosječan broj grla po gazdinstvu

● Evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu koje su rezultirale modernizacijom ● Evidentan interes proizvođača i prerađivača za unapređenje primarne proizvodnje i prerade ● Crnogorska struktura poljoprivredne proizvodnje omogućava adekvatno obezbjeđenje prirodnog đubriva od životinja za biljnu proizvodnju ● Crna Gora je dobro snabdijevana vodnim resursima, koji se mogu koristiti za navodnjavanje i snabdijevanje životinja svježom vodom ● Posljednjih godina formiran je veliki broj klastera Biljna proizvodnja i prerada ● Za preradu lokalno proizvedenih žitarica ima dovoljno objekata za mljevenje ● Postoji niz konkurentnih i specijalizovanih proizvođača voća i povrća (sa profesionalizmom i poznavanjem sektora i tržišta) ● Sve više proizvođača koristi plastenike ● Raste udio zasada voća i objekata za preradu voća ● Obim proizvodnje voća i povrća obezbjeđuje relativno visoku prehrambenu samoeфикаsnost stanovništva Crne Gore Proizvodnja i prerada mesa ● Dovoljna površina pašnjaka i prirodnih livada dobrog kvaliteta i za povećanje proizvodnje goveda i ovaca ● Dinamičan i održiv razvoj prerade mesa, kako tradicionalne tako i industrijske ● Regioni sa potencijalom za organsku proizvodnju ● Bogatstvo kvaliteta raznih tradicionalnih mesnih proizvoda karakterističnih za određeno područje ● Konstantan obim proizvodnje na određenom nivou ● Dovoljni kapaciteti za preradu mesa ● Stopa samodovoljnosti je 66% Proizvodnja i prerada mlijeka ● Istorijsko oslanjanje ruralne privrede na sektor mljekarstva u crnogorskom planinskom području ● Pašnjački način uzgoja stoke, koji omogućava visok stepen interakcije sa prirodnim resursima i njihovo unapređenje	● Mali obim proizvodnje ● Djelimično primijenjeni standardi EU o bezbjednosti hrane i dobrobiti životinja ● Nizak nivo prodaje na tržištu ● Nedovoljan nivo savjetodavne uloge u praćenju proizvodnje ● Otežan pristup saobraćajnoj infrastrukturi ● Nedostatak investicionih sredstava kao rezultat nerazvijenog tržišta poljoprivrednih kredita i niskog udjela u upotrebi raspoloživih sredstava ● Oprema za obradu je zastarjela i nije u skladu sa standardima EU Biljna proizvodnja ● Niska samodovoljnost i visoka stopa uvoza pšenice i mlinskih proizvoda, paradajza i luka ● Nizak nivo agrotehničkih mjera i modernih praksi primijenjenih u proizvodnji ● Promjenljiva (nekontrolisana) količina primijenjenih pesticida i đubriva ● Nizak nivo usko specijalizovanih gazdinstava i mali broj konkurentnih proizvođača ● Niski prinosi i varijabilnost prinosa, neefikasna upotreba zemljišta ● Visoka stopa ekstenzivnih voćnjaka u proizvodnji voća i bašta u povrtarskoj proizvodnji ● Nedostatak konkurencije u otkupu i mogućnostima otkupa (fluktuacije cijena) ● Sporo zadržavanje proizvođača za zajedničku logistiku i prodaju, kao i agregaciju oko logistike prerađivača ● Nerazvijena saradnja među proizvođačima ● Visok udio poljoprivrednih proizvoda iz uvoza koji se mogu proizvoditi lokalno ● Veoma niska samodovoljnost hranom u pšenici i mlinskim proizvodima, kao i kod nekih vrsta voća i povrća Proizvodnja i prerada mesa ● Smanjenje broja životinja za proizvodnju hrane i visoka stopa uvoza svinjskog mesa ● Nedovoljan nivo implementacije standarda zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine ● Zastarjeli objekti, oprema i mašine u proizvodnji mesa ● Mali broj gazdinstava koja pravilno upravljaju stajnjakom i otpadnim vodama ● Neusaglašenost sa dobrom praksom sistema zbrinjavanja nusproizvoda životinjskog porijekla ● Nedovoljna upotreba silaže u ishrani ● Nekompatibilna upotreba antibiotika
--	--

• Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji • Tradicija u preradi na gazdinstvu • Nasljeđe i iskustvo u proizvodnji kvalitetnih sireva i kajmaka • Povećanje broja sirara i proizvodnje tradicionalnih tvrdih sireva u središnjem regionu, kao i povećanje broja registrovanih aktivnosti prerade na gazdinstvima na sjeveru • Pozitivna slika tradicionalne i domaće proizvodnje mliječnih proizvoda • Dovoljni kapaciteti za preradu mlijeka • Stopa samodovoljnosti je prilično visoka (preko 60%) Organska proizvodnja i šeme kvaliteta • Dobro razvijeni standardi, visoka svijest poljoprivrednih proizvođača i sve veći broj registrovanih šema kvaliteta hrane • Sve veći broj proizvođača u organskoj proizvodnji ili u prelaznom periodu • Sve veći broj proizvođača uključenih u šeme kvaliteta i PDO/PGI Genetski resursi u poljoprivrednoj proizvodnji • Dobro održavana baza podataka genetskih resursa u poljoprivredi Budžetska podrška • Budžetska podrška dostupna i uporediva sa zemljama članicama EU (razdvojena plaćanja i povezana plaćanja) • Na raspolaganju su IPARD i nacionalni fondovi za modernizaciju • Dostupna podrška za upravljanje rizikom • Podrška mladim poljoprivrednicima je dostupna Standardi • Razvijena su i uslovljena GAEC pravila za nevezana plaćanja, uspostavljen je organski sistem sertifikacije. Podnosioci zahtjeva su dobro upoznati sa zahtjevima	• Nedostatak sistema kontrole kvaliteta na liniji otkupa i klanja • Sezonski karakter klanja jagnjadi u jesen dovodi do slabijeg kvaliteta • Zavisnost od uvoza hrane • Nije optimalna struktura rase • Dezorganizacija tradicionalnih i industrijskih prerađivača radi zajedničke promocije i/ili nastupa na drugim tržištima • Niska samodovoljnost svinjskim i živinskim mesom može ugroziti uspjeh šema kvaliteta Proizvodnja i prerada mlijeka • Zavisnost od uvoza žitarica i koncentrovane hrane za životinje • Nizak prinos i produktivnost u primarnoj proizvodnji mlijeka • Visoka proizvodna cijena po jedinici • Usitnjena proizvodnja, veliki broj malih proizvođača • Staromodna proizvodnja stočne hrane i nedovoljna upotreba silaže i sjenaže • Nisko učešće otkupa mlijeka u ukupnoj proizvodnji • Mali broj organizovanih sabirnih stanica, neadekvatan rashladni lanac • Nedovoljan kvalitet sirovog mlijeka • Uski asortiman proizvoda u sektoru industrijske prerade • Nizak nivo finalizacije proizvoda kroz pakovanje, etiketiranje i komunikaciju o kvalitetu • Nedostatak valorizacije i upravljanja geografskim oznakama/oznakama porijekla za proizvode sa zaštićenim imenom • Nefunkcionalna udruženja proizvođača i nekoordinisana politika zastupanja u sektoru Standardi • GAEC i SMR uslovljavanje još uvijek nije u potpunosti usklađeno sa ZPP-om. Integrisana pravila proizvodnje još nijesu uspostavljena • Budžetska podrška • Iskorišćeno je samo 18,45% IPARD II programa • Poljoprivredna statistika • Nema dostupnih podataka za planiranje poljoprivrednih i ruralnih razvojnih politika
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
Uslovi za proizvodnju hrane • Dosta raspoloživog poljoprivrednog zemljišta koje se ne koristi za proizvodnju hrane pruža	Uslovi za proizvodnju hrane • Nepreduzimanje radnji za povećanje obima i efikasnosti proizvodnje hrane može dovesti do

mogućnost da se iskoristi za povećanje proizvodnje hrane i povećanje samodovoljnosti hranom i smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda ● Bogat biodiverzitet, prisustvo autohtonih vrsta i sorti u različitim sektorima omogućava razvoj održive proizvodnje slične organskoj i organske proizvodnje u većoj mjeri ● Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje pruža mogućnost da se uz adekvatnu investiciju i savjetodavnu podršku podigne intenzitet proizvodnje i stabilizuju prinosi ● Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg cjenovnog ranga tokom turističke sezone pruža mogućnost prodaje domaćih proizvoda po višim cijenama i po završetku sezone popunjavanje zaliha hrane nižim uvoznim cijenama, istovremeno obezbjeđuje dostupnost zaliha i samo ograničen uvoz robe u slučaju loše turističke sezone ● Mobilizacija resursa u poljoprivredi može se povećati ukoliko porodična gazdinstva koja do sada proizvode poljoprivredne proizvode za sopstvenu potrošnju dobiju priliku i podsticaj za svoj rast i dodatnu zaradu ● Modernizacija, intenziviranje proizvodnje i korišćenje savjetodavne podrške u primjeni savremenih agrotehničkih mjera u poljoprivrednoj proizvodnji mogu povećati ekonomsku dodatu vrijednost i smanjiti izlazne cijene poljoprivrednih proizvoda ● Dostupnost prirodnog stajnjaka može se iskoristiti za proizvodnju blizu organske ili organske biljne proizvodnje i smanjenje količine i cijene đubriva, istovremeno doprinoseći održivom upravljanju stajnjakom i smanjenju negativnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu i ulaznih troškova đubriva ● Upravljanje proizvodnim i prerađivačkim kapacitetima širom zemlje ojačalo bi efikasnost snabdijevanja hranom ● Promovisanje i razvoj lanaca snabdijevanja na ugovornoj osnovi povećali bi efikasnost snabdijevanja hranom ● Razvoj sektorskih operativnih programa podržao bi proizvođače hrane u saradnji i racionalizovanoj upotrebi podrške ● Razvoj i promocija prodavnica i štandova, kao i veb-stranica koje nude lokalno proizvedenu hranu, otvorenih podjednako za sve proizvođače, doprinijeli bi većoj svijesti i prepoznatljivosti lokalno proizvedene hrane	problema u snabdijevanju usljed globalne krize snabdijevanja ● Niska samodovoljnost može spriječiti kreatore politike da neutrališu pritisak na cijenu hrane ● Niska samoeфикаsnost u inputima može spriječiti napredak u šemama kvaliteta sa geografskim oznakama
---	--

kontrolisanog kvaliteta, uz smanjene troškove prodaje. Istovremeno bi se povećao nivo tržišne prodaje • Intenzivna promocija crnogorske hrane i informisanje o njenoj dostupnosti povećali bi svijest potrošača i podigli potražnju • Intenzivna primjena istraživačkih i savjetodavnih usluga i njihova dostupnost poljoprivrednicima doprinijeli bi efikasnijoj proizvodnji Biljna proizvodnja • Raspoloživo i neiskorišćeno zemljište može se koristiti za proizvodnju pšenice i proizvodnju drugih žitarica koje zamjenjuju uvozu pšenicu i mlinske proizvode • Korišćenje livada u kombinaciji sa ozimim žitaricama doprinijelo bi boljem održavanju livada i povećanju samodovoljnosti hranom i stočnom hranom • Postoji veliki udio bašta koje se mogu koristiti za proizvodnju za tržište uz povećanu upotrebu plastenika, inovativne proizvodne tehnike i navodnjavanje • Visok je udio ekstenzivnih zasada koji se uz odgovarajući agrotehnički tretman mogu pretvoriti u zasade slične organskim, sa stabilnijim prinosom, uz kontrolisan kvalitet i bezbjednost • Visok je udio ekstenzivnih zasada koji se mogu pretvoriti u voćnjake sa većim i stabilnijim prinosima • Postoji niz konkurentnih i specijalizovanih proizvođača voća i povrća (sa dobrim poznavanjem sektora i tržišta) koji se mogu mobilisati kao specijalizovani savjetnici i prezenteri najboljih praksi • Postoji prirodno đubrivo iz životinjske proizvodnje koje bi se moglo koristiti u biljnoj proizvodnji Proizvodnja i prerada mesa • Korišćenje stalnih pašnjaka i livada doprinijelo bi održivosti stočarske proizvodnje, smanjilo troškove stočne hrane i upravljanja stajnjakom • Podržavanje distribucije prirodnog stajnjaka u oblasti za proizvodnju biljaka • Prilagođavanje rasne strukture doprinijelo bi efikasnijoj proizvodnji • Povećanje broja životinja u proizvodnji mesa niske samodovoljnosti ojačalo bi održivost snabdijevanja i kvalitet finalnih proizvoda	
---	--

Proizvodnja i prerada mlijeka • Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji i unapređenje rase povećalo bi samodovoljnost mlijekom • Povećanje infrastrukture za sakupljanje, preradu i prodaju mlijeka na lokalnom nivou kako bi se obezbijedila efikasnost korišćenja proizvedenog mlijeka, unaprijedila proizvodnja drugih proizvoda i obezbijedila usklađenost proizvoda sa standardima bezbjednosti hrane Organska proizvodnja i šeme kvaliteta • Povećati obim proizvodnje proizvoda uključenih u šeme kvaliteta i organskih proizvoda • Razvijati integralnu proizvodnju u pravcu organske Genetski resursi u poljoprivrednoj proizvodnji • Korišćenje dobro održavane baze podataka genetskih resursa u poljoprivredi i znanja i iskustva u oplemenjivanju, za razvoj novih poboljšanih kombinacija rasa i sorti za otpornu poljoprivrednu proizvodnju Budžetska podrška • Intenziviranje budžetske podrške moguće je pojednostavljenjem procedura za pristup sa povećanom pažnjom usmjerenom na dodatu vrijednost i doprinos obimu proizvodnje hrane, na osnovu stručnosti ili najbolje prakse Standardi • Razvijena su i uslovljena GAEC pravila za nevezana plaćanja, uspostavljen je organski sistem sertifikacije. Podnosioci zahtjeva su dobro upoznati sa zahtjevima.	
---	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
8.2.3 SWOT Saradnja	
Udruženja proizvođača • Mnoge granske organizacije (NVO) razvijaju tendenciju za dalji rast u sektoru organske proizvodnje mesa i mlijeka • Razvijeno udruženje pčelara i nacrt Nacionalnog pčelarskog programa • Dobro razvijeno gransko udruženje u sektoru maslinarstva • Sve veći broj klastera sa ugovornim obavezama • Dobro poznavanje sektorskih problema • Postoji budžetska podrška za uspostavljanje organizacije proizvođača	Udruženja proizvođača • Tržišna reprezentativnost granskih organizacija nije poznata, a do sada nije uspostavljena ZPP organizacija proizvođača • Nijesu izrađene vrste sektorskih intervencija koje će u budućnosti služiti kao operativni programi za voće i povrće (i masline), i drugi sektor (posebno meso i mlijeko) u okviru buduće ZPP • Samo organizacije proizvođača „slične ZPP-u“ imaju pristup budžetskoj podršci • Ne postoji dovoljna savjetodavna podrška u uspostavljanju organizacije proizvođača i razvoju operativnih programa

Šeme kvaliteta, PDO/PGI - Sistem sertifikacije šema kvaliteta i PDO/PGI je dobro definisan i zasnovan na zakonima; već postoje neke šeme kvaliteta, koje uključuju i proizvođače - Postoji budžetska podrška dostupna za proizvođače uključene u šeme kvaliteta	Šeme kvaliteta, PDO/PGI - Malo je proizvođača uključenih u šeme kvaliteta, postoje samo u sektoru mesa i vina - Proizvodi označeni nekom od šema kvaliteta nedovoljno se promovišu, nijesu prisutni čak ni u većim tržišnim centrima - Integrirane proizvodne šeme nijesu razvijene - Upitna sposobnost snabdijevanja inputima za šeme kvaliteta hrane
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
- Postoje prirodni resursi za dalji razvoj standarda proizvodnje hrane izvan GAEC i zakonskih zahtjeva upravljanja - To je prilika za razvoj sektorskih programa koji će ciljati na poslovanje klastera i druge oblike saradnje radi postizanja veće produktivnosti, dodatne vrijednosti i isporuke lokalno proizvedene hrane po pristupačnim cijenama, čime bi se definisale potrebe za rastom u pojedinom sektoru i što bi se realizovalo kroz budžetsku podršku - Postoji mogućnost da se razvije okvir za upravljanje kapacitetima i resursima vezanim za određeni sektor	- Podrške u poljoprivredi neće postići zadovoljavajuće rezultate ako se na sektorskom nivou ne uspostavi modernizovan sistem upravljanja kapacitetima - Mali obim inputa proizvedenih na lokalnom nivou rezultiraće visokom zavisnošću od uvoza, upitnim kvalitetom i nemogućnošću politike upravljanja cijenama hrane

PREDNOSTI	SLABOSTI
8.2.4 SWOT Ruralna područja	
Socijalna uključenost i blagostanje - Cijene nekretnina su niže nego u urbanim sredinama - Starije osobe posjeduju iskustvo i znanje u zanatskom radu i poljoprivredi - Dostupnost sirovina za grijanje - Mogućnost obavljanja dopunskih djelatnosti i zanata - Mnogo prostora za razne aktivnosti van gazdinstva Sigurnost hrane - Dostupnost hrane – mala gazdinstva koja proizvode hranu za sopstvenu potrošnju - Socijalizacija i dijeljenje hrane - Bogat i raznovrstan pejzaž, sa očuvanim prirodnim okruženjem (jezera, planine, zaštićena područja), osnova za proizvodnju zdrave hrane	Socijalna uključenost i blagostanje - Loša ruralna infrastruktura (seoski putevi, vodovod, kanalizacija, telefon, internet, odlaganje otpada itd.) - Nepovoljni demografski trendovi uzrokovani nedostatkom socijalnih usluga i poslovima van gazdinstva - Neiskorišćene mogućnosti diverzifikacije prihoda na gazdinstvu - Nedostatak investicionog kapitala za održavanje starih zgrada - Socijalna isključenost starijih, koja za posljedicu ima nedovoljno poznavanje digitalizacije - Niži prihodi u proizvodnji hrane nego u redovnom zaposlenju zbog neplaćenog rada - Veći troškovi života u slučaju većeg obima kupovine hrane koja se ne proizvodi na gazdinstvu

Seoski turizam, zanati i prerada na gazdinstvima ● Raznolikost u kulturi, običajima i tradiciji, ● Dostupnost sirovina (drvo, proizvodi specifični za region, lokalna tradicionalna poljoprivreda) ● Šumske površine sa visokim potencijalom za lovni turizam i preradu drveta ● Postoji veliki broj tradicionalnih objekata u službi turizma ● Potražnja za kvalitetnim proizvodima postoji – veliki je broj stranih turista, kupaca domaće hrane ● Uvažavanje tradicionalnih vještina i proizvoda – visoko motivisani i iskusni preduzetnici ● Tradicionalna prerada poljoprivrednih proizvoda na gazdinstvu Lokalne strategije ● Postojeće strategije lokalnog razvoja uključujući i upravljanje zemljištem, ruralni razvoj i poljoprivredu ● Ruralna mreža je pokrenuta, postoji adekvatna pravna i strateška podrška LAG-ovima da razviju strategije i dobiju podršku u okviru budućeg LEADER-a ● LEADER mjera će se sprovoditi u okviru odobrenog IPARD III programa	● Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti za prihod ● Nijesu organizovani zajednički servisi koji podržavaju socijalne zahtjeve stanovnika (podrška u transportu, korišćenje interneta, organizacija popravki i održavanja, podrška u pristupu administrativnim uslugama) Sigurnost hrane ● Smanjenje obima proizvodnje hrane zbog starosne strukture ● Napuštanje proizvodnje hrane zbog starosti i visokog udjela područja sa prirodnim ograničenjima ● Nema organizovanih prodavnica koje prodaju lokalnu hranu ● Mali proizvođači nemaju pristup tržištu i stoga proizvode hranu samo za sopstvenu potrošnju Seoski turizam, zanati, prerada na imanju ● Nizak nivo renoviranih objekata koji bi mogli da posluže kao turistički kapaciteti, za zanatsku i drugu infrastrukturu – male lokalne prodavnice za nabavku domaće hrane i suvenira ● Objekti za preradu na gazdinstvima ne ispunjavaju standarde bezbjednosti hrane i dobrobiti životinja ● Nedovoljno korišćenje kulturnog nasljeđa ● Nedostatak promocije seoskog turizma ● Otežan pristup turista udaljenim destinacijama ● Nedostatak znanja u upravljanju uslugama u turizmu Lokalne strategije ● Slab kapacitet lokalnih vlasti u lokalnom planiranju, podizanje novih ideja i projekata za podršku i saradnju i javno-privatno partnerstvo, nedostatak svijesti o različitim mogućnostima (tj. LEADER) ● Nema dovoljno lokalnih resursa za sopstveni doprinos u dostupnim projektima ● Nedostatak usvojene jedinstvene metodologije za razvoj ruralnih strategija lokalnog razvoja
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
● Niže cijene nekretnina, mogućnost bavljenja poljoprivredom i korišćenje prirodnih resursa van aktivnosti na gazdinstvu, povećanje kvaliteta ruralne infrastrukture, dostupnost socijalnih usluga i pristup početnom kapitalu mogu privući mlade porodice koje se ne sele u urbana područja i doprinose proizvodnji hrane	● Dalja migracija u urbana područja i napuštanje proizvodnje hrane

● Razvoj prepoznatljivog vida turizma, koji nudi netaknutu prirodu, svježu tradicionalnu hranu i standardne usluge, u skladu sa onima u zemljama sa razvijenim kapacitetima seoskog turizma ● Obnova, očuvanje i razvoj i unapređenje tradicionalnih zanata ● Stvaranje porodičnih preduzeća i dodatnih poslova vezanih za povećanu potražnju za hranom i uslugama u turizmu i povećanu potražnju za zajedničkim uslugama zajednice	
---	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
8.2.5 SWOT Upotreba znanja u poljoprivredi	
● Crna Gora ima operativnu savjetodavnu službu, sa adekvatnom stručnošću i finansiranjem ● Crna Gora ima naučnu i obrazovnu instituciju koja je uključena u svakodnevni rad i finansirana iz budžeta ● Ima dosta iskustva u poljoprivredi kod starijih generacija	● Savjetodavna služba se u velikoj mjeri koristi za savjetovanje u pristupu podršci u poljoprivredi ● Poljoprivrednici sa iskustvom ne mogu na zvaničan način da prenesu znanje na mlađe generacije ● Za sada ne postoji periodični program ili program stručne obuke za poljoprivrednike osim onih koji su povezani sa kampanjama ● Nije uspostavljen program koji bi obezbijedio kontinuiran transfer tehničkog znanja o inovativnim i savremenim tehnikama i poljoprivrednoj proizvodnji u savjetodavne službe ● Ne postoji program koji bi obezbijedio praćenje poljoprivredne proizvodnje i davao savjete poljoprivrednicima na osnovu rezultata FADN ● Za sada ne postoji mogućnost da se angažuju privatni savjetnici (posebno oni sa iskustvom) da bi mogli prenijeti znanje i iskustvo poljoprivrednim proizvođačima
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
● Izrada programa za kontinuirano usavršavanje poljoprivrednih savjetnika o najboljim praksama u poljoprivrednoj proizvodnji na osnovu istraživanja ● Razvoj programa za kontinuiranu specijalizovanu savjetodavnu podršku poljoprivrednicima za povećanje proizvodnje, povećanje dodate vrijednosti i otporno upravljanje poljoprivrednim resursima ● Podsticanje privatnog savjetovanja kroz programe sertifikacije ● Razvoj inovativnih programa za proizvodnju hrane kroz saradnju poljoprivrednika, savjetodavnih i naučnih organizacija ● Transfer znanja u okviru međugeneracijske razmjene	● Nedostatak znanja i nedostatak primjene najboljih praksi u poljoprivredi rezultira kontinuiranim niskim prinosima i nedostatkom napretka u lokalnoj proizvodnji hrane

--	--

8.2.6 SWOT Upravljanje poljoprivrednim politikama	
PREDNOSTI	SLABOSTI
• Zakonodavni okvir i institucije uglavnom usklađene sa pravnim tekovinama EU • Implementacioni akti, registri i informacioni sistemi u skladu sa EU • Dostupnost sredstava za intervencije	• Intervencije nijesu pojednostavljene da bi rezultirale integrisanim efektom (proizvodnja, prerada, plasman) • Raspoloživa sredstva se ne koriste efikasno, dostupna su konkurentna interventna sredstva, koja se finansiraju iz republičkog budžeta • Integrisano upravljanje proizvodnjom i kapacitetima još nije uspostavljeno • Ne postoji praćenje cijena poljoprivrednih proizvoda, obima ponude i strukture poljoprivredne proizvodnje • Strukturna statistika i ekonomski računi u poljoprivredi nijesu dostupni • Cijene inputa poljoprivredne proizvodnje nijesu dostupne
MOGUĆNOSTI	Prijetnje
• Razvoj održivog modela sektorske saradnje, koji bi uključio proizvođače, prerađivače i trgovce crnogorskom hranom i obezbijedio ravnopravno učešće svima • Racionalizacija intervencija u obliku sektorskih operativnih planova, uz blisku saradnju sa sektorskim zainteresovanim stranama • Jačanje kapaciteta u aktivnostima u sektorskoj saradnji koje bi dovele do jačanja sektorskih mreža proizvođača, prerađivača i trgovaca crnogorskom hranom, te razvoj i podrška kliring sistema i sistema internet trgovine • Povećanje integrisanog prikupljanja podataka i uspostavljanje administrativnih izvora za Monstat • Jačanje sistema praćenja cijena, strukture poljoprivredne proizvodnje, praćenja ponude i upravljanja kapacitetima • Povećanje efikasnosti implementacije IPARD sredstava korišćenjem pojednostavljenih opcija troškova • Razviti interventne mehanizme koji bi obezbjedili da lokalno proizvedena hrana ima prednost pri prodaji u odnosu na uvezenu • Razviti intervencije koje će biti uključene u ZPP strateški plan a koje najbolje odgovaraju crnogorskim resursima	• Nedostatak ažurnih statističkih podataka o strukturi gazdinstava i računima u poljoprivredi ili adekvatan obuhvat gazdinstava u automatski ažuriranom integrisanom registru poljoprivrednih gazdinstava dovešće nadležne organe do nemogućnosti da upravljaju poljoprivrednom politikom • Nedostatak integrisanog sektorskog pristupa dovešće do toga da poljoprivredni proizvođači proizvode hranu koja se ne može prodati, a da prerađivači traže uvozne poljoprivredne inpute

8.2.7 SWOT Sektorska, MLIJEKO

(Snage)	(Slabosti)
• Istorijsko oslanjanje ruralne privrede na sektor mljekarstva u crnogorskom planinskom području • Pašnjački način uzgoja stoke, koji omogućava visok stepen interakcije sa prirodnim resursima i njihovo unapređenje • Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji • Visok nivo dodavanja vrijednosti kroz preradu na gazdinstvu • Nasljeđe i iskustvo u proizvodnji kvalitetnih sireva i kajmaka • Povećanje broja sirara i proizvodnje tradicionalnih tvrdih sireva u središnjem regionu, kao i povećanje broja registrovanih aktivnosti prerade na gazdinstvima na sjeveru • Pozitivna slika tradicionalne i domaće proizvodnje mliječnih proizvoda	• Zavisnost od uvoza žitarica i koncentrovane hrane za životinje • Nizak prinos i produktivnost u primarnoj proizvodnji mlijeka • Visoka proizvodna cijena po jedinici • Usitnjena proizvodnja, veliki broj malih proizvođača • Staromodna proizvodnja stočne hrane i nedovoljna upotreba silaže i sjenaže • Zastarjela mehanizacija • Nisko učešće otkupa mlijeka u ukupnoj proizvodnji • Mali broj organizovanih otkupnih stanica mlijeka, neadekvatan broj skladišnih/rashladnih kapaciteta • Nedovoljan kvalitet sirovog mlijeka, potrebna su dalja poboljšanja • Uzak asortiman proizvoda u sektoru industrijske prerade • Nizak nivo finalizacije proizvoda kroz pakovanje, etiketiranje i komunikaciju o kvalitetu • Nedostatak valorizacije i upravljanja geografskim oznakama / oznakama porijekla za proizvode sa zaštićenim imenom • Nefunkcionalna udruženja proizvođača i nekoordinisana politika zastupanja u sektoru
(Prilike)	(Prijetnje)
• Dosta prostora za povećanje produktivnosti mlijeka poboljšanjem ishrane životinja • Povezivanje sa kapacitetom obrade na gazdinstvu • Dodavanje vrijednosti kroz iskustveni turizam, posjete, degustacije • Uvođenje višeg nivoa inovacije u tehnologiju proizvodnje • Mogućnost zamjene dijela uvoza u postojećem i novom proizvodnom programu • Osnivanje sektorskog udruženja mljekara pri Privrednoj komori Crne Gore	• Izbijanje bolesti u stočarstvu i nizak nivo mjera zdravstvene zaštite • Trend depopulacije ruralnih područja • Trendovi rasta proizvodnje u regionu kao dodatni pritisak u pogledu cijena • Povećanje cijena stočne hrane • Nedovoljno iskustvo i visoka cijena prečišćavanja otpadnih voda • Nepostojanje komercijalnih kreditnih linija za implementaciju IPARD-a • Neuređeni katastarski i svojinsko-pravni odnosi

8.2.8 SWOT Sektorska, MESO

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Pozitivna percepcija kupaca u regionu • Dovoljna površina pašnjaka i prirodnih livada dobrog kvaliteta, pogodnih i za povećanje proizvodnje goveda i ovaca • Dinamičan i održiv razvoj prerade mesa, kako tradicionalne tako i industrijske • Regioni sa potencijalom za organsku proizvodnju • Bogatstvo kvaliteta raznih tradicionalnih mesnih proizvoda karakterističnih za određeno područje	• Nedostatak investicionih sredstava kao rezultat nerazvijenog tržišta poljoprivrednih kredita • Nedovoljan nivo implementacije standarda zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine • Zastarjeli objekti, oprema i mašine u proizvodnji mesa • Mali broj gazdinstava koja pravilno upravljaju stajnjakom i otpadnim vodama • Neusaglašenost sa dobrom praksom sistema zbrinjavanja nusproizvoda životinjskog porijekla • Nedovoljna upotreba silaže u ishrani • Nedostatak sistema kontrole kvaliteta na liniji otkupa i klanja • Sezonski karakter klanja jagnjadi u jesen dovodi do slabijeg kvaliteta • Zavisnost od uvoza hrane • Nedovoljna organizacija tradicionalnih i industrijskih prerađivača radi zajedničke promocije i/ili nastupa na drugim tržištima
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
• Kontinuirani rast turističkog sektora • Kvalitetna proizvodnja kroz različite sisteme sertifikacije kvaliteta, kao što su GI, organski, tradicionalni, planinski... • Trend rasta potrošnje domaćeg/lokalnog • Mogućnost izvoza mesa i mesnih prerađevina u region i EU iz odobrenih objekata • Povećanje proizvodnje mesa • Postojanje gazdinstava srednje veličine koja mogu poslovati na održiv način u sektoru prerade • Povezivanje proizvođača radi kombinovanja ponuda, smanjenja troškova transporta, promocije i drugih zajedničkih aktivnosti • Poboljšanje ambalaže koja bi otvorila tržišta kao što su veće prodavnice i izvoz • Postizanje sinergije poljoprivrede i turizma i povećanje marketinga tradicionalne, autohtone, organske i druge hrane proizvedene na gazdinstvima • Poboljšan pristup upravljanju pašnjacima, posebno onima u vlasništvu države	• Velika varijabilnost i smanjenje cijena mesa na svjetskom i regionalnom tržištu koje mali proizvođači ne mogu dugo da izdrže • Klimatske promjene i češći ekstremni vremenski događaji • Nedovoljne mjere zdravstvene zaštite u stočarskoj proizvodnji • Nedovoljno znanje o standardima EU koji se odnose na zdravlje i dobrobit životinja, bezbjednost hrane i zaštitu životne sredine • Dalja depopulacija • Zloupotreba naziva pojedinih crnogorskih mesnih proizvoda narušava reputaciju i smanjuje potražnju

8.2.9 SWOT Sektorska, VOĆE I POVRĆE

(Snage)	(Slabosti)
• Konkurentni i specijalizovani proizvođači voća i povrća (profesionalizam i poznavanje sektora i tržišta) • Kvalitet, ugled i povjerenje u domaće proizvode • Rast plasteničke proizvodnje kvalitetnog povrća i jagoda	• Mali zemljišni resursi, mala prosječna veličina gazdinstva, veliki broj malih parcela • Nerazvijeno tržište zemljišta • Nedovoljan pristup finansijama (nedostatak tržišta za komercijalne poljoprivredne kredite, spore procedure u IRF-u) • Nedovoljan broj specijalizovanih gazdinstava i mali broj konkurentnih proizvođača • Niska produktivnost na nivou sektora • Nedostatak konkurencije u otkupu i mogućnostima otkupa (fluktuacije cijena) • Sporo odlučivanje proizvođača na zajedničku logistiku i prodaju, kao i agregaciju oko prerađivačkih kapaciteta i hladnjača • Nerazvijena saradnja među proizvođačima • Nedostatak skladišnih kapaciteta za kvalitetno povrće
(Prilike)	(Prijetnje)
• Tržište od 2,5 mil. turista u ograničenom periodu • Dinamična potražnja za svježim voćem • Povećana vrijednost proizvoda od voća i povrća kroz inovacije u proizvodnji i prodaji • Promocija domaćeg svježeg voća i povrća • Unapređenje znanja voćara i povrtara kroz formalno i neformalno obrazovanje • Dalji razvoj lanca vrijednosti organske proizvodnje	• Konkurencija iz regiona i EU • Pitanje finansiranja poljoprivrede od strane banaka • Klimatske promjene i nepovoljni vremenski uslovi

8.2.10 SWOT Sektorska, VINOGRADARSTVO I VINARSTVO

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Povoljni ekološki (abiotički) uslovi za proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina • Duga tradicija u vinogradarstvu i vinarstvu • Dominantna proizvodnja visokokvalitetnih vina od grožđa autohtonih sorti grožđa • Značajan broj zaštićenih oznaka porijekla i geografskih oznaka prema sistemu PDO/PGI geografskog porijekla • Postojanje kratkog lanca snabdijevanja na domaćem tržištu • Aktivnosti u vezi sa očuvanjem genetičkih resursa vinove loze	• Usitnjenost vinogradskih parcela i visoki troškovi proizvodnje u takvim uslovima • Nedovoljno savremena mehanizacija i nedovoljno visok stepen tehničko-tehnološke opremljenosti u vinarijama malih proizvođača vina • Nedovoljna ulaganja u modernizaciju proizvodnje grožđa i vina • Nedovoljna organizovanost proizvođača u cilju zajedničke prodaje i promocije na međunarodnom tržištu • Nedostatak sezonske radne snage
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
• Unapređenje organizacije domaćeg tržišta i korišćenje turističkog potencijala • Implementacija rezultata naučnoistraživačkog rada i valorizacija genetičkih resursa (autohtone i „minorne“ sorte i genotipovi) • Korišćenje proširenih novorejonizovanih područja za podizanje vinograda u skladu sa aktuelnim klimatskim promjenama i bolje korišćenje vodnih resursa za navodnjavanje	• Povećanje trenda uvoza vina iz regiona i svijeta • Urbanizacija prirodnih resursa (prije svega vinograda koji su atraktivni za izgradnju turističkih i stambenih objekata) • Nedovoljna zainteresovanost proizvođača da sertifikuju vina kao vina sa geografskim porijeklom

8.2.11 SWOT Sektorska, MASLINARSTVO

Snage	Slabosti
• Duga tradicija maslinarstva i proizvodnje maslinovog ulja • Geografski položaj zasada maslina pogodan za turističku diverzifikaciju • Pojava novih zasada, kako na obali tako i u unutrašnjosti, često na neobrađenim zemljištima • Značajan broj mladih, profesionalnih uzgajivača maslina • Korišćenje kratkih lanaca snabdijevanja (direktna prodaja, na sajmovima, preko HORECA kanala), u skladu sa pristupom od gazdinstva do trpeze • Umjerena upotreba pesticida, očuvana biološka ravnoteža i nizak nivo zagađenja, sprovode organsku proizvodnju • Postojanje visokokvalitetnog turizma na obali pruža održiv kanal prodaje za proizvode maslinarskog sektora visoke dodane vrijednosti	• Ograničen obim segmentacije domaće proizvodnje, fokusiran uglavnom na maslinovo ulje, odsustvo održive proizvodnje stonih maslina • Usitnjenost maslinarskih parcela, dominantan broj hobija i malih maslinara, posljedično visoki troškovi proizvodnje u ovakvim uslovima • Djelimično neadekvatna tehnička i tehnološka oprema (berba, prerada, skladištenje) • Neadekvatna primjena standarda bezbjednosti i kontrole kvaliteta hrane • Nedovoljno znanje malih proizvođača o najsavremenijoj tehnologiji proizvodnje maslina i ulja, marketingu, promociji i zajedničkoj prodaji maslinovog ulja • Dominacija uvoznog maslinovog ulja u maloprodajnom kanalu • Nedostatak odgovarajućih rasadnika, koji bi maslinarski sektor snabdijevali sertifikovanim sadnicama domaćih sorti – zavisnost od uvoznih sadnica za sadnju novih maslinika • Nepovoljna struktura starih zasada stvara otežane uslove za efikasnu proizvodnju – mali broj površina za navodnjavanje
(Prilike)	(Prijetnje)
• Raspoloživa površina pogodna za podizanje maslinika • Razvoj asortimana proizvoda od maslina (kozmetika, namještaj, suveniri...) • Izgradnja institucionalnih kapaciteta sektora (laboratorije, inspekcija, savjetodavna služba specijalizovana za proizvodnju maslina i ulja, naučne institucije, javna uprava) • Diverzifikacija seoskog turizma, zanata i usluga vezanih za „kulturu masline“ stvara sinergiju i dodatne mogućnosti maslinarima u agroturizmu • Dalja evolucija udruženja proizvođača u pravcu postizanja komercijalnih oblika udruživanja i saradnje, uključujući horizontalnu i vertikalnu integraciju	• Dalja agresivna urbanizacija primorskih i drugih područja koja su povoljna za uzgoj maslina, stvarajući konkurenciju i sukobe u korišćenju zemljišta • Međunarodna konkurencija – cjenovno konkurentna, kvalitetna maslinova ulja, • Dugoročne posljedice klimatskih promjena (nepravilni vremenski obrasci, erozija zemljišta, nove pojave štetnih organizama bilja i bolesti životnja) • Veliki viškovi maslinovog ulja na svjetskom tržištu • Invazija i širenje novih štetnih organizama bilja, kao što je <i>Xylella fastidiosa</i>, mogli bi da nanese katastrofalnu štetu sektoru maslina CG, posebno zasadima maslina, koji osim proizvodne i upotrebne vrijednosti imaju i nemjerljivu simboličku i vrijednost

8.2.12 SWOT Sektorska, DIVERZIFIKACIJA

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Bogatstvo prirodnih ljepota i raznolikost predjela, ponude i tradicionalnih vrijednosti • Ponuda tradicionalnih crnogorskih proizvoda i intenzivne aktivnosti Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede na oznakama kvaliteta • Sistemski pristup nadležnih organa – Ministarstva za ekonomski razvoj i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direkcija za ruralni razvoj) kroz Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa Akcionim planom do 2021. godine • Potencijal seoskog turizma prepoznat od strane većeg broja lokalnih samouprava kroz pripremljena strateška dokumenta • Ruralna područja i dalje imaju očuvanu autentičnost i tipičnu seosku arhitekturu • Sve veći broj poljoprivrednih proizvođača zainteresovanih za bavljenje ruralnim turizmom	• Nedovoljno razvijena putna infrastruktura u ruralnim područjima • Nedostatak znanja i vještina kod poljoprivrednih proizvođača / zainteresovanih za bavljenje seoskim turizmom • Neadekvatna promocija crnogorske turističke ponude u oblasti ruralnog turizma • Nedostatak inicijativa za poboljšanje lokalne ponude i umrežavanja na lokalnom nivou • Značajne razlike u kvalitetu usluge u seoskom turizmu • Nedostatak lokalnih strategija za ruralni razvoj
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
• Interesovanje za turizam orijentisan na prirodu, avanturizam, upoznavanje sa kulturnom baštinom i novim (neiskorišćenim) turističkim destinacijama, čiji će rast biti ubrzan COVID trendom napuštanja fiksnog radnog mjesta • Zasićenost tradicionalnim destinacijama • Povezivanje sa regionalnim destinacijama ruralnog turizma kroz tematizaciju • Dostupna sredstva iz različitih izvora za dalji razvoj seoskog turizma • Formiranje udruženja seoskih domaćinstava (ruralholiday.me)	• Sukobi između održivog ruralnog turizma i masovnog turizma • Spor proces razvoja infrastrukture (troškovi, motivacija, prioriteti) • Nedostatak kapaciteta lokalnih samouprava • Devastacija prirodnih resursa (šume i rijeke) i neregulisano odlaganje otpada u ruralnim područjima

8.2.13 SWOT Šumarstvo

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Veliki dio Crne Gore je pokriven šumama, što predstavlja osnovu za ekološke i ekonomske funkcije šuma • Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta • Veliki dio šuma je takvog kvaliteta da se može uključiti u mrežu Natura 2000 • Postojanje zakonodavstva koje reguliše oblast šumarstva. Potencijal drvene pulpe za upotrebu veći je nego što se stvarno koristi, drvena pulpa je dobrog kvaliteta	• Obim proizvodnje i stepen finalizacije u sektoru prerade drveta veoma je nizak u odnosu na količine drvene celuloze na tržištu. Velika količina tehničkog drveta se koristi za ogrijev, a najveći dio izvoza se plasira kao sirovina ili rezana građa • Zastarjela oprema, nedovoljan obim ulaganja u drvnu industriju, nema stranih ulaganja • Malo tržište drveta u Crnoj Gori, slabe pozicije na međunarodnom tržištu • Privatne šume su u lošem stanju i slabo produktivne

• Postoji izvozno tržište za proizvode od drveta • Šume predstavljaju potencijal za eko-turizam, obnovljivu energiju i druge funkcije • Šume u nacionalnim parkovima su šume sa očuvanim i raznovrsnim biodiverzitetom	• Nedostatak njege i kultivacije u svim šumama, nedostatak statusa • Nedovoljna mreža šumskih puteva, loše stanje i održavanje postojećih puteva • Neregistrovana sječa • Premalo ulaganja u šume • Nedostatak i niska motivisanost kadrova u šumarstvu i drvnoj industriji, neadekvatno obrazovanje • Nedovoljna aktivnost šumarske savjetodavne službe, edukacija privatnika • Nedovoljan nivo saradnje šumarstva i drvne industrije • Nedovoljna usklađenost korišćenja javnih funkcija šuma u nacionalnim parkovima
(Prilike)	(Prijetnje)
• Dovoljne količine drvne mase • Veći stepen finalizacije u drvnoj industriji, brendiranje proizvoda od drveta iz Crne Gore i izvoz finalnih proizvoda • Upotreba drvne biomase kao obnovljivog izvora energije za povećanje potražnje za drvnom sječom i peletom • Razvoj eko-turizma zasnovanog na prirodnom nasljeđu • Diverzifikacija ruralne privrede i povećanje zaposlenosti na selu na osnovu šumskih resursa • Evropske integracije kroz uvođenje evropskih standarda, korišćenje fondova EU i pristup zajedničkom tržištu	• Požari, koji su sve veći zbog klimatskih promjena, a borba protiv šumskih požara ne funkcioniše • Nezakonita sječa šuma i nedostaci u kaznenoj politici • Urbanizacija • Nedovoljna konkurencija i nelojalna konkurencija na malom tržištu • Neefikasnost Uprave za šume, nedostatak informacionih tehnologija • Nedostatak mladog stručnog i motivisanog kadra u Upravi za šume i preduzećima zbog nestimulativnih zarada i malog broja studenata šumarstva • Uvođenje zahtjeva EU na štetu domaćeg zakonodavstva, veliki broj neusklađenih planskih dokumenata na državnom nivou • Neuspjeh razvoja drvne industrije • Neadekvatna primjena Nature 2000

8.2.14 SWOT Biodiverzitet

(Snage)	(Slabosti)
• Velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i gajenih biljnih i životinjskih vrsta • Prisustvo, pored jestivih, samoniklih biljaka, brojnih lokalnih sorti poljoprivrednog bilja • Značajan broj vrlo specifične populacije stoke i biljnih sorti, po genetskim i fenotipskim karakteristikama, koje se gaje na Balkanu • Važna područja za očuvanje ptica, na osnovu određenih kriterijuma i međunarodnih standarda (populacija jedne ili više globalno ili regionalno ugroženih,	• Nedostatak znanja o biodiverzitetu, nedostatak inventara za mnoge grupe, kao i podataka o dinamici populacije, ekologiji i stepenu genetske varijacije za većinu vrsta • Onemogućeno projektovanje i izrada odgovarajućih mjera zaštite, posebno za rijetke i ugrožene vrste • Ograničeno praćenje promjena životne sredine • Nedostatak svijesti o vrijednosti i značaju lokalnih sorti/podvrsta • Nedostatak istraživanja o povezanosti biodiverziteta i usluga ekosistema

• endemskih ili određenih grupa ptica ili visokoreprezentativne grupe ptica) • Koristeći iskustvo zaštite prirode kao osnovu za korišćenje evropske tipologije staništa – EMERALD, Natura 2000	• Nedostatak pokrivenosti teritorije Crne Gore sistematsko-taksonomskim proučavanjima flore i nedostatak karte rasprostranjenosti vrsta i vegetacionih karata • Smanjenje staništa i broja pojedinih vrsta • Nedostatak zooloških vrtova i programa uzgoja rijetkih i ugroženih vrsta u izolaciji ili zatočeništvu
(Prilike)	(Prijetnje)
• Dalje osnivanje botaničkih bašta koje obezbjeđuju uslove za gajenje značajnog broja biljaka • Bogatstvo ljekovitog i jestivog bilja, bilja, ukrasnog bilja • Razvoj turističkih aktivnosti u kojima biodiverzitet igra važnu ulogu • Veliki broj jezera, planina, solana i nacionalnih parkova, kao i potencijal za posmatranje ptica	• Promjena namjene poljoprivrednog zemljišta i prirodnih šuma koja dovodi do gubitka agrobiodiverziteta, lokalnih sorti i rasa • Uvođenje novih invazivnih vrsta, uglavnom iz komercijalnih razloga, koji još nijesu istraženi • Zagađenje prvenstveno slatkovodnih i morskih ekosistema otpadnim vodama i čvrstim otpadom, intoksikacionim organizmima, eutrofikacijom ekosistema • Procjenjujući uticaj klimatskih promjena, zbog malih amplituda varijacija, posebno u temperaturnom i vodnom režimu • Neispunjenje zakonskih obaveza u vezi sa procenom uticaja na životnu sredinu i procenom prihvatljivosti pojedinih radnji, aktivnosti u okviru zaštićenih područja

8.2.15 SWOT Upravljanje zemljištem

(Snage)	(Slabosti)
• Nezagađena zemlja • Očuvane površine za poljoprivrednu proizvodnju • Dobri klimatski uslovi sa raznovrsnim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju • Vlasništvo je uglavnom privatnih poljoprivrednika	• Nedostatak administrativnih kapaciteta za upravljanje zemljištem • Nedostatak iskustva u komasaciji zemljišta • Fragmentacija zemljišta • Neefikasno korišćenje prirodnih resursa • Veći dio zemljišta je sa prirodnim ograničenjima
(Prilike)	(Prijetnje)
• Neiskorišćeni resursi poljoprivrednog zemljišta • Davanje dugoročne rente za zemljište u državnom vlasništvu • Bolje korišćenje livada i pašnjaka, kao značajnog faktora razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, uz očuvanje i zaštitu životne sredine • Razvoj tržišta zemljišta u cilju boljeg korišćenja zemljišnih resursa (npr. komasacija zemljišta)	• Pretvaranje poljoprivrednog u građevinsko zemljište • Nezainteresovanost za korišćenje poljoprivrednog zemljišta za poljoprivredne djelatnosti • Nedostatak strateškog pristupa rješavanju problema nasljeđa • Klimatske promjene (suše, požari, poplave)

Ruralna ekonomija i kvalitet života (u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h))

8.2.16 SWOT Ruralna ekonomija i kvalitet života u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h)

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Bogat i raznovrstan pejzaž sa očuvanim prirodnim okruženjem (jezera, planine, zaštićena područja) • Raznolikost u kulturi, običajima i tradiciji • Dostupnost sirovina (drvo, proizvodi specifični za region, lokalna tradicionalna poljoprivreda) • Šumske površine sa visokim potencijalom za lovni turizam i preradu drveta • Prirodni resursi za proizvodnju nišnih prehrambenih proizvoda, obnovljive energije (biomasa) • Postoji veliki broj tradicionalnih kuća / arhitektura kao turističkih dobara (ali nijesu renovirani) • Potražnja za kvalitetnim proizvodima postoji – veliki broj stranih turista kao kupaca • Priznanje tradicionalnih vještina i proizvoda – visokomotivisani i iskusni preduzetnici	• Loša ruralna infrastruktura (seoski putevi, vodovod, kanalizacija, telefon, internet, odlaganje otpada itd.) • Visok udio područja sa prirodnim ograničenjima • Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti za prihod • Slab kapacitet lokalnih vlasti u lokalnom planiranju, podizanju novih ideja i projekata za podršku i saradnju i javno-privatno partnerstvo • Nizak stepen sanacije postojećih seoskih turističkih dobara
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
• Rastuća potražnja za dobro uspostavljenim turističkim destinacijama, uključujući destinacije ruralnog turizma • Povećano interesovanje za proizvodnju i prodaju tradicionalnih i tipičnih proizvoda visokog kvaliteta • Stvaranje novih preduzetnika, porodičnih preduzeća i dodatnih radnih mjesta u ruralnim sredinama • Dobri ekonomski odnosi i razmjena sa tržištima susjednih regiona	• Ruralna depopulacija i trendovi starenja u pretežno ruralnim područjima (iseljavanje mladog, ženskog i ekonomski aktivnog stanovništva) • Spor proces strukturnih reformi • Nekontrolisano uništavanje poljoprivrednog zemljišta i sječa šuma

8.2.17 SWOT LEADER pristup i druga udruženja

<i>(Snage)</i>	<i>(Slabosti)</i>
• Prenos znanja uspješnog regionalnog iskustva • Aktiviranje lokalnih resursa (situacija sa Covid-19 pokazala je veliki potencijal korišćenja lokalnih resursa u mnogim oblastima) • Postojanje SVG RRD kao međuvladinih organizacija sa LEADER orijentisanim aktivnostima • Postojanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore • Učešće crnogorskih NVO u Balkanskoj mreži za ruralni razvoj • Postojanje i donošenje LEADER-a u zakonskim i strateškim okvirima • Postojanje usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja (1 strategija koja je istekla) i na nivou lokalnih zajednica • Postojanje neformalnih LAG inicijativa	• Nedostatak praktičnog znanja i svijesti o LEADER-u i CLLD-u • Nedostatak kapaciteta JLS u lokalnom planiranju, nedostatak novih ideja i projekata i nedostatak privatno-javnog partnerstva • Nedostatak administrativnih kapaciteta kod svih relevantnih aktera • Nedostatak redovnih institucionalizovanih platformi za političke diskusije posvećene LEADER-u i CLLD-u • Nedostatak baze podataka glavnih aktera iz civilnog i privatnog sektora koji se bave ruralnim razvojem • Nedostatak usvojene jedinstvene metodologije za izradu lokalnih strategija ruralnog razvoja

• Postojanje horizontalnih asocijativnih struktura	• Nedostatak usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja koje su važeće • Nedovoljno interesovanje za udruženja poljoprivrednika • Nedovoljno interesovanje za proizvodnju proizvoda sa geografskim porijeklom
(Prilike)	(Prijetnje)
• Dostupna regionalna i EU podrška u aktivnostima izgradnje kapaciteta i LEADER i CLLD • Postojanje neformalnih LAG inicijativa i različitih dokumenata lokalnog ruralnog razvoja kao osnove za dalji razvoj LEADER i CLLD • Dobro razvijena mreža LAG-ova u susjednim zemljama (Hrvatska) iz kojih se mogu preuzeti pozitivna iskustva • Povećan broj članova akademske zajednice, preduzeća i OCD zainteresovanih za rad u oblasti ruralnog razvoja • Povećanje broja udruženja povezanih sa temom ruralnog razvoja, koja okuplja zainteresovane strane iz različitih sektora • Implementacija Strategije pametne specijalizacije u Crnoj Gori povezana sa prioritetom – Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane • Politička posvećenost implementaciji LEADER-a i CLLD-a u Crnoj Gori kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou • Udruženje je prilika za rast poljoprivrednog sektora •	• Neadekvatna posvećenost unapređenju administrativnih kapaciteta za implementaciju LEADER i CLLD • Nedostatak posvećenosti privatnih zainteresovanih strana za aktivno učešće u implementaciji LEADER i CLLD • Nepostojanje regionalnih tijela za ruralni razvoj kao što su regionalne razvojne agencije, turističke kancelarije itd. • Nesklad u nacionalnim i lokalnim politikama • Spora implementacija politika ruralnog razvoja na nacionalnom i lokalnom nivou • Nedostatak budžetskih sredstava na nacionalnom i lokalnom nivou izdvojenih za sprovođenje politika koje se tiču LEADER i CLLD

8.3 Aneks 3: Pasoši indikatora

- a) Nacionalni indikatori
b) Indikatori IPARD programa

Indikator konteksta	Mjerna jedinica	Vrijednost indikatora konteksta	Posljednja dostupna godina
I: DRUŠTVENO-EKONOMSKI POKAZATELJI			
Populacija			
Ukupno	Stanovnici	620.029	2011 Popis
Seoski	% od ukupnog	36,8	2011 Popis
Urbani	% od ukupnog	63,2	2011 Popis
Procijenjeni broj stanovnika po opštinama sredinom godine			
Ukupno	Populacija	621.306	Procjena sredinom 2020
Starosna struktura			
< 15 godina	% ukupne populacije	19,2	2011 Popis
15–64 godine	% ukupne populacije	68,0	2011 Popis
65 i više	% ukupne populacije	12,8	2011 Popis
Procijenjeni broj stanovnika po opštinama sredinom godine			
< 15 godina	% ukupne populacije	17,9	Procjena sredinom 2020
15–64 godine	% ukupne populacije	66,3	Procjena sredinom 2020
65 i više	% ukupne populacije	15,8	Procjena sredinom 2020
Teritorija			
Ukupno	Km ²	13.888	
Seoski	% ukupne površine		
Urbani	% ukupne površine		
Gustina naseljenosti			
Ukupno	stanovnika/km ²	44,6	2011 Popis
Seoski	stanovnika/km ²		
Stopa zaposlenosti (*)	*osiguranik u poljoprivredi	Podaci iz Ankete o radnoj snazi (N/A)	
Ukupno	br. i %	br = 219,4 (ukupan broj zaposlenih – u hiljadama), E% = 43,8%	2020
Muškarci	br. i %	br.=122,6 (u hiljadama), E% = 50,0%	2020
Žene	br. i %	br. = 96,8 (u hiljadama), E% = 37,9%	2020
Stopa samozapošljavanja			
Učešće samozaposlenih lica u ukupno zaposlenih lica uzrasta 15–64 godine	% samozaposlenih 15–64 godina u procentu ukupno	18,5%	2020

	zaposlenih lica iste starosne klase		
Stopa nezaposlenosti			
Ukupno (15–74 godine)	%	17,9	2020
Mladi (15–24 godine)	%	36,0	2020
BDP po glavi stanovnika (*)			
BDP po glavi stanovnika	BDP po glavi stanovnika	6 737	2020
Ukupno	EUR/stanovnik Indeks PPS (EU-27=100)		
Stopa siromaštva ⁴⁶			
Ukupno i po tipu područja (slabije naseljeno, srednje urbanizovano i gusto naseljeno)	Ukupno i u svakoj vrsti oblasti: - % ukupne populacije	8,6%	2012
Struktura privrede (BDV) ⁴⁷			
Ukupno	miliona eura	3.467	2020
Primarni	mil. eura/% ukupne BDV		
Sekundarni	mil. eura/% ukupne BDV		
Tercijalni	u mil. eura/% ukupne BDV		
Struktura zaposlenih			
Ukupno	1.000 osoba	219.4	2020
Primarni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	16.5 / 7,5%	2020
Sekundarni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	162.5 / 74,1%	2020
Tercijalni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	40.4 / 18,4%	2020
Produktivnost rada po privrednim sektorima			
Ukupno	EUR/osoba		
Primarni	EUR/osoba		
Sekundarni	EUR/osoba		
Tercijalni	EUR/osoba		
II: SEKTORSKI POKAZATELJI			
Zaposlenost po ekonomskim djelatnostima			
Ukupno	1.000 osoba	176.693	2020
Poljoprivreda	1.000 osoba	Sektor A (NACE REV 2) 1,553	2020
Poljoprivreda	% od ukupnog	0,88%	2020
Šumarstvo	1.000 osoba	(A02 NACE REV2) 0,189	2020
Šumarstvo	% od ukupnog	0,11%	2020
Prehrambena industrija	1.000 osoba	*proizvodnja hrane 3.822 (C10 – NACE REV 2)	2020
Prehrambena industrija	% od ukupnog	2,16%	2020

⁴⁶ MONSTAT je proizvodio stopu siromaštva kao dio podataka o apsolutnom siromaštvu do 2013. godine. Od 2013. godine MONSTAT proizvodi stopu rizika od siromaštva po metodologiji Eurostata. Podatke iz Ankete o prihodima i uslovima života možete pronaći na našem sajtu, link Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT

⁴⁷ Podaci o BDP-u po djelatnostima za 2020. godinu mogu se naći na sajtu: https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf

Turizam	1.000 osoba	*usluge smještaja i ishrane 13.325 (sektor I NACE REV2)	2020
Turizam	% od ukupnog	7,54%	2020
Produktivnost rada u poljoprivredi			
Ukupna BDV po zaposlenom sa punim radnim vremenom u poljoprivredi	EUR/AVU	NA	
Produktivnost rada u šumarstvu			
Ukupna BDV po zaposlenom sa punim radnim vremenom u šumarstvu	EUR/AVU	N/A	
Produktivnost rada u prehrambenoj industriji			
BDV po zaposlenom u prehrambenoj industriji	EUR/osoba	NA	
Poljoprivredna gazdinstva (farme)			
Ukupno	Ne.	43,791	2016
Nema zemlje	Ne.	311	2016
Veličina gazdinstva 0,10-<0,50	Ne.	10,590	2016
Veličina gazdinstva 0,50-<1,00	Ne.	5815	2016
Veličina gazdinstva 1,00-<2,00	Ne.	7363	2016
Veličina gazdinstva 2,00-<3,00 ha	Ne.	3,895	2016
Veličina gazdinstva 3,00-<4,00 ha	Ne.	2,511	2016
Veličina gazdinstva 4,00-<5,00 ha	Ne.	1,600	2016
Veličina gazdinstva 5,00-<6,00 ha	Ne.	1,462	2016
Gazdinstvo veličine 6,00-<8,00 ha	Ne.	2,164	2016
Veličina gazdinstva 8,00-<10,00 ha	Ne.	1,082	2016
Gazdinstvo veličine 10,00-<15,00 ha	Ne.	1,584	2016
Gazdinstvo veličine 15,00-<20,00 ha	Ne.	1,042	2016
Veličina gazdinstva 20,00-<30,00 ha	Ne.	1,029	2016
Veličina gazdinstva 30,00-<50,00 ha	Ne.	900	2016
Veličina gazdinstva 50,00-<100,00 ha	Ne.	587	2016
Veličina gazdinstva > 100 ha	Ne.	296	2010
Ekonomska veličina gazdinstva < 2.000 Standard Output (SO)	Ne.	31,579	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 2.000-3.999 SO	Ne.	9,527	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 4.000-7.999 SO	Ne.	5,281	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 8.000-14.999 SO	Ne.	1,837	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 15.000-24.999 SO	Ne.	443	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 25.000-49.999 SO	Ne.	146	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 50.000-99.999 SO	Ne.	42	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 100.000-249.999 SO	Ne.	10	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 250.000-499.999 SO	Ne.	1	2010
Ekonomska veličina gazdinstva >500.000 SO	Ne.	2	2010
Prosječna fizička veličina	Ha UAA/holdings	4.5	2016
Prosječna ekonomska veličina	EUR SO/imanja	2.600,0	2010
Prosječna veličina u radnim jedinicama (osoba)	Lice/posjed	2	2010
Prosječna veličina u radnim jedinicama (AVU)	AVU/holdings	0,96	2010
Poljoprivredna oblast			

Ukupno UAA	Ha	257.949,8	2020
Obradivo ⁴⁸	% ukupne KPP	2.7	2020
Stalni travnjaci i livade	% ukupne KPP	94.3	2020
Trajni usjevi	% ukupne KPP	2.2	2020
Poljoprivredna površina pod organskom poljoprivredom ⁴⁹			
Sertifikovano	ha KPP	4.121,87	2020
U konverziji	ha KPP	701.04	2020
Udio KPP (i sertifikovanih i konverzija)	% ukupne KPP	1.87	
Navodnjavana površina			
Ukupno navodnjavano zemljište	Ha	5,204.2	2010
Udio KPP	% ukupne KPP	2.35	2010
Stočne jedinice			
Ukupan broj	LU	118,410	2010
Radna snaga na gazdinstvu			
Naziv indikatora			
Ukupna redovna poljoprivredna radna snaga	Osoba	99,236	2016
Ukupna redovna poljoprivredna radna snaga	AVU	47,057	2010
Starosna struktura upravnika gazdinstva ⁵⁰			
Ukupan broj rukovodilaca gazdinstva	Ne.	48,870	2010
Udio od < 35 godina	% od ukupnog broja menadžera	5.60	2010
Odnos < 35/ > =55 godina	Broj mladih menadžera	17,699	2010
Poljoprivredna obuka rukovodilaca gazdinstava			
Udio ukupnih menadžera samo sa osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	95.77	2010
Udio menadžera <35 godina samo sa osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	5.35	2010
Prihod od poljoprivrednih faktora (*) (SO2)			
Udio bruto dodate vrijednosti po faktorskim troškovima (faktorski prihod u poljoprivredi) po godišnjoj radnoj jedinici, tokom vremena	EUR/AVU ili indeks	N/A	
Poljoprivredni preduzetnički prihod (*) (SO1)			
Životni standard poljoprivrednika: prihod od poljoprivrednog preduzetništva (realni neto prihod od poljoprivrednog preduzetništva) po neplaćenju (neplaćenju) godišnjoj radnoj jedinici (SO1)	EUR/AVU	N/A	
Životni standard poljoprivrednika kao udio u životnom standardu zaposlenih u cijeloj privredi (na osnovu eura/sat rada)	%	N/A	
Ukupna faktorska produktivnost u poljoprivredi (*) (SO2)			
Odnos između promjene obima proizvodnje tokom razmatranog perioda i odgovarajuće	Vrijednosti indeksa (2005 = 100)	N/A	

⁴⁸MONSTAT – Metodologija Popisa poljoprivrede 2010. jeste da se u oranice ne ubrajaju okućnice i bašte koje su namijenjene za sopstvenu potrošnju. Učešće dvorišta u ukupno korišćenom zemljištu prema podacima godišnjeg premjera iznosi 0,8%.

⁴⁹Podaci MPŠV-a

⁵⁰MONSTAT – Nosilac poljoprivrednog porodičnog gazdinstva je identifikovan kao upravnik.

promjene inputa (ili faktora) koji se koriste za njihovu proizvodnju			
Bruto investicije u stalni kapital u poljoprivredi			
GFCF	miliona eura	NA	
Učešće BDP u poljoprivredi	% BDP u poljoprivredi	NA	
Šuma i ostalo šumovito zemljište (FOVL) (000)			
Ukupno	1.000 ha	827,5 ⁵¹	2019
Učešće ukupne površine zemljišta	% ukupne površine zemljišta	NA	
Turistička infrastruktura			
Broj ležajeva u kolektivnim turističkim smještajnim objektima: ukupno i po tipu regiona (pretežno ruralno, srednje i pretežno urbano)	Ukupno: - broj ležajeva u svakoj vrsti regiona: - broj ležajeva - % od ukupnog broja	Tabela je data u Aneksu I	2019
III: POKAZATELJI ŽIVOTNE SREDINE/KLIMA			
Zemljišni pokrivač			
Udio poljoprivrednog zemljišta	% ukupne površine	37.33	
Udio prirodnog travnjaka	% ukupne površine	15.21	
Udio šumskog zemljišta	% ukupne površine	9.95	
Udio prelaznog šumskog šiblja	% ukupne površine	NA	
Udio prirodnog zemljišta	% ukupne površine	NA	
Udio mineralnog zemljišta	% ukupne površine	NA	
Udio druge oblasti	% ukupne površine	NA	
Područja sa prirodnim ograničenjima			
KPP u različitim kategorijama ANC-a: - ne ANC - ANC, od kojih: - ANC planinska područja, - ANC ostalo, - Specifičan ANC	% ukupne KPP	N/A	
Intenzitet poljoprivrede			
KPP se koristi za ekstenzivne ratarske kulture (KPP sa prinosom žitarica < 60% prosjeka EU-27)	ha i % ukupne KPP	N/A	
KPP se koristi za ekstenzivnu ispašu (KPP sa gustom stoke < 1 LU/ha krmne površine)	ha i % ukupne KPP	N/A	
Natura 2000 područja			
Teritorija pod N2000 - KPP ispod N2000 - Područje šuma pod N2000	% ukupne teritorije / KPP / šumskih površina	N/A	
Indeks ptica na gazdinstvu (FBI) (*)			
Ukupno (indeks)	Indeks 2000=100	N/A	
Status zaštite poljoprivrednih staništa (travnjak)			
Ukupno	% ukupne KPP	NA	
Planina		NA	
Ostalo		NA	
HNV (visoka prirodna vrijednost) poljoprivreda (*)			
Nacionalni status zaštite	% procjena staništa	NA	
Međunarodni status zaštite	% procjena staništa	NA	

⁵¹MONSTAT – Podaci trogodišnjih statističkih istraživanja o promjeni površine šuma (2011)

Zaštićena šuma			
Klasa 1: Glavni cilj upravljanja „Očuvanje biodiverziteta“:	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.1 Bez aktivne intervencije	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.2 Minimalna intervencija	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.3 Očuvanje kroz aktivno upravljanje	% površine FOVL	NA	
Klasa 2: Glavni cilj upravljanja „Zaštita pejzaža“	% površine FOVL	NA	
Zahvatanje vode u poljoprivredi (*)			
Količina vode koja se primjenjuje na zemljištu za navodnjavanje	m3	6,620,000 ⁵²	2019
Kvalitet vode			
Potencijalni višak azota na poljoprivrednom zemljištu	Kg N/ha/god	NA	
Potencijalni višak fosfora na poljoprivrednom zemljištu	Kg P/ha/god	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – površinska voda: visok kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – površinske vode: umjeren kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – površinske vode: slab kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: visok kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: umjeren kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: slab kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Organska materija zemljišta na obradivom zemljištu (*)			
Procjene zaliha organskog ugljenika u zemljištu (SOC) u površinskom sloju zemljišta: - ukupne zalihe SPC - znači SPC koncentracija - STD SPC koncentracija	- gigatona u gornjih 20 cm gornjeg sloja zemlje (ukupne zalihe SOC) - g/kg (srednja vrijednost i STD koncentracije SOC)	N/A	
Erozija tla vodom (*)			
Stopa gubitka zemljišta vodnom erozijom	Tona/ha/god	NA	
Poljoprivredna površina pogođena	ha	N/A	
Proizvodnja obnovljive energije iz poljoprivrede i šumarstva			
Od poljoprivrede	kToe (kilotona (100 tona) ekvivalent nafte)	N/A	
Iz šumarstva	kToe	161.9	2020
Korišćenje energije u poljoprivredi, šumarstvu			
Direktno korišćenje energije u poljoprivredi/šumarstvu	Za obje upotrebe:	N/A	

⁵²MONSTAT – Podaci o sistemima za navodnjavanje prikupljaju se redovnim godišnjim anketama o poljoprivrednim preduzećima.

	- ukupno u kilotonama (1.000 tona ekvivalenta nafte, kToe) Za poljoprivredu: - kg ekvivalentne nafte po ha KPP		
Direktno korišćenje energije u preradi hrane	Za poljoprivredu: - kg ekvivalentne nafte po ha KPP	N/A	
Emisija GHG iz poljoprivrede (*)			
Ukupne neto emisije iz poljoprivrede (uključujući zemljište): - Zbirne godišnje emisije metana (CH ₄) i azot- oksida (N ₂ O) iz poljoprivrede - Zbirne godišnje emisije i uklanjanja ugljen- dioksida (CO ₂), i emisije metana (CH ₄) i azot- oksida (N ₂ O) iz poljoprivrednog zemljišta (travnjaci i obradive površine)	1.000 tona ekvivalenta CO ₂	N/A	
Učešće poljoprivrede (uključujući zemljište) u ukupnim neto emisijama gasova	% ukupnih emisija GHG	N/A	

c) ZPP 2022-2017 Indikatori

Izvor:

https://agridata.ec.europa.eu/ekstensions/DataPortal/analytical_factsheets.html

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-gazdinstvung-fisheries/gazdinstvung/documents/analytical-factsheet-eu-level_en.pdf

ZPP 2023-2027 indikatori (Aneks I EU Reg 2115/2021⁵³)

Izvor:

https://agridata.ec.europa.eu/ekstensions/DataPortal/analytical_factsheets.html

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-gazdinstvung-fisheries/gazdinstvung/documents/analytical-factsheet-eu-level_en.pdf

Smjernice:

Indikatori konteksta: [kontekt-indicator-fiches_en.pdf \(europa.eu\)](#)

: [Impact-indicator-fiches_en.pdf \(europa.eu\)](#)

⁵³Uredba (EU) 2021/2115 Evropskog parlamenta i Savjeta od 2. decembra 2021, kojom se utvrđuju pravila o podršci strateškim planovima koje će izraditi države članice u okviru zajedničke poljoprivredne politike (ZPP Strateški planovi) i finansirati iz Evropske garancije za poljoprivredu Fonda (EAGF) i Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD) i stavljanja van snage Uredbi (EU) br. 1305/2013 i (EU) br. 1307/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TKST/?uri=CELEKS:32021R2115>

8.4 Aneks 4: Spisak NVO u poljoprivredi

UDRUŽENJA POLJOPRIVREDNIH PROIZVOĐAČA	PREDSJEDNIK UDRUŽENJA	KONTAKT
STOČARSTVO		
Unija udruženja stočara sjevera Crne Gore, Pljevlja (čine je 10 opštinskih udruženja)	Milko Živković	067/620-466
Udruženje kozara i ovčara Monte Capra, Nikšić	Radivoje Miljanić	067/604-199
PČELARSTVO		
Savez pčelarskih organizacija Crne Gore (čine ga 37 lokalna pčelarska udruženja)	Radule Miljanić	067/628-145
RATARSTVO I POVRTARSTVO		
Udruženje proizvođača povrća u zaštićenom prostoru, Danilovgrad	Ratko Vujošević	069/040-601
Udruženje proizvođača duvana, Podgorica	Amdija Ljuković	067/267-576
Udruženje ratara Polimlje, Berane	Ratko Ščekić	068/041-771
Grupa poljoprivrednih proizvođača povrća Bravo, Berane	Isad Hrustemović	069/291-813
Udruženje proizvođača povrća, Bijelo Polje	Muriz Čatović	069/403-085
Udruženje Zeta i ostali, Podgorica	Nebojša Anđušić	067/529-976
Udruženje poljoprivrednih proizvođača voća i povrća Zeta, Podgorica	Radomir Dobrović	069/431-090
VOČARSTVO		
Udruženje malinara Ulotina, Andrijevića	Vuksan Šoškić	069/829-138
Agrumi, Ulcinj		
Anamalit, Ulcinj	Kabil Kurti	069/032-682
Udruženje voćara Berane, Berane	Milovan Ščekić	067/570-633
Udruženje malinara Plav, Plav	Momčilo Đukić	069/415-211
Udruženje proizvođača malina Nikšić, Nikšić	Goran Nikčević	067/823-468
VINOGRADARSTVO		
Nacionalno udruženje vinogradara i vinara Crne Gore, Podgorica	Rade Rajković	067 266 455
Nacionalno udruženje somelijera, Podgorica	Danijela Radeč	067 569 034
MASLINARSTVO		
Udruženje maslinara Bar, Bar	Čazim Alković	069-039-143
Udruženje maslinara Boka, Tivat	Obad Mandić	067-201-732
Udruženje maslinara Ulcinj, Ulcinj	Fikret Katana	069-036-446
Udruženje maslinara Valdanos, Ulcinj	Džavdet Cakuli	067-300-592
Udruženje maslinara Ana Malit, Ulcinj	Ibrahim Duraku	069-324-339
Udruženje maslinara Budva, Budva	Zoran Miković	069-029-456
Udruženje maslinara Pistula, Ulcinj	Bilal Kraja	068-720-005
Udruženje maslinara Antivari, Bar	Jovo Martinović	069-257-446
ORGANSKA PROIZVODNJA		
Nacionalno udruženje Organic Montenegro, Podgorica	Dragan Damjanović	069/917-889
TRADICIONALNI I SPECIFIČNI PROIZVODI		
Udruženje proizvođača njeguških specijaliteta, Cetinje	Marko Radonjić	067 260 979
Pljevaljski sir, Pljevlja	Vojislav Zindović	069 853 089
Morakovo, Nikšić	Marina Kovačević	069 357 144
Društvo maslinara Bar, Bar	Čazim Alković	069-039-143
Klasterska inicijativa, Kolašin	Milovan Vlahović	068 143 427
Udruženje za zaštitu kvaliteta mesa sjevera Crne Gore, Bijelo Polje	Almir Adrović	069 523 965
UDRUŽENJA POLJOPRIVREDNIH PROIZVOĐAČA MJEŠOVITE PROIZVODNJE		
Udruženje poljoprivrednih proizvođača Malesija, Podgorica	Đon Drešaj	069/626-533
Udruženje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača Berane, Berane	Andrija Stojanović	069/121-961

8.5 Aneks 5: Razvijenost jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016–2018

Jedinice lokalne samouprave	Indeks razvijenosti (Crna Gora = 100)	Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave	Grupe (po % odstupanja od prosječne vrijednosti nivoa razvijenosti indeksa u Crnoj Gori)	
Budva	157.01	1.	Iznad 125%	6. grupa –
Tivat	133.83	2.		
Podgorica	121.12	3.	Od 100% do 125%	5. grupa –
Kotor	118.91	4.		
Herceg novi	115.33	5.		
Bar	100.53	6.		
Danilovgrad	94.97	7.	Od 75% do 100%	4. grupa –
Nikšić	93.54	8.		
Cetinje	91.19	9.		
Žabljak	89.98	10.		
Ulcinj	83.47	11.		
Plužine	82.35	12.		
Pljevlja	78.55	13.	Od 50% do 75%	3. grupa –
Kolašin	74.11	14.		
Mojkovac	73.48	15.		
Šavnik	66.47	16.		
Bijelo Polje	64.78	17.		
Berane	58.43	18.		
Tuzi	56.35	19.		
Rožaje	52.73	20.		
Plav	47.24	21.	Ispod 50%	2. grupa –
Gusinje	43.96	22.		
Andrijevica	41.60	23.		
Petnjica	28.13	24.		

Izvor: Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, 2020, Sl. br. 19.07, 113.20.

8.6 Aneks 6: Struktura BDP Crne Gore u 2014, 2019. i 2020. godini

Prilog 7, Tabela 1: BDV po klasifikaciji djelatnosti (u prosječnim cijenama za 2010. godinu)

	000 EUR	BDV							Prosječan godišnji rast	
	Klasifikacija djelatnosti	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014/20	2014/19
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	268.900	274.422	285.119	276.239	285.380	279.156	282.331	1,0%	1,0%
B	Vađenja ruda i kamena	33.527	34.671	30.161	42.290	36.903	41.925	44.280	5,3%	5,2%
C	Proizvodnja	143.217	151.755	145.524	159.382	173.722	172.011	157.545	1,3%	2,9%
D	Snabdijevanje električnom energijom	133.475	127.202	131.654	99.267	160.913	146.822	144.559	3,4%	4,2%
E	Snabdijevanje vodom	60.752	60.705	57.783	58.734	59.234	62.232	56.835	-0,2%	1,2%
F	Konstrukcija	163.240	170.912	225.686	280.979	311.605	350.952	287.897	9,9%	14,5%
G	Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila i motocikala	417.644	435.441	443.612	471.116	493.390	513.724	435.672	1,2%	4,0%
H	Saobraćaj i skladištenje	143.436	150.340	157.544	168.404	178.604	186.385	150.589	1,3%	4,8%
I	Usluge smještaja i kateringa	186.142	217.030	221.062	236.095	253.128	276.009	70.600	-4,4%	7,2%
J	Informacije i komunikacije	178.959	184.661	178.134	182.116	188.686	195.314	183.336	0,5%	1,6%
K	Finansijski i poslovi osiguranja	139.666	144.693	154.438	163.661	163.089	164.312	160.615	2,9%	3,8%
L	Poslovanje nekretninama	202.034	206.680	209.780	212.717	215.396	234.537	228.954	2,2%	2,9%
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	86.965	90.612	90.619	105.164	115.220	137.213	130.224	6,7%	8,7%
N	Administrativne i prateće uslužne aktivnosti	36.962	36.871	37.707	43.394	47.126	51.872	39.920	2,8%	7,2%
O	Javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	277.612	285.010	289.000	291.890	298.352	302.529	287.931	0,8%	1,7%
P	Obrazovanje	154.774	154.308	150.605	151.961	153.785	153.170	154.702	0,1%	0,0%
P	Zdravstvena i socijalna zaštita	120.763	123.999	121.356	124.292	128.305	130.035	124.713	0,8%	1,7%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	35.015	36.346	36.074	35.919	38.613	36.151	35.029	0,5%	1,1%
S + T	Ostale uslužne djelatnosti; Aktivnosti domaćinstava kao poslodavaca	15.966	16.817	16.760	16.620	17.228	20.137	17.817	2,9%	5,3%
	BDP	3.307.445	3.419.580	3.520.433	3.686.473	3.873.668	4.031.053	3.414.024	1,0%	3,7%

Izvor: MONSTAT⁵⁴

Prilog 7, Tabela 2: Po klasifikacijama djelatnosti (tekuće cijene)

	000 EUR	GVA			Udio BDP			Indeksi		
	Klasifikacija djelatnosti	2014	2019	2020	2014	2019	2020	2014/19	2014/20	2020/19
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	280,086	316,541	316,214	8.1%	6.4%	7.6%	113.0	112.9	-0.10%
B	Vađenja ruda i kamena	39,758	61,760	66,112	1.1%	1.2%	1.6%	155.3	166.3	7.05%
C	Proizvodnja	134,168	184,071	172,041	3.9%	3.7%	4.1%	137.2	128.2	-6.54%
D	Snabdijevanje električnom energijom	138,749	151,220	154,034	4.0%	3.1%	3.7%	109.0	111.0	1.86%
E	Snabdijevanje vodom	63,954	83,178	77,356	1.8%	1.7%	1.8%	130.1	121.0	-7.00%
F	Konstrukcija	117,980	318,294	254,335	3.4%	6.4%	6.1%	269.8	215.6	-20.09%
G	Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila i motocikala	397,901	619,826	542,249	11.5%	12.5%	13.0%	155.8	136.3	-12.52%
H	Saobraćaj i skladištenje	124,383	200,543	147,756	3.6%	4.1%	3.5%	161.2	118.8	-26.32%
I	Usluge smještaja i kateringa	228,360	386,290	82,820	6.6%	7.8%	2.0%	169.2	36.3	-78.56%
J	Informacije i komunikacije	146,131	181,055	166,428	4.2%	3.7%	4.0%	123.9	113.9	-8.08%
K	Finansijski i poslovi osiguranja	164,000	186,556	177,958	4.7%	3.8%	4.3%	113.8	108.5	-4.61%
L	Poslovanje nekretninama	224,372	274,009	265,525	6.5%	5.5%	6.3%	122.1	118.3	-3.10%
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	98,367	153,603	160,435	2.8%	3.1%	3.8%	156.2	163.1	4.45%
N	Administrativne i prateće uslužne aktivnosti	37,530	103,611	76,147	1.1%	2.1%	1.8%	276.1	202.9	-26.51%
O	Javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	250,800	332,085	327,454	7.3%	6.7%	7.8%	132.4	130.6	-1.39%
P	Obrazovanje	152,076	181,352	189,235	4.4%	3.7%	4.5%	119.3	124.4	4.35%
Q	Zdravstvena i socijalna zaštita	130,500	166,613	184,136	3.8%	3.4%	4.4%	127.7	141.1	10.52%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	46,633	71,046	63,554	1.3%	1.4%	1.5%	152.4	136.3	-10.55%
S + T	Ostale uslužne djelatnosti; Aktivnosti domaćinstava kao poslodavaca	23,707	50,693	43,758	0.7%	1.0%	1.0%	213.8	184.6	-13.68%
	Ukupna BDV	2,799,455	4,022,346	3,467,548	81.0%	81.2%	82.8%	143.7	123.9	-13.79%
	Porezi minus subvencije na proizvode	658,467	928,371	718,005	19.0%	18.8%	17.2%	141.0	109.0	-22.66%
	BDP	3,457,922	4,950,717	4,185,553	100.0%	100.0%	100.0%	143.2	121.0	-15.46%

Izvor: MONSTAT⁵⁵⁵⁵ Statistički godišnjak 2014–2021

8.7 Aneks 7: Snabdijevanje i samodovoljnost prehrambenim proizvodima

Tabela predstavlja snabdijevanje i samodovoljnost prehrambenim proizvodima u Crnoj Gori prema podacima FAOSTAT-a*.

Proračuni su indikativni i zasnovani su na zvaničnim podacima Monstata – ne uzimajući u obzir proizvodnju u bašti i ekstenzivnu proizvodnju voća.

Stavka	Proizvodnja (000 t)	Količina domaće ponude (000 t)	Količina zaliha hrane (kg/stanovnik u/god.)	Snabdijevanj e hranom (000 t)	Hrana za životinje (000 t)	Prerada (000 t)	Gubici (000 t)	Ostala upotreba (neprehram bena) (000 t)	Uvozna količina (000 t)	Izvozna količina (000 t)	Uvoz/ domaća ponuda (%)	Proizvodnj a/ domaći snabdijeva nje (%)	Proizvodnja / zalihe hrane	Razlika Domaća ponuda – proizvodnja (000 t)
Mlijeko – izuzev putera	174	260	352,9	222	24	11	4		77	0	29,6%	66,9%	78,4%	86
Pšenica i proizvodi	2	85	120,13	75	9		1	0	102	1	120,0%	2,4%	2,7%	83
Zaslađivači, ostalo	1	67	104,57	66				1	66	0	98,5%	1,5%	1,5%	66
Povrće, ostalo	38	51	76,9	48			3		17	2	33,3%	74,5%	79,2%	13
Kukuruz i proizvodi	3	45	4,64	3	28	1	3	9	42	0	93,3%	6,7%	100,0%	42
Pivo	33	44	69,27	44					19	4	43,2%	75,0%	75,0%	11
Krompir i proizvodi	27	37	27,38	17	17		2	0	12	0	32,4%	73,0%	158,8%	10
Voće, ostalo	26	35	53,7	34			2		11	2	31,4%	74,3%	76,5%	9
Svinjsko meso	3,4	28	44,72	28			0		27	2	96,4%	12,1%	12,1%	24,6
Banana		25	40,25	25					25		100,0%	0,0%	0,0%	25
Grožđe i proizvodi	21	25	9,57	6		18	2		5	0	20,0%	84,0%	350,0%	4
Narandže, mandarine	13	19	27,69	17		1	1		6	0	31,6%	68,4%	76,5%	6
Šećer (sirovi ekvivalent)	0	16	20,27	13				3	17	0	106,3%	0,0%	0,0%	16
Jabuke i proizvodi	1,4	11	10,74	7	2	3	0		10		90,9%	12,7%	20,0%	9,6
Ulje suncokretovog sjemena		11	6,49	4				7	11		100,0%	0,0%	0,0%	11
Paradajz i proizvodi	3	11	15,42	10			1		7	0	63,6%	27,3%	30,0%	8
Živinsko meso	4	10	16,42	10			0		7	0	70,0%	40,0%	40,0%	6
Vino	13	10	16,6	10					3	6	30,0%	130,0%	130,0%	-3
Goveđe meso	4	8	13,19	8			0		5	0	62,5%	50,0%	50,0%	4
Ječam i proizvodi	1	7	0,04	0	0	6	0		6	0	85,7%	14,3%	#DIV/0!	6
Jaja	5	7	10,06	6			0		2		28,6%	71,4%	83,3%	2
Ostalo		7	11,74	7					17	0	242,9%	0,0%	0,0%	7
Kafa i proizvodi	0	5	7,58	5					9	0	180,0%	0,0%	0,0%	5
Luk	1	5	7,57	5			1		4		80,0%	20,0%	20,0%	4
Limun, limete i proizvodi		4	6,75	4					4	0	100,0%	0,0%	0,0%	4
Pelagijska riba	0,65	3,2	5,09	3,2	0			0	2,55	0	79,7%	20,3%	20,3%	2,55
Piće, alkoholno piće	1	2	2,99	2					3	1	150,0%	50,0%	50,0%	1
Žitarice, ostalo		2	2,82	2	0				2	0	100,0%	0,0%	0,0%	2

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

Iznutrice, jestivo	1	2	3,22	2			0		1	0	50,0%	50,0%	50,0%	1
Palmino ulje		2						2	2		100,0%	0,0%	#DIV/0!	2
Demerzalna riba	0,32	1,91	3,04	1,91				0	1,6	0,01	83,8%	16,8%	16,8%	1,59
Slatkovodna riba	0,84	1,44	2,29	1,44				0	0,61	0,01	42,4%	58,3%	58,3%	0,6
Pasulj	0	1	2,25	1			0		2		200,0%	0,0%	0,0%	1
Piće, fermentisano		1	1,07	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Maslac	0	1	1,98	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Masti, životinje, sirove	0	1	1,83	1			0	0	1	0	100,0%	0,0%	0,0%	1
Grejpfrut i proizvodi		1	1,1	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Kikiriki		1	1,13	1					2	0	200,0%	0,0%	0,0%	1
Med	1	1	1,14	1			0		0	0	0,0%	100,0%	100,0%	0
Ovčje i kozje meso	1	1	2,38	1			0		0		0,0%	100,0%	100,0%	0
Orašasti plodovi i proizvodi	1	1	1,96	1			0		1	0	100,0%	100,0%	100,0%	0
Uljane kulture ulje, Ostalo		1	2,49	2				0	2	0	200,0%	0,0%	0,0%	1
Maslinovo ulje	0	1	0,4	0				0	1	0	100,0%	0,0%	#DIV/0!	1
Masline (uključujući konzervirane)	0	1	0,99	1		0	0		1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Grašak	1	1	2,02	1			0		0		0,0%	100,0%	100,0%	0
Ananas i proizvodi		1	1,12	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1

*Izvor: FAO, FAOSTAT Bilansi hrane <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS>

8.8 Aneks 8: AKIS – akcioni plan

Akcioni plan za uspostavljanje AKIS-a, s potrebnim elementima za svaki od šest ciljeva, kako je prikazano u sljedećoj tabeli.

Potrebne radnje	Prekretnice	Rezultati	Potrebni resursi	Rok	Uticaj ⁵⁶	Izvodljivost
Cilj 1: Razviti funkcionalni AKIS⁵⁷						
1.1. Strateški i programski dokument, sa akcionim planom	Donijeta odluka Vlade o jačanju AKIS-a	Strateški dokument/i usvojen/i kao osnova za naredne korake	Zajednički tim MPŠV i MNTR, uklj. državna finansijska podrška	Sredina 2023.	7	4
1.2. Razviti Nacionalni program partnerstva (NPP) svih organizacija povezanih sa AKIS-om	NPP je razvijen	NPP je usvojen	MPŠV i MNTR, uklj. državnu finansijsku podršku	Kraj 2023.	6	3
1.3. Zaokružiti pravni okvir, sa pravilima za javne i privatne, lokalne/nacionalne savetodavne službe	Akcioni plan – lista pravnog dokumenta. potreban za AKIS je razvijen	AP usvaja Vlada. Pravni okvir je završen	Zajednički tim MPŠV i Ministarstva nauke, uklj. Državnu finansijsku podršku	Kraj 2024.	7	4
1.4. Ojačati infrastrukturu za istraživanje i inovacije	Vodič za istraživanje i inovacije je razvijen	Smernice je usvojilo Ministarstvo nauke	Ministarstvo nauke, finansijska podrška	Stalan	6	5
1.5. Okupljanje predstavnika svih aktera AKIS-a u cilju dogovora o upravljanju AKIS-om	AKIS platforma e formira sa Koordinacionim odborom (KO) s	Pravila su utvrđena i Koordinacioni odbor (KO) je funkcionalan	Vladina finansijska podrška + stručna podrška	Sredina 2024.	6	3
1.6. Razviti uputstva za izvještavanje, evaluaciju i praksu kontrole	Vodič je razvijen	Lista ključnih indikatora je razvijena	KO u potpunosti angažovan, sa Vladinom finansijskom podrškom	Kraj 2024.	7	3
Cilj 2: Uspostavljanje snažnijih veza između aktera AKIS-a, posebno između sektora istraživanja i poljoprivrede						
2.1. Redovni tematski događaji razmjene licem u lice i sastanci između istraživača, farmara i savjetnika	Znanje i inovacije, središte je uspostavljeno	Usvajaju se operativna pravila središta	MNTR; MPŠV, univerzitetska podrška	Kraj 2023.	6	4
2.2. Učešće u projektima visokog obrazovanja sa više aktera, sa	Izrađena su pravila podsticaja za učešće poljoprivrednog	Povećan je broj projekata visokog obrazovanja sa	MNTR finansijska i administrativna podrška	Stalan	7	3

⁵⁶ U poslednjim kolonama (Uticaj i Izvodljivost) - 1 znači najmanje; 7 znači najveći uticaj ili izvodljivost

⁵⁷ Korišćene skraćenice: MPŠV – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede; MNTR – Ministarstvo nauke; MEK – Ministarstvo ekonomskog razvoja.

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

fokusom na međutematski i transdisciplinarni pristup	sektora u projektima visokog obrazovanja	učesćem poljoprivrednog sektora				
2.3. Inovativni projekti sa snažnijim uključivanjem mladih istraživača	Razvijeno je uputstvo za podsticaje za mlade istraživače	Broj inovativnih projekata u kojima učestvuju mladi istraživači je povećana	MNTR finansijski i admin. podrška	Stalan	6	4
2.4. Implementacija strategije pametne specijalizacije	S3 je razvijen i usvojen	Vodeće inicijative su funkcionalne	MEK - finansijska i administrativna podrška	Kraj 2022.	7	5
2.5. Bliska sinergija između visokog obrazovanja i IPARD-a	Izrađena je lista istraživačkih tema relevantnih za IPARD	Povećava se broj realizovanih projekata relevantnih za IPARD	MNTR i MPŠV	Stalan	5	3
2.6. Stvoriti fond za postprojektno komuniciranje inovativnih projekata	Izrađen je dokument sa ključnim elementima funkcionisanja fonda	Usvaja se dokument Fonda, Registrovani prvi korisnici fonda	MNTR finansijska i administrativna podrška	Kraj 2023.	6	3
2.7. Da se formiraju operativne grupe	Formiraju se prve operativne grupe	Tri OG su funkcionalne (Vino, Pčelarstvo, Organska proizvodnja)	MPŠV i MNTR, podrška EU	Kraj 2023.	6	3
Cilj 3: Pružanje savjeta / savjetodavne službe u poljoprivredi su potpuno funkcionalne i zadovoljavaju potrebe farmera						
3.1. Jačanje linearnog prenosa znanja	Izrađuje se i usvaja plan potreba za savjetnicima	Plan se usvaja i sprovodi	MPŠV administrativna podrška	Kraj 2023.	5	4
3.2. Ključni savjetnici koji deluju kao fasilitatori inovacija, obuhvatajući potrebe budućih farmera	Izrađena su pravila podsticaja za inovativne savjetnike	Sistem nagrađivanja je implementiran, Povećava se broj nagrađenih savjetnika	MPŠV administrativna i finansijska podrška	Sredina 2024	7	3
3.3. Poboljšati pristup cijelom lancu vrijednosti hrane	Razvijeno je uputstvo sa jasnim uputstvima	Zapošljavaju se novi savjetnici iz sektora neprimarne proizvodnje	MPŠV	Stalan	7	3
3.4. Uključivanje privatnih savjetnika u obuku i tokove informacija	Pravila za privatno savjetovanje i uključivanje su razvijena	Pravila su usvojena	MPŠV	Sredina 2024	5	4
3.5. Savjetodavne mreže širom zemlje za dijeljenje stečenog znanja nakon posjeta inostranstvu	Mreža je uspostavljena	Periodični izvještaji se prave i javno su dostupni	MPŠV administrativna i finansijska podrška	Sredina 2024	5	4
3.6. Razvijanje indikatora kvantitativnog praćenja	KO je izradio listu ključnih indikatora	Ključni indikatori se koriste u praćenju rezultata savjetnika	MPŠV & MNTR	Sredina 2024	6	4

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

Cilj 4: Izgradnja kapaciteta ključnih AKIS igrača						
4.1. Redovno obrazovanje, obuke, cjeloživotno učenje dostupno savjetnicima i poljoprivrednicima	Izrađuje se i usvaja plan edukacije, obuke i cjeloživotnog učenja savjetnika	Plan se sprovodi Treninzi trenera, radionice, demonstracije, redovno se održavaju	MPŠV	Kraj 2023.	7	3
4.2. Redovni zimski i ljetnji edukativni događaji (škole na licu mjesta i demo obuke itd.)	Izrađuje se i usvaja plan zimskih i ljetnjih škola	Plan se sprovodi – škole se redovno organizuju	MPŠV zajedno sa univerzitetima	Kraj 2024	7	4
4.3 Podržati metodološke i socijalne kompetencije savjetnika	KO je razvio plan	KO plan se sprovodi	MPŠV & MEK i Ministarstvo nauke	Sredina 2024	5	3
4.4. Uspostavljanje programa licenciranja savjetodavaca	Pravni okvir – pravila su razvijena	Uspostavljen program	MPŠV administracija i finansijska podrška	Kraj 2024	6	3
4.5. Sprovesti obavezno obrazovanje mladih poljoprivrednika	Program obrazovanja je razvijen	Program obrazovanja je usvojen i implementiran	MPŠV, uz podršku EU fondova	Sredina 2025	5	3
4.6. Međunarodna saradnja koja obezbeđuje usvajanje dobrih praksi	Sažeti plan se izrađuje i usvaja	Dobre prakse se prezentuju na redovno organizovanim događajima	Ministarstvo nauke podržano od strane univerziteta	Sredina 2024	5	3
Cilj 5: Podrška digitalnoj tranziciji u poljoprivredi						
5.1. Povezati sve javne podatke kako bi omogućili dodatne usluge, GIS/LPIS, zemljište, dobrobit životinja...	Fond za inovacije je razvio platformu znanja i inovacija	Platforma je funkcionalna, javni podaci su dostupni	MEK (Fond za inovacije), podrška donatora	Kraj 2024.	7	5
5.2. Da se izgradi znanje koje je interaktivno i provereno po kvalitetu, i koristi zajedničke standarde	Razvijene su jasne smjernice o tokovima podataka	AKIS igrači naširoko koriste podatke sa platforme	MEK (Fond za inovacije), EU i podrška drugih donatora	Kraj 2025.	6	4
5.3. Da se postavi forum za diskusiju o upravljanju digitalnom tranzicijom	Forum je uspostavljen	Stalni dijalog korisnika je redovan	KO je nadležan	Sredina 2025.	5	3
5.4. Organizovati obuke o digitalnim vještinama za savjetnike i farmere	Razvijeno je uputstvo sa uputstvima	Sistem je funkcionalan - Obuke se redovno organizuju	MPŠV i Fond za inovacije, podrška EU	Kraj 2025.	6	4
Cilj 6: Podizanje svesti javnosti o značaju AKIS-a						
6.1 Jačanje ruralnih multi-aktera inovacionih mreža, uključujući neformalnu razmjenu znanja	Uspostavljena je mreža, izrađena pravila funkcionisanja	Prikupljanje informacija, promovisanje učenja, jačanje uloge farmera u stvaranju znanja	MPŠV i univerziteti	Sredina 2024.	5	3
6.2. Obezbjediti budžet za širenje istraživanja i inovacija uključujući infrastrukturu za promovisanje znanja	Smjernice sa instrumentima podrške za distribuciju rezultata	Sistem je uspostavljen, projektni timovi koriste tu budžetsku podršku	MNTR i Fond za inovacije	Kraj 2023.	5	3

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023–2028

	istraživanja se razvijaju					
6.3. Poboljšati pokrivanje poljoprivrednih pitanja od strane masovnih medija i staviti agroinovaciju u centar pažnje	Memorandum o razumijevanju između KO i nacionalne RTV je potpisan	Redovne radio i TV emisije posvećene poljoprivredno-prehrambenom sektoru, otvorene diskusije su na nacionalnim javnim medijima	KO	Sredina 2023.	5	7